

تړون

خپلې قدرمنې، درنې او پښتنې مور ته!

چې د سر وپښته یې د سره اوښتون څپېرو او نادودو، زما د روزنې او سوکالی په هیله له وخته مخکې سپین کړه.

سريزه

الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام علي خاتم الانبياء و المرسلين و علي آله
و اصحابه اجمعين.

اما بعد :

په نورو ژبو كي په تېره په عربي ژبه كي زموږ د قبلې (كعبې شريفي)،

مكې مكرمې، مدينې منورې او د حج د نورو سپېڅلو ځايونو د تاريخ او د حج د مناسكو په هكله ډېر كتابونه تاليف
سوي دي. عربي تاريخ پوهانو او د اسلامي نړۍ د نورو گوتونو عالمانو په دې هكله ډېرڅه كړي دي .

خو افسوس چي د پښتو ژبي زېرمه د مكې مكرمې او كعبې شريفي د متبرك تاريخ او احوالو له شتون څخه تر اوسه
بې برخي پا ته وه، چي په نتيجه كي موږ د خپلي قبلې او دغه ډېر ستر ديني، اسلامي منځي (مركز) له سوابقو او
پرهغې باندي د تېرو سوو حوادثو څخه نا خبره وو .

زموږ حاجيان چي به حج ته تلله له ځينو كسانو پرته د حج د مناسكو او د حج د مقدسو اماكنو څخه به يې ډېر لږ
معلومات درلودل، دا ځكه چي په پښتو ژبه د مكې، كعبې او د حج د تاريخ په هكله تر اوسه هيڅ كتاب نه وو ليكل
سوي. او په نورو ژبو زموږ ډېروگړي پوهيږي نه.

له دې امله به زموږ حاجيانو د حج د سپېڅلو اماكنو په باب د مخكنيو معلوما تو پرته د حج د مناسكو د يوه وړوكي
كتابگوتي له مخي حج كاوه. خو لكه چي پوهيږو يو عمل هغه هم د حج عبادت هله ډېر ښه خوندكوي چي سړي د
هغه له سر، حكمت او سابقې څخه ښه خبروي. او د يوه ځاي او اسلامي اثر زيارت هله ډېر په زړه پوري وي چي
سړي د هغه له سوابقو څخه بشپړ معلومات ولري .

له بله پلوه موږ هره ورځ په پنځه وخته لمونځونو او نورو عباداتو او چاروكي مخ پر قبله دريږو، خو حال داوي چي
له دې قبلې او د هغې د تاريخي څرنگوالي څخه ډېر لږ معلوما ت لرو چي داسي نه ښايي.

له فرهنگي لحاظه هم كه موږ د هر اسلامي هيواد يوه كتابتون يا كتاب پلورنځي ته ورسو، موږ به د كتابونو په
فهرست كي ارو مرو د مكې مكرمې د تاريخ او فضايو په هكله څو كتابونه ومومو، خو كه زموږ د هيواد كوم كتابتون
يا كتاب پلورنځي ته ورسو، موږ به په دې هكله هيڅ كتاب و نه مومو او كه وي هم به په نورو ژبو وي چي داسي هم
نه ښايي .

له دې خبرو پرته هر مسلمان ته په كار ده چي د مكې او كعبې، دغه راز د رسول ﷺ

د ښار مدينې منورې او نورو اسلامي مقدسو عبادتخايونو او آثارو د تېراو اوس مهال څخه د يوه کامل مسلمان په توگه بشپړ معلومات او مطالعه ولري .

نو د دې خبرو په پام کي نيولو سره او زموږ د پښتو خوږې ژبي د دغې بې بضاعتۍ له امله په تېره کله چي دغه خبري ماته په ځانگړې توگه په 1421 س. (سپوږميز) کال کي د حج په جريان کي جوتي سوې، نو ما وپتېيل چي د مکې مکرمې او په دغه مبارکه بقعه کي زموږ د سپېڅکلي قبلې؛ کعبې شريفې تاريخ په پښتو روانه او آسانه ژبه وليکم .

خو بايد اعتراف وکړم چي ما ته ډېر ژرڅرگنده سوه چي زه د دغسې ډېردرانه کار د سرته رسولو واک او صلاحيت نه لرم. ځکه دا چاري پراخه مطالعه او ژور ليد غواړي چي زه له دې څخه بې برخې يم.

له بلي خوا زه او مکه شريفه ډېر سره ليري وو چي د دې کار د ترسره کېدو لپاره هلته تلل او راتلل هم څه آسانه کار نه وو. دغه راز د دې موضوع په هکله د کتابونو د برابرولو په اړه هم بايد وويل سي چي دا کار هم خورا ډېر ستونزمن دی. زموږ په هيواد کي په تېره په دغسې ناسمو شرايطو کي ترڅپړني د مخه د دې څپړنه ضروري ده چي د موضوع اړوند کتابونه چيري او څنگه په لاس راتلاي سي.

خو په هر ډول څنگه چي مي په دې هکله هوډ کړی وو، خپل همت مي له لاسه ور نه کړ؛ بلکي په تلاښ مي گوتي پوري کړې. لومړی مي د مکې مکرمې، کعبې شريفې او نورو مقدسو اماکنو په هکله د ماخذونو په تر لاسه کولو پيل وکړ، او بيا د هغو په مطالعه او څپړنه بوخت سوم، څو بالاخره مې وپتېيل چي د مکې مکرمې تاريخ وليکم، چي پای د لوی څښتن په عميم فضل او احسان دا دی د دې درانه او با ارزښته کار ترعهده را ووتلم. دلته زه بايد ومنم او اعتراف وکړم چي دا کتاب نه زما په پوهه بلکې د لوی خدای ﷻ په اراده بشپړ سوی دی. د کتاب د څرنگوالي په هکله بايد ووايم چي ما په دې کتاب کي د افسانوي او ضعيفو روايتونو له راوړولو څخه تر وسه وسه ډډه کړې ده. او خرافي او مبالغه آمیزه خبري مي نه دي پکښي راوړي. د کتاب د مصادرو په هکله بايد ووايم چي ما د دې کتاب په ليکلو کي له څلور ډوله آثارو څخه گټه اخستې ده :

لومړی د قرآن کریم آيتونه او د رسول ﷺ او اصحاب کرامو صحيح احاديث او ويناوي دي. دوهم هغه تاريخونه دي چي د لومړي لاس موادو په ډله کي راځي، کوم چي په مکه مکرمه کي د تاريخي پېښو په مهال او يا هغو ته په نژدې مهال کي په مکه مکرمه يا مکې ته په نژدې سيمو کي ليکل سوي دي. درېيم هغه تاريخونه دي چي په اوس مهال کي د مکې مکرمې يا د هغې د شا وخوا سيمو عربي مورخينو او نورو پوهانو د لومړی لاس منابعو پر بنسټ ليکلي دي. څلورم هغه آثار دي چي د موضوع په اړه ورڅخه استفاده سوې ده. لکه د تفسير، حديث، مناسکو، ادب او نورو علومو او فنونو معتبر کتابونه. دلته يوه خبره د يادولو وړده او هغه دا چي ما ډېرکوښښ کړی چي کتاب هرڅه

لنډ وليکل سي او حجم يې غټ نه سي. او څنگه چي دا يو معلوماتي کتاب دی که څه هم ما د خپلي پوهي سره سم تر بحث لاندې موضوعگانې د څېړني د ميتود او د تاريخ ليکني

د معاييرو سره سمې څېړلي دي خو د کتاب محتوا مې داسې راوړې چي د هر لږ لوستي د لوستني وړ سي. له دې امله تکرار په تکرار د کتاب په متن او يا د هغه په لمن ليک کي د مأخذونو تر ښوولو تېر سوم، ځکه که څه هم دا کار د تحقيق له اصولو او نورمونو سره سم کاردی، خو دلته يې يو د کتاب حجم زيا تاوه او بل د دغه ډول کتاب لوستونکو ته د مأخذ ذکرکول دوني ضروري نه برېښي. خو بيا هم په بېلو بېلو برخوکي د ضرورت له مخي ځيني مأخذونه ښوول سوي دي. البته بايد ياده کړو چي د دې کتاب په ليکلو کي د کتاب د وروستۍ برخي د ذکر سوو مأخذونو څخه د کتاب په ډېرو برخو کي گټه اخيستل سوې. که څوک غواړي چي د مکې مکرمې په هکله نوره مطالعه وکړي کېدای سي له دغو کتابونو څخه هغه چي د مکې په تاريخ پوري اړه ولري په لاس راوړي او مطالعه يې کړي .

له دغو مأخذونو څخه د امام ازرقی (رح) " تاريخ يا اخبار مکه " ، " سيراً ابن هشام " ،

د ابن جرير طبري، ابن خلدون او ابن کثير تاريخونه د مسعودي " مروج الذهب " ،

" سمط النجوم العوالي " او " شفاء الغرام " د لومړي لاس هغه آثار دي چي ما مستقيماً گټه ځني اخستې. يو شمېر نور اصلي مأخذونه هم سته چي متأسفانه زما لاسته رانه غل، لکه د علامه ابن ظهير القرشي " الجامع اللطيف في فضل مکا و اهلها و بناء البيت الشريف " ، د علامه

قطب الدين حنفي کتاب " الاعلام باعلام بيت الله الحرام " ، د مصر د ابراهيم رفعت پاشا " مرآة الحرمين " او د علامه بتوني " الرحلة الحجازياً " . خو بايد ووايم چي د دغو کتابونو زيا تره برخي علامه محمد طاهر کردي په " تاريخ القويم " کي په بشپړه توگه را اخستي کوم چي د مکې مکرمې په هکله يوجامع کتاب دی او په درې ټوکه، شپږو برخو کي چاپ سوی او پر فهرستونو او تصويرونو سربېره څه د پاسه (3240) مخونه لري. زه د هغه او ځينو نورو کتابونو له متن څخه د دغو کتابونو له محتواو څخه مستفيد سوم. د مکې شريفي د تاريخ په اړه په اوس مهالو کتابونو کي همدغه " تاريخ القويم " ،

" تاريخ المکا المکرماً " ، " قصا و تاريخ الحضارات العربيآ " ، " تاريخ الحضارآ العربيآ " ،

" خلاصا الکلام " ، " الدين و تاريخ الحرمين " ، " تاريخ ارض القرآن " او " الرحيق المختوم "

او نوردي، چي زما سره سته او ما مستقيماً استفاده ځني کړې ده. دغه او د کتاب په پاڼي نور کتابونه ټول معتبر او موثق منابع دي .

په پانکي بايد ووايم چي دا کتاب ما صرف د پښتو او پښتنو د خدمت او د لوی څښتن د رضا لپاره ليکلی، نو له خپلو پښتنو او نورو پښتو لوستو وروڼو څخه په ډېردرناوی هيله من يم چي دا کتاب ترلاسه کړي او ويې لولي او ماته د خدای په دربار کي د بڅښني او مغفرت دعا وکړي. البته زه پوهېږم چي زما په دې کار کي حتماً نیمگړتياوي سته، انسان له سهوي او خطا خالي نه دی که کوم ځای کومه غلطي را څخه سوې وي د خپلو نېکو او ښو اخلاقو له مخي يې تصحيح کړي او که ماته د دې کتاب د بشپړتيا په هکله د لوستونکوگټوري نظريې راورسيږي زه به يې ډېر ممنون سم، او که خدای وکړه د کتاب په دوهم ځل چاپ کي به يې په پام کي ونيسو. خو د لوی څښتن له لويه درباره هيله من يم چي کتاب د حاسد او جاهل له بد ويلو وساتي، ما له اجر او ثواب څخه بې برخي نه کړي او په خپل عظيم فضل سره مي تر تېروتنو او گناهونو را تېرسي .

سبحان ربك رب العزأ عما يصفون و سلام علي المرسلين و الحمد لله رب العلمين .

عبد المالك " همت "

د 1382 لمريز کال د غوايي د مياشتي 23

د 1424 سپوږميز کال د لومړي خور 12

لومړۍ برخه: لومړني معلومات

2. جزیرا العرب

څنگه چې مکه معظمه د عربو د ټاپو وزمي يو ستر، لرغونی او سپېڅلی ښاردی او د دې ښار د تاریخ، محکي او نورو په هکله معلومات د عربو او د هغو د ټاپوبي سره په ارتباط کي وړاندي کيږي. ځکه نو لازمه ده چې لومړی د عربو د ټاپو وزمگي او د هغو د اصل او نسب په هکله هم څه معلومات وړاندي سي.

د عربو ټاپوبی د طبیعي حدودو له مخې یوه لویه او پراخه ټاپو وزمه ده چې درو خواوو ته یې اوبه او یوې خوا ته یې وچه ده. خو عرب ورته جزیرا العرب (د عربو ټاپو) وايي. دغه ټاپو وزمه د آسیا د لويي وچگنگي په سهېل لوېديز کي پرته ده چې د لمړخاته حد یې د فارس خلیج

(عربي خلیج) څخه پیل سوی، د عمان د سمندرگي په گډون د هند پر سمندر پای ته رسيږي. دغه هند سمندر د عربو د ټاپوبي پر ټولو سهيلي حدودو راگرځېدلی او د هغه پر لوېديزو او شمالي برخو باندي ترسره سمندرگي (بحر قزلم) پوري رسيږي. او شمال لوري ته یې د سويس آنا راځي. بيا یې شمالي حدود له هغې کرنې پيليږي چې په سرکي یې غزه ده. دغه کرنه پرطبریه یا (مردار) سمندرگي تېريږي، د اردن د سیند ختيز ته رسيږي، بيا له دمشق څخه تېريږي، د فرات سیند ته غځېدلې او پرفارس خلیج پای ته رسيږي. البته د ځينو حدودو په هکله اختلافات هم سته.

د عربو ټاپووزمي ته نژدې هیوادونه د ختيز لخوا ایران، د سهېل لخوا هند، د لوېديزلخوا حبشه، سوډان او مصر او د شمال لخوا سوريه، الجزاير او عراق دي.

عربي ټاپووزمه پراخه مستطیل شکله مخکه ده چې سور یې د (1200) کیلو مترو، اوږدوالي یې د (2000) کیلو مترو په شاو خوا کي اټکل سوی دی. (تاریخ الحضارة العربیة الاسلامیة) او په قصاً و تاریخ الحضارات العربیة کي یې د هغې ټول مساحت درې ملیونه مربع کیلو متره ښوولی دی. د عربو د ټاپو وزمي لویه برخه وچه او بې کښته بېدیا ده، سیندونه نه لري خو لوی لوی غرونه لري چې له هغو څخه د اوبو چينې راوتلي او په ځينو برخو کي تالابونه اوڅاگان د مخکو ناوې (وادی) خړوبوي او شنې کوي. د دغې ټاپووزمي دننه د غرونو یوه لړۍ ده چې "سرات" ورته وايي. دغې لړۍ دغه ټاپووزمه پرلوېديزاوختيزوېشلې ده. لوېديزه برخه د سرات له لمني څخه د سره سمندر گي ترلاندي برخي رسېدلې، ځکه نو د دغې برخي لاندي سيمي ته غور يعني ژوره یا کښته سيمه وايي. او څنگه چې دلته ډېره تودوبنه وي. له دې امله یې تهامه بولي. يعني د تندي ځای. ختيزه برخه یې لوړه او سرحدونه یې د عراق سره نښلي. ځکه نو دغې برخي ته نجد يعني لوړه مگځکه وايي. او د دغو دوو برخو په منځ کي چې کومه مخکه ده هغې ته حجاز يعني بېلونکې پوله وايي.

د عربو د ټاپو وزمي د زياترو برخو آب و هوا گرمه او وچه ده، خو ځيني برخي لکه طایف او نور پکښي سته چې د تودونښي په شپوکي يې هوا ډېره ښه او سره وي. ان چې د يخنی په موسم کي يې ساړه دې کچي ته رسېږي چې د غرونو پر سرونو يې واورې ليدل کيږي. لنډه دا چې د عربو ټاپووزمه داسي يوه ارشوده چې بېلې بېلې هواوي، موسموونه او د ژوند بېل بېل ډولونه پکښي موندل کيږي او په دې ټاپو کي چې کوم وگړي اوسېږي د اروپا د وگړو څلورمه جوړوي .

3- عرب

عربو ته ولي " عرب " وايي ؟ دې پوښتني ته ډول ډول جوابونه ورکړه سوي دي. " عرب " له اعراب څخه مشتق (اخیستل سوی) دی، چې معنایې ژبوري او د زړه د خبري څرگندونه ده. څنگه چې د عربو قوم ډېر ژبور او غراندي وو، ځکه يې نو خپل نوم عرب کنښېښووی او نورو ته يې (عجم) يعني گونگي وويل:

د انسابو پوهان وايي: د دې ملك لومړی اوسېدونکی يعرب بن قحطان وو چې د يمن د عربو لومړی پلار دی، ځکه يې نو د دې ملك اوسېدونکو او دې ملك ته عرب وويل. خو دا بېخي د قياس او تاريخي معلوماتو مخالفه خبره برېښي .

د مخکپوهني (جغرافيې) پوهان وايي: د عربو د ملك لومړی نوم " عرباً " وو چې وروسته " عرب " سو. بيا د دغه ملك اوسېدونکي هم عرب وبلل سول، چې دا درسته خبره برېښي او تر اسلام وروسته هم دغه نوم پا ته سوی دی .

بل سوال دا دی چې دې ملك ته ولي عرباً ويل سوی دی ؟ اصل دا دی چې په ټولو سامي ژبو کي " عرباً " د بېديا مفهوم رسوي. په عبراني کي " عربا " بيايان او ډگر ته وايي او په خپله عربي ژبه کي د دې لرغوني مفهوم پاتي شوني سته، لکه چې د عرباً معنا بدويت دی او د بادپي او صحرا عربو ته تر اوسه هم دغه نوم کارول کيږي .

څنگه چې د عربو ملك زياتره يو بې اوبو او وچ بيايان دی، په تېره هغه برخه چې له حجاز څخه د عربو تربادپي، شام او سينا پوري غځېدلې ده، ځکه نو د دې ملك نوم " عربا " ايسوول سوی او بيا د مهالونو په تېرېدو سره د دغه ملك اوسېدونکو ته عرب ويل سوي دي. په قرآن کريم کي د عربو ملك ته د عرب نوم نه دی کارول سوی. د حضرت اسماعيل ﷺ د

اوسېدنې په يادونه کي دغه ملك ته " وادي غير ذي زرع " يعني بې کښته ناوه ويل سوې چې دا کټ مټ د عرب ژباړه ده. په تورات کي يې هم د اسماعيل ﷺ د اوسېدو ځای " مدبار " بللی دی چې معنا يې ناودانه بېديا ده. او کټ مټ د عرب ژباړه او د " وادي غير ذي زرع " مترادف لفظ دی .

د عرب لفظ ترټولو د مخه د عیسیٰ تر زېږېدو (میلاد) زرکاله پخوا د حضرت سلیمان ﷺ په وختو کې اورېدل سویدی او بیا په عامه توګه په عبراني، یوناني او رومي تاریخونو کې یاد سوي دي .

4- د عربو اصل او نسب

د اقوامو د تاریخ لیکونکو په اند عرب د سامي ټبر یوه څانګه ده او دا ټبر د حضرت نوح ﷺ د یوه زوی " سام " اولاده ده. مورخینو عرب د نسلي پلوه درې ډلې ښوولي دي :

1_ عرب باندې: یعني هغه لرغوني عرب ټپۍ چې ګردسره له منځه تللي او د هغو په هکله ضروري تفصیلات هم په لاس نه سي راتلای ، لکه عاد، ثمود، طسم، جدیس، عُمالقه او نور .

2_ عرب عاربه یا قحطاني عرب : دا د یمن اوسېدونکي دي چې د یعګرب بن قحطان له اولادې څخه دي، کوم چې په تورات کې یې د یارح بن قحطان اولاد بولي .

3_ عرب مستعربه یا عدناني عرب: دا د حجاز، نجد او د هغو د شاو خوا سیمو عرب دي چې د عدنان نومي له نسله څخه دي او عدنان د حضرت اسماعیل ﷺ له نسله څخه وو. دغه وګړي په (19) قبل المسیح پېړۍ کې په حجاز کې مېشت سوي دي. دوی ته " مستعربه " ځکه وایي چې د اسماعیل ﷺ مورنۍ ژبه عربي نه وه. ده عربي له جرهمو څخه زده کړه، کوم چې یمني قبيله وه. " مستعربه " یعني عرب سوی قوم.

د جنوبي جزیرا العرب یعني د یمن اوسېدونکي د قحطان اولاد او د شمالي جزیرا العرب یعني د حجاز، نجد، تهامي او نورو اوسګېدونکي د عدنان اولاد په خپلو سیمو کې دونه ډېر سول چې بېلي بېلي قبیلې ځني جوړي سوې .

قحطاني عرب تر اسماعيلي عربو ډېر د مخه په تمدن کې وړاندي تللي وه او په تېرو مهالونو کې یې سترې سترې واکمنۍ درلودې چې زیا تي مشهورې یې جَمِيْر ، کهلان

اوسبا وې. اسماعيلي عربو هم تر حضرت مسیح ﷺ د مخه او وروسته ځیني نوم وتي واکمنۍ درلودې چې تر ټولو نامتو یې نبطي حکومت وو .

5- جده

څنګه چې جده اوس مهال زیا تره په سعودي عربستان کې د نړۍ د حج کوونکو لومړنی تم ځای بلل کېږي او په تاریخ کې ډېر ځلي د مکې اوجدې په هکله په ګډه څرګندوني سوي دي چې له دې امله هغې ته دحرمینو دروازه وایي. ځکه لازمه ده چې ددې ښار

په هکله څه وویل سي .

په 26 سپوږمیز. کال کي چي حضرت عثمان ؓ له مدينې منورې څخه د عمرې لپاره مکې معظمې ته تشریف وړی وو، د مکې اوسېدونکو ورته وویل چي د شعيبې د بېړيو تمځای (بندرگاه) چي د جاهليت له زمانې څخه کار ورځني اخیستل کيږي له مکې څخه ډېر ليري دی، نو ته د جدې پرساحل نوی تمځای ودان کړه. له دې امله حضرت عثمان ؓ جدې ته ولاړ او د بندرجوړولوځای يې وکتی او هلته يې د بېړيو د تمځي جوړولو حکم ورکړ .

د مسلمانانو خليفه هلته په سمندرکي غسل وکړ او ويې فرمايل چي: " دا مبارکي اوبه دي."

او حاضرین يې هم غسل کولو ته وروبلل. په دې ډول د شعيبې پرځای جده د بگېړيو تمځی وټاکل سو چي اوس يې د بېړيو او الوتکو د يوه سترنړۍ وال تمځي (بندر) بڼه غوره کړې ده.

جده د سعودي عربستان يو ستر ښاردی چي پر " باب حرمين شريفين " سر بېره " عروس البحر الاحمر " (د سره سمندرگي ناوې) هم ورته وايي. مساحت يې تر (1250) کيلو مترو زياتيږي او تريومليون زيات وگړي پکښي اوسي. تر 1980 ع. کال د مخه جده يو معمولي غوندي ښار وو، خو اوس دې ښار دونه پرمختگ کړی دی چي د امريکې او اروپا د ښارونو سره سيالي کوي. د دې ښارد سمندرپرغاړو باندې پاچهانو او لويو چارواکو لوي محلونه جوړکړي دي چي هغوي ته ماډرني تفريح گانې برابروي .

په جده کي نه يوازې ستري ودانۍ، پراخ سړکونه، ستر ستر پلونه، غټ اوستر بازارونه اولوی لوی خرڅلاوځايونه سته، بلکي فابريکې، تصفيه خانې، کالجونه، پوهنتونونه او دمدينيت نوري ډېري نخښي نښانې هم سته. د جدې په شاو خوا کي هرځای د تمدن او پرمختگ آثار ترسترگوکيږي. او د غير الکولي مشروباتو لکه کواکولا، پيپسي کولا، د مېوو د اوبو اونورو

خوراکي شيانو، کارخانې په کارلوېدلي دي. البته هلته نړۍ وال هوايي ډگر او حج ترمينل هم سته. خو هلته د داسي صنعتونو داسي نخښه نسته چي د هيوادونو د پرمختگ لپاره په کار وي .

د جدې د سوابقو په هکله بايد ووايو چي په شفاء الغرام کي وايي چي ابن جبير په خپله سفرنامه کي ويلي دي چي: " په جده کي يو ځای وو چي په هغه کي يوه کلکه، پخه او لرغونې گمبته وه او ويل کېدل چي دا د بي بي حوا انا مځکي ته د راکوزېدو ځای دی."

او فاکهي په خپل " اخبار مکه " کې د حضرت ابن عباس په روايت وايي چي: " د حوا انا قبر په جده کي دی ". شفاء الغرام زيا توي چي: " په جده کي د حوا انا قبر يو مشهور ځای دی."

د ايران د مظفرالدين شاه قاجار د وختو يو چارواکي مهدي قلي خان هدايت (مخبرالسلطنه) دخپل 1321س. کال په يونليک " سفرنامه مکه " کي وايي: " په جده کي د ليدلو وړ ځای زموږ د انا قېردی. دحوا انا قبرنه وو يو قيامت وو؛ پنځوس گامه اوږد دی د دغه قبر د سر او نو پر برابر يوه نيمه ورانه کوټه غوندي وه ". علامه محمد طاهرکردي په

تاریخ القویم کی د الرحلاً الحجازياً د لیکوال علامه بتنونی له خولې د یوه اوږده بحث په ترڅ کې وایي چې د جدې په ختیزلوري کې د یوه کیلو متر په واټن د هغې د ختیزی دروازې په خوله کې، کومه چې "باب مکه" یې بولي، یو اوږد قبردی چې (150) متره اوږد، یو مترلوړ او درې متره پلن دی او دغه د حوا انا قبر بولي. خو علامه کړدي او علامه بتنونی دواړه دا خبره نه مني او په دلایلو وایي چې دغه د حوا انا اصلي قبر نه دی او ځینو ټگمارانو د خرافات خوښو ناپوهانو څخه د صدقو ټولولو لپاره له ځانه جوړ کړی دی. و الله اعلم .

دوهمه برخه: د مکې مکرمې په هکله معلومات

6- مکه مکرمه

د عربو په ټاپو وزمه کې د اسلام د مقدس دین د راڅرگندېدو په مهال یو شمېر خپلواک ښارونه وه چې د ځانگړو سیمه ییزو چارواکو لخوا اداره کېدل. په دې ښارونو کې تر ټولو نوموتی د مکې ښار وو .

مکه د عربو او اسلام په پېښلیک کې سترځای او ارزښت لري، ځکه چې دا په ټوله ټاپو وزمه کې له سترو دیني مراکزو څخه باله سي او د نړۍ له گوټ گوټ څخه مسلمانان د حج او زیارت لپاره ورته را درومي او درناوی یې کوي .

د اسلامي هیوادونو دا محور او ملجاء ستر سوداگریز مرکز هم دی. خلکو یې هم د تاریخ په اوږدو کې په سوداگري کې ستره ونډه درلوده او اوس یې هم لري. له دې امله یې استوگن د نورو هیوادو له حال احواله ډگ پر خبر او د پراخ نظر خاوندان دي .

په مکه مکرمه کې حضرت محمد ﷺ زېږېدلی، پکښې اوسېدلی، قرآن پر نازل سوی، د نبوت اعلان یې پکښې کړی او دیارلس کاله یې خپل رسالت پکښې تبلیغ کړی دی .

که څه هم د مکې ټولو خلکو لومړی اسلامي بلنه و نه منل او د حضرت رسول ﷺ سره یې ښه نه کول، خو د مکې ترفتحی وروسته یې د اسلام په خپرولو او د اسلامي پوځ او دولت په قیادت او اداره کې ستره برخه واخیسته .

دا ښارداسي سپېڅلي ښار دی چې تراوسه په ټولو سیاسي تحولاتو او کورنیو او بهرنیو جنگ جگړو کې الهي قدرت، هغه او په هغه کې مقدس مکان (کعباً الله) د اغیارو له نیونې او بلوسۍ ساتلی دی .

خدای ﷻ د قیامت تر ورځې همدغسې، خوندي، ودان او ستر ولري آمین.

7- د مکې د نامه په هکله

مکې ته ځکه مکه وايي چې گناهونه له منځه وړي. او يا له دې امله مکه ورته وايي چې د لږو اوبو مخکه ده او اوبه جذبوي. قيل: سميت مکا لانها تمک الذنوب، ای تذهب بها، وقيل: لقلأ مائها. يا له دې امله مکه ورته وايي چې له هره لوري وگرې ورجذبوي او وربولي. وقيل: لانها يؤمها الناس من كل مكان فکانها تجذبهم اليها. يا له دې امله مکه ورته وايي چې وگرې ازدحام پرکوي او يو له بله سره پوري وهي. يا له دې امله مکه ورته وايي چې هر څوک چې هلته ظلم وکړي له منځه يې وړي. و قيل: لانها تمُّكُ ُ من ظلم فيها، ای تهلکه. ياله دې امله مکه ورته وايي چې د جابرو واکمنو غرور اولويي له منځه وړي. وقيل: لانها تمک الجبارين: انتذهب نخوتهم .

8- د مکې شريفې نور نومونه

هداياالسالك وايي چې مکه شريفه خدای ﷻ په " بکه " بللې او د مکې هماغه د وگړو د ازدحام او يو له بله دسره پوري وهلو معنا يې ورته ليکلې ده. و سما ها الله تعالي " بکا "، قيل: لاذحام الناس فيها تبك بعضهم بعضاً ای يدفع في زحماً الطواف. په تفسير کبير کي هم

د " بکې " معنا په پورته ډول کوي او وايي: " ځينو ويلي دي چې ما محمد بن علي الباقر وليد چې په مسجد الحرام کي يې لمونځ کاوه او ښځه يې د لمانځه تر مخه تېره سوه، نو وايي چې زه ورغلم چې منع يې کړم، مگر هغه وويل چې پرې يې ږده، ځکه مکه له دې امله " بکه " بلل سوې چې وگرې يو له بله ازدحام پکښي کوي؛ ښځه د نارينه د لمانځه تر مخه تېرېږي او نارينه د ښځي د لمانځه تر مخه تېرېږي، په دې ځای کي دا چاري پروا نه کوي. "

په تفسير مظهرې کي وايي: " بکه " او " مکه " دواړه په يوه معنا دي، عرب " ميم " په

" ب " بدلوي، لکه " نبيط " او " نبيط " او " لازم " او " لازب " او " راتب " او " راتم ". خو ځيني عالمان بيا وايي: " بکه " کعبې او يا د هغې سره د طواف ځای ته وايي او " مکه " د مکې د

ښار نوم دی .

په تفسير کشف الاسرار کي وايي: " بکه د مسجد نبوي نوم او مکه د حرم نوم دی ". او امام فخرالدين رازي په تفسير کبير کي فرمايي: " شك نسته چې مراد له بکه څخه همدغه مکه ده. او د بکې د نامه يوه وجه دا بولي چې مکه د جابرانو مغزي ورماتوي او ظالم لا بده اراده نه وي پکښي کړې چې بيا يې غاړه ور پرې کړې وي او له لويې يې اچولی وي . "

همداراز په تفسير کبير کي د مکې بله معنا داسي کوي: " ځيني وايي چې مکه د مخکي په منځ کي پرته ده او د مخکي د چينو اوبه د مکې د لاندي څخه سرچينه اخلي. چې په دې توگه ټوله مخکه د مکې څخه اوبه اخلي . "

په تاريخ المکأ المکرمة کي محمد عبدالمعبود د علامه محمد طاهر کردي د تاريخ القويم په حواله ليکي چې: " د ابي قبيس او قعيقعان د غرونو ترمنځ برخه بکه ده او کعبه د دغو دوو غرو په منځ کي واقع ده او مکه د همدغي مکې د

ښار نوم دی. د مکې معظمې نور ډېر نومونه هم دي چې له هغو څخه ډېر مشهور یې: "ام القرى" او "بلد الامین" دي کوم چې په قرآن کریم کې یې هم ذکر راغلی دی.

علامه طاهر کړدي په تاریخ القويم کې د مکې شریفې د دېرشو نومونو په هکله د قاضي ابوالبقاء بن ضياء الحنفي (رح) یو شعر نقل کړی او محمد عبدالمعبود په تاریخ المکأ المکرمه کې وايي چې علامه جمال الدين محمد جارالله، په جامع اللطيف کې تردې زیات يعني (56) نومونه راوړي دي .

9- د مکې شریفې جغرافیایي موقعیت

د اسلامي تاریخي روایاتو له مخې رب العزت مکه مکرمه د مخکې د نورو برخو تر پیدا کولو دوه زره کاله د مخه پیدا کړېده. (د کعبې شریفې د پیدا کېدو په اړه د دې کتاب په

[93] مخ کې تر [58] سرلیک لاندې مفصلي خبرې سوي دي). په تاریخ المکأ المکرمه کې وايي چې مکه مکرمه د مخکې د مخ په منځ کې واقع ده، کومه چې د مخکې نو باله سي. ځکه نو مکې ته "ام القرى" وايي او دا مخکې د بیت المعمور سایه ده. علامه طاهر کړدي لیکي چې مکه مکرمه د نړۍ زړه او د مخکې منځ دی. او کعبه شریفه په مکه شریفه کې داسې نقطې ته ورته ده کومه چې د یوې دایرې په منځ کې وي .

دغه مقدس ښار د طول البلد په 39 درجو، 39 دقیقو او 30 ثانیو او د عرض البلد په 21 درجو، 25 دقیقو کې پروت دی او د سمندر له سطحې څخه (330) متره لوړ دی. د مکې ښار په یوه تنگه ناوه کې واقع سوی چې چارچاپېر یې غرونو طبیعي دېوال پر راگرځولی دی .

10- د مکې څلور خوا وي

په تاریخ مفصل اسلام کې لیکي چې: "مکه د عربستان د رېگستاني ټاپو وزمې په لوېديز پلوكي پرته ده چې شمال ته یې مدینه منوره، ختیز ته یې نجد او ریاض، جنوب ته یې یمن او لوېديز ته یې جده او سور سمندر موقعیت لري".

د مکې د ښار په هکله محمد بن هوقل په کال 331 س. کې لیکلي: "د مکې ښار د شمال څخه تر جنوب پورې په اوږدو د معلا (د جنت المعلی د مقبرې) څخه تر مسفلې پورې، درې میله او د جیاد له لاندنۍ برخې څخه د قعیقان غره تر شا پورې په بره، دوه میله دی .

دغه راز علامه محمد لیب البتوني (رح) په 1329 س. کال کې د مکې د ښار حدود

د شمال څخه تر جنوب پوري په اوږدو درې كيلو متره او له ختيز څخه تر لوېديز پوري په بره د ابي قبيس له غره څخه د قعيقان تر غره پوري يو نيم كيلو متر ليكلي دي .

تاريخ المكا المكرمه ليكلي چې د انسايلو پيديا اف برتانيكا د 1977 ع. كال په ايډېشن كې يې د مكې مكرمې ټوله رقبه (ارشو) لس مربع ميله ښودلې ده .

خو دې متبرك ښار د سعودي واكمنۍ په مهال ډېره پراختيا موندلې او اوس لا نور هم مخ پر ترقي او لا زياته وداني روان دی .

11- د مكې اوبه

په مكه كې د سيندونو او ولو رواني اوبه نسته او ټولي اوبه د مخكي له دننه څخه راباسي. د دې ځای خلكو له ډېره پخوا څخه تر اسلام د مخه او وروسته د مكې په اړتيا ورځايونوكي ځاگان كيندلي وه او د چښنگ اوبه به يې ځني رايستلې. د اسلامي خلافت له لومړيو څخه ځينو خلفاوو او نورو په مسجد الحرام او عرفات كې د چښنگ د اوبو د برابرولو لپاره كوښښونه كړي دي. په دې لړ كې يو وخت خالد بن عبدالله القسري د سليمان بن عبدالملك په امر هغو خوږو اوبو ته چې د ټبير د غره له لمنې د " ثقبه " نومي ځای څخه راوتلې، حوض جوړ كړ او د هغه اوبه يې د رصاص د نلونو په ذريعه مسجد الحرام ته ورسولې، چې د مقام ابراهيم، حراسود او زمزم څا په منځ كې جوړ سوي حوض ته د فوارې په بڼه تو پيدلې.

كله چې دا كار سرته ورسېدی خالد القسري لوی خيرات وكړ، اوبان يې حلال كړه، غوښي يې پر خلكو وپشلي او عامه مېلمستيا يې هم خلكو ته وركړه. بيا يې خلك د جماعت لمانځه ته راوبلل، كعبې ته نژدې پر منبر وختی، د خدای تر حمد او ثنا وروسته يې وويل: " اى خلكو! خدای ته حمد وواياست او هغه امير المؤمنين ته چې تاسي يې د تروو اوبو پر ځای په خوږو اوبو اوبه كړاست د عا وكړئ ". تاريخ ليكونكي وايي چې مراد يې له تروو اوبو څخه د زمزم اوبه وې. خو د دغو اوبو چښلو ته چا زړه نه ښه كاوه او د زمزم د اوبو پر چښلو به لا زياته گڼه گڼه وه. كله چې خالد دا حال وليدی د يوې خطبې په ترڅ كې يې د مكې خلك له دې امله ملامت كړه. بيا خالد له حوض څخه اوبه د يوه نل په واسطه د صفا د دروازې سره د اودس تازه كولو ځای ته هم ورسولې. د بني اميه وو په پېر كې دغه حوض پر خپل حال پاته وو او كله چې خلافت بني عباسو ته ورسېدی، د مكې حاكم داود بن علي بن عبدالله بن عباس هغه وران كړ او دغه اوبه يې د مسجد الحرام د دروازې سره يوه حوض ته واړولې. چې په دې كار

خلك ډېر خوشحاله سول. وايي چې بيا د دغه حوض د اوبو پر نل باندي په كال 256 س. كې د هغه وخت د عباسي خليفه يوه چارواكي بشر الخادم څه كار وكړ او په هغه كې د سمون په راوستلو سره يې بيرته د گټې اخيستنې وړ وگرځاوه .

په دې ډول ویلای سو چې د اوبو د نلونو لومړي رامنځته کوونکي د مکې مکرې اوسیدونکي عرب دي او د اوبو د نل غځونې کار په دوی کې دیارلس سوه کاله پخوا تر سره سوی دی .

12- د زبیدې چینه

زبیده چې نوم یې اما العزیز وو او نیکه یې له نازه زبیده بلل، د ابي الفضل جعفر لور، د خلیفه منصور عباسي لمسی او د هارون الرشید د اکا لور اومېرمن وه. کله چې دا حج ته ولاړه ویې لیدل چې د مکې اوسېدونکي اوحاجیان د اوبو د لېوالي په سختو ستونزو اخته دي. نو په کال 194 س. کې یې په خپل ځاني لگښت د اوبو رسولو یوه ستره پروژه طرح کړه. هغې

د دې چارې د تر سره کولو لپاره ماهر انجنیران را غونډ کړه او د " طاد " د غره او د " کراء " د غره د لمنو د چینو څخه یې کار پیل کړ. چې پای د دې پروژې په پلي کېدو سره د ولو او تر مخکې لاندې سوبو له لارې د " طاد " اوبه مکې مکرې او د " کراء " اوبه عرفات، د عرفات جبل الرحمت، مزدلفې او بالاخره په منا کې یوه لوی تالاب ته ورسېدلې .

" طاد " غرد مکې مکرې څخه (35) کیلو متره لیرې شمال ختیز لوري ته د

مکې - طایف لویې لارې ته نژدې د " حنین " په ناوه کې پروت دی. د دغه غره د چینې اوبو د حنین د اوسېدونکو د کرکيلې مخکې او د خرما ونې اوبولې. زبیدې د مخه مخکې له خلکو رانیولې، اوبه یې پردغو مخکو بندې کړې او د خپلې جوړې سوي ولې له لارې یې مکې ته ورسولې .

د " کراء " د غره چینه له عرفات څخه (12) کیلو متره لیرې واقع ده. زبیدې د دغې چینې اوبه د " نعمان " د ناوې " اوجر " نومي ځای ته ورسولې او بیا یې له هغه ځایه تر عرفات لور د دوو غرونو په منځ کې تېرې کړې. د عرفات مخکې، جبل الرحمت، مزدلفې او پای یې په منا کې هغه تالاب ته ورسولې چې وروسته په " بئر زبیده " مشهور سو .

تاریخونه وايي چې پردې سترکار باندي د زبیدې یو زر اووه سوه زره مثقاله سره زرمصرف سول چې معادل یې یو ملیون اووه سوه زره د سرو زرو دیناره کیږي. کله چې دا کارونه پای ته ورسېدل انجنیرانو زبیدې ته د دې کار د لگښت لیکلی حساب وړاندي کړ، هغې چې دغه مهال د بغداد د دجلې د سیند پرغاړه په یوه ستره ماڼۍ کې ناسته وه، امر وکړ چې د حساب دغه ټول کاغذونه دي دجلې ته واچول سي. او ویې ویل چې ما دغه حساب د حساب ورځي ته پرېښود. که پرچا څه پاته وي، هغه د هغو دي او که د چا پر مور څه پاته وي ور به یې کړو. بیا یې دغو کارکوونکو ته ښه انعامونه او سوغاتونه هم ورکړه. تردې وروسته

د " طاد " چینه په عین زبیده او د " کراء " چینه په عین عرفات مشهوره سوه .

وروسته بيا د نورو خلفاوو او امراوو لخوا د اړتيا پر مهال په دې ولو کي ډېر سمونونه راغلل. خو د اوومي هجري پېړۍ په وروستيو کي دغه اوبه د سيل د راتللو له امله بندي سوې، چې د مکې د ښار خلک له دې امله بيا د سختو ستونزو سره مخامخ سول. په تېره د حج په مهال د اوبو لېوالی تر دې کچي ورسېدی چې يو مشک اوبه به په لس دراهمه پلورل کېدې. دغه مهال د تاتارو د يوه پاچا سلطان ابو سعيد خداينده نائيب السلطنه اميرچوپان عراقي خپل يوه اعتمادي سړي ته پنځوس زره ديناره ورکړه او په کال 726 س. کي يې بيا مکې مکرمې ته اوبه رواني کړې. خو دغه اوبه بيا له کال 930 س. څخه تر 970 س. پوري بندي سوې او خلک بيا له داسي سختو ستونزو سره مخامخ سول چې تقريباً درې لیتره اوبه به په يوه سره پونډ خرڅېدلې. حاجيانو به له ډيرو ليرو ځايوڅخه عرفات ته اوبه وړلې. په عرفات کي به بې وزلو حاجيانو بېله اوبو د بل شي سوال نه کاوه او يا به يې شتمنو ته له ډيرو ليرو ځايو څخه اوبه راوړلې .

علامه قطب الدين (رح) وايي چې په 930 س. کال کي په ليري ځاگانو کي هم اوبه وچي سوې. دی وايي : زه دغه مهال غټوکی هلك وم او د خپل پلار سره د عرفات پر ډگرولاړوم. کله چې زمور اوبه خلاصي سوې ما ډېري لري اوبه د سرو زرو په يوه دينار رانيولې او فقيرانو به له تندي چيغي وهلې او ويل به يې : " دغونه اوبه راکړئ چې حلق مې په لوند سي ". نو هغه وو چې د خدای فضل وسو، نا بېره باران و اورېدی، سيلونه راغلل او خلکو د سيل اوبه وچېدلې او خدای ته يې په ژړا وو وژړل .

بيا د دغو دوو ولو او چينو د سمون لپاره د سلطان سليمان عثماني لخوا د مکې له مجاورينو څخه يو ناظر د مصلح الدين مصطفى په نامه وټاکل سو چې په 931 س. کال کي په هغوکي اوبه رواني سوې. بيا دغه ناظر د دغو چينو د څارني لپاره د حکومت په پيسو تورمریان رانيول، د هغو د ژوندانه د لگښت مدرکونه يې ورته برابرکړل او د تل لپاره يې دې چاري ته وگومارل .

هغه يو وخت د دې کارد رپوټ ورکولو لپاره د سلطان سليمان پلازميني ته ورغی، خو له بده مرغه مکې ته د ستنېدو پرلار په کال 939 س. کي په سره سمندرگی کي ډوب او شهيد سو. کله چې په کال 970 س. کي دغه ولې بيا وچي سوې، سلطان سليمان د هغو د اساسي چارې

د موندلو لارښوونه وکړه. نو هغه وو چې د څو تنو پوهانو لخوا رایه ورکړل سوه چې د

عرفات واله دي سمه سي، کوم چې لگښت يې دېرش زره د سرو زرو ديناره اټکل کړي وو .

دغه مهال فاطمه خانم سلطان يا مهر ماه د سلطان سليمان مېرمني د دغه کار سر ته رسول پر خپله غاړه واخيستل .

هغه خپل يوه اعتمادي نفر ته چې ابراهيم بن طغري بردي دفتردار نومېدی تراټکل سوي لگښت زيات پنځوس زره د سرو زرو دیناره ورکړه او مکې ته یې ولېږی. هغه مکې مکرې ته په رسېدو سره د پوهانو او مخورو په سلا مشوره لومړی د څښلو د اوبو څو ځاگان پاک کړه او بیا یې د عرفات د ولې په سمون لاس پوري کړ .

هغه پردې سر بیره چې د دې کار لپاره څلور سوه مريان درلوده، څه د پاسه زرتنه نورکارگران، مهندسان، ځاګیندونکي، پښان، ترکانان او بنایان له مصر، بلاد الصعيد، شام، حلب او استنبول څخه ډلي ډلي د ډول ډول اسبابو، اوسپنو، پولادو، قلعیو او نورو سره راوغوښتل. او هري ډلي ته یې د ولې په کار کي د هغو ټک ورتاکی.

هغو داسي گڼل چې دا کار به تر يوه کال په لږ موده کي بشپړ سي، چې بيا به دوی د سلطان دربارته ورسې او ستر ستر منصبونه به وگتي. خو کله چې د دې ولې کار د زبیدې ترڅا پوري، يعني ترهغه ځايه پوري ورسېدی چې زبیدې نورکار پر پرې ايښي وو نو پوه سول چې پخوا تردې وړاندي کار نه دی سوی او زبیدې نورکار له دې مجبورېته پرې ايښی وو، چې د زبیدې له څا څخه تر هغي سوې پوري چې ترمځکه لاندې په ډبره کي کیندل سوې وه او د حنین د چینې سوې ته وزی، یو سخت غرگی واقع وو، چې د بنایانو په گزه دوه زره گزه اوږد وو، او په ژور والي هم باید پنځوس گزه وهل سوی وای. چې دا کارناشونی برېښېدی، خو څنگه چې په دې کار پېل سوی وو، د عثماني ټولواکمنۍ د حیثیت د ساتلو له امله یې بیرته نه سواي پرېښوولای. نو هغه وو چې د غرگی شاوخوا یې لڅه کړه، بیا یې سل باره وچ بوتې د غرگی پر اووه گزه ساحه د پنځوسو گزو په لوړوالي واوډل او درسته شپه یې ولگول. خوڅنگه چې داور لمبې لوړې تلې پر ډبره یې ډبره لږ اغېزه کول. کارگرو به پستې سوي، ډبري په اوسپنو جلا کړې او بیا به د اورلگېدل تکرارېدل، څو بېخي په نژدې شاوخوا غرونو کي لرگي خلاص سول او له ليري ليري ځایونو به یې ورته راوړل .

په دې کار کي ډېرشته ولگېدل، خلك په تنگ سول، د امير ابراهيم ټول هست و نيست،

مريان او خادمان پکښي ولاړل، خو ده پرله پسې دغسي له ستونزو ډک کار په خورا بېره پرمخ بېوی او بې همتۍ ته بې لار نه ورکول، چې پای یې یو زوی په مصر کې د ده په نشتون کي وفات سو. بیا یې دوه غټو کي زامن د ډېرو مریانو سره مړه سول او پای خپله دی په دې کار کي د 974 س. کال د خدای تعالی د میاشتي پر دوهمه وفات سو. بیا دې کار ته د جدې سنجق (پوځي مشر) امیرقاسم بیگ وټاکل سو او په همدغه 974 س. کال کي سلطان سلیمان هم وفات سو، زوي یې سلطان سلیم پاچا سو، او دې کار ته یې د مصر دفتر دار محمد بیگ نومی وټاکي. هغه هم په دې کار کي د ډېرو شتو ترښندلو وروسته په 976 س. کال کي وفات سو .

بیا هماغه امیرقاسم بیگ دې کارته بېرته وټاکل سو. دی هم په دې کار کي په 979 س. کال کي مړ سو. بیا شیخ الاسلام قاضي حسین، د دې کار بشپړېده پرغاړه واخیستل. خو دی په پنځو میاشتو کي د دې کار په پایته رسېدو کي بريالی سو او ترلسو کالو شافه کارونو وروسته د عرفات د چینې اوبه د حنین په واله کي وبهېدلې اود 979 س. کال

د میانې پر شلمه مکې ته ورسېدلې. چې دغه ورځ خلکو ته د یوه سترجشن او اختر ورځ وه، چې په سترو او پرمینو مراسمو ولمانځل سو او د ترکیبې دربار ته په تېره خانم سلطان ته په دې هکله زېږې وړکړه سو.

تاریخونه وايي چې پردغه لس کلن کار څه د پاسه پنځه لکه اووه زره د سرو زرو دیناره ولگېدل. تردې وروسته بیا هم په بېلو بېلو کلونو کې عثمانی پاچهانو او نورو په دې واله کې بدلونونه او سمونونه راوستل. ان چې د تیرې پېړۍ په وروستیو کې د دې ولې د سمون لپاره د بسپني ټولولو څوکمیتې وټاکل سوې. خو ملک عبدالعزیز په کال 1344 س. کې په خپل ځاني لگښت د دې ولې د سمون اساسي چاره وکړه او د هغې اوبه یې په نلونو کې مکې ته ولېږدولې.

د سعودي عربستان حکومت د چښلو اوبو په هکله نور هم ډېر کارونه کړي دي.

د مسجد الحرام دننه او دباندې او د مکې مکرمې په هر لوري د زمزم او نورو اوبو نلونه او ذخیرې جوړې سوي او ملک فهد په خپل ځاني لگښت د حاجیانو لپاره د چښلو د اوبو یوه خیراتي پروژه هم په کال 1404 س. کې ایجاد کړې چې د پلاستیک په بوتلونو کې یخې اوبه برابرې او پرحاجیانو وړیا وپشل کېږي.

13- د مکې هوا

د مکې هوا ډېره سوځنده او توده ده او لږ باران پکښې اوري، خو سره د دې کله کله د مکې معظمې له غرو څخه د باران د اوبو ډېر ستر سيلونه راځي او وړانې پېښوي. د مکې شريفې په هوا کې گړې په گړې مختلف بدلونونه راځي، له دې امله مکيان وايي: " خدانگگ \[اویا هوا وي پیدا کړي چې نه شپېته یې په مکه او یوه یې په ټوله نړۍ کې ده ". ډاکټرایچ. بي. خان لیکي: " دا ښار په داسې وچو غرونو کې راگيردی چې لوړوالی یې له (200) فټوڅخه تر (600) فټو پورې رسېږي ". ځینې وختونه د مکې هوا په سپړو کې (35) ډگري سانتي گراډ او په تودونښه کې (50) ډگري سانتي گراډ ته رسېږي. يعني په یخني کې معمولي ساړه وي او په تودونښه کې سخته تودونښه وي. دلته شپه او ورځ زیاتره یو شانته وي او ډېر فرق چې کوي نیم ساعت وي.

14- د مکې وگرشمېرنه

محمد عبدالعبدود په تاریخ المکأ المکرمه کې وايي چې: علامه قطب الدین (رح) په کال 923 س. کې د دې سپېڅلي ښار د نارینه وو، ښځینه وو او ماشومانو شمېر دوولس زره تنه ښوولي دي. او علامه لیب بتنوني د څوارلسمې لېږدیزې (هجري) پېړۍ په پیل کې دغه شمېره یو لک او پنځوس زره ښوولې ده، چې په هغو کې یې لس زره تنه

سليمانيه او افغانان بللي دي. علامه رفعت پاشا په 1309 س. كال كي د مكې مكرمې د اميريه مطبعي لخوا د يوې چاپ سوي جنتري په حواله دغه شمېره تر (120000) تنو زيا ته بولي.

دغه راز علامه طاهر كردي چې په 1400 س. كي وفات سوي دى، په خپل عصر كي د مكې د وگړو شمېر نيم مليون نبيي، خو وايي چې دا شمېره زما د گومان او اټكل له مخي ده. بله وروستى شمېره د مكې د اوسېدونكو تعداد شپږ لکه تنه نبيي .

15- مکه د امن، خوښيو او نعمتونو ټاټوبى

مکه په رشتيا چې د دنيا د عجايبو مخکه ده. خداى تعالي د خپل صنعت او قدرت ټول مظاهر په دې پاکه مخکه كي څرگند کړي دي. په نړۍ كي څونه بدلونونه راغلل، خو کعبه هماغسي په خپل ورځ ترورځي ډېرېدونکي قدرت او عظمت د مسلمانانو په لاس كي پاته ده او چې حضرت ابراهيم ؑ ويلي: " لويه څښتنه ! ما په يوه وچه، بې اوبو او بې کښته ناوه كي د خپل اولاد يوه برخه ستا د درانه کور ترڅنگ مېشته کړېده، پروردگاره دا ما د دې لپاره کړېده چې دوى دلته ستا عبادت وکړي، نو ته د خلکو زړونه د دوى په تلوسه کړې او ته دوى ته د خوراک مېوې ورکړې، بنايي چې دوى شکروبا سي ". [قرآن کریم، ابراهيم: 127]

بې شکه چې پاك خداى ؑ د هغه دعا قبوله کړې او دا سپېڅلې ارشو يې د نړۍ د ټولو مسلمانانو قبله گرځولې، د نړۍ د گوټ گوټ څخه د ډول ډول آدابو، رسمونو، مذهبونو، لباسونو، رنگونو او ژبو درلودونکي په پاك نيت او پوره اخلاص او مذهبي او اسلامي ولولو ورته ور درومي او د کعبې چارچاپېر طواف کوي. او د خداى پاك حضور ته د خپل عبوديت او په خلوص او عبادت سره، د خداى ؑ خلافت تمثيل کوي، د خداى ؑ اطاعت ډېره ستره مظاهره کوي، د خداى ؑ د شعايرو سترتوب او تقدس پرځاى کوي، يو د بل له احوالو ځانونه خبروي اود اسلامي ورورولى مزي ټينگوي. او چې حضرت ابراهيم ؑ ويلي: " اى زما ربه ! دا ښارد امن ښاروگرځوه او له اوسېدونکو څخه يې چې څوک الله ؑ او آخرت مني هغو ته هر ډول مېوې روزي کړه ". [قرآن کریم، البقره: 126] بېشکه چې خداى ؑ د هغه دا ټولي دعاوي قبولي کړي، دا ځاى يې د امن او امان داسي يوه ستره نمونه گرځولې چې نه د نړۍ کفارو څه په کړي نه د مسلمانانو بې اتفاقيو د هغه امنيت خراب کړى او نه داسي غلاوي او فسق او فساد پکښي سته، لکه د نړۍ په نورو سيمو كي چې ليدل کيږي .

اوسره د دې چې د مکې مخکه وچ دښتونه او غرونه دي، هلته يې د زمزم داسي اوبه پيدا کړي چې د دې دونه ډېرو کارولو سره سره هيڅ لږېده نه لري. هلته چې ډېري دي، پاکي او خوندي اوبه ډېري دي. نه د چښتلو د اوبو کمى سته، نه د غسل او اوداسه د اوبو. هره خوا د چښلو د اوبو ډول ډول وسايل برابر او چمتو سوي او هره خوا ډول ډول عصري تشنابونه او د اوداسه تازه کولو ځايونه سته .

سبحان الله! د هرشي عجبه پرېماني ده، د هر فصل ډول ډول، نېټې نېټې مېوې، د وگړو د هوسايي اوراحت ډېر عصري اوبنه وسايل، پاكي او نظافت، پراخه او بشپړه علم او پوهه، ښه ښه پوهنتونونه او مدارس، د هر فن په ښكلي او ښه طباعت کتابونه، کتابتونونه او نور علمي او فرهنگي مراکز گرده خدای تعالی ﷻ هلته په پراخه پیمانې برابر کړي دي.

فله الحمد .

16- نیوکه

پر دغسي ډاډمن امنیت او پرېمانو نعمتونو باید شکر وکارو. خوکه د دولت لخوا د شيانو پرييو، په تېره د حج په موسم کي، کنټرول وای او لږ څه ارزاني هم وای ډېر به ښه وای. بل د مکې مکرمې او مدينې منورې ټول مارکيتونه د حج په موسم کي د غير اسلامي هيوادونو، په مصنوعاتو ډک وي او د دې مصنوعاتو د خورا ډېر خرڅلاو له درکه هغو ته ستري گټي په لاس ورځي، کاشکي د دولت لخوا پردغو اموالو بنديز لگېدلی وای او پرځای يې د اسلامي هيوادونو مصنوعات نندارې او خرڅون ته وړاندي سوي وای .

بله خبره چې ډېره د تاثر او خواشینی وړ ده، هغه د مسلمانانو د بې اتفاقيو خبره ده. په ظاهره خو ټول مسلمانان په گډه د کعبې طواف کوي، اما زړونه يې مذهبي بدگومانو او ډول ډول تعصباتو ډېرسره ليري کړي او په نفاق او کرکوي يې اخته کړي دي. سنيان نه وهابي مني، نه شيعه. وهابيان نه سني مني نه شيعه او شيعيان هم نه سني مني اونه وهابي؟ کاشکي زموږ ديني عالمانو او سياسي لارښوونکو د دې کرکو د ليري کولو او د (و اعتصموا بحبل الله جميعا و لا تفرقوا) په مقتضا د اسلامي واقعي يووالي لپاره څه رغنده او اغېزمن گامونه پورته کړي وای .

17- په مکه شريفه کي د اوسېدلو په هکله

د مکې شريفې د زيات او منلي فضيلت او درنښت له امله، هلته د خير او ثواب کارونه لکه طاعات او عبادات، روژې او صدقات او داسي نور ستر فضيلت او برکت لري. او کومي ښېگڼي او ثوابونه چې د عبادت په نتيجه کي له همدې مقدسي بقعې څخه د چا په برخه کيږي په بل ځای کي نسي کېدای. خو همدا شان په همدې مبارکه خاوره کي گناه او خطا کول هم دغونه ډېره جزا لري او د خدای ﷻ د لوی قهر سبب کيږي .

ابن مسعود ﷺ وويل: بېله مکې شريفې په بل هيڅ ځای کي بنده په يوازي نيت سره د مخه تر عمل نه مواخذه کيږي او د خدای ﷻ دا قول يې تلاوت کړ ﷻ: و من يرد فيه بالحد بظلم نذقه من عذاب اليم] ﷻ الحج: 25]

ژباړه: او هرچا چې په دغه (مسجد الحرام) کي په ظلم سره د بېلاری او کج روی اراده وکړه، نو موږ به په هغه دردناک عذاب وڅکو، يعني څوک چې په مسجد الحرام کي د بې لاری او کج روی کوم تمايل ښکاره کوي دهغه چا په نسبت چې دغه کار بل ځای کوي، سخته سزا به ورکړه سي.

يادونه:

که څه هم ځيني علمای کرام مسجد الحرام صرف دکعبې شريفې مسجد بولي، خو نور ډېر عالمان چې په هغو کي امام ابوحنيفه (رح) هم دی، په دې باور دي چې له مسجد الحرام څخه مراد د مکې ټول حرم دی. او دا خبره په خپله د قرآن کریم له څو آيتونو څخه هم ثابته سوې ده. دلته د جز له يادولو څخه کل مراد دی .

په تفاسيروکي وايي : په حرم کي الحاد په يوه قول د حرامو حلال بلل دي. او نورو ويلي دي چې د هرمنهي عنه تر سره کول ان د حرم خادم ته ښکښل هم الحاد دی. او ډېرعالمونو پر دې متفق دي چې په حرم کي د گناه اراده د عذاب د استحقاق موجب کيږي. هرڅوک چې پرته له حرمه بل ځای د گناه قصدوکړي که يې تر سره کړي سيئه يې پر ليکي، او که يې تر سره نه کړي جزايي نه ورته ليکي. مگرکه په حرم کي د گناه نيت وکړي که يې تر سره هم نه کړي جزايي ورته ليکي .

حضرت ابن مسعودؓ فرمايلي دي: " که څوک په عدن کي نيت وکړي چې پلانی به په مکه کي وژنم، عذاب اليم به وڅکي". ان چې مفسرين له اړتيا پرته قسم خوړل هم په حرم کي الحاد شمېږي. د حضرت عبدالله بن عمرؓ په هکله روايت دی چې هغه دوې څېمې يوه په " حل " يعني د حرم له حدودو د باندي، او بله په " حرم " يعني د مکې په دننه کي درولي وې، که به يې خپلوکوروالاوو او خادمانو ته څه سخته خبره کول، نو د مکې د حرم بهرڅېمې ته به تی او هلته به يې ورته ويل. دا له دې امله چې ده داسي چاري الحاد بللې. حضرت ابن عباسؓ به ويل: " احتکار او درواغ ويل په حرم کي د الحاد په منزله دي". همدا راز ابن عباسؓ وايي: " که په برکيه نومي ځای کي اويا گناوي وکړم، ښه دي نه دا چې يوه گناه په مکه کي راڅخه و سي ."

له همدې بيړي به اصحابوؓ ترحج او عمرې وروسته مکه پرېښوول. په تېره حضرت عمرؓ به له همدې بيړي حاجيانو ته ترحج وروسته ويل: " ووځئ او خپلوخپلو وطنو ته ولاړ سئ ."

نو ته فکر وکړه چې په دې د فسق او فجور، حرام خورې، د منهياتو د ترويج او د لهو او لعب او فساد د وسايلو د نشر او خپرېدو په وخت کي به څوک، څنگه له گناه پاک په مکه کي واوسي؟ دا چې په دې چارو کي د اخته کېدو او ککړېدو بېره وي، او دا چې په مکه کي اوسې اوخپل وطن دي و ياديږي او په مکه کي دي زړه تنگ سي او په خپل وطن پسي کښنده وي، تردې دا ښه نه ده چې په دې مبارکه ارضو کي و نه اوسو؟ له دې امله ځينو سا لکانو ويلي دي: ښه دا ده چې اوسې په وطن کي او زړه دي په کعبه کي وي .

حضرت امام ابوحنيفه، امام مالك او نورو (رح) ښه ويلي دي چې په مکه کي اوسېدل مکروه دي. ملا علي قاري (رح) په المسلك المتقسط کي وايي: " دا خو امام ابوحنيفه (رح) د خپل مهال په نسبت داسي ويلي دي او که يې د دغي زمانې (د امام ملا علي قاري د زمانې - کوم چې د هرات وو او په کال 1014 س.کي په مکه کي وفات سو -)، د مکې د مجاورينو حال ليدلی وای، چې حرام خوري او د مکې تعظيم لکه څنگه چې ښايي نه کوي، حتماً به يې بېله

کومه شک او شېهې ويلي وای چې په مکه کې اوسېدل گړدسره حرام دي. نو ته فکر وکړه چې که امام صاحب زموږ په زمانه کې وای، څه به یې ويلي وای ؟

زما په نظر خو هر حاجي ته ښايي چې دا د حج يو څو شپې ورځې چې په مکه کې تېروي لا ډېر محتاط اوسي او په هر قدم او هره شېبه کې پرځان ډېر ډېر فکر وکړي او پام يې وي چې خدای مکره څه خطا ځني و نه سي. خدای ﷻ مو دي له خطا وساتي (آمین) همدا سبب دی چې ډېرو عالمانو او د خدای ﷻ د لاري سالکانو له ډېري بهري اوله ډېره احتياطه په مکه شريفه کې اوسېدلو ته زړه نه دی ښه کړی. دا چې د مکې شريفې اوسېدل د امام ابو يوسف او امام محمد اونورو (رح) په نزد مستحب بلل سوي، په دې کې خو هيڅ تردید نسته، (رسول ﷺ، ابوبکر صديق، بلال اونورو هلته د اوسېدو اود بگېرته د ورگرځېدو هيله کړې)، خو دا هغو کسانو ته دی چې په ځان ټينگ باور لري چې په مکه مکره کې خطا نه ځني صادرېږي او د مکې حق ور ادا کولای سي او صرف حسنات پکښې تر سره کوي. په دې صورت کې د دغسي ښکمرغو انسانانو هلته اوسېدل افضل د عباداتو دی او په دې ډول هلته اوسېدل په اجماع سره او بېله ترديدۀ فوز عظيم باله سي.

18- د مکې مکرمې مواصلات

د سعودي عربستان مخابراتي شبکې خورا عصري دي. دغه هيواد د 1993 ع. کال د معلوماتو له مخې 1,46 ميليونه ټيليفونونه لري. په دغه هيواد کې کورنی ارتباط د مايکرو ويف راډيو ريلي، کاکسل کېبل (Coaxial) او فايبر-اوپټيک کېبل (Fiber-Optic Cable) له لاري نيول کېږي. سعودي عربستان د بحرين، اردن، کويت، قطر، امارتو، يمن او سوډان سره د مايکرو ويف راډيو ريلي، دکويت او اردن سره دکاکسل کېبل او د جيبوتي، مصر او بحرين سره د اوبو لاندي کېبل (Submarine) له لاري اړيکي لري .

دغه هيواد په آرام اود هند په سمندرونو کې د انتلسات (5) د عربسات (يو) او د هند په سمندر کې د انمرسات (يو) د ستلايت مخکني سټېشنونه لري .

د راډيويي خپرونو مرکزونه يې : AM 13 – FM, 43- دي او د راډيوگانو شمېره يې په کال 1993 ع. کې پنځه ميليونه وه. د ټلويزيوني خپرونو مرکزونه يې په کال 1997 ع. کې

(117) او د ټلويزيونو شمېره يې په کال 1993 ع. کې څلور نيم ميليونه وه. تردې عمومي

معلوما تو وروسته به په ځانگړې توگه د مکې مکرمې د مواصلاتو او دغسي نورو تاگ سيساتو په هکله په راتلونکو پاڼو کې رڼا واچول سي.

19- د مکې مکرمې د پوست سیستم

د اسلام په تاريخ کي تر ټولو لومړی حضرت محمد ﷺ د نړۍ واکمنانو ته لیکونه ولېږل. بیا حضرت معاویه د پوست نظام جوړ کړ. په دغه پېر کي له یوه ځایه بل ځای ته د لیکونو د رسولو لپاره له غاترو، اسانو او خرو او کله ناکله له اوبانو څخه کار اخیستل کېدی چې پر تقریباً هر (23) کیلو متره واټن به ځانگړی ځای جوړ سوې وو، چې تر دغه ځایه به د یوه څاروي په ذریعه او بیا به تر بله ځایه د بل څاروي په واسطه لیکونه لېږل کېدل. مثلاً د مکې پوسته چې به یې جدې ته وړل د یوه څاروي په واسطه به یې تر (23) کیلو مترو مسافې پوري الشمیس (حدیبیې) ته رسول. بیا به د بل څاروي په واسطه (23) کیلو متره نور وړل کېدل او بیا به بل وړل، ترڅو چې پر درو څارویو به یې تر جدې ورسول.

په ځینو ځانگړو مواردو کي به د لیکونو او پیغامونو د ژر رسولو لپاره د یو ډول ځانگړو روزل سوو کوټرو څخه کار اخیستل کېدی. دغسي کوټري به ډېرې چټکي الوټې، لکه چې په یوه ورځ به یې تقریباً (5040) کیلو متره واټن واهه. د مکې او مدینې تر منځ (500) کیلو متره واټن دی. دغو ښارونو ته به دغو کوټرو په یوه ورځ لس واړه لیکونه وپلای سواي. د دې کوټرو بیه به ډېره جگه وه چې یوه به د سرو زرو د اوو سوو اشرفیو څخه نیولې تر زرو اشرفیو پلورل کېده او د هغو د دوو هگيو بیه به شل اشرفۍ وې. دغه کوټري به د خاصو وگړو لخوا روزل کېدې او په ډېرو ښو او هوا دارو ځایو کي به ساتل کېدې.

اوس اوس که څه هم نوو ساینسي ایجاداتو د دغو کوټرو ارزښت له منځه وړی دی، خو بیا هم په ځینو لوېدیزو هیوادو کي د لرغونو توکو په څېر ساتل کېږي.

په مکه مکرمه کي د پوست رسولو نظام په عثماني پېر کي ډېر پرمختگ کړی وو. جدې، طایف، مدینې منورې او ځینو نورو ښارو ته به هره ورځ پوسته لېږل کېده. چې دا دود تر 1347 س. کال پوري روان وو. وروسته بیا د پوستې لېږلو چاري د موټرانو او بیا د هیواد دننه او د باندني ته د الوتکو په ذریعه تر سره کېدې.

په نوي پېر کي د پوستې او نورو مواصلاتي چارو نوی نظام "الاسعاف الخيري" رامنځته کړی دی. د مکې مکرمې د پخواني واکمن شریف حسین په دور کي پر لفاو د پوستي ټکټونو نښلول هم پیل سول. بیا په سعودي پېر کي د مکې شریفی لویه پوسته خانه په "القشاشیه" محله کي جوړه سوه. په 1379 س. کي یې هغه د جیاد د سیمي عماراً الاشراف ته ولېږدول، بیا یې له دې ځایه په "سوق المعلا" کي یوې ستري ماڼۍ ته و لېږدول.

په کال 1385 س. کي په مکه مکرمه کي پنځلس پوسته خانې په بېلو بېلو سیمو کي رامنځته سوي وې چې ډېرې مهمي یې په قشاشیه، جیاد، مسفله، شبیکه او جرول کي وې. د حج په ورځو کي په منا کي هم پوسته خانه پرانیستل کېږي. اوس اوس د دغو پوسته خانو شمېرنور هم زیات سوی دی.

20. په مکه مکرمه کې ټیلیگرام او ټیلیفون

په مکه مکرمه کې د ټیلیگرام او ټیلیفون آسانتیا د عثماني ترکیبې د واکمنۍ په پېر کې رامنځته سوه. د شریف حسین په وخت کې په مکه مکرمه کې تقریباً (20) ټیلیفونونه د غټو دولتي چارواکو لپاره په کار لوېدلي وه. خو کله چې په 1343س. کې په حجاز کې سعودي حکومت ټینګ سو، د هیواد په هره برخه کې پرمختګ رامنځته سو، چې په دې لړ کې په هره دولتي اداره کې ټیلیفونونه هم په کار ولوېدل او تر کال 1358س. پورې تقریباً (5000) پایې ټیلیفونونه نصب سوي وه. اوس اوس د مکې په هر کور او دکان کې ټیلیفون سته. ډېر خلک ګرځنده ټیلیفونونه هم د ځانو سره ګرځوي، او په ډېرو ځایو کې وګړني ټیلیفون ځایونه هم په ډېرو عصري وسایلو سمبال په دې برخه کې خلکو ته آسانتیاوي برابروي. د حج د متبرکو اماکنو په شاوخوا کې هم د سکه اندازو ټیلیفونونو پر مختللي شبکې په کار اچول سوي دي.

21. د مکې مکرمې راډیو او ټلويزيون

علامه محمد ظاهر کړدي وايي: باید اعتراف وسي او د تاريخ په پاڼو کې درج سي چې د

سعودي راډیويي خپرونو رامنځته کوونکی، ملک سعود دی. کله چې دی لا ولیعهد وو په همدې نوي پېر کې په دې خبره باندي په پوهېدو سره چې راډیو د حکومت ژبه او د خلکو د شعور د وینولو او د هغو د ژوندانه د پرمختیا او د هغو د یوله بله اوبهرنۍ نړۍ سره د اړیکو د ټینګتیا ډېره بڼه وسیله ده، نو د هغې د رامنځته کولو په فکر کې سو. د 1368س. کال په وروستیو کې چې د 1949ع. کال سره سمون خوري د عرفې د ورځې د سهار د رڼا په خپرېدو سره د لومړي ځل لپاره د مکې راډیويي خپروني پیل سوې او تر ټولو لومړي دا غږ ځني خپو رسو:

"هنا مکاً المکرماً... ایها المسلمون في مشارق الارض و مغاربها... سلام الله علیکم من الارض الطاهره". یعنی: "دا مکاً مکرمه ده... ای د نړۍ د لراو بر مسلمانانو... له دې سپېڅلي مخکي څخه تاسوته سلامونه لېرو."

دغې راډیو لومړي د یوې (3) کیلوواټه لېږدونکي (مرسلې) په وسیله خپرونې کولي.

د 1374س. کال د کوچني اختر د میاشتي پر 26 نېټه په مکه کې د "المديرية العامة للاذاعة و الصحف و النشر" په نامه اداره رامنځته سوه. په 1375س. (1955ع.) کال کې له راډیو څخه دنوي لس کیلو واټه مرسلې په واسطه خپروني پیل سوې او د دې ترڅنګ یې په سټډیوګانو کې هم سمون او پراختیا رامنځته سوه، چې په دې لړ کې دجدې د پخوانۍ سټډیو پرځای دوې نوي سټډیوګانې نصب سوې.

په کال 1377س. (1957ع.) کې د مکې راډیو ته یوه نوې پنځوس کیلو واټه مرسله په کار واچول سو ه او د دې سره سم د یوې بلي قوي (450) کیلوواټه مرسلې د نصبولو لپاره کار پیل سو. چې همدا اوس د مکې مکرمې راډیو د ډېرو قوي او پرمختللو مرسلو له لارې نړۍ والي خپروني کوي.

وايي: کله چې په نړۍ کې راډيويي خپروني پيل سوې او خلکو په سعودي کې راډيو گاني واخيستلې په هغود سندرو نيول په ډېره سختي سره منع وه. اوکه به چا له راډيو څخه سندري اورېدلې حکومت به تعقيبواوه او راډيو به يې ور ماتول. خو بيا په دې هکله کرارکرار نرمښت راغی، څو چې خبره اوسني حال ته راورسېده .

اما د ټلويزيون له لاري د لومړي ځل لپاره په کال 1378س. (1959ع.) کې په مصر کې خپروني پيل سوې او په سعودي کې د 1385س. کال په لومړۍ خورکي په مکه مکرمه کې ټلويزيون لومړنۍ امتحاني خپروني وکړې، چې بيا په ټوله سعودي عربستان کې دغه خپروني عامي سوې.

په دې وروستيو کلونو کې د سعودي عربستان د ټلويزيون دوه چينله او د راډيو (23)

ستېشنه، د حج پرمهال د حج په اړه اسلامي معلوماتي خپروني کوي، ځيني يې د حج د مناسکو بهير په ټوله نړۍ کې خپروي او (12) راډيو ستېشنه په بېلو بېلو بهرنيو ژبو، له هغو څخه په پښتو او دري هم نړۍ والي خپروني کوي. دغه راز د سعودي ټلويزيون او راډيو د حج په مهال د اسلامي او عربي هيوادو ټلويزيونونو او راډيو گانو ته هم خپل پروگرامونه لېږدوي .

22_ په مکه مکرمه کې له موټرانو کاراخيستل

په کال 1340س. کې د لومړي ځل لپاره مکې مکرمې ته موټر ورغی. دغه موټر د هندوستان يوه مشر سوداگر د حجاز پخواني واکمن د مکې شريف حسين ته په سوغات کې ورکړ. خو شريف حسين له هغه څخه ډېر لږ کار اخيستی، ځکه يو هغه د آس د سپرلۍ ډېر شوقي وو او بل دمکې شريفي تنگي او لوړي ژوري کوڅې د موټرچلولو ته نه وې جوړي .

په کال 1343س. کې چې ملک عبدالعزيز پرحجاز واکمن سو تر ټولو لومړی د حرمينو شريفينو سرکونه پراخه او پاخه جوړ سول .

په 1346س. کې مکې مکرمې، مدينې منورې او جدې ته له لوېديزو هيوادونو څخه د موټرانو د واردولو لپاره يوه کمپنۍ پرانيستل سوه چې دا چاري وروسته ډېري پراخي سوې .

تر 1348س. کال وروسته په مکه مکرمه کې د موټرانو استعمال ډېر زيات سو چې ورسره سم کال په کال د حاجيانو شمېره هم مخ پر زياتېدو سوه .

په 1373 س. کې چې ملک عبدالعزيز وفات سو په مکه کې د اوبن او آس نوم لا نه وو او د ښار پرسرکونو په هرلوري کې گړندي گاډي تر سترگو کېدل. اوس هلته داسي کور په مشکل پيدا کېږي چې موټر دي نه لري او د ډېرو شتمنو کورنيو هر غړی ځانته موټر لري .

په پانکي دا هم بايد ووايو چې اېرکنډيشنډ بسونه په کال 1398 س. کي په مکه مکرمه کي په کار ولوبدل.

23. د مکي مکرمې چاپ خوني

زموږ سپېڅلي کتاب قرآن کریم د لومړنځل لپاره په عربي تورو په کال 1113 س. کي د آلمان په هامبورگ ښارکي چاپ سو، چې د دغه چاپ يو ټوک او س هم د مصر د قاهرې په

"دارالکتب العربیة المصریة" کي خوندي دی. بيا په کال 1516 ع. کي قرآن کریم د ایتالیې په بندقيه ښارکي چاپ سو. تردې مهاله په اسلامي هیوادونو کي مطبعې نه وې، ځکه نو قرآن کریم هلته چاپېدی. کله چې په عثماني ترکیه کي د دریم سلطان احمد په وختو کي مطبعه په کار ولوبده. د ترکیې شیخ الاسلام په هغې کي د نورو کتابونو د چاپولو د جواز فتوا ورکړه خو د قرآن چاپول یې په هغې کي جایز و نه بلل. بيا عثماني دولت مطبعه بنده کړه. بيا چې لومړی سلطان عبدالحمید پاچا سو بیرته یې د مطبعې په کار اچولو ته اجازه ورکړه. بيا د لومړی سلطان محمود په وختو کي هغې ته ډېره پاملرنه وسوه او لومړی کتاب چې د ترکیې په آستانه کي چاپ سو "صحاح جوهری" وو، چې په کال 1295 س. کي یې د چاپ چاري بشپړې سوې.

په کال 1271 س. کي د تونس امیر محمد پاشا بای هلته مطبعه په کار واچول. په کال 1698 ع. کي په حلب کي مطبعه په کار ولوبده. د لبنان یوه ډېره پخوانۍ مطبعه "قزحیا" ده چې په 1733 ع. کال کي تاسیس سوه او لومړی یې په سریاني او بيا یې په عربي تورو هم د چاپ کار ترسره کاوه. دغه رازد بیروت ډېره پخوانۍ مطبعه "الشویر" ده چې په 1733 ع. کي یې د لومړنځل لپاره د داود ☞ مزامیر په چاپ کړه. د بیروت بله ډېره پخوانۍ مطبعه "القدیس جاورجیوس" ده چې په کال 1753 ع. کي په کار ولوبده. بيا په کال 1822 ع. کي په مالټا کي د امریکې یوه مطبعه په کار ولوبده چې بيا په کال 1834 ع. کي بیروت ته ولیږدول سوه. په کال 1848 ع. کي المطبعه الکاتولیکیا په بیروت کي تاسیس سوه چې لومړی یې په ډبرینو او بيا یې په حروفی تورو مواد چاپول. چې دا ترټولو لویه مطبعه ده، کومه چې په عربي، انگریزي، یوناني، سریاني، عبراني او ارمنستاني ژبو کتابونه چاپوي. په مصر کي د لومړی ځل لپاره په کال 1798 ع. کي ناپلیون بوناپارت مطبعه نصب کړه. ناپلیون کوم چې پرمصر یې یرغل کړي وو په دغه مطبعه کي خپل فرمانونه او اوامر په عربي ژبه چاپول. دغه مطبعه چې "المطبعه الاهلیه" (ملي مطبعه) نومېدل په قاهره کي تر کال 1801 ع. پوري له مصرڅخه د فرانسویانو د وتلو تر مهاله وه. بيا تر (20) شلو کالو په مصر کي مطبوعاتي کار بندوو. څو چې محمد علي پاشا هلته واک ته ورسېدی، دغه مطبعه یې بیرته په کال 1821 ع. کي فعاله کړه او په مطبعه بولاق ونومول سوه. ځکه چې وروسته هغه په بولاق نومي ځای کي نصب سوه او ترهڅه لومړی یې په کال 1822 ع. کي ایتالیوی - عربي قاموس چاپ کړ. دغه مطبعه تر نوي کالو زیاته فعاله وه. په عربي نړۍ کي دا ترټولو لویه مطبعه وه چې بيا په مطبعه الامیریای ونومول سوه. او تر اوسه ډېر کتابونه په ډېر ښکلي قطع او صحافت چا پوي. پس له دې په مصر اونوره عربي نړۍ کي یو په بل پسې ډېري مطبعې راووتلې. د افغانستان لوی مفکر حضرت علامه سید

جمال الدين افغاني (رح) له هیواده وتلو ته ترمجورېدو وروسته امیرشیرعلي خان ته د اصلاحاتو یو پروگرام پرېښود. چې هغه د دغه پروگرام د پلي کولو پرېنست په کال 1287س. (1870ع.) کې د مصطفوي مطبعې په نامه یوه مطبعه د لومړي ځل لپاره افغانستان ته راوړل. چې بیا زمور په هیواد کې د مطبوعاتو چاري ډېرې ښې پرمخ ولاړې. مگر له بده مرغه اوس زمور د هیواد طباعتي چاري په ډېرو ابتدائي

وسایلو ترسره کېږي او زیاتره کتابونه مو په بهرکي چاپېږي، خو مکې مکرمې ته ترمور ډېر وروسته په کال 1303 س. کې د حجاز والي عثمان پاشا نوري د لومړي ځل لپاره یوه وړه مطبعه راوړه او حرم شریف ته نژدې په جیاد محله کې یې په کار واچول. د عثمان نوري پاشا دغه مطبعه د مصر په مطبعه الامیریا پوري اړه درلوده او مطبعه ام القرى یې ورته ویل، چې بیا په سعودي پېر کې په نوو وسایلو سمبال سوه او په (مطبعه الحکوماً) ونومول سوه. بیا په کال 1327س. کې شیخ محمد ماجد کردي په خپله ځاني پانگه یوه مطبعه په الفلق محله کې په خپل کور کې د (المطبعه الماجدي) په نامه ودرول چې زبنت زیات کتابونه یې په طبع کړه. بیا په کال 1345س. کې شیخ محمد صالح نصیف په مکه مکرمه کې المطبعه السلفیه په کار واچول چې بیا یې خرڅه کړه. دغه راز د طبع و نشر لپاره عربي شرکت په مکه مکرمه کې د المطبعه العربیه په نامه یوه مطبعه په کار واچول چې د (صوت الحجاز) جریده یې په چاپول، کومه چې بیا په (جریداً البلاد السعودیه) ونومول سوه. بیا په کال 1373س. کې ځینو کسانو د مطابع الندوه په نامه مطبعه په کار واچول. بیا استاد صالح محمد جمال یوه مجزه مطبعه، بیا استاد احمد السباعي د (مطبعه قریش) په نامه او بیا یې په کال 1368 س. کې د مکې مکرمې د قرآن مطبعه تاسیس کړه او بیا نوري ډېرې مطبعې یو په بل پسې راووتلې، چې دادی اوس مکې مکرمې اوسعودي عربستان په ښکلو قرآنونو او ښوکتابونو چاپولو اوچلند جوړولو کې نړۍ وال نوم گټلی دی.

24- د مکې مکرمې اخبارونه او جرائد په عربي نړۍ کې لومړی عربي اخبار په کال 1799 ع. کې د مصر په قاهره کې د (الحوادث الیومیه) یعنی ورځنۍ پېښې په نامه د ناپلیون بوناپارت لخوا راووتی، بیا لومړنی اخبارچي په کال 1858 ع. کې په لبنان کې راووتی (حديقاً الاخبار) نومېدی. بیا په کال 1865 ع. کې په دمشق کې د (سوریا) په نامه اخبار راووتی. په کال 1869 ع. کې په عراق کې د (الزوراء) په نامه جریده راووتل. په کال 1879 ع. کې په یمن کې د (صنعا) په نامه جریده راووتل او په 1904 ع. کې په فلسطین کې د (النفيير العثماني) په نامه جریده راووتل. په مکه مکرمه کې لومړۍ جریده د (الحجاز) په نامه په کال 1301 س. کې راووتل. دغه جریده چې په عربي او ترکي ژبو یې علمي او ادبي لیکنې خپرولې په اوونۍ کې یو ځل د عثماني دولت لخوا تر 1334س. کال پوري خپرېدل اوکله چې په دغه کال د عثماني ترکیې واک پر مکه پای ته ورسېدی، د دغې جریدې خپرول هم پای ته ورسېدل. دغه جریده په څلورو مخونو کې په امیریه مطبعه کې چاپېدل. په کال 1327س. کې په جده کې د (الصفاء) په نامه جریده په عربي ژبه را ووتل او تر یوې گڼې خپرولو وروسته بنده سوه. دغه راز په همدغه کال په جده کې د (الاصلاح) په نامه جریده د راغب مصطفی توکل لخوا راووتل چې د لیکنې چاري یې د یوه لبناني ورځپاڼه لیکونکي

اديب هراوي په غاړه وې. دغه جریده هم څو میاشتي وروسته بنده سوه. دغه شان په کال 1327س. کي په مکه مکرمه کي د (شمس الحقیقا) په نامه ورځپاڼه په عربي او ترکي ژبو د محمد توفیق مکي په مسوول مدیریت راووتل، چې مرستیال یې ابراهیم ادهم وو. دغه اخبارچي په مکه کي د یووالي او پرمختگ د ټولني خپرنیز ارگان وو هم څو میاشتي وروسته بند سو. بله جریده په کال 1334س. کي د (القبلا) په نامه په مکه کي راووتل چې دا هم د لاري په لومړي سرکي ودرېده. په کال 1338س. کي د (الفلاح) په نامه جریده راووتل. دا جریده د مخه په سوريه کي خپرېده، خو کله چې فرانسويان سورې ته ننوتل، د دغي جریدې خپروونکي عمرشاکر هغه په حجاز کي خپره کړه.

دغه راز په همدغه 1338س. کال کي د مکې د کرنې د ښوونځي د زده کونکو لخوا د کرنې یوه میاشتنۍ مجله راووتل چې د هغې خپروني هم پایښتي نه سوې. په کال 1343س. کي په جده کي د (بريد الحجاز) په نامه اوونیزه جریده راووتل چې تر 52 گڼو خپرېدو وروسته په همدغه کال بنده سوه. دا د شريف حسين د وختو وروستۍ جریده وه. بیا د دغه 1343س. کال د لومړۍ خور پر 15 د ملک عبدالعزیز د پېر په لومړيوکي

د (ام القرى) د جریدې لومړۍ گڼه راووتل. بیا په کال 1347س. کي د (اصلاح) په نامه ديني او اخلاقي میاشتنۍ مجله راووتل، خو په کال 1349س. کي بیرته بنده سوه. په کال 1350س. کي د (صوت الحجاز) په نامه جریده د شيخ محمد صالح نصيف لخوا راووتل چې بیا د دغي جریدې امتیاز شرکاً الطبع و النشر العربیاً ته ولېږدول سو او په اوونۍ کي یوځل، بیا دوه ځله راوتل. بیا د جگړې په کلونوکي د کاغذ د نشتوالي له امله بنده سوه. بیا په کال 1365س. کي د (البلاد السعودیاً) په نامه راووتل چې دا ځل په اوونۍ کي دوه ځلي او بیا درې ځلي خپرېده. بیا په کال 1373س. کي ورځپاڼه سوه. دغه اخبارد عربي صحافت او ثقافت حق ډېر ښه اداکړ، چې د هري تپۍ خلك یې لولي. په کال 1355س. کي د (المنهل) په نامه میاشتنۍ ادبي مجله په مدینه منوره کي د استاد عبدالقدوس الانصاري لخوا خپره سوه. دغه مجله چې د علم او ادب په ارشوکي ښه وځلېده د 1365س. کال څخه په مکه مکرمه کي هم خپرېږي. بیا د 1366س. کال د خدای تعالی په میاشت کي د (مجله الحج) میاشتیزه راووتل چې لومړی مسوول یې استاد هاشم زواوي وو او په کال 1370س. کي یې د تاریخ القويم مؤلف علامه محمد طاهرکردي مسوول مدیر سو. دغه مجله په عامه توگه اسلامي مسایل او په حج پورې اړوند مسایل څېړي. په دې ډول په عامه توگه د سعودي او په ځانگړې توگه د مکې مکرمې د ډله ییزو اړیکو وسایلوکه دولتي دي، که شخصي ډېره پرمختللي بڼه غوره کړې اود ژورنالېستيکو اصولو سره سم پر عربي ژبه سربېره په نورو ژبوهم په زړه پوري خپروني کوي چې کمیت او کیفیت یې لا هم ورځ تربلي مخ پر زیاتېدو او ښه کېدو دی.

25- د مکې مکرمې عامه کتابتونونه

په مکه مکرمه او مدینه منوره کې له شپږمې لېږدیزې (هجري) پېړۍ څخه کتابتونونه وه کوم چې د اسلام خلفا وو او امر او به د حرمینو شریفینو د مدرسو د زده کوونکو لپاره کتابونه ورکول. پیر غلام دستگیرنامي په خپل (تاریخ مکه معظمه) کې د مکې مکرمې دوه عامه کتابتونونه راښيي. چې یو یې د "سليمانیه" په نامه یادېدلی کوم چې د باب السلام سره په در یبه نومي ځای کې وو او عثمانی پاچا سلطان عبدالمجید خان تاسیس کړی وو. په دې کتابتون کې د بېلابېلو موضوعاتو په هکله کتابونه راغونډ سوي اوله قسطنطنیه څخه هم ډېر ډول ډول کتابونه ورلېږل سوي وه. بل د حجاز د پخواني والي شرواني زاره محمد رشدي پاشا کتابتون وو کوم چې د مسجد الحرام په باب ام هانی کې وو. په دې کتابتونونو کې ډېر کتابونه په عربي او ځیني په فارسي، اردو، ترکي او جاوي ژبو وه. پیر غلام دستگیرنامي وايي: "له دغو کتابونو څخه ځیني غلام سول او ځیني سیلاب ضایع کړه". خو نه وایي چې کله او د چا لخوا غلام سول. اما دونه وایي چې دغه کتابتونونه د نجدیانو تر پېر د مخه وه. او د سیلاب کال هم 417 یادوي چې دا هم تېروتنه ده. علامه محمد طاهر کردي هم د تاریخ القويم په دوهم ټوک کې وایي چې په مکه مکرمه کې دوه کتابتونونه سته چې یو یې د (مکي حرم) کتابتون دی کوم چې څو پېړۍ پخوا د عثمانی ترکانو یوه واکمن تاسیس کړی وو. او لومړی ځای یې د زمزم د څا د پاسه وو. کله چې ترکي دولت د مسجد الحرام ودانۍ له سره جوړه کړه دغه کتابتون یې د مسجد الحرام دننه، په باب الدریبه کې په یوه خاص ځای کې پرځای کړ. بیا کله چې سعودي حکومت په کال 1375س. کې د مسجد الحرام په پراختیا گوتې پورې کړې او باب الدریبه یې ونړول دغه کتابتون یې د باب السلام په خوا کې پرځای کړ او دغه ځای له پخواني ځایه تر سلو مترو زیات لیرې نه دی. له پورته خبرو څخه څرگندېږي چې دغه کتابتون هماغه سلیمانیه کتابتون دی. بل کتابتون علامه کردي د مکې مکرمې د کتابتون په نامه راښيي کوم چې اوس د غزې په بازار کې د رسول ﷺ د زېږېدنې په ځای کې پرځای سوی دی. د رسول ﷺ د زېږېدو ځای په کال 1370س. کې د مکې د پخواني ښاروال شیخ عباس قطان او د هغه د زوی لخوا له سره جوړ سو. دغه ښاروال وصیت کړی وو چې په دغه ځای کې دې یو ستر کتابتون پرانیستل سي. علامه کردي وایي چې دغه کتابتون د څو کالو راهې دې خوا تاسیس سوی دی. ښایي د دې کتابتون یو څه کتابونه د هماغه شرواني زاده د کتابتون وي او له هماغه پخواني ځایه لېږدول سوی او درسول ﷺ د زېږېدو په محل کې اوډل سوی وي او ځیني نور کتابونه هم پر زیات سوي وي. دغه راز علامه کردي د تاریخ القويم په څلورم ټوک کې لیکي: "د حرم د ځانگړي کتابتون د جوړولو په اړه د واکمنو لخوا امر سوی دی. (نېټه یې نه ده ښوولې). د دغه کتابتون لپاره چې د مکې مکرمې کتابتون به نومېږي د مسجد الحرام د باب الملك عبدالعزيز د مخامخ میدانۍ په سر کې، مناسب ځای ټاکل سوی دی. پردغه ځای باندې چې کوم زاړه کورونه وه د هغو له څښتنانو څخه په نه میلیونه ریاله رانیول سول او د کتابتون د ودانۍ کار به د شپږو میلیونو ریالو په لگښت بشپړ سي". په 1423س. کال کې په ریاض کې د تاریخ مکا المکرمه په نامه د عالمانو د یوې ډلې لخوا په یوه نوي خپاره سوي کتاب کې د

"مکتباً مکاً" په نامه یوکوچنی کتابتون ښوول سوی چې حرم ته نژدې واقع دی او نادري خطي نسخې او ډېر ښه کتابونه پکښې سته. دغه راز د مکې مکرمې په "حي الزاهر" کې د پوهني د ادارې اړوند عامه کتابتون، په "حي العوالي" کې د "مکتباً جامع الفرقان" په نامه اود "ام القرى" د پوهنتون اړوند کتابتون هم سته.

26- ښوونه او روزنه او د مکې

د زده کړو منځي په نړۍ کې هر ولس که هرڅونه بې ځواکه او جاهل هم وي بيا هم د پوهني د ښووني لپاره بېل اوځانگړي ځايونه لري. خو دغه ځايونه د يوه ولس د ښووني د قابليت د فطري استعداد له مخي په ځينو کې لږ وي او په ځينو کې ډېر. په مکه مکرمه کې تر اسلام د مخه لا د هغه مهال د شرايطو سره سم ښوونځي وه. وايي چې د رسول الله ﷺ د مېرمنې بي بي خديجې د اکا زوی ورځه بن نوفل په عبراني ژبه ليکل کول. او د انجيل آيتونه يې هم ليکل چې له دې څرگنديږي چې هلته د هغه په وړوکوالي کې د ليک لوست منځي (مرکزونه) وه. د مکې مکرمې په اسلامي پېر کې رسول ﷺ لومړنی ښوونکی وو. هغه به خلکو ته د قرآن کریم تلاوت او تفسير کاوه او د اسلام مبارك دين به يې ورته روښانه کاوه. رسول ﷺ به دغه چاري په جومات او له جومات څخه بهر ترسره کولې؛ لکه چې خلکو به پوښتني ځني کولې او ده به جوابونه ورته ويل. وروسته دغه چاري راشده خلفاوو، اصحابو، تابعينو او علماوو او فقهاوو ترسره کولې. ښوونکی به د جومات په يوه خوا کې ناست وو، خلک به پر راگرځېدلې وه. او د پوښتنو له لاري به يې پوهه ځني ترلاسه کول. عالم به اړنه وو چې د يوې ټاکلي موضوع په هکله ښوونه وکړي؛ بلکې هغه به خلکو ته نصيحت کاوه او د علم او پوهي په بېلو بېلو برخو کې لکه د شعر، نحوي، لغت، تفسير، حديث او فقهې او نورو په هکله به يې د هغو پوښتنو ته جوابونه ويل چې په دې ډول پوهني او د هغې ښووني په سيخه توگه د اسلامي ټولني سره اړيکي لرلې. د هغو د اړتياوو سره د مستقيم تماس په لرلو سره به يې هغو ته خدمت کاوه او د هغو غوښتنو ته به يې جواب وايه. چې هم ښوونه او هم ښوونکي او هم زده کوونکي آزاد وه. او د آزادۍ په فضا کې به يې علم او پوهه ترلاسه کول او دولت به هيڅ مداخله نه پکښې کول. ځکه چې نه ښوونکي د دولت لخوا دې چاري ته گومارل سوي وه او نه يې کوم معاش ورکاوه. چې دا د اسلام تر راڅرگندېدو وروسته په لومړيو وختونو کې د علم او پوهي د غوړېدو، خپرېدو او تنوع ډېر با ارزښته عوامل جوت سول. بيا څنگه چې د دغسي تعليم او تعلم چارو پراختيا وموندل، نو بېل ځايونه ورته وټاکل سول. دغه ځايونه به يې مدرسې بللې، چې ځيني به د جومات ترڅنگ او ځيني به بيلې وې. د دې ترڅنگ د ماشومانو د ښووني او روزني لپاره هم بېل ځايونه جوړ سول چې (کتابتېب) به يې ورته ويل. په تاريخ القويم کې وايي چې د مکې مکرمې خلکو د مکې مکرمې او نورو عربو د لومړنيو زده کړو منځو (مرکزونو) ته لومړی کتاب يا مکتب (ښوونځی) ويل. بيا يې د مهالونو په تېرېدو سره، چې مدنيت څه ډېر خپور سو دغو منځو ته مدرسه وويل، چې د درس او تدريس د ځای معنا ورکوي. او کټ مټ هماغه مکتب او ښوونځی باله سي. اوس عرب د لومړنيو زده کړو منځو ته د گتاب، مکتب او مدرسې درې سره نومونه کاروي او هسې نه ده لکه مور چې مدرسه يوازې د ديني علومو د ښووني ځای ته وايو. دغسې عرب د لوړو زده کړو منځو ته "کلیا" (پوهنځی

(او " معهد " (انستیتیوت) وایي او پوهنتون ته " جامعاً " وایي. د علم او پوهې د خپرېدو ډېر لرغوني منځي مکه او مدینه بلل سوي دي؛ لکه چې دغه دوه ښارونه د تفسیر، حدیث، فقهې او تاریخ پر علومو سربېره د شعر، ادب او نورو هنرونو په برخه کې هم ډېر مشهور وه. وایي کله چې حضرت محمد ﷺ مدینې مورې ته ورغی هلته د ماسکه نومي ځای یوه یهودي کوچنیانو ته لیکل ورسوول. پردې سربېره هلته څه باندې لس تنه داسې کسان وه چې په لیک لوست پوهېدل چې له هغو څخه یو زید بن ثابت وکوم چې په عربي او عبراني ژبو یې لیکني کولې او بیا د رسول ﷺ د لیکونکو د ډلې غړي سو. دغه راز د مدینې منورې د اوس، خزرج او ثقیف قبایل هم په لیک لوست پېژندوی (مشهور) وه.

تاریخونه راوړي چې رسول ﷺ عبدالله بن سعید بن العاص ته امر وکړ چې خلکو ته په مدینه منوره کې لیک لوست زده کړي او وایي چې دغه صحابي ډېر ښه لیکونکی وو .

له دې څرگندېږي چې ترمکې مکرمې په مدینه منوره کې لیک لوست ډېر خپور سوی وو. په اسلامي پېر کې مسلمانانو په مدینه منوره کې د لیک لوست چارو ته زیات پام اړاوه. وایي کله چې د بدر په غزا کې مسلمانانو یوه ډله قریش اسیر کړل. د هغو نالوستي یې په فدیو ورکولو خوشي کړه، خو د لوستو فدیو یې دا وټاکل چې هرلوستی دي د مدینې لسو تنو کوچنیانو ته لیک لوست وښيي. ابن ثعلبه وایي چې د رسول ﷺ څخه مې وغوښتل چې یوچا ته سپارښتنه وکړه چې لیک لوست را زده کړي. نو هغه مبارک په دې هکله ابی عبیده بن الجراح ته سپارښتنه وکړه او ما ته یې وویل چې داسې سړي ته مې وسپارلې چې تعلیم او ادب ښه در زده کړي .

په تاریخ القویم کې وایي لومړی سړی چې کوچنیان یې په ښوونځیو کې د زده کړې لپاره راغونډ کړه حضرت عمر ﷺ وو. هغه د هغو ښوونکی، عامر بن عبدالله الخزاعي وټاکي او لگښت یې له بیت المال څخه ورته مقرر کړ .

داسې ښکاري چې د اسلام د مشرانو سره هماغه وخت لا د نا پوهو او نالوستو خلکو په پوهنه اود لیک لوست په گېڼه د سمبالولو غم وو. خو د هغو له دې څخه ښه نه راتله. وایي چې حضرت عمر ﷺ د یوه اعرابي سره مخامخ سو او ورته ویې ویل چې څه لوستلای سي؟

هغه ورته وویل : هو. نو حضرت عمر ﷺ ورته وویل چې ام القرآن ووايه. (د ام القرآن معنا ده د قرآن مور خو په اصطلاح کې د فاتحې [الحمد لله] سورې ته وایي). اعرابي ورته وویل: قسم دی که مې له لونیو څخه لا څه زده دي ته یې د مور خبره را ته کوې. نو حضرت عمر په دره ووايه او مکتب ته یې واچاوه چې څه لیک لوست زده کړي. هغه ترڅه مهاله هلته واوسېدی او بیا ځني وتښتېدی. کله چې خپل کلي کور ته ورسېدی دا شعر یې ووايه:

اتیت مهاجرین فعلموني ثلاثاً اسطرمتتابعات

کتاب الله في رق صحيح و آيات القرآن مفصلات

وخطوا لي ابا جاد و قالوا تعلم سعفاً و قريشات

و ما انا والكتاباً والتهجي و ما خط البنين مع البنات

يعني له مکې راغلو مهاجرو ته ورغلم، هغو درې پرله پسې کرښې راوښوولې، یو د خدای کتاب په ښه او درسته باریکي سره، بل د قرآن مفصل آیتونه او بل یې ماته د ابجد توري وکښل او راته ویې ویل چې "سعفص" او "قرشت" زده کړه. او زه وگوره او لیک اولوست او حروف تهجي ؟ او زه وگوره او دکوچنیو هلکانو او نجونو غوندي لیک زده کول؟!

په هر صورت وروسته اسلام په دې برخه کې ستر او له ویاړه ډک بریالیتوبونه تر لاسه کړه او د اسلام په رڼا کې علوم او فنون هره خوا خپاره سول. هره خوا لویي او وړې مدرسې ډېرې سوې او ستر عالمان او شخصیتونه یې وروزل.

په دې لړ کې مسجد الحرام د دې ترڅنگ چې د مسلمانانو ستر عبادت ځی وو. د هغو د اولادونو ډېر ښه ښوونځی او د اسلامي علومو د زده کړې معتبر پوهنتون هم وو. په دې ستر عبادت ځی او پوهنتون کې به دیني او عربي علوم لکه تفسیر، حدیث او د څلورو مذهبونو فقه، بدیع او بیان، صرف او نحو او نور، د سترو او جامعو پوهانو او عالمانو لخوا تدریسېدل او د تاریخ په اوږدو کې یې اسلامي ټولني ته ډېر ستر او نومیالي عالمان وړاندي کړي دي .

پرمسجد الحرام سربېره په مکه مکرمه کې نوري مدرسې هم وې لکه د یمن د واکمن الملك الافضل عباس بن الملك المجاهد مدرسه چې په کال 770 س. کې یې په مکه مکرمه کې د امام شافعي د مذهب د فقهاوو لپاره جوړه کړه. یا لکه د (دارالعجله) مدرسه چې د دغه کال په شاوخوا کې د حنفي مذهب د فقهاوو لپاره جوړه سوه. یا د بنگال د واکمن

غیاث الدین اعظم شاه مدرسه چې په کال 813 س. کې د اسلام د څلورو مذهبونو د فقهاوو د تدریس لپاره تاسیس سوه او داسې نوري ډېرې مدرسې چې د ټولو یادول دلته امکان نه لري .

خو داسې ښکاري چې د عثماني ترکانو د واک په وروستیو کې د 1300 س. کال په د مخه وختونو کې په مکه او نورو ځایونو کې د تعلیم او تعلم چارې ډېرې بابيزي سوي وې. اما د دې سره سره هم دغه مهال لاندې مدرسې په مکه مکرمه کې موجودې وې :

1_ رشدیه مدرسه چې لومړی مسجد الحرام ته نژدې په اجیادو کې وه او بیا یې د المعلا خواته ولېږدول. دغه مدرسه بیا په " المدرسأ السعودیاً " ونومول سوه. بیا په کال 1375 س. کې د هغې پرځای " رحمانیه ثانوي مدرسه " رامنځته سوه.

2_مدرسا برهان اتحاد .

3_مدرسا الفخريا العثمانية .

4_مدرسا الخيرية كومه چې د 1315س. په شاو خوا کي د مکې يوه اوسېدونکي شيخ محمد بن حسين الخياط تاسيس کړې وه. د دغې مدرسې نوم د شريف حسين په وختو کي په "مدرسا الراقيه" واوښتی .

5_مدرسا الزراعيا كومه چې شريف حسين تاسيس كړه او استادان يې له بيروت څخه ورته راوغوښتل . (دغه څلور مدرسې اوس نسته) .

تر 1300 س. كال په وروسته موده كې په مکه مكرمه كې د قرآن كريم د زده كړې او حفظ، د ليك لوست د زده كړې او د املاء او حساب د مباديو د زده كړې لپاره ځيني نور لومړني ښوونځي هم پرانيستل سول. خود دې سره سره ډېرو خلکو د جهل او نا پوهی په تور تم کي د بي وزلۍ شپې سبا کولې او لږځلک د علم او پوهي له نعمت څخه برخمن وه. چې په عربي او ترکي ژبو يې ليك لوست کاوه او زياتره دولتي چارواکي ، سوداگر او د مکې اشراف وه. اما په سعودي پير کي کله چې په نوره نړۍ کي د علم او پوهي رڼا هره خوا خپره سوه او نوي علمي او مدني پرمختگونه رامنځته سول د 1355س. كال را په دې خوا په سعودي عربستان کي علم هره خوا خپور سو. ښوونځي او پوهنتونونه ډېرسول. په عصري وسايلو سمبال سول. په ښوونيز او تحصيلي نظام کي سمون رامنځته سو. د تعليم او تدريس په چارو کي ډېر په زړه پوري پرمختگونه وسول. له سعودي عربستان څخه بهرته د لوړو زده کړو لپاره د زده کونکو لېږل عملي سول او په ټولو دولتي او ولسي تعليمي منځو کي د انگرېزي، فرانسوي او نورو ژبو ښوول عام سول. د دې سره جوخت د سعودي هيواد په نورو ټولنيزو او فرهنگي برخو کي په زړه پوري بدلونونه رامنځته سول، چې د دې پرمختيا وو په رڼا کي د تاريخ القويم او نورو په مطالعه په دې وختو کي يوازي په مکه مكرمه کي پر ولسي مدرسو سربېره (51) لومړني ښوونځي، اووه منځني، دوه ثانوي ښوونځي، درې انستيتوتونه او د جامعاً ام القری په نامه ستر پوهنتون سته چې دا شمېره اوس نوره هم زياته سوې ده او په بېلو بېلو علمي ساحو کي شاگردان روزي.

27_ ام القری پوهنتون

ام القری پوهنتون د سعودي له سترو پوهنتونونو څخه دی، کوم چې په مکه مكرمه کي واقع دی. د دې پوهنتون لومړنی زنی د شريعت پوهنځی وو چې په 1369س. كال کي پرانيستل سو او په 1391س. کي د څو نورو پوهنځيو سره په جده کي د ملك عبدالعزيز په پوهنتون پوري وتړل سو. خو په 1400س. كال کي په مکه مكرمه کي د جامعاً ام القری په نامه پوهنتون رسماً پرانيستل سو. دغه پوهنتون اووه پوهنځي اود بهرنيانو لپاره د عربي ژبي د زده کړي

انستیتوت لري اود طایف د روزني پوهنځی هم پوري تړلی دی. په دغه پوهنتون کي د نړۍ له گوټ گوټ څخه زده کوونکي شامل دي اود ماسگتري او دکتورا په سویه ډېر شمېراسلامي پوهان ځني وتلي دي

☒☒☒

28- ډېري سترې تاريخي مدرسې

صولتیه مدرسه:

صولتیه مدرسه چې د مکې مکرمې په " الخندريسه " کوڅه کي واقع ده په کال 1292س. کي د شيخ محمد رحمت الله ابن خليل الله هندي لخوا پرانيستل سوه. شيخ رحمت الله د ډيلي په (کيرانه) نومي ځای کي زېږېدلی دی. چې ډېرنامتو عالم وو او د " اظهار الحق " د ډېر نامتو کتاب ليکوال دی. هغه له هند څخه مکې ته ولاړی او ډېره موده په مسجد الحرام کي په لوست ورکولو بوخت سو. کله چې په کال 1292 س. کي د " صولت النساء بيگم " په نامه د کلکتې يوه شتمنه ښځه د حج لپاره مکې ته ولاړه شيخ رحمت الله ورسره وکتل او هغه يې په مکه کي د يوې مدرسې جوړلوته وهڅول. هغې د هغه دغه خبره خوښه کړه ، کافي مقدار پيسې يې ورکړې او دغه مدرسه د هغې په نامه جوړه سوه چې په کال 1293س. کي د شاگردانو روزل پکښي پيل سول. په دغه مدرسه کي ډېرو سترو علما وو لکه د " غنياً الناسک " د ډېر معتبر کتاب مولف علامه محمد حسن شاه سواتي او نورو درس ورکړی دی او ډېر ستر علما يې هم روزلي دي چې په مکه مکرمه کي يې سترې سترې دندي په لاس راوړي دي.

الفلاح مدرسې: الحاج محمد علي زينل چې د سعودي يو نامتو سوداگر وو او په بمبئ کي يې د جواهر او مرغلوکارو بارکاوه په کال 1320س. کي په جده کي يوه مدرسه د (الفلاح) په نامه را وايستل. بيا يې بله مدرسه په مکه مکرمه کي په کال 1329س. کي پرانيستل. دوې نوري مدرسې يې په دبی او بمبئ کي هم په دغه نامه پرانيستي دي. د جدې دغه سوداگرد عثمانی ترکيې، شريف حسين او سعودي په دروسرو مهالونو کي

د ډېر ښه نوم څښتن وو چې د ډېرو سترو بهرنيو شرکتونو سره يې اړيکي لرلې او په حجاز، پاکستان، هند، بحرين او عمان او نورو ځايونو کي يې د علومو د خپرولو لپاره د يادوني وړ خدمتونه کړي دي. دغه علم خوښوونکی سوداگر د 1389س. کال د برات د مياشتي په لومړۍ ورځ وفات سو. د الفلاح په دغو مدرسو کي ټوله ديني او عصري علوم وړيا ښوول کيږي او سترستر عالمان يې اسلامي ټولني ته وړاندي کړي دي چې ډېرو سترو دندو ته رسېدلي دي. علامه محمد طاهر کردي د تاريخ القويم او نورو ډېرو کتابونو مؤلف د مکې مکرمې د الفلاح له مدرسې څخه تر فراغت وروسته ازهر پوهنتون ته شامل سوی او له هغه څخه تر فراغت وروسته پنځلس کاله د دغې مدرسې مدرس

۰۹۹

29- له مکې مکرمې څخه بهرته د شاگردانو لېږل

تر 1346س. يعني پرحجاز باندي د سعودي د واکمنۍ تر درې کلنۍ پوري څوک له مکې مکرمې څخه د دولت لخوا بهرته د لوړو زده کړو لپاره نه دي لېږل سوي. هغو د گوتو په شمېر څو تنو چې د مصر په الازهر پوهنتون کي تحصیل کړي، هغه هم د دوی يا د هغو د اولياوو په تشبث وو. خو په سعودي پېر کي په کال 1346س. کي لومړۍ ډله شاگردان چې شمېر يې تر دېرشو اوږي له مکې مکرمې څخه مصر ته د لوړو زده کړو لپاره ولېږل سول. چې تر دې وروسته بېلو بېلو عربي، اروپايي او نورو هيوادونو ته د مکې څخه د شاگردانو لېږل تر اوسه تر سره کيږي. دغه راز په کال 1348س. کي د مکې د الفلاح له مدرسې څخه هم ځيني کسان د لوړو زده کړو لپاره د دغي مدرسې د مونس لخوا بمبئي ته ولېږل سول چې وروسته هم دې کار ته ادامه ورکړه سوه.

30- په مکه مکرمه کي د نجونو ښوونځي

په مکه مکرمه کي به ډېرو لږو نجونو ته په کورونو کي د هغو د کالخوايانو لخوا ښوونه کېده. خو په کال 1355س. کي د جدې يوه فاضل شتمن په خپل کور کي په يوه کوټه کي خپلې او د خپلو گاونډيانو لوني راټولي کړې او يو سپين ږيري او متدين سړی يې د ښوونکي په توگه ورته وټاکي چې له سهار څخه تر غرمې به يې ليک لوست ور زده کاوه. کله چې دا خبره نورو واورېده، هغو هم خپلي لوني ور ولېږلې. په مکه مکرمه کي هم دغسي وسوه. بيا په کال 1379س. کي په ټول سعودي عربستان کي د نجونو د ښوونځيو د پرانيستلو رسمي امر صادر سو. او له دغه مهاله په مکه مکرمه کي د نجونو ښوونځي يو په بل پسې پرانيستل سول. علامه کردي وايي چې: د دغو ښوونځيو ښځينه ښوونکي له بهره را وغوښتل سوي.

31- عربي ژبه او ادب

څنگه چې د مکې مکرمې او د هغې د شاو خوا سيمو او هيوادونو وگړي ټول عرب دي، نو زموږ دا تاريخ به هله بشپړ وبلل سي او د مکې په باب به د لوستونکي معلومات هله بشپړ سوي وي چې د عربي ژبي او ادب په هکله هم لږ څه وليکو.

32- عربي ژبه

عربي ژبه د نړۍ يوه داسي پر مختللي، خوره، روانه، سپېڅلې او ښکلې ژبه ده چې ساری يې په مشکل موندل کيږي. د دې ژبي د الفاظو مخرجونه پر غوږو ډېر ښه پرېوزي. ويندود يې ډېر فصيح او بليغ، تراکيب يې ډېر زړه راکښونکي اوصوتي اهتزازات يې ډېراغېزمن دي. د دې او داسي نورو ښېگڼو او ځانگېرنو له امله وو چې لوی څښتن د خپل سپېڅلي کلام لپاره دغه ژبه وټاکل او قرآن کریم غوندي معجز کتاب يې په دغه ژبه نازل کړ. چې بېله اختلافه د عربي ژبي او ادب داسي يواځنی کتاب دی چې د هغه د يوه سورت ساری هيڅ اديب او شاعر ترننه نه دی راوړی. ترقرآن وروسته په دغه ژبه د لوی څښتن د استازي حضرت محمد ﷺ حديثونه راغلي چې په عربي ادب کي بيله اختلافه د فصاحت او بلاغت او معنوي جامعيت له پلوه د زرينو ټوټو حيثيت لري. د ژبپوهانو په اند عربي ژبه د

سامي ژبو يوه ځانگه ده چې د نوح ﷺ د زوی سام اولادې ويل. دغه ژبه د ترلاسه سوو ډبر ليکونو، نقشونو او داسي نورو له مخي ژبپوهانو پر درو (گرډودي) لهجوي ښاخونو وېشلې ده :

1_جنوبي عربي لهجه : د دې لهجې کتیبې د يمن په قتبان ، معين، سباء او نورو سيمو کي په لاس راغلي دي .

2_شمالي عربي لهجه : د دې لهجې کتیبې د حجاز په شمال کي د ثمود قوم د اوسېدو په سيمو کي ترلاسه سوي دي .

3_آرامي نبطي لهجه : دغه لهجه د پورته دوو يادو سوو لهجو په نسبت نوې ده .

د دغو درو لهجو د ترلاسه سوو لرغونو آثارو څخه جوتيري چې د هغو په ليکلو کي لومړی يو له بله ډېر توپير وو، خو وروسته د حالاتو په غوښتنه د لهجو اختلاف له منځه تللی، او د هغو د يوځای کېدو د اړتيا، په تېره د ديني تقاضا وو او اغېزوله امله، يوه سپېڅلې اوخوږه ژبه ځني جوړه سوه. په حجاز کي چې کومه ژبه ويل کيږي هغه د عدنانيانو ژبه ده او دا د يمني يا قحطاني ژبي په نسبت نوې ژبه باله سي. ځکه چې عدنان د حضرت اسماعيل ﷺ له اولادې څخه دی او د اسماعيل ﷺ مورنۍ ژبه عربي نه وه. ده عربي ژبه له جرهمو څخه زده کړه کوم چې د يمني يا قحطاني عربو يوه قبيله وه. د جرهمو په نيکه گانو کي قحطان او د اسماعيل ﷺ په نيکه گانو کي فلج سره وروڼه وه او مور ته چې د جاهليت د دورې د شاعرۍ کومه پانگه راپاته ده هغه په دغه عدناني ژبه ده . ځنگه چې قرآن شريف د عدناني عربو د يوې ستري قبيلې قريشو په لهجه نازل سوی دی نو دغي لهجې پرنورو لوړوالی وگاټه او پای يمني او نوري ټولي لهجې د تل لپاره ختمي سوې او يوازي د قريشو لهجه پاته سوه .

33_عربي ادب

د ادب معنا :

لکه چې پوهيږو ډېرو عالمانو په خپلو کتابونو کي د لغاتو د مفردا توپه ټولولو، څېړلو او تنظيمولو لاس پوري کړی، د عربي صرف او نحوي د قواعدو په هکله يې کتابونه ليکلي، ادبي کره کتني او بلاغت ته يې پاملرنه کړې او د مهالونو په اوږدو کي يې د شعر، خطبو، رسالو، کيسو، امثالو، مناظراتو او داسي نورو ودي، پرورښت او پرمختيا ته خدمتونه کړي دي اود ادب يوې برخي ته يې پر پاملرنه بسنه نه ده کړې؛ بلکي دا ټوله يې څېړلي او راغونډ کړي دي. البته چاچي به د ادب په يوه ځانگړې ارشوکي څېړنه کوله، نو د هغې ارشو ځانگړی څېړونکی به سو او په هغې کي به يې نوم وايست. چې په دې ډول د ثقافت او کلتور په هکله د دوی پوهه او درک عام او پراخه وو او د دې ټولو خوا وو په هکله به يې د دوی پوهه او معرفت تمثيلاوه چې له دې امله د خلکو او په خپله د فرهنگيانو لخوا د ادیب او فرهنگي تعريف داسي کېدی : (هغه څوک چې د هري پوهي په يوه پلو پوه وي). چې دا صفت په عامه توگه په

ټولو ادبي تالیفونو کې هم څرگندېږي لکه چې هیڅ یوه کتاب د ادب پر یوه ډول بسنه نه ده کړې. نوډې ټکو ته په پاملرنه سره هر ويې پوه (لغوي)، پېښلیک پوه، محکپوه او د نورو پوهنو د اړخونو څېړونکی ادیب باله سي. خود دوو اوسمهالومصري پوهانو، استاد احمد اسکندري او استاد مصطفیٰ عناني له نظره ادب عبارت دی له هرغوره فعالیت او تمرین څخه چې انسان د هغه په مټ د یوې ښېگڼې د ترلاسه کولو په لاره کې وړتیا او مهارت ومومي. دغه فعالیت او ریاضت لکه چې په کار او په چارو کې په دقت او پاملرنه او د نورو له تجربو څخه، په گټه اخیستنې، ترسره کېږي، د

حکیمانه ویناوو په پلي کولو - کومي چې د هرولس ژبه یې لري - هم تحقق مومي. ادب پوهان وايي چې په قرآن کریم کې کوم چې د ټولو سترو اخلاقي تعالیمو او انساني ښېگڼو جامع کتاب دی د ادب کلمه او د هغې مشتقات نه دي راغلي. خو لکه چې ښکاري د ادب لفظ رسول ﷺ کارولی دی. روایت دی چې حضرت علي کرم الله وجهه رسول ﷺ ته وویل: " ای د خدای رسول! مور او تاسې ټول له یوې مور او پلارڅخه یو، خو زه وینم چې ته د عربو له پلاوو سره په داسې ژبه خبرې کوې چې مور یې په ډېرو نه پوهیږو." نو هغه مبارک وفرمایل: " ادبني ربي فاحسن تاءديبي وربيت في بني سعد". یعنی ماته زما څښتن ادب ښوولی او ډېر ښه ادب یې راښوولې. او بل زه د بني سعدو په قبيله کې روزل سوی يم. (یعنی: د بي بي حليمې سعديې په کورنۍ کې روزل سوی يم کومه چې هغه مهال د عربو په قبایلو کې په فصاحت او بلاغت نوماندې وه). ډاکټر عبدالحليم ندوي په تاریخ عربي ادب کې وايي: " ترکومه ځایه چې ماته معلومه ده د [ادب] لفظ د لومړي ځل لپاره په عربي ژبه کې د حضرت محمد ﷺ د مبارکې ژبې څخه راوتلی دی او غالب گومان دادی چې ترهغه د مخه په عربي ژبه کې دغه لفظ نه ووکارول سوی". بله خبره دا ده چې د " ادب " جمع " آداب " ده نه " ادبیات ". لکه چې په هیڅ یوه معتبر کتاب کې د ادب جمع ادبیات نه ده بلل سوی. خو اکادمیسین ډاکټر جاوید د دغه ټکي د څرگندولو په ترڅ کې وايي: " که څه هم د ادبیات کلمه د ژبې د قواعدو له مخې درست محمل نه لري خو له هغه ځایه چې ډېره ښکلې برېښېدلې، ځکه نو منلې سوې او معموله سوې ده". دغه راز استاد جاوید د ادبیاتو د تعریف په هکله وايي: " د ادبیه علومو مباحثو ته په پاملرنه کېدای سي چې وویل سي چې ادبیات عبارت دي د عقایدو، اندونو، دودونو او منثورو او منظومو لیکلو او نالیکلو آثارو له مجموعې څخه. په بل عبارت د وگړو ټولي ذهني او فکري ښکارندې او لاسته راوړنې او د هغو د ذوق او اندونو پېږي او په عامه معنا د یوه ولس فرهنگ په هره لهجه او ژبه، او په هره موضوع او مطلب کې چې وي، ادبیات باله سي". د ادب په هکله خبرې ډېرې دي خو مور پرمه دغونه خبرو چې ومو کړې بسنه کوو.

34- د عربي ادب دورې

عربي ادب د تاریخ د بېلو بېلو پړاوونو، او د مهالونو ډول ډول لوړو ژورو څخه تېر سوی او اوسنی بني ته رسېدلی دی. چې د هغه په پرمختگ او تلپاته کېدو کې یې ستر رول لوبولی دی. ځکه نو غوره ښکاري چې د هغه بشپړ تاریخ پرهغو دورو او پړاوونو ووېشو چې له هغو تېر سوی دی .

استادجاويد وايي: " شيخ احمد الاسكندري او شيخ مصطفي العناني په [الوسيط] كي او استاد احمد حسن زيات په [تاريخ الادب العربي] كي چې د عبدالرحمان طاهر سورتې لخوا په اردو ژباړل سوی اود ډاکټر سيد طفيل احمد مدني لخوا تلخيص سوی، د عربي ادب تاريخ پر پنځو دورو وېشلی دی. " ددې دورو تفصيل په " الوسيط في الادب العربي وتاريخه " كي په لاندي ډول ذکر سوی دی:

1_د جاهليت پېر: چې د اسلام په راڅرگندېدو پای ته رسېږي او موده يې (150) کاله ده.

2_د صدراسلام پېر: دغه پېرچي د بني اميه وو عصر هم پکښي راځي د اسلام له را

څرگندېدو څخه پيل کېږي او په کال 132س. كي د بني عباسو په واکمن کېدوسره پای ته رسېږي .

3_د عباسي پېر: چې د بني عباسو په واک ته رسېدو سره پيل کېږي او د تاتاريانو په لاس د بغداد په سقوط سره پای ته رسېږي .

4_د ترك توکمو د يو په بل پسې حکومتونو پېر: دا پېر د بغداد په ړنگېدوسره پيلېږي اود نوي نهضت په پيلېدو سره په 1220س. کال كي پای ته رسېږي .

5_د نوي نهضت پېر: چې په مصر كي د محمد علي پاشاالباني دکورنۍ له واکمن کېدو

څخه پيلېږي او تر اوسمهاله يې لړۍ روانه ده.

خو ډاکټر عبدالحليم ندوي او نوردغه دورې شپږ گڼي او داسي يې توضيح کوي :

1_د جاهليت زمانه:

دغه مهال په دوو دورو وېشل کېږي:

لومړۍ دوره : د پنځمي عيسوي پېړۍ څخه د مخه مهال يعني الجاهلياً الاولى .

(د جاهليت لومړي مهالونه).

دوهمه دوره : د پنځمي عيسوي پېړۍ څخه تر 23 _ 622 ع. کلو پوري چې د اسلام تر راتلو نژدې (150) کاله د مخه پيل کېږي او د رسول ﷺ د هجرت په کال يعني 23 _ 622 ع. پای ته رسېږي .

2_اسلامي زمانه :

دا زمانه هم پردوو دورو وېشل سوې ده:

لومړۍ دوره : د اسلام لومړي کلونه کوم چې د رسول ﷺ له هجرت څخه پیل کېږي او د حضرت علي تر دورې رسېږي يعني د لومړي لېږديز (هجري) کال څخه تر 40 ل. س. کال پورې. (له 23 _ 622 ع. څخه تر 62 _ 661 ع. پورې).
دوهمه دوره : د بني اميه وو پېردی، کوم چې د حضرت معاويه ؓ له خلافت څخه پیل کېږي. اود عباسي خلافت تر رامنځته کېدو يعني له 41 س. څخه تر 132 س. پورې رسېږي .

(له 62 _ 661 ع. څخه تر 750 ع. پورې).

3_عباسي زمانه :

دا زمانه هم پر دوو پړاوونو وېشل کېږي :

لومړۍ دوره: (د ترقۍ او عروج مهال) له کال 132 س. څخه تر 332 س. پورې .
(له 750 ع. څخه تر 946 ع. پورې).

دوهمه دوره: (د ملوک الطوائفی زمانه) له کال 332 س. څخه تر 656 س. پورې رسېږي. (له 946 ع. څخه تر 1258 ع. پورې). کوم چې پر بغداد باندي د مغولو د تاراک مهال دی .

4_عثماني زمانه يا د ځورتيا او انحطاط مهال :

دغه زمانه له کال 656 س. څخه تر کال 1220 س. پورې رسېږي. (له 1258 ع. څخه تر 1797 ع. پورې).

5_عبوري يا لنډ مهالې دوره : دغه زمانه په کال 1798 ع. کي د ناپليون لخوا د مصر د نيولو څخه يا په کال 1801 ع. کي په مصري د محمد علي پاشا له واکمن کېدو څخه پیل کېږي. پر کال 1919 ع. پای ته رسېږي .

6_اوسنۍ دوره : له کال 1920 ع. څخه پیل سوې او تر اوسه روانه ده .

35_ عربي نثر

عربي نثر تر اسلام د مخه ډېر محدود وو. په دې پېر کي نثر چې مُسجع به وو، زياتره په افسانو، کيسو او دکاهنانو په ويناووکي کارېدی.

قرآن کریم:

قرآن کریم د لوی څښتن ﷻ هغه سپېڅلي کتاب دی، چې پر خپل وروستي پيغمبر حضرت محمد ﷺ يې د حضرت جبرئيل په ذريعه، د عربي ژبې په قريشي لهجه نازل کړی دی. دغه سپېڅلی کتاب په مکه مکرمه او مدینه منوره کي او د رسول ﷺ د ځينو سفرونو پر مهال نازل سوی دی. د قرآن کریم لومړني آيتونه، د سورت العلق لومړي پنځه آيتونه

دي چې په كال 611 ع. كي په مکه مكرمه كي نازل سول، او د هغه وروستۍ سوره " النصر " ده چې د حجاً الوداع په مهال د ايام تشریق (د لوی اختر د ورځو) په منځ كي په منا كي نازله سوې ده. البته له مختلفو روایتونو څخه څرگندېږي چې له دې وروسته ځيني نور آیتونه هم نازل سوي دي. چې ښايي د روایاتو د اختلاف پر بنا د نساء د سورې وروستی آیت ﴿يستفتونك قل الله يفتيكم في الكلالا﴾ يا د البقره د سورې ﴿واتقوا يوماً ترجعون فيه﴾ وي. د قرآن د مذهبي سپېڅلتيا او ارزښت څخه قطع نظر كه يوازي د ژبي او ادب له نقطه نظره ورته وكتل سي نو جوتېږي چې دا لومړۍ صحيفه ده چې په عربي ژبه او ادب كي په كتابي بڼه او په ډېر ښه اوډون ترتيب سوې ده. يميناو او حميرويانو به بېله شكه خپلي ځيني كار نامې او مهم واقعات مرتب كړي وي. خو په كتابي بڼه د هغو د ترتيبولو ذكرنه دى موندل سوې. ټوله سترستر عالمان، مفكرين او كره كتونكي پردې په يوه خوله دي چې قرآن كريم د خپل فصاحت او بلاغت، اعجاز او ژبي او بيان له مخي په عربي ادب كي ستر بدلون راووست. قرآن د عربي نثريو داسي منفرد او يواځنى ډول دى چې د يو ډول پېودلو جملو د اوډون د ډېرلوړ معيارد فني نثر له گډون څخه يې د بيان يو بې سارى اسلوب غوره كړى دى. ځكه نو چا تر اوسه د قرآن غوندي د بيان اسلوب نه دى رامنځته كړى او هر د سليم عقل څښتن څوارلس سوه كاله د مخه د عربو غوندي له هره پلوه په ډېر وروسته پاته چاپيريال كي د دغسې بې سارى نثر چې څو ټوټي هم نه، بلكې (6666) آيته او ضخيم كتاب دى، نازلېدل په يقيني توگه د لوى څښتن له لوري بولي او بس. قرآن اود هغه د بيان اسلوب پر عربي ژبه او لغاتو ځانگړې اغېزه وكړه چې له دې امله هغې ته يوځانگړې سپېڅلتيا او درنښت او ارزښت ور په برخه سو. د قرآن كريم په برکت په عربي ژبه كي نوي علوم را منځته سول. لكه چې د هغه د تشریح او توضیح لپاره تفسير پوهنه او د تفسير اصول تدوين سول. د هغه د معناوو او مطالبو د څرگندتيا لپاره د صرف او نحوي علوم او د بيان، بلاغت او بدیع علوم ایجاد سول. له هغه څخه د مسایلو د استنباط په غرض، د فقهې، فرائضو يا وراثت پوهي، د فقهې اصول او علم كلام او داسي نور څرگند سول .

دغه راز د قرآن د ښه ليكلو په غرض ليك پوهنه رامنځته سوه او د عربي ليكونو دونه نمونې راووتلې چې په هيڅ يوه بله ژبه كي نه موندل كيږي .

احاديث :

د رسول الله ﷺ خبرو، كړنو او تقرير ته حديث وايي. (تقرير يو اصطلاحي لفظ دى چې مطلب يې دى، چې هغه مبارك څوك له كوم عمل يافعل څخه چې د ده په حضور كي يې ترسره كړى وي، نه وي منع كړى).

احاديث د عربي نثر يو بل داسي ښكلى ډول دى چې سارى يې د قرآن را وروسته د دې ژبي د نثر په نورو ډولونو كي نه موندل كيږي. ټوله كره كتونكي او د ادب او لغت پوهان پردې متفق دي چې په عربي ژبه كي ترقرآن وروسته چې د رسول ﷺ په احاديثو كي د فصاحت، بلاغت، اعجاز، اغېزمنتيا او د بيان د اسلوب له مخي كوم ښايست او زړه راكښون سته هغه د بل هيچا په خبرو كي نسته. د هغه مبارك احاديث له مهملو، لغوو او چتي خبرو څخه بېخي

پاك دي. له احاديثوڅخه په عربي ژبه كې نوي علوم او فنون را ووتل؛ لكه چې علم حديث، اسماء الرجال، اسلامي تاريخ، د رسول ﷺ سيرت او نور ډېر علوم د رسول ﷺ احاديثو په برکت

رامنځه سوي دي. پر عربي ژبه باندي د اسلام اغېزې: تر اسلام وروسته د عربي ژبې په هكله يو ستر بدلون راغی، ځكه د قريشو په لهجه د قرآن د نازلېدو له امله نوري ټولي عربي لهجې په هغې كې ضم او مدغمي سوې او يوه عربي ژبه را منځته سوه چې د عربو او نورو ټولو مسلمانانو په يووالي او پيوستون كې يې ستر رول ولوباوه. د بې شمېرو اسلامي سترو عالمانو او ډول ډول علومو او فنونو په رامنځته كېدو سره، د اسلامي سترو فتوحاتو په پايله كې، د ستر او ځواكمن اسلامي دولت په ټينگېدو او د اسلام د معتقدينو او پلويانو په ډېرېدو سره دا ژبه يوه ستره، پياوړې، غني ديني او دولتي اسلامي ژبه وگرځېده .

عام فني نثر: د دې ټولو بدلونونو او ارزښتونو په رامنځته كېدو سره په عربوكي ډېرفني او ښكلې نثر دود سو، چې هم به اغېزمن وو او هم به يې د پوهې سره مرسته كول. په پېل كې دغه نثر ډېر ساده وو، چې له موضوع سره به يې مستقيم تماس نيوی. عبارت به يې لنډ او موجز وو او الفاظ به يې واضح وه. د دغه نثر (عام فني نثر) مهم اشكال رسالې، خطبې، روايتونه او تاريخي اخبار وه. بيا د ټولنيزي او پوهنيزي پرمختيا سره جوخت په دې نثر كې هم پرمختيا راغله. په موضوعاتو او فنونوكي يې تنوع او تعدد رامنځته سو. معنا وي يې دقيقې سوې او په اسلوب او عبارت كې يې بدلون راغی. د دغه ډول عربي نثر لومړنی ستر ليكوال عبدالحميد الكاتب او عبدالله بن المقفع بلل سوي دي. بيا چې جاحظ راغی هغه ته يې نوره دونه پراختيا او شتمني ور وبخښله چې بېخي په دې هكله امام وگرځېد، او نورو يې پيروي وكړه. خو وروسته پردې نثر د لفظي ښايست، د معنا گانو د دقت او د موضوعاتو د ژوروالي په حساب د بديعي محسنا تو د ډېرښت او اسراف څپو طغيان وكړ. لكه چې دا نخښي د عربي ژبې د وروستيو ليكوالو په ليكنو او كتابونوكي په څرگنده ليدل كيږي. حقيقت دا دی چې د دغه فني نثر ښكلا ان د ډېرو تاريخ پوهانو، مخكپوهانو، فقهاوو او فلاسفه وو په كتابونوكي هم په څرگنده ليدل كيږي .

36- عربي ليك

ډاکټر عبدالحليم ندوي وايي: "زرگونه کلونه وړاندي کله چې مصريان د تهذيب او تمدن، صنعت، حرفت او حکومت لوړو پوړيو ته ورسېدل نو د زړه د خبرو کولو او په ليکلې توگه د هغو د ادا کولو لپاره يې د نخښو يا ځانگړو نقشونو د جوړولو يوه ځانگړې طريقه ايجاد کړه چې په عام عرف كې (هيرو غليفي) ليك نخښي يا لرغونی رسم الخط ورته وايي. له دغه پخواني مصري ليك دود څخه عربي ليك نخښي راوتلي دي، په دې ډول چې له دغه مصري رسم الخط څخه فنيقي ليك راووتی. له هغه څخه آرامي او مسند ليك راووتی. مسند ليك چې د پيدا کېدو ځای يې يمن دی بيا پرفسوي، ثمودي، لحيا ني او حيري يا انباري ليکونو وويشل سو، چې د عربو د ټاپو وزمي په شمالي برخه كې صفوي، ثمودي او لحيا ني ليك دود سو او په جنوبي خوا كې يې حميري ليك دود سو. د تاريخ القويم مؤلف

علامه محمد طاهر کردی او ډاکټرنډوي وايي چې عربي ليک له يمن څخه د کنده او نبط د خلکو په واسطه د عراق حيره او انبارته رسېدلې، او بيا له دغو ځايونو څخه حجاز ته لېږدول سوی دی چې د اسلام تر راتلو پوري هلته دود وو او په حجازي ليک ونومول سوکوم چې د نسخ ليک بنسټ بلل کېږي. اما مکې مکرمې ته د دغه ليک د رسېدو په اړه ټول مورخين پر دې متفق دي چې لومړی سړی چې دغه ليک يې په مکه کې رواج کړ، حرب بن اميه بن عبدشمس وو. حرب دغه ليک په ځينو سفرونو کې له بشر بن عبدالملک او عبدالله بن جدعان څخه زده کړی وو او دغو دوو تنو بيا ليک د حيره او انبار له خلکو زده کړې وو. د اسلام د مبارک دين په ظهور سره په دې ليک کې ستر سمون او بدلون راغی، او د هغه په خپرېدو او ښکلا کې يې ستر رول ولوباوه. اسلامي عالمانو د دې ليک تورو ته سترخدمت وکړ. د تجويد صرف او نحوي او ليک پوهني او ښکلو هنرونو پوهانو او هنر مندانو ټولو په پېړيو پېړيو د دې ليک د سمون، معياري توب، پراختيا، تنوع او ښکلا لپاره کار وکړ، چې په پايله کې يې همدغه اوسنی عربي داسې ښکلی ليک رامنځته سو چې نور نو د ښايست نه ورته جوړېږي .

37- عربي شعر

شعر په عربي ټاپو وزمه، په تېره په حجاز کې ډېره اوږده سابقه لري. د نړۍ په ولسونو کې ښايي عرب هغه ولس وي چې د شعر او شاعرۍ ذوق د دوی په خټه کې اخښل سوی وي .

د اسلام تر لمرختو ډېر د مخه دې ولس بدوي ژوند درلود او هر ډول آزادي ورپه برخه وه. نه څوک پر حاکم وو او نه د حکومت د قيد و بند څه پروا وه. هره خوا چې ليدل کېدل پراخه صحرا وه. د ورځې ځلانده لمر د شپې سپينه سپوږمۍ او د ستورو سترگونه، د سهار نسيم وو او د ماښام غروب او د هسک سړې کنگرې، او عربي شاعر په دې چاپيريال کې خپلې ننگېرني (احساسات) څرگندول، ځکه نو د دغه مهال شعرکه څه هم په جاهلي پېر کې وو ستايل کېږي او ښه شعر بلل سوی دی. د جاهلي شاعر په خپل قوم کې ډېر عزت کېدی، ځکه هغه د خپل قوم ژبه وه، د هغو له ننگونو او وياړونو څخه يې ننگه کول او د هغو د دښمنانو نيمگړتياوي به يې څرگندولې او غندلې. د دې درناوي بل لامل دا هم وو چې د دغه مهال شاعر د واکمن او شتمن دروازي ته نه درېدی او غوره مالي يې نه ورته کول. د عربو سوداگر، ممتاز شاعران، ويناوال، د قبایلو مشران او مخور به هرکال کله چې حج ته تلل د کوچني اختر، او په بل روايت د ميانۍ (ذالقعدي) په مياشت کې شل ورځې د عکاظ په مېله ځانکې راغونډېدل. (عکاظ نخله او طايف په منځ کې له مکې څخه درې منزله ليري يوکلی دی). په دغه ځانکې به له 540ع. کال څخه مېلې او د مالونو د پېراو پلور بازارونه جوړېدل. تر اسلام وروسته هم په دغه ځای کې دا لړۍ روانه وه، څو په کال 129س. کې د ابوحمزه خارجي د لوټمار له بيړي د تل لپاره پای ته ورسېدل. په دغه مېله کې به د شاعرۍ محفلونه جوړېدل او شاعرانو به خپل شعرونه پکښې ويل. د مشاعرې په پاکی به دکال د ډېرې ښې قصيدې په هکله پرېکړه کېده او هغه به يې د قباطي په نامه د کتان پر يو ډول ټوکره د سرو زرو په اوبو ليکل او د کعبې شريفي پر دېوال يا دروازه به يې ځړول چې دا به د هغې د ويونکي لپاره ډېر ستر وياړ وو. دغسې قصيدې يې "معلقات" (د کعبې پردېوال

خړول سوي قصیدې (بللې او د اسلام تر راتگ پوري يې شمېر اووټه ورسېدی. چې بيا د اسلام په پېرکي هغه د کعبې له دېوال څخه راکښته کړی سوې او وروسته د کتاب په بڼه د " سبع معلقات " په نامه خپرې سوې. عربي شعر د جاهليت له زمانې څخه د عباسي خلفاوو د دورې تر لومړيو پوري په خوله يو بل ته لېږدېدی. له دې امله دی چې د جاهلي دورې ډېر اشعار له منځه تللي او موږ ته يې ډېره لږ برخه رسېدلې ده، کومه چې د هغکې لرغونتوب تر اسلام د مخه تر 150 کلونو نه اوږې. دا هم د اسلام برکت وو چې د عربي ټولني دغه ارزښتونه يې سوچه او په ځانگړو ټولگو کي يې تدوين او غونډ کړه. د جاهلي دورې د شعر هغه مهمې ټولگي چې موږ ته رسېدلې دي په لاندې ډول دي :

1_المعلقات: دغه د ډېرو لرغونو عربي اشعارو ټولگه ده چې د جاهليت د مهال د اوو نامتو شاعرانو اووه اوږدې قصیدې حماد الراويه - چې په 156 س. کال وفات سوې دی - پکښي راغونډې کړي دي .

2_المفضليات: دغه ټولگه د " کتاب الاختيارات " په نامه د مفضل الضبي لخوا - چې په کال 164س. کي وفات سوې دی - ترتيب سوې ده. خو وروسته وروسته د ده نامه ته په نسبت ورکولو سره په " المفضليات " مشهوره سوه. په دې ټولگه کي د 47 تنو جاهلي شاعرانو د 14 تنو المخضرمينو (هغو چې په جاهليت کي زېږېدلي او په اسلام کي يې ژوند کړی) او د شپږو تنو اسلامي شاعرانو ټولي (126) قصیدې اوډل سوي دي .

3_الاصمعيات: په دغه ټولگه کي نامتو اديب الاصمعي د 61 شاعرانو 72 قصیدې چې (1163) بيته کيږي راغونډې کړي دي .

38_ اسلام او عربي شعر

لکه چې پوهېږو د اسلام مبارك دين د عربو او نوري نړۍ د خلکو په ژوند او نورو چارو کي ژور او بنسټيز بدلونونه راوستل. په دې لړکي اسلام د جاهليت د زمانې شعر هم کره کړ، د هغه منفي او ناسم اړخونه يې وغندل او د اسلام د مبارك دين د اصولو سره سم يې هغه ته لوری ورکړ. د مشرکينو د شاعرانو په هکله د قرآن کریم نظر: ﴿و الشعرَاء يتبعهم الغاون الم تر انهم في کل وادٍ يهيمون و انهم يقولون ما لا يفعلون﴾

[الشعرَاء: 224 _ 262] ژباړه : د مشرکينو په شاعرانو پسي غولېدلي او ورك لاري خلك ځي. آيا ته نه وينې چې هغوی په هره ناوه (هرلوري) کي سرگردانه دي او داسي خبري کوي چې عملي کوي يې نه او محمد ﷺ داسي نه دی او د هغه حال هيڅ د شاعرانو حال ته ورته نه دی. د اسلام د اصولو سره د ناسم شعر په وړاندي د رسول ﷺ برخورد: په صحيح مسلم کي روايت دی چې ابو سعيد خدري وايي چې موږ د رسول ﷺ سره د مکې پرلار د عرج په سيمه کي گرځېدو چې نابره يو شاعر څرگند سو چې شعر يې وايه. نو رسول ﷺ وويل چې: " دغه شيطان ونيسی يا يې منع کړئ، ځکه تردې چې د يو چا نس له شعره ډک سي، دا ښه ده چې له نوونو ډک سي ". وايي چې دغه شاعر داسي شعر وايه چې د رسول ﷺ او د اسلام له نقطه نظره د اعتراض وړ وو. دغه راز له نورو احاديثو څخه څرگنديږي چې

رسول ﷺ په شعرکي بې حيايي، فحش ويل، بد اخلاقي، په چټي خبرو سر کېدل، په تکلف مُسجع ويل، د درواغو ستايني او بد ويل، مبالغې، بې عمله ويناوي، په ریا بشکلي بشکلي خبري کول او په هغو د خلکو غولول او له منځ لاری څخه تېرېدل او ډېرې خبري کول، دا ټول په کلکه غندلي دي. د اسلام د اصولو سره د سم شعر په هکله د قرآن نظر: لکه چې د مخه مو وويل اسلام عربي شعر له ناوړو اړخونو کر او په اسلامي ارزښتونو يې وپسولی. په دې هکله قرآن کریم د جاهلي دورې د مشرکو شاعرانو ترغندلو وروسته داسې وفرمايل: **الا الذين آمنوا و عملوا الصلحٰت و ذكروا الله كثيرا و انتصروا من بعد ما ظلموا و سيعلم الذين ظلموا اى منقلب ينقلبون** [الشعرا: 227]

ژباړه: په استثنا د هغو شاعرانو چې ايمان يې راوړ، غوره عملونه يې وکړل او خدای ﷻ يې ډېر یاد کړاواکله چې ظلم پر وسو، نو يوازي يې غچ واخيست او ظالمانو ته به ډېر ژر معلومه سي چې دوی له څنگه برخليک سره مخامخ کېږي. په دې آيت کې د شاعرانو له غندنې څخه چې په مخکنيو آيتونو کې وسوه، هغه شاعران مستثنا کړای سوي دي چې څلور صفته ولري: لومړی دا چې مؤمنان وي. دوهم دا چې پخپل عملي ژوندانه کې صالحان وي، بد کاران، فاسقان او فاجران نه وي او له اخلاقي بندیزونو څخه آزادي غوره نه کړي. درېيم دا چې د خدای ﷻ ډېر ډېر یادوونکي وي. څلورم دا چې د شخصي اغراضو لپاره د هيچا سپکاوی و نه کړي، خو کله چې د ظالمانو په مقابل کې د حق د ملاتړ لپاره اړتيا پېښه سي نو بيا له ژبي څخه هغه کار واخلي چې يو مجاهد يې له وسلې څخه اخلي. په هر وخت کې مړ ژواندی اوسېدل او د ظلم په وړاندي د عاجزۍ عريضې وړاندي کول، د مومنانو خاصه نه ده. د اسلام د اصولو سره د سم شعر په وړاندي د رسول ﷺ کېندود: د جاهليت د زمانې د شاعرانو هغه شعرونه چې فحش او هجو او داسې نوري ناوړې خبري به نه وې پکښېکې رسول ﷺ هم اورېدل او هم يې خوشوول، لکه چې په صحيح مسلم کې وايي چې عمرو بن الشريد له خپل پلار څخه روايت کوي چې هغه وويل: يوه ورځ د رسول ﷺ ترشا سپور وم چې هغه مبارك راته وويل: "آيا د اميه بن ابي الصلت کوم شعردي په یاد دی؟". ما ورته وويل: هو. هغه راته وويل چې: ويې وايه. ما د هغه يو شعر ووايه. بيا يې وويل نور ووايه. مايوبل شعر ورته ووايه. بيا يې وويل چې نور ووايه. بيا مې هغه ته د اميه سل شعرونه وويل. اميه يوشاعر وو چې پرکفر تېر سوی دی. خو څنگه چې يې د حکمت او نصيحت شعرونه ويلي وه، رسول ﷺ د هغه په هکله ويل: "آمن شعره وکفر قلبه". يعنې د اميه شعر د مسلمان دی خو زړه يې د کافر دی. څرگنده ده چې رسول ﷺ شاعر نه وو؛ لکه چې لوی څښتن فرمايي: **و ما علمنه الشعرو ما ينبغي له** [يسن: 59] يعنې نه مو حضرت محمد ﷺ ته شعر زده کړی دی او نه شاعري له ده سره ښاييږي.

خو کله کله يې د سليمي طبعي په مقتضا بېله قصده موزون کلمات له خولې وتلي دي. لکه چې په بخاري او مسلم کې له جندب ﷺ څخه روايت دی چې په يوه غزا کې د رسول ﷺ گوته ويني سوه، نو يې گوته ته وويل:

يعنې ته داسې گوته يې چې دغه ويني کېده دي د خدای ﷻ په لاره کې وليدل، چې البته دا نه ضاع کېږي او اجر لري. او لکه چې پوهيږو کوم موزون کلمات چې د موزونيت له ارادې پرته له خولې ووزي شعرنه بلل کېږي. همدا شان رسول ﷺ د نورو شعرونه او موزون کلمات هم د تمثيل په ډول ويلي دي. لکه چې رسول ﷺ د جاهليت د زمانې د

نامتو شاعر طرفه بن العبد د معلقې دا بيت ويلي دي: ستبدي لك الايام ما كنت جاهلا ويا تيك بالاخبار من لم تزود يعني ای هغه څوکه چې د سفر توبنه دي نه ده برابره کړې، ژر دی چې د مهال شپې او ورځې تا په هغو چې نه یې ورڅخه خبر، خبر کړي. دغه راز مشکوآ د بخاري او مسلم په حواله له براء څخه روایت کوي چې رسول ﷺ د خندق د غزا په ورځ خاوري وړلې. کله چې یې نس مبارک په دوړو سپېره سو، نو د عبدالله بن رواحه څخه دا رجز یې وایه: يعني په لوی څښتن لوړم چې که د خدای لطف نه وای موږ به سمه لار نه وای موندلې. نه به مو خیرات ورکولای او نه به مو لمونځ کولای، نو ای څښتنه موږ ته سوکالي را په برخه کړې. که د دښمن سره مخامخ سو پښې مو ورته ټینګي کړې، ځکه چې دوی پرموږ تېری کړی دی، څو موږ له دینه څخه د اوبستلو په فتنه اخته کړي، خو موږ یې گډرسره نه منو. او "ابینا ابینا" به یې بیاځلي (په تکرار) او په لوړآواز ویل. رجز هغو اشعارو ته وایي چې عربو به د جگړو په مهال ویل. دغه راز رجز د شعر له نولسو بحرونو څخه یو بحر هم دی. دغه شان رسول ﷺ شعر ستایلی او د هغه په هکله یې فرمایلي دي: "ان من البیان لسحراً". رواه البخاري. يعني ځیني داسي ښې او غوره خبري او څرگندوني دي چې د زړونو په لاس راوړلوکي د سحرغوندي دي. بل ځای رسول ﷺ فرمایي: "ان من الشعر حکماً". رواه البخاري. يعني ځیني شعرونه دپوهي او حکمت متضمن دي او په شعرکي ځیني داسي گټوري خبري سته چې سپی له جهل او کم عقلی څخه را گرځوي. بل ځای رسول ﷺ د مسلمانو شاعرانو په ستاینه کي وویل: "ان المؤمن یجاهد بسيفه و لسانه". مشکوآ. يعني مسلمان په خپله توره او ژبه دواړو جهاد کوي. بي بي عائشه (رض) وایي چې د رسول ﷺ په مخکي د شعر یادونه وسوه. هغه وفرمایل: "هو کلام، فحسنه حسن و فبیحه قبیح". مشکوآ. يعني شعر داسي خبري دي چې ښې یې ښې دي او بدې یې بدې. حسان بن ثابت د مدینې منورې د جاهلیت او اسلام د وختو ستر او نامتو شاعر دی، چې شپېته کاله په جاهلیت او شپېته کاله په اسلام کي ژوندی وو، او د رسول ﷺ ستایونکي وو. رسول ﷺ د قریظه د پېښي په ورځ ورته وویل: "د مشرکانو هجو ووايه، جبرائیل څه دې هکله ستا ملگری دی". او همدغه راز به یې ورته ویل: "کافران چې په ماپسي څه وایي د هغو جواب ووايه". او فرمایله به یې: "ای خدایه! د حسان د جبرائیل په واسطه ملاتړ وکړي. (متفق علیه). په بخاري کي له عائشې بي بي څخه روایت دی چې رسول ﷺ به په جومات کي حسان ته منبر ایښووی او هغه به پر منبر درېدی او د رسول ﷺ په هکله به یې ویاړني ویلې. او رسول ﷺ به ویل چې: "خدای تعالی د حسان په روح القدس (جبرائیل) ملاتړ کوي". د عربي شعر په وړاندي د صحابه وو کړنلاره:

کوم نظر چې رسول ﷺ د عربي شعر په باب درلود، کټ مټ نظر اصحاب کرامو هم درلود. هغو په خپل وار شعر او شاعری ته زیاته پاملرنه وکړه. لکه چې مشهور روایت دی چې حضرت عمر څخه حضرت ابو موسی اشعري ته ولیکل چې خلکو ته د شعر زده کولو حکم ورکړه، ځکه چې د شعر په برکت سپی په ښو اخلاقو روزل کیږي؛ د سمی رایي په گېڼه سمبالېږي او د انسابو په هکله علم ترلاسه کولای سي .

دغه راز حضرت علي كرم الله وجهه او د هغه د اكا زوی عبدالله بن عباس ؓ به پر شاعری، صرف او نحوي او تاریخ او ریاضي باندي وینا وي او تقریرونه كول او ځینو نورو اصحابو به د قرائت د علم او د خطابت او لیکوالی د هنرونو په هکله درسونه ورکول. د شعر په هکله د اسلامي عالمانو نظریې:

علامه ابن عابدین شامي په ردالمحتار کي له شهاب خفاجي څخه نقل کوي او وایي چې د عربو بلغاء په شعر او وینا کي پر شپږو ډلو وېشلي دي:

1_ د جاهلیت شاعران کوم چې عاد، قحطان او مخضرمون دي. (مخضرمون هغو ته وایي چې په جاهلیت او اسلام دواړو کي یې ژوند کړی وي). 2_ د اسلام شاعران،

3_ مولدین، 4_ محدثین، 5_ متاخرین، 6_ هغه چې له متاخرینو وروسته په اوسنی عصر پوري اړه لري. چې د لومړیو درو ډلو تلابن د شعر د بلاغت او جزالت لپاره وو، او د دوی د شعرونو په هکله پوهه ترلاسه کول، د فقهاوو په نزد فرض کفایي ده. ځکه چې په دې سره د عربي ژبي د قواعدو په هکله پوهه ترلاسه کیږي، کومه چې په هغې سره، سړی د قرآن او نبوي سنت په معنا وو پوهیږي.

دغه راز علامه ابن عابدین وایي: "شعر د ځان کسب او پیشه گرځول او په داسي ډول تل تر تله ویل چې سړی د خدای ؓ له ذکره او د شرعي علوموله زده کړي راوگرځوي مکروه دی، خو لږ ویل یې چې مطلب یې ځني د ښکلو او خوږو نکتو، لطایفو او تشبیها تو څرگندول وي باک نه کوي، که څه هم د پارخو او قد او قامت په هکله وي. ځکه چې د بدیع عالمانو د دې مقصد لپاره د مولدینو او نورو دغسي اشعار د مثال او شاهد په توگه راوړي دي". او امام ابن الهمام په فتح القدير کي وایي: "که په شعر کي د ټاکلي ژوندي هلك يا ښځي صفت، یا د شرابو داسي ستایل وي چې د سړي شوق پر راوړي او یا پکښي د مسلمان او ذمي هجو وي، نو د داسي شعر ویل حرام دي". خو په عالمگیری کي وایي: "په شعر کي د ټاکلي ژوندي هلك يا ښځي صفت او د فسق او شرابو یادول مکروه دي". او امام غزالي (رح) د اسلامي تصوفو او اخلاقي نظره لا یعنی خبري کول، فضول کلامي، په باطلو وینا وو سر کېدل، جدال او مراء (چې د نورو د ویناوو د نواقصو په را سر بېره کولو او پرهغو باندي په ایراد او اعتراض کولو سره طعن ویل او د ویونکي سپکول او تحقیرول او د خپل ځان د پوهي او لوړتیا څرگندول دي)، په باطلو او بېله علمه خصومت، په تکلف او په سجع او تصنع خبري کول، فحش ویل، لعن و طعن ویل، حرام ساز او حرام شعر ویل، ډېري ټوکي کول، مسخرې او پوسخند وهل، د خلکو پټ رازونه لڅول، په درواغو ژمني کول، د درواغو قول او لوړه، غیبت، چوغولي، دوه ژبي، مدح او د خطاوو له باریکیو څخه غفلت، دا ټول د ژبي له آفاتو څخه بولي. چې د امام غزالي دې خبرو ته په پاملرنه کېدای سي وویل سي چې په شعر کي له دغو آفاتو څخه ژبه نه ساتل د اخلاقو مخالف کار دی. ځکه نو اوسنی عالم او فقیه دکتور وهبه الزحیلي په "الفقه الاسلامي و ادلته" کي غوټ حکم کوي چې شعر په اباحت او نه اباحت او کراهیت او استحباب کي د خبرو حکم لري چې ښه یې ښه او بد یې بد دي.

39- په عربي شعري بدلونونه

په دې ډول د اسلام د مبارک دین په راتلو او خپرېدو سره عربي شعر د عربو له صحراوو څخه ښارونو ته راغی او د نوي اسلامي ژوند په غوښتنه نوي موضوعات پر ور زیات سول. کله چې د مهال په تېرېدو سره اسلامي امت پر بېلو بېلو ډلو او گوندونو ووېشل سو، سیاست هم په شعر ورگډ سو. دغه مهال عربي غزل هم بېل رنگ خپل کړ، چې په پایله کې دوه ډوله غزل رامنځته سو: سپېڅلې غزل؛ چې ځانگړني یې ساده والی، رښتینولي او پوختیا وه. او د ښاري او سوکاله ژوند غزل؛ چې ډېري ابتکاري معنا گاني او ښکلي خیالونه یې ورزیات کړل او الفاظ یې ور سوچه کړل. بیا په عباسي پېر کې په شعري ډېر بدلون راغی چې په ځینو برخو کې ضعیف او په ځینو کې غښتلی سو، او داسې مطالب پکښې رامنځته سول چې پخوا نه وه، یا لږ لیدل کېدل او پردې سربېره یې په معنا، خیال او الفاظو کې هم بدلون راغی .

په دې پېر کې سیاسي او حماسي شعر او سپېڅلې غزل بابېز سو، او د مدحي او مرثیو اشعار قوي سول. دغه راز د دغه مهال په شعري د مدنیت او ودانوي ښکارندي توصیف سوې او د زهد، تصوف، فلسفې، ښوونې او کسبو اونورو نوو موضوعاتو شعرونه څرگند سول. د دغه مهال شاعرانو به کوښښ کاوه چې د قصیدې په اجزاو کې تناسب او په معناو کې ترتیب په پام کې ونیسي. دوی به خفیف اوزان غوره کول او واضح او لطیف الفاظ به یې کارول. او د شعر بیاني او بدیعي ښکلا ته به یې زیات پام اړاوه، چې په دې ډول عربي شعر په تدریج سره د ساده او روانو معناوو او خیالونو څخه معقدو، تکلفي اوله مبالغې ډکو معناوو، صنایعو، استعارو او تشبیهاتو ته ور واوښت.

40- عربي کره کتنه

عربي ادب او کره کتنه د جا هلیت په پېر کې:

دکتور حمید رضاشایگان فر، په خپل کتاب "نقد ادبی" کې وایي: "د عربو د جاهلیت د پېر د شعر دکره کتنې ډېر پخواني ځایونه د مدینې، مکې او طایف د شاوخوا بازارونه وه". ډاکټر نورالحسن نقوی په خپل کتاب "فن تنقید" کې وایي: "په عربو کې له ډېري پخوا زمانې څخه ادبي کره کتنه ډېر ستر ارزښت لري". دوی دواړه اوډاکټر عبدالحليم ندوی په تاریخ "عربی ادب" کې او نور پوهان د دې خبرې د ثبوت لپاره وایي چې د عکاظ په مېله ځای کې به یې (کوم چې مخکې د عربي شعر ترسرلیک لاندې خبرې پر وسوې) یو پوه، د اعتماد وړ او د پاخه عمر شاعر، چې ټولو ته به منلی وو، د دریم گړي یا "د مشاعرې دمیر" په توگه

ټاکي. شاعرانو او هنرمندانو چې به خپل کوم هنري آثار لوستل، دغه دریم گړي به ترکره کتنې لاندې نیول او د هغو په هکله به یې پرېکړه کول. چې دا پرېکړه به ټولو ته د منلو وړ وه. د دې کره کتنې په پایله کې به چې د چا قصیده

د ډېري ستايني او شاباسي وړ وگرځېده، هغه به يې - لکه چې مخکي موهم وويل - په زرینوکړنیو لیکل او دکعبې شریفې پردېوال یا دروازه به يې ځړول .

د عکاظ په مېله کې به په دودیزه توگه د جاهلي پېرنامتو شاعر " النابغاً الذبياني " د مشاعرو مير يادريم گړی ټا کل کېدی. ده ته به يې د څرمني ځانگړې، سره څېمه درول او هغه به په هغې کې په ډېر سترتوب او عزت ناست وو. ادبپوهان وايي چې د عربو د دغه مهال کره کتنه په ځانگړې توگه ډېره متوازنه وه. دې کره کتنې نه موضوع له پامه غورځول نه اسلوب. يعنې اړينه وه چې په شعر کې چې کومه خبره کېږي بايد هم ارزښتناکه وي او هم يې د ويلو ډول زړه راکښونکی وي. عربي ادب او کره کتنه په اسلامي پېر کې: د اسلام مبارک دين د خپلې رڼا په خپرېدو او د عربو او نوري نړۍ د خلکو په ژوند او نورو چارو کې د بدلونونو د راوستلو په ترڅ کې د جاهليت د زمانې شعرهم تر کره کتنې لاندې ونيو. د هغه منفي او ناسم اړخونه يې وغندل او د اسلام د سپېڅلي دين د ارزښتونو سره سم يې هغه ته لوری ورکړ. په دې لړ کې هم قرآن کریم، هم رسول ﷺ او هم صحابه وو په خپل خپل وار عربي شعرتر اسلامي کره کتنې لاندې نيولی او د هغه په هکله يې ارزښتناکي څرگندوني اولارښوونې کړي دي. چې په پايله کې عربي شعر د اسلام په ښکېلې گېڼه سمبال او نور نوي موضوعات هم پرور زیات سول. دغه راز قرآن کریم د ختيزي، اسلامي ادبي کره کتنې او د بلاغت او نورو ډېرو علومو د قواعدو په بنسټ ايښوولو کې هم پرېکړونې اغېزه درلودلې ده. عربي ادب او کره کتنه په اموي پېر کې: د اسلام په اموي پېر کې چې د شام خليفه گانو اود هغو نورو چارواکو شعر و شاعری ته پام لاره، نو شعر او ادب زیات دود سو. چې له دې امله کره کتنې ته هم بشپړتيا ور په برخه سوه. په دې دوره کې هم د ادبي کره کتنې خورې ورې نخښې ترسترگو کېږي، لکه چې يزيد بن معاويه پردې سربېره چې د شعر ديوان يې درلود پخپله هم شعرتر کره کتنې لاندې نيوی. عبدالملك بن مروان هم ادبي او کره کتنيزه قريچه درلوده. هشام بن عبدالملك او وليد بن يزيد بن عبدالملك هم شعرونه تر کره کتنې لاندې نيول. دغه مهال په حجاز او عراق کې شاعرانو او نورو د يو بل ويناوي تر کره کتنې لاندې نيولې، لکه چې عمر بن ابي ربيعه او کُنَير، يو د بل پر شعرونو کره کتنې کولې. د دې دورې له کره کتونکو څخه بل هم ابن ابي عتيق دی چې د حضرت ابوبکر صدیق ﷺ لمسی کېږي. دغه راز د دې دورې په ادبي کره کتونکو کې د حسين بن علي لور " سکينې " نوم هم يادوي او د ادب په کتابونو کې يې د هغې د کره کتنيزو رايو او ملاحظو يادونه هم کړې ده). 1.

عربي ادب او کره کتنه په عبا سي پېر کې:

د اسلام د عباسي پېر په رار سېدو سره د عربو په ژوند کې يو ډول اوښتون راغی. چې د هغه سره د شاعری رنگ هم بدل سو. او علومو او هنرونو ته د قدر په سترگو د کتلو او د هغو د خپرېدو، په تېره عربو ته د ژباړې له لاري د يوناني پوهنو د رسېدو په پايله کې د کره کتنې ذوق نور هم د عربو سره مونده سو. او له دې سره سم په عگري ادب کې بنسټيزه کره کتنه پېل سوه.

ابوعمر بن العلاء، حماد الراويه، مفضل ضبي، خليل بن احمد، خلف احمر، ابو عبيده او اصمعي د دغه پېرد شعر د پخوانيو کره کتونکو څخه شمېرل سوي دي. چې له هغو څخه مفضل ضبي، خليل بن احمد او اصمعي ليکلي آثار هم پرې ايښي دي. دغه راز کومو کره کتونکو چې د کرکتنې اصول وضع کړل او عربي ادب يې د کره کتنې پر محک وڅېړه او ځينو يې په دې هکله کتابونه ليکلي دي، په هغو کې د يادوني وړ نومونه دي د: محمد بن سلام الجمحي، ابن قتيبه دينوري، عبدالله بن المعتز، قدامه بن جعفر، ابن رشيق قيرواني، ابن خلدون، جاحظ، ابوهلال عسکري، عبدالقاهر جرجاني، محمد بن يزيد المبرد، احمد بن يحيى ثعلب، ابومنصور ثعالي، محمد بن احمد العبيدي، حسن بن بشر آمدی، ضياء الدين بن الاثير اوانور. د عربي کره کتنې پر پېل او پر مختيا چې غور و کړو، نو دې پايلي ته رسيږو چې

(1) د يادوني وړ ده چې دغه خبر ابوالفرج اصفهاني په "الغاني" کې، دكتور عبدالحسين زرین کوب په "آشنايي با نقد ادبي" کې او نورو ډېرو، کړې ده، خو علي محمد علي د "حیل د" سکينه" رسالې ليکونکی يې ردوي او نه يې مني .

د لرغوني عربي شاعرۍ آره پانگه د قصيدو په بڼه ده. د دغو قصيدو نړۍ ډېره پراخه ده او په هغو کې د عربو بشپړ ژوند انځورسوی دی. اولکه چې پوهيږو دغو قصيدو تلپاتي ژوند گټلی دی. البته کوم شي چې دغه قصيدې تلپاتي کړي دي، هغه د عربو سپېڅلی کره کتنيز شعور دی. د عامو خلکو په مخکي د مقابلې له مخي د څېړني او کره کتنې هنر او عمل لکه څنگه چې په عربو کې وده او پرمختيا ورکړه سوې ده، د هغه ساړۍ په نړۍ وال ادب کې لږ ترسترگو کيږي.

د عربي ادب او کره کتنې د ځورتيا او انحطاط پېر:

ترابن اثير وروسته تر ډېرې مودې د عربي کره کتنې او ادب په تاريخ کې کومه ځلانده څېره څرگنده نه سوه. په تېره څنگه چې د مغولو د تاراک په پايله کې بغداد سقوط وکړ عربي واکمني گړدسره پنگه سوه. او د دې سره علوم او ادبيات د ستر ناورين سره مخامخ سول. په دې پېر کې نه کوم ستر شاعر او ليکوال پيدا سو نه کوم کره کتونکی. ځينو ليکوالو چې د ادب او ادبياتو په هکله څه ليکلي د هغو په تاليفونو کې د کره کتنې په باب زيات څه نه ترسترگو کيږي. صلاح الدين صفدي (په 764 س. کال مړ) کره کتنې ته دونه پام نه دی اړولی، خو بيا هم په دې هکله په خپلو هممهالو کې يوه نادره استثناگ وه. دغه راز ابوالعباس قلقشندي

(په 823 س. کال مړ) هم په خپل کتاب "صبح الاعشى في صناعات الانشاگ" کې ځيني کره کتنيز ټکي ځای کړي دي.

دغه ځورتيا د عثماني واکمنانو په پېر کې خپلې وروستۍ کچې ته ورسېده. په دې پېر کې شهاب الدين خفاجي (په 1069 س. کال مړ)، تاشکبري زاده (په 968 س. کال مړ)، د ادب او کره کتنې په برخه کې د يادوني وړ دي. دغه راز

يوسف بديعي (په 1073س. کال مړ) دخپل مهال ستر اديب وو، چې د متنبي او ابوتمام په هکله يې دوه په زړه پوري کره کتنيز کتابونه ليکلي دي.

د عربو د بيا و يښتيا پېل: د ديارلسمي سپورمیزی پېړۍ په لومړيوکي د عربي هيوادونو او ولسونو په احوالوکي لږلږ بدلونونه رامنځته سول. مصر د ناپليون د يرغل په پايله کي اود محمدعلي الباني اود هغه د ځای ناستو په پير کي د اروپايي فرهنگ او تمدن سره آشنا سو. په تونس او الجزاير کي د عربو او فرانسويانو ترمنځ د سولي او جگړې اړيکي رامنځته سوې. شام، لبنان او عراق د عثماني واکمنۍ د بې واکۍ له امله د اروپاد تمدن او سياست سره مخامخ سول. دې حال احوال پر عربي ادب اغېزه وښندل، په تېره اروپايي فرهنگ او تمدن د عربو په وړاندي د فرهنگ او تمدن په هکله نوي ورونه پرانيستل. ځينو شاعرانو او ليکوالانو د نوو وطني او ټولنيزو مضامينو ليکلونه مخه کړه. دې چارو ورو ورو په عربي ادب کي نوي بدلونونه رامنځته کړل چې په کره کتنه کي يې هم انعکاس وموند. په لبنان کي بطرس البستاني او احمد فارس الشدياق په خپلو ليکنوکي د اروپايي کره کتنې کړندود خپل کړ، د لبنان له اديبانو څخه شيخ ناصف يازجي لغوي کره کتنې ته پام وړاوه. نامتو ليکوال، مؤرخ او څېړونکي جرجي زيدان هم مهم او په زړه پوري کتابونه وليکل او په "الهلال" مجله کي يې خپل کره کتنيز، علمي، دقيق او معتدل ذوق څرگند کړ. په دې دوره کي د شام او مصر له اديبانو څخه څو تنه نور هم چې کره کتنيز ذوق يې لاره کېدای سي چې ياد سي. خو دکره کتنې وروستی، بشپړ او بنسټيز نهضت له لويه سره د مصر د څو تنو وروستيو او اوسمهالو ليکوالو او اديبانو د هلوځلو پېښه ده. چې په دې هکله يې ځانگړې پاملرنه کړې او ارزښتناک آثار يې ليکلي دي. له دې ليکوالو او کره کتونکوڅخه دي: ابراهيم مازني، عباس محمود العقاد، محمدحسين هيکل بگ، احمد امين او طه حسين اونور.

41- عربي شعر او ټولنه

عربي شاعرانو او اديبانو د جاهليت له دورې څخه تر ننني نوي ادبي نهضت پوري ستر شعري او ادبي ايجادات په ميراث پرې ايښي دي. د دوی د شعر فکر، لغت، عبارت او لفظ روڼ، د خيال او جمال تصويرونه، ښکلي او معنا وي يې دقيق دي. چې د شاعرانو له عواطفو او افکارو او د خلکو د ژوندانه او چاپيريال څخه نماينده گي کوي. د دې ترڅنگ د عربي شعر يوه برخه په تېره په عباسي پېر کي په ټولنه کي د حاکمو او شتمنو ډلگيو نماينده وه چې د دغو ډلگيو د لوستونکو او اورېدونکو ذوقونو ته به يې جواب وايه او د دوي هيلي او غوښتنې به يې منعکسولې او د دوی د خيالي او رشتيانيو لويانو ستاينې به يې کولې.

البته دا ښکارندي ټولنيز لاملونه لري، چې ډېر مهم يې د واکمنو او د دوی د مرستندويو سوداگرو او مخکوالو د لږکيو په لاسونو کي د واک او شتو تمرکز، د وگړو د سترو ډلو بې وزلي او د شتمنو او واکمنانو د ستاينې په بيه د شاعرانو د ښه ژوند څخه د هغو نه خبرېدل دي. چې دا ښکارنده په ټولو پخوانيو ټولنو کي څرگنده وه.

خو د دې سره سره عربي شعر ان په عباسي دوره کي هم ټوله د دروغجنو ستاينو شعر نه وو. رشتيا دا ده چې ډېرو ولسي شاعرانو د خلکو د احوالو سره تماس نيولی، د دوی د ستونزو او دردونو شاعران وه. او د ولس فکر، ژوند او غوښتنې به يې په خپلو اشعارو کي منعکسولې چې د دې حقيقت ډېر ښه ساری په اسلامي فتوحاتو او صليبي جگړو او نورو کي بېخي ډېر موندل کيږي .

42- د عربي ادب اغېزې د ختيز پرادابو باندې

د عربي ادب شعر، نثر او کيسو د موضوعاتو، معنا وو او اساليبو، شعري اوزانو، د لغاتو د مفرداتو او فصاحتو او بلاغت له مخې د ختيزو ولسونو پرادابو باندې اغېزه ښندلې ده. د پښتو، فارسي، ترکي او نورو هغو ختيزو ژبو پر وده او تطور باندې چې د عربي اسلامي ثقافت په چاپيريال کي، يا هغه ته نژدې رامنځته سوي دي. د عربي ادب اغېزې په څرگنده ښکاري .

دغه راز د ختيزو ولسونو فرهنگيانو عربي ژبه زده کړه او خپل تاليفونه يې په وليکل چې له دوی څخه د عربي اسلامي ثقافت په بېلو بېلو برخو کي بې شمېره نابغه شخصيتونه راڅرگند سول. د اسلام د مبارک دين په رڼا کي پښتو او دري آداب د عربي ادب ترڅنگ د اسلامي آدابو په څېر راڅرگند سول او وغوړېده. پښتو او دري ژبو اديبانو او پوهانو په پښتو او دري ژبو په عربي تورو کتابونه وليکل او ډېر الفاظ يې له عربي ژبي څخه خپلو ژبو ته ولېږدول .

دغه راز ډېرو پښتنو او دري ژبو شاعرانو، د عربي شعر څخه وزنونه، لغات او قافيې اقتباس کړې او په خپلو ژبو يې پر خپلو شعرونو او ليکنو تطبيق کړې. په تېره پر دري نثر باندې د عربي اغېزې ډېرې ښکاري. خو په قرآني آيتونو، احاديثو، متلونو او عربي شعرونو استدلال او استشهاد په دواړو پښتو او دري ژبو کي ډېر کيږي. د پښتو او فارسي ژبو اديبانو په خپلو شعري او نثري تخليقا توکي د عربي بديع او بلاغت قواعد هم پلي کړي او عربي اصطلاحات يې ډېر اخيستي دي .

دغسې پر ترکي او کردي ادب هم کومي خبرې چې د پښتو او دري په هکله وسوې، تر ډېره حده صدق کوي. د دغو ژبو آداب هم په مستقيمه توگه يا د فارسي ادب له لارې، په غير مستقيمه توگه د عربي ژبي څخه اغېزمن سوي دي. د هندوپاک ادب هم په ډېره ژوره توگه د اسلامي ادب تراغېزې لاندې راغلی دی. په هندي او پاکستاني مسلمانانو کي ډېر ستر ستر ليکوالان راڅرگند سول، چې په عربي ژبه يې ډېر کتابونه وليکل؛ چې زياتره يې پر ديني، لغوي او تاريخي مسايلو راگرځي. پردې سربېره د عربي او فارسي ثقافت تراغېزو لاندې نوې ژبه د اردو ژبي په نامه رامنځته سوه، چې ډېر موضوعات او معنا گاني يې له عربي ادب څخه اخيستي دي .

43- د عربي ادب اغېزې پر لوبديزو آدابو باندې عربي ادب د هغو ولسي سندرو، بدلو او کيسو له لارې کومي چې د خلکو په منځ کي مشهورې وې او په خوله يې يو بل ته لېږدولې پر لوبديز شعر باندې ستره اغېزه ښندلې ده .

د اسپانيې اوهغې ته د نژدې اروپايي ملکونو لکه فرانسې او ايټاليې د نصراني امر او په مانيو کې د اندلس د سندر غاړو سندرو ته ډېره پاملرنه کېده. په يوولسمو او دوولسمو ميلادي پېړيو کې په اروپا کې يوه ډله بدل بول شاعران راڅرگند سول، چې سندرې او نغمې به يې د باجې سره يوځای غږولې. دغو شاعرانو ته په "طروبادور" وويل سول. طرو بادور د عربي له "طرب" څخه اخيستل سوې کلمه ده. دا ځکه چې عربي رنگ د دغو شاعرانو په شعري ډېر ښکاره وو. دغه ډول ډېرې عربي کيسې هم په اروپايي ژبو و ژباړل سوې؛ لکه چې لومړی "کليله و دمنه" په ديارلسمه ميلادي پېړۍ کې په اسپانوي او لاتيني اوبيا په نورو

ژبو و ژباړل سوه. له دې امله دی چې د عربي کيسو اغېزې د ايټالوي ليکوال پوکاچو د "ديکاميون" په کيسو کې په څرگنده ترسترگو کېږي. دغه رازد ادب تاريخ ليکونکو دابي العلاء المعري د "رسالا الغفران" اغېزې د ايټالوي شاعر دانته په "الهي کوميدې" کې هم جوتي کړي دي.

په اوولسمه عيسوي پېړۍ کې عربي ادب ته د لوېديزو ادیبانو پاملرنه زښته زياته سوه چې د ادب تاريخ ليکونکو لخوا د دې گ پاملرنې اسباب د اروپا پراختيا، د رومانتيکي غورځنگ رامنځته کېدل اود ختيزو پوها نو د غورځنگ منظم کېدل ښوول سوي دي. دغه مهال د حي بن يقظان کيسه په لاتيني ژبه وژباړل سوه اود يو زر و يوې شپې (الف ليلآ وليلا) کيسه په 1704ع. کال کې د لومړي ځل لپاره په فرانسوي و ژباړل سوه، چې بېخي ژر په اروپا کې خپره سوه او په ډېرو نورو اروپايي ژبو هم واړول سوه.

44- د مکې د اوسنيو ليکوالانو او شاعرانو په هکله

د مکې د يوه ليکوال څرگندوني

د مکې مکرمې د تاريخ (تاريخ القويم) ليکوال علامه محمد طاهر کردي (1321 _ 1400س.) په خپل کتاب کې د مکې مکرمې د اوسنيو ليکوالو او شاعرانو په هکله څه څرگندوني لري چې موږ يې غټ غټ ټکي را اخلو:

علامه کردي په دې عقیده دی چې څنگه چې شاعران په هره لوره، ژوره کې سرگردانه او ادیبان په هره برخه کې ليکني کوي، نو دوی په خپل فصاحت او بلاغت او حسن اسلوب کولای سي چې د خلکو لارښوونه وکړي. ده په خپل تاريخ کې د (160) تنو په شا و خوا کې د اسلامي عالمانو، ليکوالانو، شاعرانو او ادیبانو اود هغو د تالیفاتو په هکله څرگندوني کړي او عقیده څرگندوي چې: "که ادیبان د شعر او ادب او ليکوالۍ خدمت ته وزگار سي، نو به په رشتيا چې ستر تخليقات رامنځته کړي. خو له بده مرغه چې هغو د ژوندانه پېټي پر اوږو اخيستي او په نورو دندو او کارونو بوخت دي". دی زياتوي: "زه باور لرم چې زموږ په مهال د شعر او ادب صنعت د بشپړتيا تر وروستي پړاو رسېدلای سي. ځکه چې زموږ سره اوس د پوهې سرچينې او اډانې ډېرې دي. خو موږ داسي ډېر ادیبان او فاضلان لرو چې د حيا او ضعف له امله په ورځپاڼو او مجلو کې د خپلو ليکنو خپرولو ته زړه نه ښه کوي. ځکه دوی گومان کوي چې که د دوی کومه ليکنه خپره سي د اعتراضونو او کره کتنو هدف به وگرځي، چې د دوی دا نظر

درست او غوره نه دی. ځکه د آس په سپرلي کي هغه مهال مهارت تر لاسه کېږي. او سپري هغه وخت آس سپور باله سي، چې څو واره له آسه ولوېږي. نو ځوانو ليکوالو او شاعرانو ته په کار ده چې علم او ادب او نورو ښو چارو ته په مېړانه او زړه ورتيا ور ودانگي؛ لکه چې پخوا لا يوه شاعر ويلې دي: يعني چې د خلکو د خبرو پر واکوي له غمه به مري. او زړه ور او مېړه سپري به په خوند خوند وژغورل سي. دی مشرو او فاضلو ادیبانو ته سپارښتنه کوي چې د ادب بڼه ته د نوو ورننوتلو ځوانانو

سره په مينه او نرمښت چلند وکړي. له ځينو خطا وو څخه يې سترگي پټي کړي او د ټنډو او مرچکي کره کتنو په غشوېې زړونه ور زخمي نه کړي، څو د هغو قلمونه د ادب او ليکوالۍ په هنرکي ښه غښتلي سي او د وينښتيا، پاڅېدنې او شجاعت اروا وده پکښي وکړي. او که داسي وسي د شعر او ادب بازار به ښه تود سي". دغه راز علامه کردي د "تاريخ القويم" په يوه بله برخه کي ادیبانو او شاعرانو ته څه توصيې کړي او وايي: "علم بېله عمله او بېله عقله څرگند خسران دی او ادیب بېله ادبه او شاعر بېله شعوره وبال د ځان دی. عالم ښايي په علم پسوللی وي او د جاهل کارونه و نه کړي. ادیب ښايي په ادب ښايسته وي او بې ادبه نه وي. شاعر ښايي د شعور او احساس څښتن وي او د بې احساسو خلکو غوندي بې خبره نه وي. او د دوی له علم او پوهي څخه بايد خلکو ته گټه ورسېږي". (اروا دې ښاد وي).

45- روغتيايي خدمتونه

پيرغلام دستگير نامي په تاريخ مکه معظمه کي چې په 1346س. کال يې ليکلی دی په مکه مکرمه کي د "خاصکيه" په نامه د يوه ستر روغتون يادونه کوي، چې لگښت يې عثماني سلطان سليمان قانوني ورکاوه. دغه راز هغه وايي چې څلور ډسپنسري (واړه روغتونونه) هم هلته د ناروغانو درملنه کوي چې دوه يې د مسعی سره، يو په جیاد محله کي، او يو بل ځای دی. چې دغه څلورم يې بېخي د عطار د يوه معمولي دکان غوندي دی. د مصر په خانقا کي هم يو روغتون وو، چې کلنی لگښت يې اووه سوه مصري پونډه کېدی. علامه کردي په تاريخ القويم کي وايي چې په مکه مکرمه کي د عثماني ترکانو او شريف حسين په وختوکي يو روغتون په اجیاد کي او بل په "المدعاء" نومي ځای کي د "القبان" په نامه فعال وه چې په دواړو کي پنځه تنه ډاکتران د ناروغانو په درملنه او دارو درملو ورکولو بوخت وه. دغه مهال هلته يوازې يو درملتون د "حسنين" په نامه موجود وو. په دغه پير کي يوناني طبابت ډېر دود وو، ځکه نو هلته د يوناني درملو دکانونه پرانيستي وه چې ځينو مسلمانو، هندي طبيبانو د طبيعي بوټو څخه جوړ سوي درمل پکښي پلورل. وروسته چې د مکې ودانۍ او وگړي ډېر سول سعودي حکومت ډېر ډاکتران له نورو ملکونو ور وغوښتل، ډير روغتونونه او درملتونونه پرانيستل سول. او ډېر سعودي ډاکتران په بهر کي وروزل سول. اوس په سعودي عربستان کي، د يوې احصائېې له مخي هرو (297) تنو ته د روغتون يو کټ او (720) تنو ته يو ډاکټر رسېږي. (په افغانستان کي هرو[1730] کسانو ته د روغتون يو کټ او [585] کسانو ته يو ډاکټر رسېږي. او په پاکستان کي هرو [2064] کسانو ته د روغتون يو کټ او [4000] کسانو ته يو ډاکټر رسېږي). د سعودي د عامي

روغتيا وزارت هرکال منظم پلانونه وضع او پلي کوي خو د حاجيانو د روغتيا ساتني په هکله وړخدمتونه ترسره کړي. په 1412س. (1992ع.) کال کي حاجيا نو ته د روغتيايي خدمتونو د وړاندي کولو لپاره (22) روغتونونه د (5363) کتونو په درلودلو سره او (137) روغتيايي اساسي مرکزونه په مکه مکرمه، عرفات، منا، مزدلفه، د مدينې پرلويه لار او په مدينه کي په کار بوخت وه. د حج په مهال لس زره تنه ډاکټران، ټکنيشنان، روغتياپالان (نرسان) او په روغتيايي ارشوکي نور بوخت کسان د حاجيانو روغتيا ساتني ته گومارل کيږي. دغه راز د تودوشي له امله د جولې وهلو حاجيانو د درملني لپاره د سعودي د عامي روغتيا وزارت په اړوندو روغتونونو کي (105) روغتيايي ډلي هم په کار بوختي دي. پر دې سر بېره د لومړنيو روغتيايي مرستو (6) مرکزونه په مکه، عرفات، منا او مدينه منوره کي د جولې وهلو حاجيانو سره روغتيايي مرستي کوي، چې هر مرکز (140) کټه او اووه متخصص ډاکټران او نور پرسونل لري. څوکاله د مخه د سعودي د عامي روغتيا وزارت د لندن د ټراپيکل ډيزيز کالج په مرسته د کټ غوندي يوه داسي آله جوړه کړه چې د جولې وهلي ناروغ په علاج کولو کي کارول کيږي. وروسته يې دغه آله د نوي لوړي ټکنالوژۍ سره سمه نوره هم بشپړه کړه.

پر دې سر بېره د سعودي د "ملي گارډ" او "گ دفاع او هوايي چلند وزارت" هم د حاجيانو لپاره ثابت او گرځنده روغتونونه لري چې ناروغان وړيا گوري، وړيا درمل ورکوي او وړيا يې عمليات کوي. او د نا وړو پېښو (ايمرجنسي) په مهال د پوځ هليکوپټرونه چې د دغسې پېښو لپاره تيار ولاړ وي، ناروغ سمدستي د جدې پوځي روغتون يا د طايف د شهزاده منصور پوځي روغتون ته رسوي.

46- سعودي سره مياشت

څنگه چې حاجيان او نور خلك په پخوا وختو کي د علاج او روغتون ته د رسېدلو په لار کي د زياتو ستونزو سره مخامخ کېدل، نو ځينو نېک چارو، د لومړنيو مرستو او روغتيايي خدمتونو د ملي ټولني جوړلو ته لاس واچاوه. او په 1354س. کال کي د "جمعياً الاسعاف الخيري" (د روغتيايي مرستو خيري ټولنه)، جوړه سوه، چې حاجيانو او نورو ته يې روغتيايي او نور خدمتونه وړاندي کول. د 1383س. کال د امامانو د مياشتي پر (16) د دې لپاره چې دغه ټولنه وکولای سي ښه او هر اړخيز خدمتونه ترسره کړي هغې ته د "جمعياً الهلال الاحمر" (د سري مياشتي د ټولني) نوم ورکړه سو، چې په 1963ع. کال کي يې د نړۍ وال سره صليب د سازمان غړيتوب هم ترلاسه کړ. په دې ډول دې ټولني ته دولت هم ډېره پاملرنه وکړه او په همغه 1383س. کال کي يې يو ميليون ريال ته تخصیص ورته ورکړ. دغه ټولنه د رياض پر مرکزي دفتر سر بېره د سعودي په سترو ښارونو کي دفترونه او د روغتيايي مرستو مرکزونه لري. حاجيانو ته د خدمت په لړ کي په 1412س. کال کي دغي ټولني (250) روغتيايي مرکزونه درلوده چې له هغو څخه (141) يې گرځنده وه او د (428) امبولانسونو او (15899) تنو کارکوونکو په درلودلو سره يې خدمت کاوه.

47- قرنطين ځايونه

"Quarantine" (کورنتینا یا قرنطینه یا قرنطین) هغه ټاکلې موده ده چې په هغې کې مسافر یا د وبا وهلي سيمي ناروغان یا په وبا ککړ سوي وگړي یا مالونه یا بېړۍ له نورو څخه بېل ساتل کېږي، څو ناروغي خپره نه سي. (د یوې انگرېزي _ فارسي ډکشنري په خوله دغه موده څلورېشت ورځې ده). وایي چې قرنطین له لویه سره فرانسوي لغت دی. کله چې د فنیسیا فرنگیانو ولیدل چې وباوي د ختیز او د افریقې په شمال کې د المغرب څخه اروپا ته ننوزي نو د لومړي ځل لپاره یې په 1348ع. کال کې مامورین وټاکل، څو هغه بېړۍ چې له بهر څخه د دوی د هیواد پولو ته له دغه لوري رسېږي وپلټي او په دې پسي په 1403ع. کال کې

د ادرياتیک په یوه وړه ټاپو کې لومړی روغتیایي قرنطین ځای، د لازاریت (Lazarette) په نامه پرانیستل سو چې بیا یې د مهالونو په تېرېدو پراختیا وموندله. څنگه چې مکې مکرمې ته هرکال د حج او عمرې د ادا کولو لپاره په لکونو وگړي د نړۍ له گوټ گوټ څخه ور درومي نو د وبا یې او نورو ساري ناروغيو د خپرېدو د مخنیوي او له دغسې ناروغيو څخه د سعودي د اوسېدونکو او حاجیانو د ژغورني لپاره دې چاري

ته هم پام واړول سو. د ترکانو په وختو کې د قرنطین روغتیایي عملیات د اړتیا په مهال د جدې ساحل ته نژدې په دوو کوچنیو ټاپوگانو کې ترسره کېدل. له دغو قرنطین ځایونو څخه تر 1911ع. کال د مخه کار اخیستل کېدی. خو وروسته د روغتیایي علومو د پرمختگ له برکته دغو ځایونو ته اړتیا نه لیدل کېدل. خو کله چې په 1947ع. کال کې په مصر کې کولرا څرگنده سوه، دغه قرنطین ځایونه بیا له مصر څخه د راتلونکو مسافرو د تر قرنطین لاندې نیولو لپاره وکارول سول. سعودي حکومت وغوښتل چې په 1926ع. کال کې چې په پاریس کې د نړۍ د دولتونو لخوا په دې هکله کوم روغتیایي تړون لاسلیک سوی وو، د هغه ځیني مادې دي له منځه یووړل سي او ځیني دي هم تعدیل کړای سي. ځکه چې د فني شرایطو سره سمون نه خوري. له دې امله له بهر څنگه پلاوی راغی او د جدې دغه قرنطین ځایونه یې له نژدې وکتل او نظریې ورکړې چې که دغه ځایونه پراخه سي او سمون پکښې راسي د حاجیانو د راتلو په مهال د قرنطین خدمتونو ته په بشپړه توگه بسنه کوي. نو هغه وو چې سعودي حکومت د دغو قرنطین ځایونو د پراختیا او بشپړتیا کارونه ترسره کړه. اما د یوه بل قرنطین ځای لخوا به چې په "کمران" ټاپو کې وو، د هغو حاجیانو بېړۍ د روغتیایي نظره پلټل کېدې، چې د جنوب له لوري به جدې ته رسېدلې. خو څنگه چې سعودي حکومت دغه کار ته د جدې په مینا نومي ځای کې خپل چارواکي وټاکل، نو په 1951ع. کې یې د کمران د ټاپو قرنطین ځای لغو کړ. د جدې د قرنطین ځای (150) ودانۍ په نژدې (229000) مربع متره مځکه کې په داسې ځای کې جوړه سوې چې د اوسېدو له سيمي څخه ډېر لیري دی. د دغه ځای ټولې ودانۍ په برېښنا رڼا سوي او اداري دفترونه، د ټیلیفون منځی (سنټرال)، د موټرانو گاراجونه، باغچه، د ترکانۍ کارځای (ورکشاپ)، حمامونه، د چښنگ اوبه، پخلنځي، تشنابونه او نور ټول لازم تجهیزات لري. پردې سر بهره په دغه قرنطین ځای کې د روغتیایي روزني (ټرینینگ) ښوونځی، د قرنطین ځي د اړتیاوړ یخي جوړولو فابریکه، عام روغتون، درملتون، د ډاکټرانو او نورو کورونه او داسې نور لوازمات ټول جوړه سوي دي.

48- د سعودي پيسې

د اسلام له پيل څخه د پيسو تاريخ:

ځيني وايي چې د رسول ﷺ په زمانه كې د فارس، روم، يمن او المغرب درهمونه او دینارونه چلېدل چې د فارس او روم پر درهمو به د هغو ځایونود پاچهانو تصویرونه وه. خو څنگه چې په کتابونو كې د هغو د وزنونو په هکله ډول ډول خبرې سوي دي، دقیق وزنونه یې نسي ویل کېدای .

اسلامي سکه (درهمونه او دینارونه) د لومړي ځل لپاره د عبدالملك بن مروان په پېر كې په 75س. كال كې ووهل (ضرب) سوه. خو جرجي زیدان د مصر په تاريخ كې وايي چې د راشده خلفاوو په وخت كې د مسو ساده سکه ضرب سوې وه او د سپينو زرو سکه د خليفه عبدالملك په وختو كې راووتل. ځيني وايي چې په اسلامي پېر كې د لومړي ځل لپاره د حضرت علي (ك) په وختو كې درهم ضرب سو، چې بيا حضرت معاويه ﷺ او حضرت عبدالله ابن الزبير ﷺ درهمونه او دینارونه را و ایستل .

په تاريخ القويم كې وايي چې په 1276س. كال كې جواد نومي يوه ايراني د سپينو زرو يوه عربي سکه چې په 40 س. كال كې په بصره كې ضرب سوې وه " دارالسعادت " ته ورې وه چې پر يوه مخ يې په كوفي ليك ليكلي وه: " الله الصمد لم يلد و لم يولد و لم يكن له كفواً احد ". او چار چاپيره يې ليكلي وه: " محمد رسول الله ارسله بالهدى و دين الحق ليظهره على الدين كله ولوكره المشركون ". او پر بل مخ يې ليكلي وه: " لا اله الا الله وحده لا شريك له ". او پر شاو خوا يې ليكلي وه: " ضرب هذا الدرهم بالبصرأ سنأ اربعين . "

په يوه بل كتاب كې وايي چې: " حضرت عمر ﷺ د اړتيا له مخي پاني او څرمني د نقودو په توگه استعمالولې. په هرسورت په تاريخ القويم او تاريخ الحضاراً العربياً الاسلاميه كې د راشده خلفاوو، امويانو، عباسيانو، فاطميانو، سلجوقيانو او صلاح الدين ايوبي د وختو د درهمونو او دینارونو تصویرونه خپاره سوي دي .

د حجاز د پيسو تاريخ:

په 827س. كال كې چې شريف علي بن عنان په مصر كې وو، د مصر واكمن " برسباي " هغه د مكې والي وټاكی. نو هغه وو چې شريف علي د لومړي ځل لپاره له مصر څخه مكې ته د پيسو د ضرب مطبعه راوړه. په يوه بل روايت

کي وايي چې په 1100س. کال کي د مکې شريف احمد بن غالب ته احوال ورغی چې ځيني خلک په کورونو کي دراهمونه جوړوي، نو هغه د دوی د کورونو د نړولو حکم وکړ؛ له مکې يې وايستل او د سکو جوړولو وسايل يې ځني ضبط کړه. پر مکه مکرمه باندي د عثمانيانو د واک په موده کي عثماني پيسې چلېدلې. بيا چې په 1334س. کال کي د عثمانيانو واک پر مکه پای ته ورسېدی. هلته په همدغه کال د شريف حسين سکه راووتل. بيا چې په 1343س. کال کي د ملک عبدالعزيز واک پر حجاز ټينگ سو، په همدغه کال د نيم قرش او د قرش د څلورمي برخي سکه راووتل. د نيم قرش پر يوه خوا ليکلي وه: " نصف قرش ضرب في ام القرى " (ام القرى يعني مکه مکرمه) او پر بله خوا يې ليکلي وه: " عبدالعزيز بن عبدالرحمن الفيصل سنأ 1334 " بيا په 1344س. کال کي د يوه قرش نکلي سکه را ووتل چې پر يوه مخ يې ليکلي وه: " قرش واحد 1344 ". او پر بل مخ يې ليکلي وه: " عبدالعزيز السعود ملک الحجازو سلطان نجد ". نيم قرش او د قرش څلورمه هم په دغه ډول ورسره راووتل. په 1346س. کي د سپينو زرو ريال را و وتی چې د هغه د لومړي مخ په منځ کي ليکلي وه: " عبدالعزيز بن عبدالرحمن السعود " او پر شا و خوايې ليکلي وه: " ملک الحجاز و نجد و ملحقاتها ". البته پردغه مخ د سعودي رسمي نښان هم ضرب سوی وو او پر بل مخ يې ليکلي وه:

" ضرب في مکأ المکرماً سنأ 1346گ ". او پر شاو خوايې د (1) پر عدد سربېره ليکلي وه: " ريال عربی سعودی واحد " او ښي او کيښي خوا ته يې د خرماو ني رسم سوي وې. په 1370س. کال کي د لومړي ځل لپاره د سرو زرو جنیه (پونډ يا دينار) راووتی چې د لومړي مخ پر منځ يې د سعودي د رسمي شعار سره ليکلي وه: " عبدالعزيز بن عبدالرحمن السعود ". او چارچاپيره يې ليکلي وه: " ملک المملکأ العربیأ السعودیأ ". او د بل مخ پر منځ يې ليکلي وه: " ضرب في مکأ المکرماً سنه 1370 ". او شاو خوا يې د (1) پر عدد سربېره ليکلي وه: " جنیأ عربی سعودی ". او ښي او کيښي خوا ته يې د خرماوني رسم سوي وې. د جنیه په هکله د ديوبند د دارالعلوم د استاد مولانا وحيد الزمان کيرانوي په " القاموس الجديد " کي ليکلي دي: " جنیأ انکليزي: د سرو زرو انگریزي گني، اشرفي. جنیأ انکليزي، د پاني (کاغذي ورقي) پونډ ". خو علامه طاهر کردي وايي: " د (جنیأ) کلمه عربي نه ده او معنایې ديناردی او زموږد مهال په اصطلاح د سرو زرو يا کاغذي پيسو ته جنیه وايي. د جنیه نوم د افريقا د څنډو د يوه هيواد گينيا د نامه څخه اخیستل سوی دی. په کال 1588 ع. کي يوه انگریزي تجارتي شرکت د دغه هيواد په محصولاتو کي د هغه دکانونو سره زرمه د انگریزانو ملک ته ولېږل. انگریز حکومت له هغو څخه سکه ضرب کړه او د گينيا په نامه يې ونومول . بيا چې په کال 1817 ع. کي انگریزي لېږه را ووتل. گينيا ناچله سوه . د سعودي عربستان د لسو ريالو کاغذي نوټونه د لومړي ځل لپاره په کال 1372س. کي راووتل. پردې نوټ باندي د " نائب رئيس مجلس الادارأ الشيخ عبدالعزيز بن عبدالله السليمان " او " المحافظ المسترجورج بلاور " او " نائب المحافظ راسم الخالدي " لاسليکونه سته او پرنورو عربي او انگریزي ليکونو علاوه دا کرښي هم پرچاپ سوي دي: دس ريال، عشرأ ريالات، ده ريال، سقولا ريال.

اوس مهال د سعودي عربستان کاغذي پیسې د 1_ 5_ 10_ 50 او 100 ریالو نوټونه دي. یو ریال سل هلا یا شل قرشه کیږي او فلزي پیسې (توري) یا ما تي هم لري .

49- د مکې مکرمې د خلکو کالي او چلتار

مشهور سیاح ابن بطوطه په کال 726 س. کي د مکې مکرمې د خلکو د کالو په هکله وایي: " د مکې خلک ډېر ښه کالي اغوندي. سپین لباس یې ډېر خوښ دی، رانجه، عطر او مسواک هم ډېر استعمالوي."

ابراهیم رفعت پاشا په کال 1327 س. کي د مکې د اوسېدونکو د کالو اغوستلو دود داسي بیانوي: " د مکې خلک په کالو او خوړو کي له زیاتي مبالغې کاراخلي. د کالو زرغونه، سره، گلابي او ژر رنگونه ډېر خوښوي. په کورونو کي د ښکلا او سینگار ډېر بیي شیان ډېرساتي. ښځې چې بازارونو ته وزي نو د پند ټوکره داسي بوغره اغوندي چې د سترگو پر برابر دوه واړه سوري لري او د دې سره، زیاتره ژر رنگه بوټونه په پښو کوي."

نن مهال د مکې زیاتره نارینه داسي سپین اوږده کمیسونه اغوندي چې تر بجلکو پوري یې رسیږي گگ دغو کمیسونو ته توپ وایي - تردې کمیسونو لاندې نېکرونه اغوندي او بوټونه، هوایي یا نورچمپلونه په پښو کوي. ښځې هم اوږده کمیسونه (توپ) او کوتنې اغوندي او پورني پرسرکوي. د دوکالي زیاتره رنگه او ډېر بیي وي. او نارینه او ښځې جرابي هم په پښو کوي. بازار یا حرم ته چې ځي د پخوا په شان توري بوغرې اغوندي، چې یو ډول د نوي طرز نری نقاب پرمخ اچوي. البته باید یاداده کړو چې د مکې ښځې ډېري بازارونو ته نه وزي او د بازار سودا نارینه کوي .

څنگه چې په مکه مکرمه کي ساړه نسته د دغه ځای د خلکو د ژمي او دوبي جامې تقریباً یو شانته وي. مکیان ډېر پاک خوره دي، کالي، بستر، لوبښکي، کورونه او هرڅه ډېر پاک ساتي. پخوا به د حجاز خلکو یو بېل ډول لنگوټې تړلې چې چا به په خپله نه سواي تړلای او بېل خلک به وه چې په ځانگړو بازارونو کي به یې دغه کارکاوه. دغه لنگوټې به شل گزه، سپین نازک ټوکر وو. بل ډول عادي دوه گزه لنگوټې وې چې هرچا به په خپله تړلې. بیا په 1350 س. کي یا یو کال ترهغه د مخه ملک عبدالعزیز بن عبدالرحمان آل سعود امر وکړ چې د دولت ټول چارواکي دي یو ډول چوخه (المشاح) اغوندي او پرسردي دستمال اچوي او چلتار دي پرتړي. چې چلتار ته " عقال " وایي. له دغي نېټې څخه په ټول سعودي کي دغه لباس دود سو او د لنگوټو تړل له منځه ولاړل. لنگوټه تقریباً د ټولو اسلامي هیوادونو خلکو په تېره عالمانو او طالبانو تړل او اوس یې هم

په ډېرو ملکونو کي تړي، خو د دې ترڅنگ یې ځیني نوري خولۍ او خولۍ یالنگوټې غوندي نورهم د عقال، کوفیه، طربوش، طاقیه، شطفه او داسي نورو په نومونو له ډېر پخوا څخه پرسرکول او تړل او تراوسه یې لا هم په ډېرو ملکونو کي استعمالوي. اوس اوس په مکه او نور سعودي کي زیات شمېر لوستي ځوانان - لکه د نورو ډېرو اسلامي هیوادو غوندي - لڅ سرهم گرځي. خو خپل د سر وربښتان پر وخت او داسي جوړوي چې بد ونه ایسي. ښه پاک یې ساتي، د وربښتانو په ځانگړو غوړو یا کریمونو یې غوړوي او ږمونځوي یې. داسي نه لکه زموږ بېرسري اوبې سواده

موډکيان چې الف په ځکرکي نه لري، نه د سر ورپښتان سم او پر وخت اصلاح کوي او نه يې غوروي او ږمونځوي. چې په دې ډول يې له سره څخه د وحشيانو کوډل جوړه کړې وي .

50- د مکې مکرمې حج ښوونکي

هغه کسان چې په مکه مکرمه کې د حاجيانو سره د حج په چارو او د حج د مناسکو په ادا کولو کې مرسته کوي " مطوفين " يې بولي او په مدينه منوره کې چې کوم کسان د حاجيانو سره مرسته کوي هغو ته " الادلء " وايي، چې موږ يې په عامه توگه د حج معلمان (حج ښوونکي) بولو. په ډېرو پخوا وختونو کې نه حج ښوونکي وه او نه د حج ښوونې فيس. خو په کال 760س. کې چې د مصر پاچا قايتباي حج وکړ، هغه احساس کړه چې د حاجيانو د خدمت، هوسايي اولارښوونې لپاره د ښو او نېک چارو وگړو ټاکلو ته د معلمينو په توگه اړتيا سته. نو هغه وو چې د دغه پاچا د دغې هيلې له مخې د مکې شريف ابونمي څو پوهان او د تقوا خاوندان دې چارې ته وټاکل او د خدای د کور د مېلمنو خدمت ته يې وگومارل. چې دا کار په راوروسته مهالونو کې عام او دود سو او پای يې د مهالونو په تېرېدو سره دادی د يوې پېښې بڼه غوره کړې ده

د استاد احمد السباعي د گگ " تاريخ مکه " کتاب څخه څرگندېږي چې په کال 1205س. کې د مکې امير شريف غالب (رح) او همداراز په کال 1318س. کې د مکې بل امير شريف عون (رح) مکې ته د ورتلونکو حاجيانو د هيوادونو د معلمۍ چارې پر بېلو بېلو سيمو سره وپېشلې او معلم ته يې پرحاجي باندي له دې درکه اجوره وټاکل او شريف عون به د دغو سيمو د معلمۍ حقوق پرمعلمانو پلورل، چې په دې ډول به د حاجي څخه د معلم د ټاکلو په هکله پوښتنه نه کېده او هغه به اړوو چې د هغه معلم علمي ومني چې د ده د هيواد د معلمۍ حقوق يې رانيولي وه. د ابراهيم رفعت پاشا د " مرآة الحرمين " او د علامه محمد طاهر کردي د " تاريخ القويم " له مطالعې څخه ښکاري چې دغسې کړنه تر شريف عون وروسته د مکې نورو اميرانو هم کول. د 1385س. کال د لومړۍ خور پر دوولسمه د مکې مکرمې په " الندوه " جريده کې د سعودي عربستان د پاچا ملك فيصل د 1385س. کال د دريمي خور د نهمي نېټې د (12) لمبرفرمان متن، خپور سو، چې د هغه له مخې حاجي ته د معلم په ټاکلو کې مطلقه آزادي ورکړه سوې وه او پکښې څرگنده سوې وه چې له هر يوه حاجي څخه په مکه مکرمه کې د مطوف د خدماتو اجوره پنځوس ريال. په جده کې د وکیل د خدماتو اجوره اووه ريال. په مکه کې د زمزمي (د زمزم د اوبو رسوونکي) د خدماتو اجوره درې ريال او دېرش هله. له الوتکې او اورگاډي څخه د حاجي او د هغه د سامانو د وړلو او راوړلو اجوره شپږ ريال او د الوتکې لگښت اووه ريال اويا هله. په مدينه منوره کې د هغه حاجي د لارښوونې اجوره چې زيارت کوي، لس ريال. جمله (84) ريال اخيستل کېږي. چې ښايي پرهمدې اساس به وو چې څوکلونه د مخه به له دغو معلمانو څخه

ځينو کسانو افغانستان ته د خپلو نومونو کار تونه او ان خپل ليکلي او چاپ کړي د حج د مناسکو کتابونه رالېږل، او حاجيانو به دلته يا په لاره کي د يو بل په مشوره خپل معلمان ټاکل. ځينو نورو گاونډيو هيوادو ته به هم خپله معلمان او يا د دوي وکيلان راتلل او د حاجيانو سره به يې د ډول ډول خدمتونو ژمني کولې، خو بيا به يې هلته نه ترسره کولې. له لويه سره معمول داسي وو چې په جده کي به يې د پاسپورټ دکتلو په مهال د معلم د نامه پوښتنه کول. نو حاجي چې به د هر معلم نوم ور ته واخيستی، هغه به يې معلم وبلل سو. بيا به معلمانو د مکې مکرمې دروازې ته نژدې د حاجيانو هرکلی کاوه، خو اوس دا دود نه دی پاته. د افغانستان د وخت د اوقافو د عالي ادارې اړوند د " اوقافو " مجلې د 1356ل. کال د تلي، لړم اولنډۍ د مياشتو د گني په 59 مخ کي "د حاجيانو په باب د سعودي عربستان مقررات" ترسرليک لاندې ليکل سوي دي: "په مکه معظمه کښي د معلمينو او په جده کښي د معلمينو د نمايندگانو او د حملانو او دليل يعني په مدينه منوره کښي د معلمينو د پاره (294) ريالو حق الزحمه ده ". بل ځای ليکي: "له دې امله چې د حاجيانو معلم او دليل د سعودي عربستان د هيئت له خوا ټاکل کيږي، حاجي ته په کاردي چه د خپلي کورنۍ او عايلې شمېر چه له ده سره په دغه سفر کښي ملگري دي د حاجيانو د توزيع هيئت ته ور معرفي کړي. همدارنگه ښځي حاجياني بايد خپل محارم د توزيع هيئت ته ور وپېژني تر څو د هغو سره يوځای د يوه معلم تر لارښودني او کنترول لاندې وي. له دې څخه څرگنديږي چې دغه مهال د سعودي هيواد لخوا د افغانستان حاجيان د معلمانو بېلو بېلو ته ور پېژندل کېدل، يعني لکه اوس غوندي د افغانستان حجاج د يوه مطوف په دفتر پوري نه وه تړلي او د معلم د ټاکلو واک هم د دوی په لاس نه وو .

اوس مهال سعودي حکومت د دې خدمت او څه نورو خدمتونو له درکه د هر حاجي څخه ډېري پيسې اخلي او زيات شمېر معلمانو ته د دولت لخوا د دې کار رسمي اجازه ورکول سوې. نړۍ يې پرڅو برخو وېشلې او هر معلم ته يې له هغو څخه د ځينو برخو د حاجيانو د خدمت چاري سپارلي دي. چې هغو بيا د دې کارو لپاره ستر ستر دفترونه پرانيستي او زيات شمېر وسايل او کارکوونکي يې په کار اچولي دي .

زموږ ځيني خلك چې حج ته ځي داسي فکر کوي چې هلته حج ښوونکي (معلمان) موږ ته د حج د مناسکو د ادائيني په هکله معلومات را کوي. خو نن سبا خبره داسي نه ده؛ بلکې حج ښوونکي زياتره د خپلو وکيلانو او نورو کسانو په واسطه په مکه او مدينه کي د حاجيانو د اوسېدو د ځايونو او خيمو د ټاکلو او برابرولو، د پاسپورټ د ساتلو، له جدې څخه مکې او له مکې څخه منا، عرفات ، مزدلفې، بيا بيرته مکې او بيا مدينې منورې ته د حاجيانو د رسولو د وسايطو د برابرولو او داسي نورو په هکله خدمات ترسره کوي چې په دې چارو کي ځيني حج ښوونکي څه بې پروا يې هم کوي. لکه چې په 1421س. کال کي يې زموږ د افغانستان په حاجيانو د ذي الحجې په اوومه ورځ احرامونه وټړل او د ذي الحجې د اتمي ورځې په مخکي شپه يې منا شريفې ته ورسولو. او بيا يې له منا شريفې څخه د سهار تر لمانځه د مخه د شپې زيات شمېر حاجيان عرفات ته بوتلل. په داسي حال کي چې سنت طريقه داسي ده چې حاجي د " يوم الترويه " يعني د ذي الحجې د اتمي د سهار لمونځ په مکه شريفه کي وکړي، بيا تر لمړختلو وروسته منا شريفې

ته ولاړ سي او د اتمي ورځي د ماپنين، مازديگر، ماښام او ماخستن لمونځونه او د نهمي ورځي د سهار لمونځ په منا کي وکړي. بيا ترلمرختلو وروسته، کله چې لمر د ثبير پر غره وليدل سي، عرفات ته ولاړ سي.

51- په مکه مکرمه کې د جمعې لمونځ

د اسلام په لومړيو کي په مکه مکرمه کي د پنځو لمونځونو جماعت او د جمعې لمونځ

نه سول کېدلای. له دې امله هلته تريو ويشتوکالو پوري د جمعې لمونځ و نه سو. خو په مدينه منوره کي ډېر د مخه د جمعې د لمانځه ادا کېدل پيل سوي وه. کله چې د هجرت په اتم کال رسول ﷺ عتاب بن اسيد ﷺ د مکې په امارت وټاکي چې هغه يا هبیره بن سهل يا معاذ بن جبل د لومړي ځل لپاره په مکه مکرمه کي د جمعې لمونځ په جماعت ورکړ. که څه هم د مهالونو په تېرېدو سره د مکې اوسگېدونکي زياتېدل، خو بيا هم خلک د جمعې د لمانځه د ادا کولو لپاره مسجد الحرام ته حاضرېدل. دا چاره د اتم سپوږميز کال څخه تر 1375س. کال پوري همدغسي ترسره کېدل. بيا کله چې د ښار وگړي بېخي ډېر او ودانۍ يې تر ډېرو ليرو ځايونو پوري پراخه سوې، نو په مسجد الحرام کي د جمعې لمونځ د مکې د ليرو سيمو وگړو ته ستونزمن او ان بېخي نا ممکن سو. د دې ترڅنگ د مکې په شاو خواکي نوي جوماتونه هم يو په بل پسي ودان سول. لکه چې تر 1375س. (1955 ع.) کال پوري په مکه کي (150) جوماتونه رامنځته سول. د دې سره سره د مسجد الحرام د پراختيا او تعمير د پلان د پلي کېدو کار هم تر لاس لاندي ونيول سو. د دې حالاتو او اړتيا وو له مخي سعودي حکومت د مکې په بېگلو بېلو جوماتونو کي د جمعې د لمانځه د ادا کولو اجازه ورکړه چې تردې اعلان وروسته د سعودي د اوقافو ادارې د څرگندونو سره سم په کال 1384س. (1964 ع.) کي د مکې په (15) جوماتونو کي د جمعې لمونځ ادا کېدی.

52- د مکې مکرمې جوماتونه

په مکه مکرمه او د هغې په شاو خوا کي پخواني او نوي جوماتونه خورا ډېر دي چې موږ يې د څو پخوانيو جوماتونو يادونه د الف بي په ترتيب کوو:

ابراهيم جومات:

دغه جومات د ابي قبيس غره پر سر په لومړۍ هجري پيړۍ کي جوړ سوی دی. امام ازرقی (رح) دغه جومات ابراهيم القبيسي ته منسوب بللي دي، کوم چې د دغه غره پر سراوسېدي. دغه جومات چې د علامه کردي په قول يوه هندي جوړکړی دی، د تاريخ په اوږدو کي څو ځلي تجديد بنا او ترميم سوی دی.

اجابه جومات:

دغه جومات د مکې له لورې د منا په لار کي ښي اړخ ته په "ثنيا اذا خر" نومي ځای

کي واقع دی. زمور ستر پیغمبر ﷺ د دغه جومات پرځای لمونځ کړی دی. دغه جومات په کال 720س. کي ودان سوی او څو ځلي نړېدلی او تجدید بنا او ترمیم سوی دی .

تنعیم جومات :

د دغه جومات ښي لوري ته چې کوم غر پروت دی هغه ته "نعیم" وایي. د هغه کین لوري ته چې کوم غر واقع دی، هغه ته "ناعم" وایي او د دغو غرو په منځ کي ناوې ته

"نعمان" وایي. له دې امله د دغه جومات سیمي ته "تنعیم" وایي . په کال 10 س. کي چې رسول ﷺ حج ته تشریف وړی وو، بي بي عایشه (رض) هم ورسره وه. هغې د حج مناسک ادا کړه، خو د ښځینه میاشتنۍ ناروغۍ له امله یې طواف او سعی و نه کړای سول. کله چې له ناروغۍ ووتل، رسول ﷺ د عمرې راوړلو لپاره د هغې د ورور عبدالرحمان ﷺ سره تنعیم ته چې مکې مکرمې ته تر حرم د باندي تر ټولو نژدې سیمه ده ولیږل. هلته هغې د احرام نیت وکړ او عمره یې راوړل. البته د دې دغه عمره تر حج وروسته وه او له دې امله دغه جومات ته مسجد عایشه هم وایي .

ابن حیثم وایي: کله چې ما عطا بن ابي رباح، مجاهد ، عبدالله بن کثیر الداري او ډېر نور ولیدل چې د روژې د میاشتي په (27) شپه د تنعیم څخه عمره ادا کوي نو ما هم ټوله عمر خپل معمول وگرځاوه، چې هرکال په دغه شپه له تنعیم څخه عمره ادا کړم، خو چې بودا سوم دا کار را څخه پاته سو. پردغه ځای باندي د لومړي ځل لپاره محمد بن علي شافعي جومات ودان کړ او بیا نورو ډېر ښکلي جوړکړ. بیا په کال 619س. کي ملک مسعود. په کال 1011 س. کي سلطان محمود عثمانی او بیا ځینو نورو تجدید بناء کړی او ترمیم کړی او په اوس وختونو کي سعودي واکمنو ډېر ستر او ښکلی جوړکړی او د هغه په خوا کي یې د اوداسه او غسل ډېرښه ځایونه جوړ کړي دي .

د جعراني جومات :

رسول ﷺ له دغه ځایه د عمرې احرام ترلی دی. بیا د قریشو یوه سړي پردغه ځای دغه جومات جوړکړ . دغه جومات ته یې د امام ازرقی په وختو کي " مسجد اقصی " ویل. وایي چې له جعراني څخه درو سوو نیانو د عمرې احرام ترلی دی. هلته یو څا دی چې رسول ﷺ په خپله د هغه په کارولو کي برخه اخیستې او بیا یې د هغه اوبه چښلي دي او نورو ته یې هم ورکړي دي. د دغه څا اوبه ډېرې رڼې او خوږې دي. دغه ځای د قریشو یوې ښځې ته منسوب دی کومه چې نوم یې رایطه وو او د کعب نومي لور او د اسد بن عبدالعزی مېرمن وه او لقب یې " جعرانه " وو. د جعراني جومات په کال 1263س. کي د هند د حیدر آباد د سالارالملک مېرمني له سره ترمیم او جوړ کړی دی .

جن جومات :

دغه جومات د مکې مکرمې په پاسنۍ برخه کي حجون ته مخامخ په سوق المعلى یا غزه کي پروت دی. د امام ازرقی په وختو کي یې دغه جومات مسجد الحرس باله. او مسجد جن یې له دې امله بولي چې په دغه ځای کي

پيرانان د رسول ﷺ حضور ته ورغلي وه او ايمان يې پر راوړی وو. اما په بل روايت کي وايي چې رسول ﷺ د دغه جومات پرځای عبدالله بن مسعود ﷺ کښېنولی وو او د هغه چار چاپېر يې کرښه راگرځولې وه خو د پيرانانو له اغېزې وژغورل سي. بيا خلکو پر دغه ځای جومات جوړ کړ او په دغه نامه يې ونوماوه. دغه جومات په کال 1012س. کي د جدې والي ابراهيم بيگ له سره جوړ کړ او بيا په کال 1363س. کي ترميم سوی دی. په دغه مسجد کي د ﷻ قل او حي ... ﷻسوره تر اخره پوري نازله سوې ده .

ﷻ ﷻ ﷻ

د خالد بن الوليد جومات :

علامه محمد طاهر کردي وايي چې دغه جومات په هغه ځای کي جوړ سوی دی چې د مکې د فتحي په ورځ خالد بن الوليد خپل بيرغ پر درولی وو دغه جومات اوس هم د مکې څخه د تنعيم پر لار ښي اړخ ته د " حاراً الباب " ترڅنگ ودان دی کوم چې په کال 1280س. کي حسن افندي نومي جوړ کړ او بيا په دغه کال يوه هندي پراخه کړ. دغه مسجد په کال 1376س. کي د سعودي د مکې د عامه اوقافو ادارې په ډېره ښکلې بڼه جوړ کړ، چې کار يې په کال 1377س. کي بشپړ سو .

خيف جومات :

دغه جومات په منا کي تر ټولو ستر او مشهور جومات دی. د دې جومات په فضايلوکي د رسول ﷺ ډېري ويناوي روايت سوي دي. امام ازريقي (رح) وايي چې په دې جومات کي اويا تنو او په بل روايت پنځه اويا تنو انبياوو لمونځونه کړي دي. امام ازريقي په اخبار مکه کي او د عربي لغاتو د قاموس ليکوال په خپل کتاب " الوصل والمنى في بيان فضل منى " کي په جيد سند روايت کوي چې ابو هريره ﷺ به ويل: که چيري زه په مکه کي اوسېدلای، زه به هره شنبې خيف جومات ته تلای او لمونځ به مې پکښي کولای.

په دغه جومات کي زموږ ستر ښي ﷻ لمونځ کړي او زموږ ځينو ديني مشرانو هم توصيه کړې چې ترڅوکېدای سي حاجيان دي په دغه جومات کي لمونځ کوي. خو افسوس چې زموږ مسلمانانو ترمنځ کرکي تردې ټولي رسېدلي چې ډېر حاجيان په دغه ستر متبرک جومات کي پرلمانځه د منا د خيمو لمونځونوته ترجيح ورکوي .

دغه مسجد په کال 241 س. کي مکې ته د جعفر المتوکل علی الله د لېږل سوي بنا اسحق بن سلمه لخوا له سره جوړ سوی. بيا په کال 256س. کي د المعتمد احمد بن متوکل په وختوکي ترميم سوی. په کال 559س. کي وزير محمد بن علي جواد اصفهاني. بيا د خليفه ناصر عباسي مور. بيا د يمن واکمن ملک مظفر. بيا په کال 674 س. کي د يمن بل واکمن منصور عمر بن علي، په کال 720س. کي د دمشق يوه سوداگراحمد بن عمر ابن المرجاني، په کال 820س. کي شيخ علي بغدادی، په کال 853س. کي ملک ظاهر جقمق، په کال 874س. کي ملک اشرف قايتباى، په

کال 1072س. کي سلطان محمد قزلار آغا او په کال 1092س. کي د سلطان محمد خان عثماني په حکم سليمان آغا نومي ترميم کړ او اوس مهال سعودي حکومت په کال 1396س. کي په بشپړه، پراخه عصري او ښکلې توگه جوړ کړېدی .

ذی طوی جومات :

رسول ﷺ چې به کله د عمرې یا حج لپاره مکې مکرمې ته تې، نو په ذی طوی نومي ځانکي چې اوس " زاهر " ورته وايي تم کېدی. شپه به يې تېروله او د سهار تر لمانځه وروسته به يې مکې مکرمې ته تشریف وړی. حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ به هم دغسي کول. دغه راز رسول ﷺ د مکې د نیولو لپاره هم خپل پوځونه په دغه ځای کي تم اوسره ووېشل. څه موده وروسته یوې بختوري مېرمني زبیدې بازج په دغه ځای کي جومات جوړ کړ .

الرایه جومات :

د دغه جومات پرځای رسول الله ﷺ د مکې د فتحې په ورځ خپله جنده رپولې وه او د جبير بن مطعم بن عدي څا ته نژدې يې لمونځ کړي وو، ځکه نو دغه جومات ته مسجد الرايه يعني د بیرغ؛ رپي يا جنده جومات وايي. دغه جومات چې عبیدالله بن عباس بن محمد بن علي بن عبدالله بن عباس جوړ کړی د مکې مکرمې په پاسنۍ برخه کي له مکې څخه معلی ته د تلونکي ښي لاس ته د " زاویاً الرفاعي " مخامخ د زبیدې د چینې د ولې په خوا کي په " جودريه " نومي ځای کي واقع دی. دغه مسجد په کال 640س. کي مستعصم عباسي، په کال 801 س. کي امير قطلبک حسامي، په کال 898 س. کي ابوالعباس مشهور په ابي شامه، په کال 1000 س. کي سلطان محمد خان عثماني، ترميم کړی او بيا په کال 1361س. کي د ملک عبدالعزيز په امر له سره جوړ او پراخه سو. خو وروسته په کال 1379س. کي دغه جومات او د هغه شاو خوا کورونه د مکې د سپکانو د پراخېدو په لړ کي ونړول سول او پرځای يې (250) متره ليري، نوي جومات ودان سو .

صخرات جومات :

دغه جومات د عرفات د جبل الرحمت د غره په لمن کي معروف جومات دی چې کوچنی دېوال پر راگرځېدلی دی اوسر يې لڅ دی. وايي دغه جومات د عرفات په ورځ د رسول ﷺ د درېدو پرځای تر درېمي هجري پېړۍ وروسته جوړ سوی دی. خو لکه څنگه چې د ديني عالمانو له کتابونو څخه څرگندېږي دا نه ده جوته چې دغه ځای به واقعاً د رسول ﷺ د درېدو ځای وي .

صديق جومات :

دغه جومات د مکې مکرمې په مسفله محله کي واقع دی کوم چې د ابوبکر صديق ﷺ کور وو. له دغه ځايه رسول ﷺ د ابوبکر صديق سره يو ځای مدينې ته هجرت کړی وو. علامه ابن جبير اندلسي په خپله سفرنامه کي د دې جومات

په هکله وايي: "د ښار په وروستيوکي د خرما، انارو او انگورو د شنو بڼونو په منځ کي دغه جومات چې پخوا د ابوبکر صديق ﷺ کور وو، واقع دی. سعودي حکومت دغه جومات دوه پوره جوړ کړی، چې په لاندې پور کي يې " فرقانيه مدرسه " او دفتر دی او په لوړ پور کي يې لمونځ کيږي .

صولتیه جومات :

د مکې مکرمې د حارت الباب محلي د صولتیه مدرسې دغه جومات په کال 1302س. کي مشهور عالم مولانا رحمت الله هندي جوړ کړی دی.

د مزدلفې جومات :

دغه جومات په مزدلفه کي يوازي مشهور جومات دی . دغه جومات په کال 760س. کي مشهور امير يلبغا خاصکي، په کال 842س. کي د سلطان جقمق په امر امير سودون، په کال 874 س. کي د سلطان قايتباي په امر د مکې امير شريف محمد بن برکات او په کال 1072س. کي د سلطان محمد عثماني په امر د جدې والي سليمان بيگ ترميم کړی دی. اوس مهال سعودي واکمنو په خورا ښکلې او عصري توگه جوړ کړی دی .

د نمرې جومات :

دغه جومات ته مسجد ابراهيم ﷺ، مسجد عرثه او مسجد عرفات هم وايي. د رسول ﷺ په وختوکي دغه ځای خالي ډاگ وو. نمره او عرثه له عرفات څخه وتلي ځايونه دي. په دغه ځای کي د جوړ سوي جومات يوه برخه له عرفات څخه ده او بله برخه يې په عرثه کي واقع ده. د دغه جومات جوړونکی نه دی معلوم، خو د تاريخونو له مطالعې څخه دونه څرگنديږي چې ښايي د عباسي دولت په لومړيو وختونو يعني د (150) س. په شاوخواکي جوړ سوی وي. وروسته دغه جومات په 559 س. کال کي جواد اصفهاني، په 843س. کال کي د سلطان جقمق په امر امير سودون، په 847س. کال کي سلطان قايتباي، په 1074س. کي د سلطان محمد عثماني لخوا، د جدې والي سليمان بيگ ترميم کړ. اوس مهال سعودي واکمنو هغه په خورا شانداره او عصري توگه ډېرستر او پراخه جوړ کړی دی .

53- د مکې مکرمې زيارتونه (مولد النبي او جنت المعلی)

په مکه مکرمه کي ځيني داسي سپېڅلي او متبرک ځايونه وه چې زموږ د اسلافو يادگار او اسلامي لرغوني آثار بلل کېدل او زيارت يې مستحب او اجر او ثواب يې درلود. خو دغه ځايونه تقريباً ټوله د حرم او مکې د ښار د وروستيو

پراخولو او نوي جوړولو له امله له منځه تللي دي. يوازي د رسول ﷺ د زېږېدو ځای او معلی هدیره پاته دي. چې مور يې په لاندي ډول يادونه کوو :

☒☒☒

مولد النبي (د رسول ﷺ د زېږېدو ځای):

د صفا او مروه تر منځ د مسعی ختيز لوري ته د حرم د باندي د ميدان په سرکي يوه ودانۍ ده، چې همدغه د رسول ﷺ د زېږېدو ځای دی. د رسول ﷺ نيکه عبدالمطلب کله چې په سترگو پوند سو په خپل ژوند کي خپل حق خپلو اولادونو ته ووېشی چې دغه مولد النبي د رسول ﷺ پلار عبدالله ته ورسېدی. بيا رسول ﷺ ته په ميراث پاته سو. امام ازرقی (رح) وايي :

"کله چې رسول ﷺ مدينې منورې ته هجرت وکړ دغه ځای د رسول ﷺ د اکا زوی عقيل بن ابي طالب ونيو". خو ابن اثير اونور وايي چې هغه يې عقيل ته بخښلی وو. په هر صورت د مکې د فتحي په مهال رسول ﷺ هغه له عقيل څخه وا نه خيستی او وروسته عقيل هغه د مشهور ظالم اميرحجاج پر ورور محمد بن يوسف ثقيفي وپلوری او هغه په خپل کورگډ کړ. کله چې په کال 171س. کي د هارون الرشيد مورخيزران حج ته ولاړه، دغه کور يې رانيوی او جومات يې ځني جوړ کړ. خو د مهالونو په تېرېدو سره دغه جومات بيرته په کور واوښت، چې په بېلو بېلو مهالونو کي واکمنو تعمير او ترميم کړ .

بيا عثماني واکمنو ديني مدرسه ځني جوړه کړه. په کال 1343س. کي دغه ځای ونړېدی. بيا په کال 1370س. کي د مکې مکرمې يوه پخواني ښاروال شيخ عباس بن يوسف القطان په خپل ځاني لگښت د هغه د جوړولو کار پيل کړ، خو دوې مياشتي وروسته وفات سو. بيا د هغه زوی دغه کار بشپړ کړ. ارواښاد عباس قطان وصيت کړي وو چې په دغه ځای کي دي يو ستر کتابتون پرانيستل سي چې د دغه وصيت سره سم په دغه ځانکي د "المکتبأ المکأ المکرمأ" په نامه ستر کتابتون پرانيستل سوی وو. خو لکه چې قاري شريف احمد وايي په کال 1415س. کي پردغه ودانۍ باندي د کتابتون لوحه يا کومه بله داسي نخښه نه ليدل کېدل. ما هم په کال 1421س. کي پر دغه ودانۍ د کتابتون کومه لوحه و نه ليدل. د ودانۍ وروڼه ترلي وه او څوک نه پوهېدی چې دننه يې څه دي .

جنت المعلی (د مکې مکرمې تاريخي هدیره):

معلی، معلأ يا معلا هدیره (حظيره)، په مکه کي يو مشهور او تاريخي متبرک ځای دی چې په هغې کي حضرت بي بي خديجأ الکبري ﷺ، د رسول ﷺ د زامنو قاسم او طيب، د رسول ﷺ د نيکه عبدالمطلب، د اکا ابوطالب او زښتو زياتو صحابه کرامو، تابعينو، د خدای د وليانو او ديني عالمانو زيارتونه دي. خو د هيچا زيارت په هغې کي په ټاکلې توگه نه دی معلوم. لکه چې وايي چې يوه صالح سړي د بي بي خديجې قبر په خوب کي ليدلی چې د فضيل بن عياض د

قبر ترڅنگ واقع دی. چې بیا یې د دغه خوب پر بنسټ پردغه قبر گمبته جوړه کړه. لکه چې د اسلام د تاریخ له ځینو کتابونو څخه څرگندېږي په دغه هدیره کې پر ډېرو قبرونو ډېرې ښکلي گومبتي جوړې سوي وې. په تېره د بي بي خدیجې قبر په ډېرو ښکلو "شمیس" ډېرو جوړ سوي وو. پردغه قبر په کال 940س. کې یوه سړي چې امیر سید محمد بن سلیمان چرکسي نومېدی گمبته جوړه کړه او په ډېر ښه ډول یې تزئین کړه چې بیا یې د غولي او روضې کار هم بشپړ سو. خو په کال 1289س. کې د دغې هدیرې ټولي گومبتي د سعودي واکمنو لخوا ونړول سوې. دغه هدیره د مسلمانانو په هدیرو کې د مدینې منورې تر جنت البقیع وروسته افضله هدیره ده چې په فضیلت کې یې ډېر احادیث وارد سوي دي. او د دغې هدیرې زیارت مستحب دی. د دغې هدیرې سیمې ته (غزاً) وایي او هغې ته نژدې بازار ته سوق المعلى وایي. د جن جومات هم ډېر ورته نژدې دی. په دې وروستیو کې په مکه مکرمه کې د نوو نقشو د پلي کېدو له امله د دې هدیرې په منځ کې سړک تېر سوي چې له دې امله هغه پر دوو برخو وېشل سوې ده. اوس د دغې هدیرې په یوه برخه کې د مرو ښخول منع سوي دي خو په بله برخه کې یې د مکې د خلکو او عامو حاجیانو کوم چې هلته وفات کېږي د ښخولو ممانعت نسته.

54- په مکه مکرمه کې کاروانسرایونه

او رباط افغاني

کاروانسرای او مسافرځانې ته په عربي رباط وایي. په مکه مکرمه کې په تېرو مهالونو کې یوشمېرو واکمنو او شتمنو چې ځینې همتناکي ښځې هم پکښې کې دي په مکه مکرمه کې، زیات شمېر کاروانسرایونه جوړ کړي او د مسافرو حاجیانو، بې وزلو اود علم د طالبانو د هوسا او آرام اوسېدو لپاره یې وقف کړي وه. په دغو کاروانسرایونو کې به خلک بېله دې چې څه خواړه ورکړه سي اوسېدل، چې ځینې به د نارینه وو د اوسېدو لپاره وه او ځینې به د ښځولپاره. دغه ټول رباطونه تر همدې نژدې وختونو پورې په مکه کې موجود وه، خو کله چې په کال 1375س. کې سعودي حکومت د مسجد الحرام او د مکې د ښار د و دانیو او واټونو په پراخولو او په نوې بڼه سمولو لاس پورې کړد دغو رباطونو زیات شمېر یې ونړول اوله منځه یې یو وړل. له ښه مرغه د افغانستان هغه کاروانسرای چې لومړی په رباط سلیماني نومول سوي وو او وروسته په رباط افغاني او رباط احمدشاهي مشهور سوي دی تردغو نقشولاندي نه دی راغلی او روغ رمټ پر خپل ځای پاته دی. د دغه کاروانسرای د سوابقو په هکله ستر مورخ عزیزالدین وکیلي په خپل تاریخ "احمدشاه وارث و مجدد امپراتوري افغانستان" لومړي ټوک کې لیکي: "اعلیحضرت احمدشاه در دران 1133ل. کال په پسرلي کې چې د 1167س. کال د دریمې خور، خدای تعالی او برات د میاشتو او د 1754ع. کال د اپریل، می او جون د میاشتو سره سمون خوري، وپتېیل چې د حجاز (اوسني عربستان) په سپېڅلې محکمه کې افغاني حاجي خانه ودانه کړي او د هغې د بنسټ ایښوولو امر یې صادر کړ. چې د جوړولو کار یې د 1135ل. کال د لېنډۍ (قوس) د میاشتي (د 1170س.) کال په لومړۍ خور پای ته ورسېد. څنگه چې افغانان سلیمان غره ته (1)، کوم چې شاوخوا یې د افغانستان لرغونی منځۍ باله سي، په نسبت ورکولو سره سلیماني بلل سوي دي او عرب، افغانان په

دغه نامه د پېرښه پېژنېنو اعليحضرت احمد شاه بابا(رح) ددغه ځای نوم [رباط سلیماني] کښېښود. اعليحضرت احمد شاه بابا چې دغه مهال په لاهور کې په سوېبو بوخت وو، په دې اړه یو فرمان ولیکی او مهربی کی او حاجي محراب خان نورزي ته چې د احمدشاه بابا لخوا په [دیندارخان] مخاطب وو او حاجي عبدالکریم خان بارکزي ته یې کوم چې د دغه رباط د جوړولو چاري هم ورسپارل سوي وې، حکم وکړ چې د دغه رباط د تاریخ لوحه پر ډېره ولیکي اود هغه د دروازې له پاسه یې ولگوي". د دغه ډبرليک (کتیبي) متن، چې عزیزالدین وکيلي په نوموړي کتاب اوفاضل استاد اکاډميسين پوهاند عبدالشکور " رشاد " د احمدشاهي شاهنامې پرهغي شرحي باندي چې تراوسه لا چاپ سوې نه ده، د کندهار د طلوع افغان جريدې د 1311ل. کال د چنگاښ د میاشتي د لومړۍ نېټې له گڼې څخه را اخستی دی په دې ډول دی :

گشاده باد به دولت این درگاه بحق اشهد ان لا اله الا الله حسب الامر مقدس امر و مقرر شد که برسنگ سر درکاروانسراکه در کعبه معظمه زاد ها الله شرفاً و تعظيماً ساخته می شود بنویسد که چون جماعه سلیماني که عبارت از جماعه (1) د سلیمان د غره لری له څو لویو او کوچنیو غرونو څخه جوړه سوې ده. دا غر د پېگوار د غاښي په جنوب کې له سپین غر څخه بېل سوی، لومړی جنوب او بیا جنوب لوېديز ته غځېږي. دا غر ټول شپږسوه کیلو متره اوږد دی او پر دوو برخو وېشل کېږي : ختیز سلیمان راغ او لوېديز سلیمان راغ. د سلیمان د غره ختیزه برخه چې د ختیز سلیمان راغ په نامه یادېږي، له افغانستان څخه د باندي پرته ده او د وزیرستان سیمه یې جوړه کړې ده. لوېديزه برخه یې له پکتیا او پکتیکا څخه تر بلوچستان پوري پرته ده. د دې غره لوړه څوکه د سلیمان د تخت په نامه (3383) متره جگه ده. د سلیمان پر غره باندي اوربست زیات کېږي او ځیني برخي یې په ځنگلونو پوښلي دي. (د نړۍ هینداره: آسیا، لومړی ټوک) د پښتنو په لرغونو اوسېد نځایونو کې یوه ډېره مشهوره او تاریخي سیمه د سلیمان د غرونو لمني دي. د دې غرونو لمني د شپږو سوو کیلو مترو په شاو خواکي اوږدوالی لري او پښتانه له ډېري لرغوني زمانې تراوسه په کافي تعداد د دغو غرونو په لمنو کې استوگنه لري. دغه د سلیمان غرونه په ځینو کتابونو او تاریخي آثارو کې (دکسي غره) په نامه هم راغلي دي او د جنوبي پښتونخوا، بلوچستان، ډېرو (ډېره جاتو) او د کندهار د شاوخوا خلك اوس هم د سلیمان غرونه دکسي د غره په نامه یادوي. (د پښتو ادبیاتو تاریخ) افغاني باشد در مکه معظمه زاد ها الله شرفاً و تعظيماً محل سکونت را نداشتند و بخصوص چگونگی آن بعرض اقدس رسید، بنابر دعای خیرجهآ ذات بابرکات شاهنشاه دردران خلد الله ملکه وسلطانہ دربلده مقدسه معلی فرمودند که خود جماعه سلیماني چه دراني وغيردراني هرافغانیکه درین جا وارد گردد درکاروانسراء که ساخته می شود فرود آید و بحسب قسمت الی هروقتیکه درحجره های کاروانسرای مذکور ساکن باشد احدی به ایشان رجوعی نداشته بعلت وجه کرایه مزاحمت نرساند. بنابراین عالیجاه حاجی الحرمین الشریفین حاجی محراب دیندارخان دراني نورزایی و حاجی الحرمین الشریفین حاجی عبدالکریم خان دراني بارکزایی را مامور ساختن کاروانسرای در آن بلده مقرر و مامور فرمودیم و به اهتمام ایشان به اتمام رسیده است. و هرکس ازجماعه سلیماني چه دراني و غیر دراني که افغان بوده باشد وارد اینجا گردیده درحجره های کاروانسرای مذبور ساکن شود تا مادامیکه درینجا باشد هیچکس

بعلت کرایه ازو چیزی نگیرد تا که این دولت خدا داد روزافزون به ثواب همایون ما از جناب اقدس الهی پایدار باشد. کرایه حجره های کاروانسرای مذکور بجماعه سلیمانی بخشیده ایم و من بعد الی یوم رستخیز نیز کرایه آن بجماعه سلیمانی چه درانی و غیر درانی هرا فغانی که بوده باشد در کاروانسرای مذکور سکونت نماید وقف باشد. و هرگاه حجره های کاروانسرای مذکور اضافه از جماعه مذکور باشد به اشد رضا به دیگر مردم بکرایه داده بعداً کرایه آنرا اولاً به تعمیر آن صرف کند و اضافه آن هرچه باشد آنرا نیز بجماعه سلیمانی صرف ما یحتاج نماید و سوی این جماعه سلیمانی چه درانی و غیر درانی و هر افغانی بوده باشد دیگری در آن طمع و توقع نکنند و در وجه جماعه مذکور الی یوم رستخیز وقف دانند و هرگاه احدی درین جا طمع و توقع نماید نزد خدا و رسول مواخذه و مخاطب بازخواست خواهد گردید. فی غره شهر ربیع الاول روز پنجشنبه 1170 هـ و کیلی زیاتوی: "د دغه ډبر لیک لیکنه په کال 1311 ل. کي لیدل سوې ده او د هغې د موندلو څرنگوالی په دې ډول دی: اعلیحضرت محمد نادرشاه د دغه کاروان سرای د بیا ودانولو لپاره خپل د دربار وزیر او د اکازوی احمد شاه خان، د مولوي سيف الرحمان خان، آخوندزاده عبدالقيوم خان او مولوي سيد مبشرخان طرازي چې په ابونصرملقب وو، په ملگرتيا د هيات په توگه د 1310 ل. کال دکب په میاشت کي له کابل څخه د جلال آباد او هند له لاري عربستان ته ولېږل، چې د 1311 ل. کال د وري پر اوومه د یکشنبې په ورځ مکې مکرمې ته ورسېدل او د سعودي عربستان د پاچا ملك عبدالعزيز لخوا يې هرکلی وسو. د اړوندو چارواکو سره د خبرو اترو په پایله کي څرگنده سوه چې د دغه کاروانسرای د دېوالونو د نړېدو له امله دغه ډبرليک بل خوندي ځای ته وړل سوی دی. هغه وو چې افغانی هیات پورتنی متن له دغه ډبرليک څخه نقل کړ. استاد رشاد وايي چې د دربار وزيرد اعلیحضرت محمد نادرشاه لخوا دمبشرطرازي او مولانا سيف الرحمان خان الکوزي په ملگرتيا حج ته ولاړ، هلته يې دغه کاروانسرای ترميم کړ او د پښتنو د ټاټوبي ځای يې وگرځاوه. (مولوي سيد مبشرطرازي اصلاً د تراز وو چې په کال 1307 ل. کي د اعلیحضرت امان الله شاه غازي په بلنه اندخوی ته راغی، د سقاو د اغتشاش په مهال بیرته خپل وطن ته ولاړ، په کال 1309 ل. کي بیا کابل ته راغی او په ارگ کي د عربي او ترکي ژبو د ژباړن په توگه ومنل سو؛ عربي ژبه يې د يوه مصري عالم غوندي زده وه؛ دري، ترکي او روسي ژبي يې هم زده وې؛ پای د ظاهرشاهي پېر په منځنيو وختونو کي له افغانستان څخه وايستل سو. او مولوي سيف الرحمان د افغانستان د جمعيت العلماء غړی وو). خليل الله خليلي چې په 1345 ل. کال په سعودي کي د افغانستان سفير وو، ستر مؤرخ وکيلي ته يولیک استولی چې هغه په نوموړي تاريخ کي راوړی دی. له دغه لیک څخه څرگندېږي چې دغه کاروانسرای تر دوو سووکالو پوري نه وو ترميم سوی او له شپېتو کالو څخه د سعودي دولت هغه تر خپل تصرف لاندي راوستی وو. بیا د انيس ورځپاڼي د 1348 ل. کال د مرغومي د شپږمي نېټې له گڼي څخه ښکاري چې د افغانستان لخوا يو هيات په مکه مکرمه کي د دغه رباط د بيا جوړولو په هکله د سعودي چارواکوسره خبري اتري کړي وې. چې بیا د معلوماتو له مخي دغه کاروانسرای ترهمدې نژدې وختونو پوري فعال وو او افغانی حاجيان به پکښي اوسېدل، خو په دې وروستيو کلونوکي په داسي حال کي چې ډېر خراب سوی دی، بیرته تړل سی دی. د ارشاد، حج او اوقافو د وزارت د ځينو چارواکو له خولې افغانستان په مکه مکرمه کي ځيني نور ملکیتونه هم

لري، خو متاسفانه چې له هيڅ يوه څخه هم د افغاني حاجيانو په خدمت کي هيڅ کار نه دی اخیستل سوی. په داسي حال کي چې زیاتره اسلامي هیوادونه د خپلو حاجیانو د خدمت او هوساینې لپاره ستري ستري ودانۍ په واک کي لري. په هغو کي زموږ گاونډی هیواد پاکستان په مکه مکرمه کي د " پاکستان هاوس " په نامه یوه ستره اووه پوړیزه ودانۍ لري چې روغتون، دحج دفتر او نور پکښي ځای پرځای سوي دي. هیله ده زموږ اړوند چارواکي پر خوځښت راسي او دغه ځایونه د خپلو حاجیانو خدمت ته چمتو کړي. سردار شاولي خان فوفلزي چې د احمدشاه بابا د دیوان اعلی کشکچي باشي وو، په خپله " تاریخیه رساله " کي د رباط سلیماني په هکله داسي منظوم عبارت لیکلی دی: زهجرت هزار و صدو شصت وهفت پیش محاسب چوازسال رفت اراده بفرمود مالک رقاب زمين از شريف معلى جناب

بخواهد در اطراف بطحاديار مکانی بسازد شه کامگار

که افغان و غیره سکونت دران نمایند در آن مقدس آستان

بآن قصد مکتوب پیش شريف که بودست مسعود نام آن منيف

فرستاد پس شاه محراب خان که آن کرده بودست حج پیش ازان

چو از حکم سلطان عالی مکان بشد جانب کعبه محراب خان

پاته دي نه وي چې په پورته نظم کي ويل سوي دي چې احمدشاه بابا مکتوب د مکې شريف مسعود ته واستاوه، خو دغه مسعود بن سعید په 1165س. کال کي مړسوی دی او ترهغه وروسته مساعد بن سعید تر 1171س. کال پوري د مکې والي وو.

55- د مکې مکرمې ښاروالی

پخوا د حجاز په ښارونو کي ښاروالۍ نه وې. کله چې ترکان له حجازه ووتل او د مکې شريف حسين په کال 1334س. کي د حجاز خپلواک واکمن سو، نو د خپل هیواد ودانۍ او د خلکو د ژوند ښه کولو ته یې پام واراوه. څنگه چې مکه مکرمه د حجاز یو ستر متبرک ښار او له پخوا څخه د حجاز مرکز وو، نو هغه یې د هیواد پلازمېنه هم وټاکل. شريف حسين هغه مهال چې د ترکانو لخوا د حجاز د والي په توگه وټاکل سو، په کال 1332س. کي د " اماناً العاصماً " په نامه د مکې د ښاروالۍ د تشکیلېدو امر وکړ. د مکې د هغه مهال ښاروالۍ یو رئیس او شپږ تنه غړي درلوده، چې په هغو کي یو تن یې انجنیرووو. هغه یو ځل د مکې ښار یان او نور راغونډ کړه او ورته ویې ويل: هرچیري چې مو واورېدل چې د ودانیو خاوندان د مځکي یا ودانۍ پرسرجنجال سره لري، موږ په خبر کړئ څو موږ هغوی سره جوړ کړو او یو پر بل تېری ونه کړای سي.

دغه راز يې هغو ته څرگنده كړه چې كه له تاسو څخه كوم يوه ځان ته كور جوړاوه، نو د هغه نور كسبكار ملگري دي درې ورځې وړيا كار ورسره وكړي. پردې سربېره د دغه مهال ښاروالۍ د خلكو سره دكور جوړولو په چارو كې هم مرستې كولې. بيا كله چې ملك عبدالعزيز آل سعود پر حجاز واكمن سو د مكې مكرمې په هره برخه كې ستر پر مختگونه او بدلونونه راغلل، چې د دې بدلونونو سره د مكې د ښاروالۍ كار او پرسونل هم پراختيا وموندل .

56- د مكې مكرمې غرونه

د مكې مكرمې په غرونو كې ځينې تاريخي او مذهبي ارزښت لري. ځكه نو موږ له دغو غرونو څخه ځينې په لنډه توگه درېپېژنو:

حرا غر:

دغه غر د مكې مكرمې څخه منا ته د تلونكي كين لاس ته پروت دي. دغه غره ته نور غر

(جبل نور) هم وايي. په دغه غره كې د حرا سمخه ده چې رسول ﷺ به ترنبوت د مخه عبادت پكښي كاوه. پر رسول ﷺ وحي په دغه غره كې نازلې سوي دي. دغه غر له حرم څخه دوه ميله ليري دی .

ابي قبيس غر :

دغه غر چې (420) متره جگ دی د مسجد الحرام په ختيز لوري كې پروت دی اود مسجد الحرام له دننه او د باندي څخه معلومېږي. د ځينو روايتونو له مخي خداى تعالى دغه غر تر نورو ټولو غرونو د مخه پيدا كړى دی. د اياډو د قبيلې يوه سړي ابو قبيس نومي تر ټولو د مخه پردغه غره كور جوړكړى وو، چې له دې امله هغه " جبل ابو قبيس " بولي. د جاهليت په وختو كې يې دغه غر " امين " هم باله ځكه چې حجر الاسود د نوح د طوفان له مهاله د ابراهيم ﷺ تر وختو په دغه غره كې خوندي وه. چې بيا د حضرت ابراهيم ﷺ په لاس د كعبې په كنج كې ځاى پرځاى سوه .

ثور غر :

دغه غر (759) متره جگ او له مسجد الحرام څخه تقريباً څلوركيلو متره ليري دی. دغه غره ته نژدې ثور بن عبدمناف اوسېدى، ځكه نو " جبل ثور " ورته وايي. د دغه غره په سر كې د ثور په نامه سمگڅه (غار) دی كوم چې نبى ﷺ د ابوبكر صديق ﷺ په ملگرتيا په هغه كې د مكې څخه د هجرت په مهال درې شپې پټ وو. دغه سمگڅه څه د پاسه څلور متره اوږده ده او دوې خولې لري چې يوه يې كوچنۍ او بله يې څه غټه ده.

په 1299س. کال کي د مکې امير شريف عون د هغه يوه خوله نژدې يو متر پراخه کړه. په کال 1318س. کي دغه غره ته پرختلې لار د خلکو د هوسايي لپاره څلور ځايه دکانچې جوړې سوي وې. چې بيا د مهالونو په تېرېدو سره هغه د ډبرو په کوچنيو کوچگني کوټو بدلي سوې .

په کال 1299 س. کي د حجاز والي عثمان پاشا نوري او په کال 1307س. کي د حجاز بل والي سيد اسماعيل حقي پاشا دغه لار پراخه کړه . دغه غار ته پرختلو باندي نژدې دوه ساعته تېرېږي، ضعيفه او ناروغ وگړي دي دې غار ته نه خيژي. ځکه ډېر ځلک هلته لاندي رالوبدلي او مړه سوي دي.

57- د مکې مکرمې فضاييل

د مکې مکرمې د سترتوب او فضيلت لپاره دا کافي ده چې په خپله لوی څښتن ځ په قرآن کریم کي د هغې ستاينه کړې او کعبه غوندي متبرکه خونه يې په دې مبارکه بقعه کي ودانه کړې ده. مکې ته په همدغه ستر کتاب کي " ام القرى " (د وطنو مور) ويل سوي. او په دې پاڼه ارشوکي حضرت محمد ځ غوندي ستر پيغمبر او د نړۍ ژغورونکی، زېږېدلی دی. په دې ځای کي پر هغه باندي د خدای ځ لخوا وحي راغلي او له دې څخه د خدای ځ د توحيد په لوري بلنه پيل سوې، او د اسلام رڼا خپره سوې ده .

د مکې د فضاييلو په باب په قرآن کریم کي ډېر آيتونه راغلي او د احاديثو په کتابو کي ډېر احاديث روايت سوي دي، چې موږ دلته ځيني د نمونې په توگه ذکر کوو :

ځ ان اول بيت وضع للناس للذي ببكا مبركا وهدى للعلمين فيه آيت م بينت مقام ابراهيم و من دخله كان آمنا [آل عمران : 96]

ژباړه: بېشکه لومړۍ کوټه چې تر ټولو د مخه د خلکو د عبادت لپاره جوړه سوې ده، هغه کوټه ده چې په مکه کي ده. کومه چې برکتناکه او خلکو ته لارښوونکې ده په دې کي څرگندي نڅښي سته، له هغو څخه د ابراهيم مقام دی او هر څوک چې په دې (د حرم په حدودگگو) ننوځي نو امن يې په برخه سي. مولانا ذکر يا (رح) وايي: دغه ځای په دوو وجهو د امن مقام دی: يو د آخرت په اعتبار چې په هغې کي د لمانځه، حج او نورو په کولو سره د دوږخ له اوره په امن کيږي او دوهم چې څوک د هغې د باندي څوک و وژني او دې ته ننوځي، نو د هغه په بدل کي هلته نه قصابيږي. البته پر هغه به خوراک او نور بند وي. څو راوتلو ته اړ سي او چې د باندي

را ووتی بيا به قصابيږي. بل د مکې شريفي د ډېري سپېڅلتيا له امله دی چې خدای پاک ځ په هغې په قرآن کریم کي په دې الفاظو قسم کړی دی :

ځ و التين و الزيتون و طور سينين و هذا البلد الامين [التين : 1 _ 3]

ژباړه: قسم دی په انحر او زيتون او په طور سینا غره او قسم دی د مکې په دې امان ورکوونکي ښار. دغه راز څښتن تعالی فرمایي: لَا اَقْسَمُ بِهَذَا الْبَدَنِ [البلد: 1] (قسم خورم د مکې په دې ښار).

د تاریخ المکة المکرمة مصنف لیکي چې: "په قرآن کریم کې د مکې مکرمة ذکر تقریباً پنځوس ځایه سوی، چې دا ټوله په خپله د هغې پر فضیلت باندې ستر دلیل دی". عن ابن عباس: قال: قال رسول الله ﷺ: "ما اطيبت من بلد و احبک الی، و لولا ان قومي اخرجوني منک، ما سکتت غیرک". مشکوآ. ژباړه: له حضرت ابن عباس څخه روایت دی چې حضرت رسول الله ﷺ مکې ته په خطاب کې وویل: "ته څه عجب ښکلی ښار یې او ما ته څه عجب ګران سوی یې. که زما قوم زه له تا څخه نه وای ایستلی، زه به بېله تا بل ځای نه وای اوسېدلی". عن عبدالله بن عدی قال: رایت رسول الله ﷺ واقفا علی الحزوراء، فقال: "و الله انک لخير ارض الله الی الله و احب ارض الله الی الله و لولا انی اخرجت منک ما خرجت". مشکوآ. ژباړه: عبدالله بن عدی وايي چې ما رسول الله ﷺ ولیدي چې په حزوره نومي ځای کې ولاړ وو او مکې ته یې په خطاب کې وویل: "په رشتیا چې ته د خدای څخه ډېره غوره محکمه یې، او د خدای ډېره خوښه محکمه یې، او که زه له تا څخه په وتلو نه وای اړ سوی، زه له تا څخه نه وتلم".

قال النبي: "ﷺ صلاة في مسجدی هذا افضل من الف صلاة فيما سواه، الا المسجد الحرام. و صلاة في المسجد الحرام افضل من صلاة في مسجدی هذا بمائة صلاة". رواه احمد و ابن حبان باسناد صحيح.

ژباړه: رسول ﷺ وايي چې زما په دغه مسجد (مسجد نبوي) کې يو لمونځ د بل مسجد تر زرو لمونځو افضل دی، ماسیوا د مسجد الحرام څخه چې هلته يو لمونځ زما د مسجد په پرتله په سل ګونه افضل دی، يعنې په مسجد الحرام کې يو لمونځ د بل مسجد تر يو لکو لمونځو افضل دی". په دې هکله يو شمېر احاديث په بېلو بېلو الفاظو روایت سوي چې ټول صحح بلل سوي او مضمون یې دا دی چې د مکې مکرمة، په مسجد کې لمونځ د يو لکو لمونځو ثواب لري. حسن بصري (رح) فرمایي: "په مکه کې يوه ورځ روژه د بل ځای د روژې په پرتله د يو لکو روژو ثواب لري. هلته د يوه درم خيرات په بل ځای کې د يو لکو درمو د خيرات ثواب لري. دغسې هلته هره ښېګڼه د بل ځای د يو لکو ښېګڼو ثواب لري".

د پام وړ يادونه:

مولانا محمد ذکريا (رح) وايي: "ښه دا ده چې حاجي مسجد الحرام ته داخل سي د اعتکاف نيت وکړي". هسي خو د هر جومات دا حکم دی، هر مسجد ته چې سړی د لمانځه لپاره ننوځي، د اعتکاف نيت بايد وکړي، څو په مسجد کې د اوسېدو په مهال د اعتکاف ثواب وگټي. او په مسجد الحرام او مسجد نبوي کې بايد په ځانگړې توگه دا خبره په پام کې ونیول سي. امام نووي (رح) لیکي: "دا ډېره مهمه خبره ده او بايد ډېر پام ورته وسي".

د دغو ذکر سوو احاديثو په استناد، امام اعظم او د هغه اصحاب او امام احمد بن حنبل (رح) وايي چې مکه مکرمة د ټولي نړۍ تر ښارونو؛ بلکې تر مدينې منورې هم افضله ده، خو لکه چې ملا علي قاري (رح) په مرقات کې وايي: "

د مدينې منورې هغه برخه چې د رسول ﷺ مبارك اعضاء پکښې ښخ سوي دي تر مکې او کعبې او عرش هم افضله ده.

د مکې فضایل بهخي ډېر دي خو موږ په دغونه ويلو بسنه کوو.

درېمه برخه: د كعبې شريفې په هكله معلومات

58- كعبه شريفه

قال الله تعالى ﴿ان اول بيت وضع للناس للذي ببكا مباركا وهدى للعلمين﴾

[آل عمران : 96]

ژباړه : بېشكه تر ټولو لومړۍ عبادتخۍ چې د انسانانو د عبادت لپاره ودان سوې دى، هماغه دى چې په مكه كې دى. هغه ته خير او برکت ورکړه سوې، او د ټولو نړۍ والو لپاره

د لارښوونې منځى (مرکز) گرځول سوې دى. د كعبې د پيدا كېدو د څرنگوالي په هكله په كتابونو كې څو قوله راغلي دي: يو دا چې كعبه لومړۍ كوټه ده چې خداى تعالى د آسمانونو او مځكې تر پيدا كېدو دوه زره كاله پخوا پيدا كړې؛ د اوبو پر مخ يې را څرگنده كړې او بيا يې مځكه ترهغې لاندې غوړولې ده. بل دا چې كعبه لومړۍ كوټه ده چې د ملايكو لخوا د خداى په امر د آدم تر پيدا كېدو دوه زره كاله د مځه پر مځكه ودانه سوې ده چې ملايكو طواف پر كاوه. بل دا چې كعبه لومړۍ كوټه ده چې آدم ﴿پر مځكه ودانه كړې ده چې په هغې كې يې لمونځ كاوه او طواف يې پر كاوه. د دغو درو سرو قولونو د هر يوه د ثبوت لپاره په كتابونو كې ډول ډول آثار او روايتونه راغلي چې ډېر يې ځينو صحابه وو او تابعينو ته او لږ يې حضرت نبى كريم ﴿ته منسوب دي. او د زياترو ماخذ د امام ازرقى (رح) تاريخ مكه يا اخبار مكه دى.

اخبار مكه ډېر ستر او گټور كتاب دى او امام ابوالوليد ازرقى ډېر لوى عالم او مورخ او د امام بخارى (رح) هم عصره وو. په اخبار مكه كې هغه زياتره روايتونه له خپل نيكه احمد بن محمد الازرقى څخه كړي دي كوم چې د امام بخارى استاد وو او امام بخارى په خپل كتاب " صحيح البخارى " كې ډېر روايتونه له هغه څخه اخيستي دي. خو لكه چې ښكاري په اخبار مكه كې د كعبې د پيدا كېدو اړوند روايتونه زياتره ضعيف دي. لكه چې د دغه كتاب په (41) مخ كې د (آسمانو او مځكې تر پيدا كېدو د مځه كعبه پر اوبو ولاړه وه) تر سر ليك لاندې څلور روايتونه راغلي چې په هغو كې يو روايت كعب الاحبار ته منسوب دى. كعب الاحبار ثقه تابعي او لوى عالم دى، خو ده ته زياتره هغه خبرې منسوبې چې له پخوانيو اسراييلي كتابونو څخه را اخيستل سوي، كومي چې كېداى سي له لويه سره تحريف سوي اونا سمې وي. وايي چې كعب الاحبار به حضرت عمر ﴿ته د اهل كتابو خبرې اورولې، هغه به د ده پر خبرو اخلاقاً غوړ نيوى، خو بېله څو خبرو چې د شرعي سره سمې وې نورې يې مسلمانانو ته نه بيانولې. دغه راز حضرت معاويه ﴿ د كعب الاحبار په هكله ويلي دي چې هغه په هغو وگړو كې چې له اهل كتابو څخه خبرې كوي، ډېر رشتينى دى، خو بيا هم څنگه چې د هغه خبرې د اهل كتابو پخوانۍ خبرې وې موږ به ازمايلې چې نه

چې درواغ نه وي. دغه راز عبدالله بن مسعود او حذيفه رضي الله عنهما په ځينو مواردو كې د كعب خبري درواغ بللي دي. خوځيني وايي چې د معاويه او ابن مسعود او حذيفه مراد دانه وو چې پر كعب د درواغو تور ولگوي، بلكي مطلب يې داوو چې هغه د اهل كتابو د خبرو په نقل كې كله كله تېروتي. وگورئ صحيح البخاري كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب قول النبي " ﷺ لاتسألوا اهل الكتاب عن شيء " (1298) مخ، فتح الباري (409/13) مخ، د ابن كثيرد تاريخ اردو ژباړه (61/1) مخ او الرد القويم (223/1) مخ. د غه راز ځينو وروستنيو اسلامي عالمانو؛ لكه د تفسير المنار مؤلف محمد رشيد رضا او د فجر الاسلام، ضحى الاسلام او نورو كتابونو مؤلف استاد احمد امين او د الاسراييليات و الموضوعات في كتب التفسير ليكوال دكتور محمد بن محمد ابو شهبأ اونورو هم د هغه ناسمو اسراييلي روايتونو ته په خپلو كتابونو كې گوته نيولې ده. د دوهم او څلورم روايت چې مجاهد ﷺ ته منسوب دی، په راويانو كې يو هشام بن سعد دی. د هغه په هكله د اخبار مکه د پای څوړ (حاشيې) ليكونكى د المعارف په حواله ليكي: " كان شيعيا لال ابي طالب ". چې البته دابه د روايت په هكله دونه اغېزه نه لري. د درېيم روايت چې حضرت ابن عباس ﷺ ته منسوب دی، په راويانو كې يو سعيد بن سلام القداح دی. د هغه په هكله د دغه كتاب د حاشيې ليكونكى د تقريب التهذيب په حواله ليكي: " صدوق يهم رمى بالارجاء، من كبار التاسعا ". او دوهم طلحه بن عمرو دی. د هغه په هكله د دغه كتاب د حاشيې ليكونكى د تقريب التهذيب په حواله ليكي: " متروك من الطبقات السابعة ". او علامه الباني په سلسلا الاحاديث الضعيفه كې ليكي: " طلحا بن عمرو، قال النسائي: متروك الحديث و قد انكر عليه عبدالرحمن بن مهدي ". دغه راز د دغه كتاب په (44) مخ كې (د آدم تر پيدا كېدو د مخه د ملايكو لخوا د كعبې د ودانولو د بيان) ترسليك لاندې حضرت علي بن الحسين (امام زين العابدين) ته منسوب يو روايت راغلی چې د هغه په راويانو كې يو القاسم بن عبدالرحمان انصاري دی. د هغه په باب د دغه كتاب د حاشيې ليكونكى او علامه الباني ليكي: " ضعيف الحديث مضطر به، منكر الحديث، ليس بشيء. "

دغسې د دغه كتاب په (49) مخ كې د (مخكي ته د آدم ﷺ د راكوزېدو، د هغه لخوا د كعبې د جوړېدو او پرهغې باندي د هغه د حج او طواف بيان) ترسليك لاندې (13) روايته راغلي چې حضرت ابن عباس، وهب بن منبه، محمد بن اسحاق، عمر فاروق ﷺ ابان، عطاء بن ابي رباح، قتاده او عبدالله بن ابي زياد ته منسوب دي. چې د لومړي روايت په راويانو كې دوه تنه هماغه سعيد بن سالم او طلحه بن عمرو دي .

د دوهم روايت په راويانو كې كومه خبره نسته خو كوم روايت چې وهب بن منبه ته منسوب دی يو بې اندازې اوږد دی. بل د عقل او مشاهدې خلاف خبري پكښې سته او الفاظ يې هم د هغه پر ناسم والي دلالت كوي .

بل د هغه په وروستۍ برخه كې پخپله وهب وايي : (د لومړنيو كتابونو په يوه كتاب كې مې لوستي دي)، چې له دې څخه په څرگنده جوتېږي چې دا يو اسراييلي روايت دكوم چې كېدای سي له لويه سره جعلي وي. وهب بن منبه ثقه تابعي دی، د صنعاء قاضي وو او د اهل كتابو له علم او پخوانيو كتابونو څخه په پوهه كې يې نوم درلود. اوڅنگه چې يې اسراييلي روايتونه ډېر روايت كړي دي، ځينو متاخرينو ده ته منسوبو ناسمو اسراييلي روايتونو ته د انتقاد

گوته نیولې ده. درېیم، شپږم او نهم روایت په راویانو کې یو ابراهیم بن محمد بن ابی یحیی دی. د هغه په هکله علامه الباني وايي: "وهو ضعيف جداً، و قد كذبه مالك و غيره وضعفه الجمهور". او د اخبار مکه حاشیه لیکونکی وايي: "قالوا: قدری، معتزلی، جهمی". د څلورم روایت د راوي او د پنځم روایت د ویونکي عثمان بن ساج په هکله دغه حاشیه لیکونکی وايي: (فيه ضعف، وهو من الطبقة التاسعة) د اووم روایت د ویونکي ابان په هکله دغه حاشیه لیکونکي وايي: "احد الضعفاء، قيل: متروك الحديث و قيل: كان نسباً للحديث". د اتم، لسم او یوولسم روایت په راویانو کې هم هماغه سعید بن سالم او عثمان بن ساج دی. د دوولسم روایت ویونکی قتاده دی. په دې روایت کې وايي چې: "آدم ﷺ له جنته د هند پر مځکه را کښته سو، چې سر یې په آسمان کې وو او پښې یې په مځکه کې وې" (؟) چې دا په خپله د منلو وړ خبره نه ده. درسول ﷺ په صحیح حدیث چې په صحیح بخاري اوصحیح مسلم اود امام احمد په مسند کې له ابو هریره ﷺ څخه روایت سوی دی، قطعي ثابت نه ده چې د آدم ﷺ قد زموږ په متعارف گزه (ذراع) شپېته گزه وو. (په دیارلسم روایت کې یو راوي عبدالعزیز بن ابی عمران دی چې متروک او د شپږمې طبقې څخه بلل سوی دی. او بل راوي یې عمر بن ابی معروف دی چې "منکر الحديث" بلل سوی دی. او د روایت ویونکی هم عبدالله بن ابی زیاد دی چې رشتیني او له لسمې طبقې بلل سوی دی. دغه راز د دغه کتاب په (58) مخ کې د آدم ﷺ د حج او خپل خوځات ته د هغه د دعا په هکله (ترسر لیک لاندې اووه روایتونه راغلي دي چې عثمان بن ساج، ابو هریره، عبدالله بن ابی سلیمان، محمد بن المنکدر، ابن لبید المدني، سعید بن المسیب او ابن عباس ته منسوب دي چې د لومړي روایت په راویانو کې هماغه سعید بن سالم او عثمان بن ساج دي. د دوهم روایت په راویانو کې هماغه ابراهیم بن محمد دی. د درېیم روایت په راویانو کې یو عبدالله بن ابی سلیمان دی چې د کتاب حاشیه لیکونکی د هغه په هکله وايي: "د ده په هکله کوم معلومات لاس ته نه دي راغلي". د څلورم، شپږم او اووم روایت په راویانو کې هم هماغه سعید بن سالم، عثمان بن ساج او طلحه بن عمرو دي. الحاج عباس کراره (رح) په تاریخ الحرمین کې وايي: "دا چې د کعبې په هکله ویل سوي چې د مځکې تر پیدا کېدو زه کاله د مخه پیدا سوې ده. په دې هکله اخبار او روایات ټوله د ځینو اصحابو او تابعینو ویناوې دي او د رسول ﷺ هیڅ قول په دې هکله نسته. خو یو صحیح حدیث په دې هکله په بخاري او مسلم کې په دې ډول سته: عن عبدالله بن عباس ﷺ قال: قال رسول الله ﷺ يوم فتح مكأ: "ان هذا البلد حرمه الله يوم خلق السموت و الارض، فهو حرام حرمأ الله الي يوم القيامأ". ژباړه: حضرت عبدالله بن عباس ﷺ وايي: رسول ﷺ د مکې د فتحې په ورځ وویل: "خدای تعالی په هغه ورځ چې آسمانونه او مځکې پیدا کول دغه مکه حرامه گرځولې ده. نو له دې امله دا د خدای ﷻ په حرمت د قیامت تر ورځې حرامه ده". خو دا حدیث د کعبې د حرمت پر لرغونتوب دلالت کوي نه پر دې چې کعبه د آسمانونو او مځکې تر پیدا کېدو د مخه پیدا سوې ده. خو د دې سره سره عباس کراره په پخپل کتاب کې د امام ازرقی له اخبار مکه څخه همدغه روایتونه نقل کړي دي. دغسي نورو مورخینو هم دغه روایتونه په خپلو کتابونو کې له اخبار مکه څخه را اخیستي دي. د دغو روایتونو په مقابله کې چې څوک د صحیح بخاري، د "کتاب بدء الخلق" (د مخلوقاتو د پیدا کېدو بیان) وگوري نو ور ته جوته به سي چې د حضرت محمد ﷺ د صحیح حدیث له مخي یو خدای

ﷺ، بل هیڅ نه وه. د خدای عرش پر اوبو ولاړ وو؛ یعنی اوبه یې پخوا پیدا کړې وې، او بیا یې عرش پر اوبو پیدا کړ، او د هرشي په هکله یې په لوح محفوظ کې ولیکل او آسمانونه او مځکه یې پیدا کړه. د قرآن کریم آیتونه هم دغسې وایي او اسلامي مورخین، لکه ابن کثیر، ابن خلدون او نور هم دغسې وایي. د دغو مطالبو د لیکولو په مهال د "اسرائیلیات و الموضوعات في كتب التفسیر" په نامه یو کتاب په کوټه کې په لاس راغی چې نوی پاکستان ته راوړه سوی وو. دغه کتاب د مصر د ازهر او د مکې مکرمې د ام القرې د پوهنتونونو د قرآن او حدیث د علومو استاد دکتور شیخ محمد بن محمد ابو شهبأ لیکلی او د "مکتبأ السنأ، دار ثقافياً للنشر و التوزیع و البحث العلمي" لخوا نوی چاپ سوی دی، خو د چاپ ځای او نیټه یې نه ده پر لیکل سوې. په دغه کتاب کې د کعبې د جوړولو په هکله د اسرائیلي روایاتو په هکله یو فصل ځانگړی سوی چې لنډیز یې دا دی: "سیوطي (رح) په خپل تفسیر الدر المنشور کې د قرآن کریم د ﷺ و اذ یرفع ابراهیم القواعد من البیت ﷺ د تفسیر په ترڅ کې د ازرقی او د هغه غوندي نورو مورخینو او مفسرینو څخه کوم چې هرڅه وایي او د سمو او نا سمو توپیر نه کوي، د کعبې د ودانۍ او تر ابراهیم ﷺ د مخه د هغې د ودانوونکو په هکله ډیرڅه نقل کړي، چې زیاتره یې اسرائیلیات دي کوم چې له اهل کتابو څخه اخیستل سوي دي. خو که هغه (سیوطي) پر هغه روایت باندي چې بخاري په خپل صحیح کې روایت کړي اختصار او بسنه کړې وای، مور او ځان دواړه به یې هوسا کړي وای. او په دې اسرائیلیاتو به یې د خلکو د ماغونه نه خرابولای کوم چې د قرآن کریم آیتونه او د رسول ﷺ صحیح احادیث مور هغو ته نه احتیاجوي. په دې هکله ابن جریر طبري هم په خپل تفسیر کې له اسرائیلیاتو څخه ډېر څه لیکلي دي". دلته د اسرائیلیاتو کتاب د ساري په توگه دوه روایته راوړي کوم چې یو یې هماغه دی چې وایي: "کله چې آدم ﷺ له جنته را کښته سو پښې یې په مځکه اوسر یې په آسمان کې وو (!)". چې دې روایت ته هغه هم د شک او تعجب په سترگه کتلي او دا ټول یې اسرائیلي خرافات بللي او وایي چې په دې باره کې له رسول ﷺ څخه څه نه دي ثابت سوي. دغه راز دغه کتاب له ابن کثیر (رح) څخه خوښي څرگنده کړې چې د بیهقي د دلایل النبوت هغه روایت یې کوم چې د عبد الله بن عمرو بن العاص له لاري رسول ﷺ ته منسوب سوی دی، ناسم بللی او ویلي یې دي چې دا د ابن لهیعه، له مفرداتو څخه دی، او هغه ضعیف دی. او کېدای سي چې دا پر عبد الله بن عمرو بن العاص موقوف وي او د اهل کتابوله هغو کتابونو څخه رانقل سوی وي چې، هغه ته د یرموک په غذا کې په لاس ورغلي وه. اسرائیلیات کتاب وړاندي لیکي: "ابن کثیر په البدایا و النهایا کې ویلي چې: له رسول ﷺ څخه په صحیح خبر کې دا نه دي راغلي چې تر ابراهیم ﷺ دمخه گواکي کعبه ودانه وه". داوې د اسرائیلیات د کتاب څرگندوني. باید زیاته کړو چې د شفاء الغرام لیکوال هم د ملایکو او آدم لخوا د کعبې جوړول درست او ثابت نه بولي. خو لکه چې د امام فخر الدین رازي (رح) په تفسیر کبیر کې د آل عمران د سورې د (96 او 97) آیتونو د تفسیر په ترڅ کې د هغه رایه گورو هغه هم په دلایلو وایي چې کعبه د آدم ﷺ په زمانه کې موجوده وه. او د نورو ډېرو اسلامي عالمانو له تالیفونو څخه هم دغه خبره په گوته کېږي. بل کله چې د قرآن کریم دې آیت ته چې وایي ﷺ: ربنا انی اسکنت من ذریتی بواد غیر ذی زرع عند بیتک المحرم ﷺ [ابراهیم: 37]، دقیق سو ځني څرگندېږي، چې کله حضرت ابراهیم ﷺ خپله مېرمن یې بی هاجره او خپل زوی اسماعیل علیهما السلام

مکې ته بوتله او هلته يې خوشي کړه خدای ﷻ ته يې عرض کړه چې پروردگاره ! ما په يوه بې اوبو او بې وښو ناوه کي د خپل اولاد يوه برخه ستا د [محترم کور تر څنگ مېشته کړېده] يعنې د ﷻ عند بيتك المحرم ﷻ له جملې څخه څرگندېږي چې کعبه د ابراهيم ﷻ د مخه د بيت حرام په توگه مشهوره وه او ځای يې مشخص او ټاکلی وو، که څه هم د زمانې د حوادثو له امله وړانه سوې وه .

له دې امله مور په دې هکله اړيو چې و منو چې د ابراهيم ﷻ تر ودانې د مخه کعبه په همغه بڼه وه او ځای يې معلوم او مشهور وو، خو دا نه ده معلومه چې هغه تر ابراهيم د مخه د چالخوا او کله جوړه سوې وه. ځکه چې په دې هکله کوم صريح آيت او د رسول ﷻ کوم صحيح حديث په نظر نه دی راغلی او هرڅه چې په دې باب ويل سوي د اصحاب کرامو، تابعينو او مورخينو څرگندوني دي. چې بنايي تر اسلام د مخه، د قديمو کتابونو او روايتونو په حواله وي، او بنايي له هغو څخه ځيني څرگندوني د روايتونو د تعدد او قدامت او د ځينو راويانو د ضعف له مخي د واقعيتونو سره هم سمې نه وي. خو څنگه چې په مطلقه توگه د کعبې موجوديت د حضرت ابراهيم ﷻ د مخه د پورتنی آيت او د مشهورو اقوالو له مخي جوت او ثابت امر باله سي، نو مور به کوشن وکړو چې په دې هکله د دغو رواياتو له منځ څخه هغه چې د حقيقت سره سم بريښي را نقل کړو .

59- د کعبې لومړنی پيدايښت

د تفاسيرو او نورو تاريخي کتابونو له مخي، د کعبې شريفي مځکه هغه سپېڅلې ټوټه ده چې د ټولي مځکي د پيدا کېدو بنسټ باله سي. د عبد الله بن عمر ﷻ، مجاهد، قتاده او سدي ﷻ په قول کوم چې ډېر مشهور دی، کعبه تر مځکي دوه زره کاله د مخه پيدا سوې ده. او کله چې مځکه او آسمانونه پيدا کېدل، کعبه د اوبو له مخي څخه تر ټولو لومړی څرگنده سوه. په پيل کي کعبه سپين ځگ وو چې وروسته وچ او سره ونښتې او بيا مځکه تر هغې لاندې داسي وغوړېدل لکه د اوږو د زوالې څخه چې سړی ډوډی پخه کړي. ځکه نو مکه " ام القرى " يعنې د ښارونو مور وبلل سوه.

60 - د ملائکو لخوا د کعبې ودانول

خو ځيني بيا وايي چې کعبه لومړنی خونه ده چې پر مځکه ودانه سوې ده. د علي بن الحسين) امام زين العابدين (ﷻ څخه پر کعبه باندي د طواف د پيل او څرنگوالي په هکله چا پوښتنه وکړه، هغه جواب ورکړ: " کله چې خدای ﷻ ملائکو ته وويل چې ﷻ: زه په مځکه کي ځانته يو خليفه دروم . ﷻ نو هغو ورته وويل چې: " ته په مځکه کي هغه څوک خليفه کوې چې په هغې کي به وړاني او فساد کوي او په ناحقه به ويني تويوي ؟ حال دا چې مور ستا په تسبيح، حمد او تقدس بوختي يو". لوی څښتن ورته وفرمايل ﷻ: په هغو چې زه پوهېږم تاسي نه پوهېږئ . ﷻ نو ملائکو داسي وگڼل چې د دوی په دې خبره خدای ﷻ پردوی په غضب سوی دی. نو يې عرش ته پناه وروړه او د هغه گرد چاپېر يې اووه واره طواف وکړ، څو چې خدای ﷻ ځني راضي سو، او دوی ته يې د طواف لپاره بيت المعمور وټاکي. بيا يې

ملائکوت و فرمايل چې ما ته په مځکه کي د بيت المعمور غوندي يوه خونه جوړه کړئ او د مځکي خلکو ته يې وفرمايل چې پر هغې باندي داسي طواف وکړئ لکه د آسمانو خلک چې يې پر بيت المعمور کوي .

61- د آدم او شيث عليهما السلام لخوا د کعبې بيا جوړول

څنگه چې خدای تعالی قادر مطلق دی، کولای يې سواى چې کعبه شريفه، چې د ده پاك ذات ته منسوبه ده د قيامت تر ورځې پوري د هماغسي لومړنۍ ودانۍ په شکل باقي وساتي. اوکه يې دا اراده واى چې څوك دي د هغې د ترميم كار و نه کړي، نو د جواهر و داسي يوه ټوټه به يې گرځولې واى چې باد او باران او نورو حوادثو هيڅ اغېزه نه پرکولای او ترڅو دا مځکه، دا آسمان واى هغه به پر يوه حال ودانه واى. خو څنگه چې دا نړۍ، حادثه (نو پيدا) او طبيعتاً د هغې د ټولو اجزاوو سره د بدلون او تغير په حال کي ده؛ لکه چې حادث خدای تعالی د خپل حکمت بالغه په مقتضا متغير خلق کړى او له يوه حالت بل حالت ته متحول دی. نو له دې امله د خدای تعالی په حکم د تاريخ په اوږدو کي کله نا کله کعبې بيا رغونې ته اړتيا پيدا کړې. چې خدای خپلو ځينو غورو بنده گانو، او د مځکي ځينو نورو اوسېدونکو ته د هغې په جوړولو او بيا رغولو کي په برخه ورکولو سره، ځانگړې نېکمرغي ور په برخه کړې ده. په دې ډول د مځکي د سر په وگړو کي لومړى د دې سپېڅلي خوني د جوړېدو نېکمرغي د ابو البشر آدم ﷺ په برخه سوې ده. ابن عباس ﷺ وايي: لومړى سړى چې د لومړي ځل لپاره يې پر مځکه کعبه ودانه کړې او لمونځ يې پکښي وکړ، او طواف يې پر وکړ، او د حج مناسک يې تر سره کړه، آدم ﷺ وو. او کله چې ملائکي ورسره مخامخ سوې، ورته ويې ويل چې ستا حج مبرور دی ځکه مور تر تا دوه زره کاله د مخه د دغي خوني حج کړى دی. بيا چې تر آدم ﷺ وروسته د کعبې شريفې ودانۍ بيا جوړونې ته اړتيا پيدا کړه، نو حضرت شيث ﷺ ته د هغې د تجديد بنا نېکمرغي ور په برخه سوه .

د يادولو وړ خبره :

علامه ابن حجر عسقلاني په فتح الباري کي وايي: " کله چې آدم ﷺ د کعبې د ودانولو څخه وزگار سو، نو د خدای په حکم بيت المقدس ته په سياحت ولاړ او کله چې هلته ورسېدى د کعبې شريفې تر جوړولو څلويښت کاله وروسته يې هلته د بيت المقدس مسجد ودان کړ، چې بيا دغه مسجد سليمان ﷺ ودان کړ . "

62- د نوح ﷺ طوفان

په ځينو روايتونو کي راغلي دي چې د نوح ﷺ د طوفان په پېښه کي؛ کوم چې کيسه يې په قرآن کریم کي ذکر سوې ده، سره د دې چې د طوفان اوبو د مځکي ټوله کره پر سر واخيسته او د ډېرو لوړو غرونو ترڅو کو څلوېښت گزه لوړې سوې، اما پر کعبه شريفه يې د پورته کېدو قدرت نه درلود، بلکي اوبه لکه لوی لوی غرونه د هغې شاوخوا ولاړې وې. په دې حالت کي د نوح ﷺ بېړۍ د مکې مکرمې لوري ته مخه کړه او څلوېښت ورځي يې پر کعبه طواف کاوه. بيا "جودي" نومي غره ته چې په " موصل " کي واقع دی ورسېده .

په ځينو نورو روايتونو كې بيا وايي چې د نوح ﷺ طوفان كعبه له بېخه وايسته او د خداى ﷻ په امر آسمان ته پورته او هلته ودانه سوه. ترطوفان وروسته د كعبې ځاى د سرې غونډۍ غونډي ښكارېدى چې سيلونه نه سواى پر پورته كېدلای. هلته د نړۍ له گوټ گوټ څخه وگړي د زيارت لپاره ورتلل، انبياوو ﷺ به يې حج كاوه او مظلومانو او بې وزلانو به په دې سپېڅلي مكان كې خداى ته دعا وي كولې. نو داسې وگړي به ډېر لږ وه چې خداى به يې دعا نه قبلول.

63- د نوح ﷺ ترطوفان وروسته د مكې او كعبې حالت

لكه چې تاريخ ارض القرآن د ابن قتيبه او يعقوبي د تاريخونو په حواله ليكي د نوح ﷺ زوى سام د حرم په شاوخوا مځكو كې استوگن سو. او نوري تاريخي څېړني هم جوتوي چې د سامي قومونو مسكن كوم چې عرب هم له هغو څخه دي، همدغه د عربو ملك دى چې د زمانې په تېرېدو سره يو شمېر يې د بېلا بېلو موخو او لا ملونو له مخي له دغه ځا يه نورو ملكو ته خپاره سوي دي.

دغه راز تاريخي شواهد ښيي چې د نوح ﷺ ترطوفان وروسته د ابراهيم ﷺ تر وختو پوري د مكې معظمې په شاوخوا سيمو كې عرب قبائل اوسېدل. لكه چې په تاريخ طبري او تاريخ ابن خلدون كې راوړي: " كله چې پر عاديانو د دوى د هلاك د پيلامې په توگه كاخي (قحطي) راغله، نو يې څو تنه د باران د اورېدو د دعا لپاره مكې ته واستول او هغو لومړى د مكې او حرم د باندي د بكر بن معاويه په كور كې واړول او بيا د باران اورېدو لپاره مكې ته ولاړل ". دغه راز مکه مكرمه د عيسى ﷺ تر زېږېدو (2500) كاله د مخه د هغه كاروان تم ځاى وو، چې له يمن څخه تر شامه (سوريې) يې تگ راتگ كاوه. له دې او نورو دغسې رواياتو څخه معلومېږي چې تر ابراهيم ﷺ د مخه هلته د مكې په شاوخوا كې وگړي اوسېدل. خو په خپله د كعبې پر شاوخوا او په مکه معظمه كې څوك نه اوسېدل. او لكه چې مخكې هم وويل سوه د نوح ﷺ د وختو څخه د ابراهيم ﷺ تر وختو پوري د كعبې ځاى د سرې غونډۍ غونډي ښكارېدى، چې تر نوح وروسته هود او صالح عليهما السلام د كعبې د دغه مقدس ځاى حج كړى، او نور وگړي هم هلته د حج او زيارت لپاره تلل. خو په دې موده كې كعبه چا له سره نه ده ودانه كړې.

64- د كعبې معنا او د هغې نور نومونه

څنگه چې كعبه، دغه د خداى ﷻ كور همدغه ستر ذات ته منسوبه ده د هغې د سترتوب، شرف او عزت له امله په كعبه نومول سوې ده. ځكه عرب چې كوم شي ته د سترتوب او شرافت په سترگه گوري، نو د كعب كلمه ورته كاروي. البته كعبې ته له دې امله هم كعبه وايي چې مكعب او مربع ده يعنې څلوركنجه كوټه ده او هره ودانۍ چې لوړه او څلوركنجه وي، هغې ته كعبه ويل كېږي. دغه راز وايي چې له دې امله يې كعبه بولي چې د مځكي په منځ كې واقع ده. او ځينې وايي له دې امله يې كعبه بولي چې له نورو ودانيو څخه بېله پرته ده. د خداى دغه كور په قرآن كريم كې دوه ځلي د كعبې په نامه ياد سوي دي. د كعبې نور نومونه " بكة "، " بيت الحرام "، " بيت العتيق

"، " قادمس"، " نادر"، "، " القرياً القديمه"، "، " البنيآ"، " الدوار" او " المسجد الحرام " او نوردي، چې هر نوم ځان ته علت او فلسفه لري چې په اسلامي رواياتو کي نغوتي (اشارې) ورته سوي دي .

داچي ولي كعبه څلور كنجه جوړه سوې ده او څلور ركنه لري، وايي چې كعبه د بيت المعمور پر برابر او بيت المعمور د عرش پر برابر واقع دی او عرش څلور ضلعي اوركنه لري، ځكه نو كعبه هم مربع جوړه سوې ده. د يوه بل روايت له مخي څنگه چې هغه كلمې چې د اسلام بنسټ پر ايښوول سوي دي، څلور دي، يعني څلور تسبيح (سبحان الله و الحمد لله ولا اله الا الله و الله اكبر) دي، ځكه نو كعبه هم څلور كنجه جوړه سوې ده. نو كوم حاجي او عمره كوونكى چې د ژور ليد څښتن وي هغه په دې اند وي چې پر كعبه، بيت المعمور او عرش الله طواف كوي او د څلورو تسبيحاتو پر بنسټونو گرځي راگرځي، چې د دغسي حاجي او عمره كوونكي زړه د خداى عرش گرځي. د كعبې د كنجونو د نومونو د وجهي په هكله د دې كتاب (311) مخ وگورئ .

65- ابراهيم

څنگه چې د همدغي اوسنۍ كعبې ودانۍ له لويه سره هماغه ده، چې ابراهيم ؑ يې بنسټ ايښى دى (كه څه هم لږ و ډېر بدلون پكښي راغلى دى) او څنگه چې ابراهيم ؑ

د حضرت محمد ؑ سرنېكه؛ بلکي جد الانبياء دى، او زموږ سپېڅلى دين، اسلام د هماغه ابراهيمي دين پر بنسټونو ولاړ دى. او د مكې او كعبې تاريخ له همدغه ستر او سپېڅلي شخصيت څخه را پيلېږي، نو لازمه ده چې د كتاب په دې برخه كي د خداى ؑ د همدغه ستر نبي او د هغه د سپېڅلي ژوندانه او د هغه د زمانې د حاكمو شرايطو په باب څه معلومات وړاندي كړو: حضرت ابراهيم ؑ د " ابراهام"، " براهم"، " ابراهيم"، " ابرام" او " براهما" په نومونو هم ياد سوي، د پلار نوم يې " تارخ" وو، كوم چې د خپل قوم مشر او لارښود وو، او موږ ته د " آذر" په نامه راپيژندل سوي او د مور نوم يې " نونا" وو. د نوو څېړنو سره سم په كال 260 يا 189 قبل الميلاد كي د " بابل" د هيواد د " اور" په ښار كي زېږېدلى. (دغه ځاى ته چې د هماغه مهال ډېر ستر صنعتي او تجارتي ښار وو، اوس عراق وايي). په دې وروستيو كي د لرغون پېژندونكو د كيندنو له امله د غه ښار څرگند سوي كوم چې د فارس د خليج په خوله كي او د عراق پلازميني بغداد ته نژدې پروت دى. د ده (ابراهيم) نيکه گان عرب نه وه؛ بلکي په عبراني ژبه يې خبري كولې. ابراهيم هم عبراني نوم دى، چې معنا يې ده " د سترتوب را منځته كوونكى".

66- د بابل واكمني او ابراهيم

د عيسى ؑ تر زېږېدو تقريباً دوه زره كاله د مخه د بابل سلطنت ډير په غوره كي وو. مالي او اقتصادي حالت يې ډېر پياوړى وو، ستر پوځي ځواك يې درلود. هره خوا يې امنيت وو، او ښې او ښادۍ پكښي پرېمانه وې. له دې امله د دغه ځاى د دغه مهال واكمن دونه مغروره سوي وو، چې د ټولواكمنۍ په لويه بت خانه كي يې د خپل ځان زرينه مجسمه ايښې وه او رعيتو ته يې حكم كړى وو، چې د هغه عبادت وكړي .

لوی څښتن ☐ د دغه لار ورکي قوم سمې لارې ته د بېرته را اړوني او لارښووني لپاره حضرت ابراهيم ☐ د پيغمبر په توگه وگوماري. هغه په خپل سم او سالم فکر دا جوته کړه چې خدای يو او پر ټوله دنيا او مافيهها واکمن دی. کوم بتان چې خلک جوړوي او عبادت يې کوي د خدای په وړاندي هيڅ هم نه دي. نو يې وپتېيل چې خلک د خدای وحدانيت ته را وبولي، خو دوخت د پاچا غوږونه؛ لکه زمور د زمانې د ډېرو واکمنانو غوندي د حق له اورېدو څخه پردي وه، ځکه نو د توحيد غږ بد پر ولگېدی. دا له دې امله چې که يې د ابراهيم ☐ بلنه منلې وای د خدایي له رتبې څخه د بنده گۍ مرتبې ته راتپتېدی، چې دا دغسي وگړو ته ناشونې خبره ده.

پای د حضرت خليل الله ☐ ستر دښمن سو، او د هغه د زورولو او له مينځه وړلو په لټه کي سو. چې د ابراهيم ☐ او د دغه ظالم واکمن کيسه ډېره مشهوره ده او په ډېرو کتابونو په تېره د تفسير په کتابونو کي په تفصيل سره راوړه سوې ده. د حضرت ابراهيم ☐ کورنۍ واکمن ته ډېره نژدې وه او له دې امله هغو هم د ابراهيم ☐ سره واخيسته.

67- د حضرت ابراهيم ☐ هجرت

حضرت ابراهيم ☐ چې د کورنۍ، قوم او د وخت د واکمنو مخالفت وليد، نو يې خدای په حکم د وطن پرېښوولو او هجرت لار ونيول. هغه د خپلي مېرمنې بي بي ساره، خپل وراره لوط ☐ او هغو لږو وگړو سره چې پر ده يې ايمان راوړی وو، په داسي حال کي چې څه مالونه او څاروي هم ورسره وه " حران " نومي ځای ته ولاړ او ترڅه مهاله پکښي و اوسېدی. بيا مصرته ولاړ، هلته له پخوانيو فرعونانو څخه يو ظالم فرعون واکمن وو. وايي چې بي بي ساره ډېره ښايسته وه، نو يو چا فرعون ته د هغې د ښکلا او جمال صفت وکړ. هغه سړي ور واستول او پوښتنه يې ځني وکړه چې دغه ښځه دي څه ده؟ ابراهيم ☐ وپېرېدی چې که ورته ووايم چې مېرمن مې ده مې به مې کړي. نو يې ورته وويل چې دا مې خور ده. فرعون ورته وويل چې دا به جوړه کړې او ماته به يې راولېږي. نو هغه وو چې ابراهيم ☐ بي بي ساره ته ورغې او ورته ويې ويل چې: ته د ايمان له مخي زما خور بلل کېږې او ما دغه ظالم پاچا ته هم وويل چې دا زما خور ده، نو هوبښ کوه چې ما ورته درواغجن نه کړې. هغه وو چې سارا يې فرعون ته ولېږل. کله چې ورغله او ورته کښېنستل، فرعون لاس ور واچاوه، خو لاس يې د خدای ☐ په امر وچ سو. فرعون ورته وويل چې خدای ☐ ته دعا وکړه چې زما لاس بېرته روغ کړي. زه وعده درسره کوم چې تاوان به نه در رسوم؛ بلکې احسان به درسره وکړم. نو هغه وو، چې د سارا د دعا له امله يې لاس جوړ سو. دغه ظالم بيا لاس ور واچاوه، چې بيا يې لاس ترد مخه لا ډېر وچ او په درد سو. بيا يې عذر ورته وکړ چې بيا يې د سارا د دعا له امله لاس جوړ سو. نو هغه وو چې فرعون بڅښنه ځني وغوښته او بي بي هاجره يې د هغې د دلایي لپاره ور وبخښل. (زياتره ويل کيږي او مشهوره ده چې بي بي هاجره مينځه وه. خو ډېرو محققينو جوتته کړې ده چې دا آزاده او د فرعون لور وه).

کله چې بي بي سارا، ابراهيم ☐ ته ورغله هغه پوښتنه ځني وکړه چې څه وسوه؟ دې ورته وويل: لوی څښتن ☐ د کافر، فاجر مکرونه په نطفه کي ورڅنځکړه او هاجره بي بي يې د خدمت لپاره راکړه.

تردې وروسته ابراهيم ﷺ فلسطين ته ولاړ او هلته يې استوگنه غوره كړه، او په زړوالي يې د خداى ﷻ څخه د نېك اولاد غوښتنه وكړه. بي بي سارا ورته وويل: ماته خو خداى اولاد نه راکوي او مشوره يې ورکړه چې دغه بي بي هاجره چې ښکلې، سپېڅلې او فرمان وړنکې ښځه ده، په نکاح كړه، ښايي له دې څخه خداى ﷻ اولاد درکړي .

68- ابراهيم، هاجره، اسماعيل ﷻ او مکه

څو موده وروسته پر هاجرې او اسماعيل ﷻ د بي بي سارا نيت بد سو او کست يې په وسو، نو يې بالاخره له حضرت ابراهيم ﷻ څخه وغوښته چې هاجره او زوی يې يوه ليرې ځای ته بوزي. په دې وخت کي ابراهيم ﷻ ته د خداى لخوا امر وسو چې د سارا خبره ومنه. نو يې هاجره او اسماعيل له ښاره را وايستل او منزل پر منزل يې مکې شريفې ته ورسول. هلته يې د " ابو قبيس " د غره په لمن کي د خداى بيتې ته نژدې کومه چې ورانه وه پرېښوول. حضرت اسماعيل دغه مهال تى رودى. ابراهيم ﷻ په يوه خورجين کي څه خرما او په يوه مشک کي څه اوبه ور پرېښوولې او خپله ځني رهي سو. بي بي هاجره په پسې سوه او پسې نارې يې كړه: ما او زما دغه پر تي ماشوم په دې بتي بيابان کي چاته پرېږدې؟ حضرت ابراهيم ﷻ ورته وويل: ماته خداى امر کړى دى، چې دلته مو پرېږدم. بي بي هاجرې وويل نو چې داسي ده هيڅ پروا نه کوي موږ هغه خداى ساتي.

په دې ډول حضرت ابراهيم ﷻ له دوى څخه بېل سو او بيرته فلسطين ته ولاړ. کله چې له دوى څخه ليرې سو د کعبې په لوري يې مخ کړ؛ لاسونه يې پورته کړه او دا دعا يې وکړه ﷻ : ربنا انى اسكنت من ذريتى بوادٍ غير ذى زرع عند بيتك المحرم ربنا ليقيموا الصلاة فاجعل افئداً من الناس تهوى اليهم و ارزقهم من الثمرات لعلهم يشكرون ﷻ [ابراهيم : 37] ژباړه : اى ربه ! ما زما له اولادې څخه (چې اسماعيل او اولاد يې دى) ستا د درنې او ستري کوټې سره په يوه بې کښته ناهه کي استوگن کړه، څو ستا عبادت د هغه د ټولو حقوقو سره سم تر سره کړي. نو اى ربه ! د ځينو خلکو زړونه د دوى په مينه متمايل کړه او له هر ډول ميوو څخه روزي ورکړه، څو شکر وباسي. کله چې د بي بي هاجرې او اسماعيل هغه څه خواړه او اوبه خلاصي سوې او دواړه تېرې سول، نو بي بي هاجره د اوبو په لټون اووه ځلي له " صفا " تر " مروه " ولاړه، راغله، خو نه يې اوبه وموندلې او نه داسي يو څوک چې اوبه ورکړي. او تنده يې نوره هم زياته سوه. عن ابن عباس ﷻ قال: قال النبي " : ﷻ فلذلك سعى الناس بينهما ". يعنى حضرت ابن عباس ﷻ وايي چې رسول ﷻ وويل: " له دې امله حاجيان د صفا او مروه تر منځ سعى کوي ". کله چې بي بي هاجره د وروستي ځل لپاره مروه ته پورته سوه يو آواز يې واورېد، چې سوه، چې غوږ يې ونيوى بيا يې آواز واورېد. نو ويي ويل : غږ خو مې واورېد، ښايي څوک وي چې مرستي ته مې را و دانگي ؟ هغه وو چې نا بېرته د زمزم د څا پرځاى يوه ملائکه (حضرت جبرائيل ﷻ) څرگند سو او د پښې پونده يا وزرېې د اسماعيل تر قدم لاندي په مځکه ووهل او اوبه راوتلې .

بي بي هاجرې له دې بيري چې وچي نه سي اوبه ډم کړې، خپل مشک يې ځني ډک کړ او ويل يې: " زمزم " اى اجتماع " يعنى ډم سئ او ودرېږئ ، خو اوبه همدغسي پرخوټېدو او ډېرېدو وې. لنډه دا چې بي بي هاجرې اوبه

وچینلې او خپل کوچني ته یې هم ورکړې. په دې وخت کې ملائکي هاجرې ته وویل: بېرېره مه! دلته دغه ورانه بېته دغه هلك او د هغه پلار جوړوي او خدای تعالی خپل دوستان نه هلاکوي.

رسول ﷺ وايي: "خدای تعالی دې د اسماعیل پرمور ورحمیري که یې تلوار نه وای کړی یا یې د زمزم اوبه همدغسې پرې ایښي وای، خامخا به بهېدلي او رواني سوي وای. لکه چې مخکې مو وویل دغه مهال د کعبې ځای د سرې غونډۍ غونډۍ ښکارېدی چې سیلونه به یې له ښي او کيني خوا تېرېدل او هاجرې هلته شپې او ورځې تېرولې چې آخر د جرهم په نامه د یوه قوم د کوچیانو یوه ډله یا یوه کورنۍ هلته ورغله او د کعبې شریفې نژدې شا و خوا ته د هاجرې په اجازه میشته سول. په دې ترڅ کې حضرت ابراهیم ﷺ هغه خوب ولېد کوم چې د اسماعیل د قربانی مشهوره کیسه اوستره ازموینه ځني رامنځ ته سوه. وروسته اسماعیل په دغه قوم کې وروزل سو، عربي ژبه یې ځني زده کړه او کله چې ځوان سو له هغو څخه یې یوه ښځه هم په نکاح کړه. په دې ډول هلته کلی ودان سو، چې بیا ورو ورو د مکې لوی ښار ځني جوړ سو.

وروسته د اسماعیل ﷺ مور وفات سوه او یو وخت ابراهیم ﷺ د هغو د پوښتني لپاره ورغی. اسماعیل یې ونه موند او د هغه مېرمن یې پیدا کړه او د اسماعیل پوښتنه یې ځني وکړه. هغې ورته وویل: وتلی دی چې کور ته څه راوړي. بیا یې د هغو د ژوند حال ځني وپوښتی. هغې ورته وویل چې ژوند مو ښه نه دی، په خواري او ارياني اخته یو. مطلب ناشکري یې څرگنده کړه اوبښه وضع یې ورسره و نه کړه. نو ابراهیم ﷺ ورته وویل کله چې دې خاوند راغی زما سلام ورته ووايه. او ورته ووايه چې د کور د دروازې چارچوب دې بدل کړه.

کله چې اسماعیل ﷺ کورته راغی مېرمني یې ورته وویل چې یو سپین یري راغلي وو، ستا پوښتنه یې را څخه وکړه او بیا یې زموږ د ژوند احوال وپوښتی، ما ورته وویل چې ژوند مو سم نه دی. هغه را ته وویل چې زما سلام اسماعیل ته ووايه او دا هم ورته ووايه چې د دروازې چارچوب دې بدل کړه. هغه ورته وویل چې دا زما پلار وو او په دې خبره یې ماته امر کړی دی چې تا طلاقه کړم، نو ته دې د خپلوانو کره ولاړه سه.

بیا اسماعیل د جرهم له قوم څخه بله ښځه وغوښتل. ابراهیم ﷺ بیا یو وخت راغی، بیا یې اسماعیل ونه موند او د هغه مېرمن یې وموندل او د هغه معلومات یې ځني وغوښت، هغې ورته وویل: تللی دی چې څه راوړي. ابراهیم ورته وویل چې ژوند مو څنگه دی؟ هغې د خدای ﷻ شکر ووايه او ورته وپې ويل چې ډېر ښه ژوند مو دی. ابراهیم ﷺ ورته وویل چې څه شي خورئ او چښئ؟ هغې ورته وویل: د ښکار غوښي خورو او د زمزم اوبه چښو. ابراهیم ﷺ ورته وویل چې نور څه خواړه او ډوډۍ نه لرئ؟ هغې ورته وویل چې نه. ابراهیم ﷺ وویل چې: ای باري خدایه! د دوی په غوښو او اوبو کې برکت واچوه. حضرت ابراهیم ﷺ وصیت ورته وکړ چې اسماعیل ﷺ ته ووايه چې د کور د دروازې چارچوب دې پرځای پرېږده. کله چې ابراهیم ﷺ ولاړی، اسماعیل ﷺ کورته راغی. ښځې یې ورته وویل چې داسې یو سپین یري سړی راغلی وو. هغه ورته وویل چې دا زما پلار وو او ما ته یې ستا په هکله د ښو او احسان امر کړی دی. په دې ډول

اسماعیل ځ په مکه کې اوسگېدی، او ابراهیم ځ په شام کې د خپلې مېرمنې بي بي سارا سره ژوند کاوه. او کله کله چې به يې فرصت پيدا کړ، د اسماعیل ځ پوښتنې ته به ورتلی .

69- د کعبې د جوړولو امر

کله چې د لوی څښتن لخوا حضرت ابراهیم ځ ته امر وسو چې کعبه شریفه ودانه کړي، له شام څخه د اسماعیل ځ کره راغی او هغه يې په داسې حال کې وموند چې

د زمزم د اوبو د څا پر غاړه تر یوې ونې لاندي د غشي په توږلو بوخت وو. اسماعیل چې خپل پلار ولید مخي ته ورغی، روغېر يې ورسره وکړ، یو د بل غاړي ته يې لاسونه سره واچول او بیا ترهغه ونه لاندي کښېنستل، حال احوال يې سره وپوښتی او بالاخره حضرت ابراهیم ځ وویل چې : زویه ! خدای جل شانہ ما ته امر کړی دی چې دلته د خدای خونه جوړه کړم. (د کعبې پرځای سرې غونډۍ ته يې اشاره وکړه). اسماعیل ځ د دې کار لپاره په ډېره مینه خپل تیاری وښود. نوهغه وو چې پلار او زوی د خدای ځ د لارښوونې سره سم یوم اوکلنگ را واخیستل، په کار يې پیل وکړ. هغه غونډۍ يې وکیندل، څو چې د کعبې شریفې همغه د آدم ځ د ودانۍ لومړني تهدابونه ښکاره سول، او بیا يې د کعبې شریفې د دېوالونو په پورته کولو پیل وکړ. ابراهیم ځ يې بنايي کول او اسماعیل ځ ډبري ورته راوړلې، څو چې دېوالونه دونه لوړ سول، چې د ابراهیم ځ مبا رک لاسونه نه ور رسېدل. نو هغه وو چې ابراهیم ځ پر داسې یوه معجزه لرونکې ډبره پورته سو چې هرڅونه به دېوال لوړېدی، دغه ډبره به هم په هماغه کچه لوړېدل . دغه ډبره مقام ابراهیم دی کوم چې د ابراهیم ځ د پلو نخښې باندي سته او اوس هم د یوې څرگندي معجزې په توگه، کعبې شریفې ته نژدې ځای پرځای سوې ده. په دې هکله نور تفصیل په [320] مخ او د هغه په وروسته مخونو کې وگورئ).

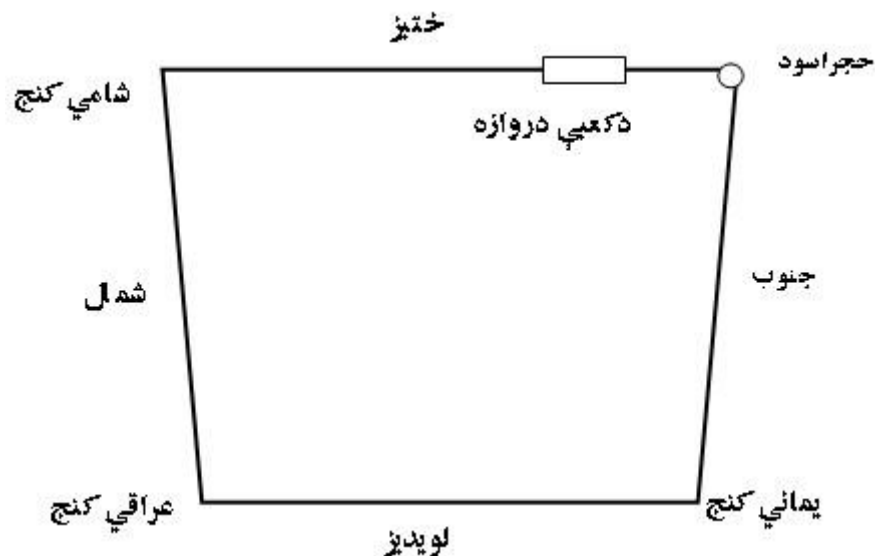
کله چې د دې ودانۍ کار پای ته ورسېد ابراهیم ځ ، اسماعیل ته وویل چې داسې یوه ډبره راوړه چې د دې متبرکي بیتې په دېوال کې ځای پرځای سي، څو د خلکو د طواف د پیل او پای لپاره نخښه وي. کله چې اسماعیل ځ په ډبره پسې ولاړی، جبرائیل ځ حجر اسود ورته راوړه او ابراهیم ځ د کعبې په دېوال کې نصب کړه. اسماعیل ځ چې ډبره راوړه وې لیدل چې ابراهیم ځ ډبره اینې وه. نو يې ورته وویل چې دا چیري وه او چا درته راوړه ؟ هغه ورته وویل چې دا هغه چا راته راوړه چې نه مې تا او نه مې ستا ډبري ته اړباسي. (په دې هکله بشپړ تفصیل په [304] مخ کې وگورئ).

70- د ابراهیمي کعبې د ودانۍ ځانگړنې

محمد عبد المعبود د تاریخ القويم او تاریخ مکه په حواله لیکي :

- 1_ حضرت ابراهيم ﷺ كعبه د حضرت آدم ﷺ د كعبې پر بنسټونو ودانه كړه.
- 2_ هغه يوه ډبره پر بله و اوډلې او دېوالونه يې پورته كړه. خټي، اهاك يا كوم بل شي يې نه دی پكښي كارولی .
- 3_ حضرت ابراهيم ﷺ كعبه مستطيل شكله (اوږده) جوړه كړه .
- 4_ د هغه د كعبې ودانۍ څلوركنجه درلوده. (د حجرا سود كنج [ركن] ، عراقي، شامي او يماني كنجونه چې د څلورو واړو استلام به كېدی) .
- 5_ په لمړختيز دېواله كې يوه دروازه وه چې چارچوب يې نه درلود او دروازه نه وه پكښي ايښوول سوې، (د كعبې شريفې دروازه لومړی تبع پاچا چې اسعد الحميري نومېدی پكښي ايښې او قلف هم، هغه د لومړي ځل لپاره ور اچولدی).
- 6_ دروازه يې د مخکي سره برابره وه، لوړه نه وه .
- 7_ حطيم (حجر اسماعيل) په كعبه كې شامل وو .
- 8_ كعبې چت نه درلود .
- 9_ كعبې شريفې غلاف نه درلود (غلاف هم تر ټولو لومړی تبع وركړ).
- 10_ د دېوالو لوړوالی نه گزه (13- پټه، 6- انچه يا 4- متره 10 سانتي وو) .
- 11_ د دروازې يعني دلمرختيزلوري دېوال 23 گزه (48- پټه، 6- انچه يا 14- متره 33- سانتي وو) .
- 12_ د حطيم د لوري يعني د عراقي ركن څخه تر شامي ركن پوري دېوال 22 گزه (33- پټه يا تقريباً لس متره وو) .
- 13_ د ركن شامي څخه تر ركن يماني پوري 31 گزه (46- نيم پټه يا 13- متره 58- سانتي وو) .
- 14_ د ركن يماني څخه تر حجر اسود پوري 25 گزه (30- پټه يا 9- متره 15- سانتي وو) .

د بیت الله شریفی د ابراهیمی ودانی شکل په لاندې ډول وو:

71- د ابراهيم ﷺ لخوا خلکو ته د حج لپاره بلنه

کله چې ابراهيم ﷺ د کعبې له ودانولو وزگار سو. نو خدای ﷻ وحي ورته راولېږلې چې ﷻ: و اذن فی الناس بالحج ﷻ [الحج: 27] يعني خلکو ته د حج لپاره عمومي بلنه ورکړه. حضرت ابراهيم ﷻ عرض وکړ چې ای پروردگاره! دلته خو تر ډېرو ليرو سيمو پوري څه ودانی نسته او چيري چې ودانی سته هلته خو زما غږ نه رسېږي؟ خدای تعالی ورته وويل: ته اعلان وکړه، رسول يې پر ما دي. نو ابراهيم ﷻ پر مقام ابراهيم يعني پر هغه مشهوره ډبره باندي کومه چې اوس هم په حرم شريف کي پرته ده، وختی او د دې مقام په واسطه لوړ پورته سو څو د ابي قبيس غره ترڅو کو لوړ سو او ناري يې کړه: ای خلکو! خدای تعالی خپل کور جوړ کړی او د هغه حج يې پر تاسي فرض کړی دی، نو د خپل خدای بلنه و منی او حج ته راسی! خدای ﷻ دغه بلنه په هرځانکي هر روح ته ورسول. نو د هرچا چې حج په نصيب وو د هغه روح دغي بلني ته جواب ورکړ چې: (لبيک، اللهم لبيک، لبيک، لا شريك لك، لبيک، ان الحمد و النعماء لك و الملك، لا شريك لك). يعني زه ستا د فرمان پلي کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړيم. لويه څښتنه! ستا د فرمان د پلي کولو اوستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړيم. ستا د فرمان د پلي کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړيم. تا لره هيڅ شريك نسته، زه ستا د فرمان د پلي کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړيم. په رښتيا سره ټوله ثنا، صفت او نعمتونه تا لره دي، او ټولواکي تا لره ده، تا لره شريك نسته. په دې ډول حضرت ابراهيم ﷻ د حضرت اسماعيل ﷻ او د جرهم د قوم د مسلمانانو سره يو ځای د حج مناسک ادا کړل او د حج د مناسکوڅخه تفرافت وروسته خپل وطن شام ته ولاړ او هلته وفات سو). د سمط النجوم العوالی د درېيم ټوک په (503) مخ کي وايي چې: "د المسترشد بالله عباسي خليفه په زمانه کي په کال 514 س. کي د حضرت ابراهيم، او حضرت اسحاق او حضرت يعقوب ﷻ قبرونه کشف سول او د دوی اجسام مبارک داسي پکښي وليدل سول لکه هماغه گډی چې پکښي ښخ سوي

وي او د دوي د اجسامو سره د سرو او سپينو زرو قنديلونه او څه نور شيان هم وموندل سول. خو په دغه كتاب كې دا نه دي ويل سوي چې دغه قبرونه چيري وموندل سول. (نو څوك چې حج كوي دغه نارو يې اورېدلې وي، چا چې يو ځل جواب ورکړي وي، يو ځل حج كوي. چې د وه واره يې جواب ورکړي وي دوه پلا حج كوي، او چې ډېر ځله يې جوابونه ورکړي وي ډېر حجونه كوي. خو چا چې د حضرت ابراهيم ﷺ دغه دعوت ته لبيك نه وي ويلی، هغه د خپل بد بخت له امله د حج له دې نعمت څخه بې برخي پاته وي .

72- هاجره او اسماعيل ﷺ

په لرغونو كتابونو كې بي بي هاجرې ته د (هاجر) لفظ استعمال سوي دی چې اصل يې عبراني لفظ " هاغار " دی. د هاغار معنا ده : پردی او اجنبي. هاجره د مصر د فرعون يا د مصر د يوه قبضي پاچا لور وه . دغه بي بي چې كله مړه سوه په حطيم كې د كعبې شريفې د رحمت تر ناوې لاندې خاورو ته وسپارل سوه. اسماعيل په اصل كې " شماع ايل " دی چې دا هم عبراني لفظ كې دی او معنا يې ده " خدای اورېدل ". څنگه چې حضرت ابراهيم ﷺ او بي بي هاجرې له خدایه اولاد غوښتي وو او خدای يې دغه دعا واورېدل، ځكه يې نو د هغه نوم " شماع ايل " كښېښووي، چې عربي او پښتو تلفظ يې اسماعيل دی او په عربي د (اسمعيل) په بڼه ليكل كيږي. حضرت اسماعيل ﷺ په 2074 قبل الميلاد كې په فلسطين كې زېږېدلی دی .

73- د حضرت اسماعيل د قربانۍ لنډه كيسه

په قرآن مجيد كې ويل سوي دي چې خدای تعالی حضرت ابراهيم ته په خوب كې وښوول چې هغه خپل زوی حضرت اسماعيل ﷺ حلالوي. دا خوب يو ډول الهي حكم وو او پلار او زوی دواړه د دې حكم د تر سره كولو لپاره تيار سول او چې دواړو دا حكم ومانه او پلار، زوی د حلالولو لپاره پر مخي پرې ايستی، نو خدای تعالی ورته ور غږ كړه ﷺ : ای ابراهيمه ! تا خوب رښتيا كړ. مور نيكي كوونكو ته دغسي غوره مكافات ورکوو .

په رښتيا چې دا يوه څرگنده ازموينه وه او خدای ﷺ يوه لويه حلاله (لوی او چاغ پسه) په فديه كې ورکړ او اسماعيل ﷺ له حلالې وژغورل سو] .سوره صُفَّت : 103 _ 107 آيتونه]

74- د ذی الحجې د اتمې، نهمې او لسمې په هکله

وايي چې حضرت ابراهيم ﷺ دغه خوب درې شپې پر له پسې وليد. لومړی يې د لوی اختر د مياشتې (ذی الحجې) د اتم په شپه خوب وليدی، سهار چې را پورته سو تر ماښامه يې په دې هکله چورت او فکر واهه چې آیا دا خوب به د خدای ﷺ له لوري وي که د شيطان له لوري. ځكه نو دغه ورځ " يوم الترويه " وبلل سوه، يعني د غورکولو او چورت وهلو ورځ. دوهمه شپه يې بيا هماغه خوب وليد، نو وپوهېدی چې دا خوب د خدای ﷺ له

لوري دی. له دې امله دغه ورځ د (عرفې) په ورځ ونومول سوه. بیا یې درېیمه شپه هم دغسي خوب ولیدی. نو یې د خپل زوی د حلالولو تکل وکړ. له دې امله دغې ورځې ته " یوم النحر " یعنی د حلالې ورځ وویل سوه .

75- د جمراتو د ویشتلو په هکله

وايي کله چې حضرت ابراهيم ﷺ ته د هغه د زوی د حلالولو حکم وسو، نو شیطان د انسان په بڼه حضرت ابراهيم ته ورغی، څو هغه وغولوی اوله دې کاره یې راوگرځوي. خو ابراهيم ﷺ د هغه خبره و نه منل. بیا کله چې هغه عقبې جمرې ته ورسېدی، شیطان مخي ته ورغې او د هغه د غولولو کوشن یې وکړ. خو حضرت ابراهيم ﷺ وپوهېدی چې دا شیطان دی. نو یې خدای ته دعا وکړه او د خدای د حکم سره سم یې اووه شگي واخیستې او شیطان یې په وویشتی او هغه وتښتېدی. بیا چې ابراهيم ﷺ منځنۍ جمرې ته ورسېدی هلته یې شیطان مخي ته ورغی، خو هغه بیا په اوو شگو وویشتی او شیطان وتښتېدی. بیا چې ابراهيم ﷺ جمره الاولی (لومړنۍ جمرې) ته ورسېدی بیا شیطان مخي ته ور ولوېدی او حضرت ابراهيم ﷺ بیا په اوو شگو وویشتی او شیطان ځني وتښتېدی. چې د دې واقعې په یاد حاجیان په منا کې دغه درې ځایونه کوم چې ځانگړي څلي پر جوړ سوي دي په شگو ولي .

76- د حلال سوي پسه د ښکرونو په هکله

په معتبرو روایتونو سره ثابته سوې ده چې د حضرت اسماعیل ﷺ په فدیة کې چې کوم مېر حلال سوی وو، د هغه ښکرونه د کعبې په خونه کې د حضرت عبد الله بن الزبير ﷺ تر زمانې پوري ساتل سوي وه. وروسته بیا کله چې حجاج بن يوسف په حرم کې ابن الزبير محاصره کړ او کعبه یې وړانه کړه، نو هغه ښکرونه هم ضایع سول. ابن عباس ﷺ او عامر دواړه د دې شاهدي وايي چې هغو په خپله د کعبې په خونه کې دغه ښکرونه لیدلي دي .

77- د قربانۍ د ځای په هکله

دا خبره له پېړيو پېړيو راهیسي د عربو په روایتونو کې محفوظه وه، چې د قربانۍ دغه پېښه په منا کې سوې وه او دا یوازي روایتونه نه وه، بلکې له هغه وخت څخه د پیغمبر تر زمانې پوري دا کارهم د حج په مناسکوکې شامل وو او پر له پسې کېدی. د منا هغه ځای ته به خلك ورتلل، چیري چې حضرت ابراهيم ﷺ قرباني کړې وه او هلته به یې څاروي قرباني کول. بیا کله چې حضرت محمد ﷺ مبعوث سو نو هغه هم دغه کړنلار جاري وساتل، ان چې تر نن ورځې پوري د حج په ورځو کې د لوی اختر د میاشتي په لسمه ورځ په منا کې قرباني کېږي.

78- د مکې د ښار ودانول او د هغې تاریخي لرغونتیا

تقریباً څلور زره کاله د مخه د مکې محکمه ژرگو او نورو اغزنو ونو نیولې وه. هلته نه اوبه وې، نه شین گیا او نه څاروي او نه انسانان، هرلور جگ جگ غرونه ولاړ وه او محکمه یې هم ډېره لوړه وه. د اورښت اوبو به د غرونو څاروي، رېگ، جغل او ډبري لاندې راوړلې او پرله پسې د محکمي په لاندنیو برخوکې یو ځای کېدلې. پردې سر بېره کله چې

هلته د بنا ر ودانول پيل سول او ورو ورو د عربو قبایل له نورو ځايونو څخه راغلل، نو خلکو هم دا کار کاوه. هغو به هم د غرو څخه ډبري او نور راکښته کول اود مځکي پرمخ به يې اوډل، چې په دې توگه ورو ورو د غرونو جگوالی کم سو. لکه چې لومړکعبه شريفه پريوه غونډۍ باندي ودانه سوې وه، خو اوس دغه غونډۍ گردسره نه معلوميري او کوم ځايونه چې کښته وه، هغه اوس دونه لوړ سوي چې له هغو څخه " شاميه محله " ترکعبي شريفی تر سل متره زياته لوړه سوې ده .

هغه مهال ټولي لاري له کرکنډو، ډبرو، رېنگو او اغزنو بوټو څخه ډکي وې. هلته د لومړي ځل لپاره د ودانۍ او رفاهي ترقي د بنسټ ډبره حضرت اسماعيل ﷺ او د هغه مور بي بي هاجرې کښېښوول. بيا جرهميانو په دې کار کي برخه واخيسته او په دې ترڅ کي حضرت ابراهيم ﷺ او حضرت اسماعيل ﷺ کعبه هم هلته ودانه کړه. چې له دې سره د انسانانو شمېر هم هلته زيات سو او له دې امله په ودانيو، استوگن ځايونو او خيموکي هم زياتوب راغی، او د دې ترڅنگ د يمن او شام د تجارتي قافلو تگ را تگ هم پيل سو. په دې توگه د عربو ټولو قبایلو مکې ته د زړه له کومي احترام او درناوی کاوه او تر اسلام وروسته هم د نړۍ د مسلمانانو قبله او تر ټولو ډېر سپېڅلي ځای وگرځېد او زيات شهرت او د رښت يې وموند. دغه رازد عربو او نورو گاونډيو سوداگرو لپاره يو عمومي او بين المللي با زار وو چې خپل تجارتي مالونه به يې هلته وړل او خرڅول. لکه چې د يمن، غسانيه، د فارس د خليج د سواحلو، عمان، سره سمندرگي شام او نورو ځايونو د سوداگرو د قافلو ستر کاروانونه به د تجارت لپاره ورته راتلل او د مکې قريش به هم هرکال په ژمي يمن او په دوبي شام او نورو ځايونو ته تلل، چې بالاخره دې مقدس ښار پړاو په پړاو دا دی دونه پرمختگ وکړچي نن د نړۍ په ښکلو او متمدنو ښارونوکي شمېرل کيږي او د دين او مذهبي تقدس سره سره، ستر تجارتي مرکز هم دی .

79- مکه او کعبه په يوناني او مسيحي تاريخونوکي د زبور د څرگندونو سره سم حضرت داود ﷺ د عيسي ﷺ تر زېږېدو يوولس سوه کاله د مخه د بيت الله شريفی د زيارت لپاره خپله ليوالتيا داسي څرگندوله :

"ای د لښکرو خدايه. ستا کورځونه زړه راکښونکی دی. زما اروا هغو دربارونو ته ليواله ده؛ بلکې پسې نولېږي. زما زړه او زما ژوندی پری د خدای لپاره له خوښی څخه ټوپونه وهي. سپېڅلي دي هغه چې ستا په کورکي اوسېږي. دوی تل ستا ستاينه کوي. د چا چې په زړه کي د " صيون " لويي لاري دي هغه د " بکا " له ناوې تېرېږي او د هغه ځای په چينو کي ځان ته ځای جوړوي ". [زبور: 84 باب: 6 شمېره]

مسيحي تاريخ ليکونکی جرجي زيدان په عرب قبل الاسلام کي ليکي: " د يونان په لرغونو کتابونوکي د مکې او کعبې نوم نه ترسترگو کيږي، خو " ديودورس الصقلي (Deodars) sickles " په 100 کال قبل الميلا د کي د نبطي قوم د پېښو د بيانولو په ترڅ کي ليکي: " په حجازکي يو معبد دی چې ټول عرب يې تعظيم او درناوي کوی ". " للاب لوبس شيخو يسوعي " هم د نړۍ د مشهورو معبد ونو د يادولو په ترڅ کي ليکي :

"د نړۍ په ټولو معبدونو کې تر ټولو زیات مشهور د حجاز کعبه ده. دکومي ذکر چې په تاریخ کې تر ټولو دمخه "د یود ورس الصقلي" په کال 100 قبل المیلاد کې کړی دی ". (النصرانیآ و آدابها). دغه راز جرجي زیدان لیکي: "خپرونکو په دې کې چې مکه د کومي ژبي لفظ دی اختلاف کړی دی. خو زموږ په اند سم قول دا دی چې دا د کلداني یا بابلي ژبي لفظ دی. ځکه چې په بابلي ژبه کې د مکې معنا کور دی، کوم چې همدغه کور ته عرب کعبه وایي. په کال 1800 قبل المیلاد کې چې عمالقه هلته ورغلل، نو دوی پردغه ځای دغه نوم کښېښود. دلته تر ټولو د مخه د عمالقه وو ځای پرځای کېدل تر لمر څرگند دي. وروسته دغه ځای د ځینو جابرو واکمنو د واک د هوس نڅښه سو. تر عمالقه وو وروسته د قحطانیانو یوه تپۍ "جرهمیان" له یمن څخه کډه سول او دلته ورغلل، د عمالقه وو سره یې جگړه وکړه او دغه ځای یې ځنې لاندې کړ. بیا ډېره موده وروسته بني اسمعیل (د اسماعیل اولاده) پر هغو برلاسي سول ". د "انسایکلو پیډیا اف برتانیکا" د 1970 ع. کال په چاپ کې د مکې د لفظ د تشریح په ترڅ کې لیکي: "په عربستان کې دکعبې په نامه یو عبادت ځای وو، چې د لرغونو روایا توسره سم حضرت ابراهیم ؑ ودان کړی وو. کعبه د ټولو عربو په سترگو کې متبرکه وه او له ډېرې مودې یې د هغې حج کاوه ". دغه راز جرجي زیدان لیکي: "د حجاز په ښارونو کې مکې ځکه زیات شهرت درلود

چې هلته د حج مناسک ترسره کېدل. او تر پر له پسې څو سووکالو وروسته هغه یو تجارتي مرکز جوړ سو. د حج په مهال د حاجیانو د ورتگ او د پلورني او پېرودني د ډېرښت له امله دغه ځای د لویو لویو قبایلو او سردارانو د پاملرني او سرانۍ منځۍ جوړ سو دی ". امریکایي پادري ایس. ام. زوسمیر لیکي: "په دې کې شک نسته چې حجر اسود د مکې تر ټولو لرغونې زېرمه ده ". پطرس بستاني په خپل دایراً المعارف کې لیکي: "حج په بېلو بېلو ولسونو کې له ډېرې پخوا زمانې څخه دود دی. که څه هم په یقین سره نه سي ویل کېدای چې تر ټولو لومړی په کوم ولس کې حج کول پیل سول، خو د عربو د جاهلیت په زمانه کې له ډېرو لیري لیري ځایونو څخه ډلي ډلي وگړي د بیت الله د حج لپاره راتلل. له دې څخه څرگندېږي چې دا تر ټولو لومړی قوم دی چې د حج کول پکښې دود سو دی. عرب وایي چې آدم ؑ له آسمان څه تر راکوزېدو وروسته کعبه جوړه کړې وه او بیا د نوح ؑ تر طوفان وروسته ابراهیم او اسماعیل بېرته ودانه کړه."

80- دکعبې تولیت، دمکې امارت او اسماعیل

کله چې حضرت ابراهیم ؑ بي بي هاجره او اسماعیل په مکه کې دکعبې تر څنگ پرېښوول، نو یې دعا وکړه چې: "پروردگاره! ما په یوه بې اوبو او بې وښو ناوه کې د خپل اولاد یوه برخه (اسماعیل او بي بي هاجره) ستا دمحترم کورترڅنگ مېشته کړه. پروردگاره! دا کار ماد دې لپاره کړی دی چې دوی دلته ستا طاعت وکړي. نو ته دا ملک (مکه) د امن ټاټوبی وگرځوه او د هغه له اوسېدونکو څخه چې څوک تا او آخرت

مني، هغو ته هر ډول مېوې روزي كړه. او د خلكو زړونه د هغو په تلوسه كړه. " او بيا چې يې كعبه جوړول نو يې دعا وكړه: " پروردگاره! زموږ څخه دا خدمت ومنه. ته د هرڅه اورېدونكى او په ټولو شيانو پوهېدونكى يې. اى ربه موږ دواړه تاته غاړه ايسوونكي وگرځوه او زموږ له اولادې څخه يو داسي قوم رامنځتهكړه چې تاته غاړه ايسوونكي وي. موږ ته د خپل عبادت لاري اوليكي رازده كړه او زموږ لنډپارى وبخښه. اى ربه! په دې خلكوكي ددوى له قومه څخه يو داسي پيغمبر را وپاڅوه چې دوى ته ستا آيتونه واوروي؛ هغوته كتاب او حكمت ورزده كړي او پاك او ستره ژوند ور په برخه كړي.

څلورمه برخه: مکه او کعبه د حضرت محمد په وختونو کې

97- د حضرت محمد ﷺ نسب، ولادت او بعثت

نسب:

حضرت محمد ﷺ د عبد الله زوي د عبد المطلب (شيبه) لمسی او د هاشم (عمرو) کپوسی دی، چې د نسب لړۍ يې حضرت ابراهيم ؑ ته رسېږي. د حضرت محمد ﷺ

د انا نوم فاطمه وو، چې د عمر لور او د عا ئذ لمسی وه. د حضرت محمد ﷺ نیکه، د عبد الله واده د بي بي آمنې سره وکړ. عبد الله د عبد المطلب لخوا مدينې ته د خرما راوړولو لپاره ولېږل سو، خو هلته مړ سو. ځيني اهل سير وايي چې هغه د تجارت لپاره شام ته تللی وو، د قريشو د يوې قافلې سره مکې ته د بيرته راتگ په لاره کې د ناروغه کېدو له امله په مدينه کې پاته سو او هلته مړ سو او د نابغه جعدی په کور کې يې د تدفين چا ري تر سره سوې. دغه مهال د هغه عمر (25) کاله وو. د ډېرو تاريخ ليکونکو په قول د عبد الله ترمړيني پوري حضرت محمد ﷺ نه وو پيدا سوې. خو ځيني بيا وايي هغه د عبد الله تر وفات دوې ميا شتي

د مخه زېږېدلی وو.

ولادت:

حضرت محمد مصطفیٰ ﷺ د مکې په شعب بنی هاشم کې د 571 ع. کال د لومړۍ خور پر (12) چې د اپريل د (20) سره سمون خوري د دوشنبې د ورځې په سهار وزېږېدې.

البته دا د پخوانيو سيرت ليکونکو او تاريخ پوها نو خبره ده. خو د اوس مهال د محققو تاريخ ليکونکو؛ لکه علامه قاضي محمد سلیمان منصور پوری (رح) او د مصر نامتو هيئت پوه علامه محمود پاشا فلکي (رح) په ډېر زيار او څېړنه او په رياضي دلایلو ثابته کړې چې حضرت محمد ﷺ د 571 ع. کال د لومړۍ خور په نهمه چې د اپريل د شلمي سره سمون خوري د دوشنبې په ورځ زېږېدلی دی. او دا څېړنه ډېرو درسته بللې او منلې ده.

د ابن سعد روايت دی چې د رسول ﷺ مور وفرمايل: "کله چې آنحضرت پيدا سو، نو له ماڅخه يو نور پورته سو، چې ټول شام يې رڼا کړ". امام احمد د حضرت عرباض بن ساريه څخه هم تقريباً دغسې يوه خبره روايت کړې ده. په ځينو روايتونو کې ويل سوي دي چې د حضرت محمد ﷺ زېږېدو په مهال د کسرا د ماڼۍ کنگرې ونړېدلې، د مجوسو اورتون سوړ سو، د ساوه په نامه سمندرگي وچ سو او د هغه ځای کليساوی وراني سوې.

خو دا خبري امام محمد غزالي (رح) درستي نه دي بللي. کله چې عبد المطلب ته د خپل لمسي د زېږېدو احوال ورسېد، ورغی هغه يې را واخيستی کعبې شريفې ته يې يووړ او د محمد نوم يې پرکښېښود.

د حضرت محمد ﷺ دايي ته سپارل:

خو ورځي وروسته يې محمد د عربو د هغه مهال د دود سره سم د هوازن د سيمي د حارث نومي مېرمني بي بي حليمې ته وسپاری، هغې تر دوو کالو شيدو ورکولو وروسته د هغه مور بي بي آمنې ته راوړ. خو څنگه چې هغې له يوې خوا په حضرت محمد ﷺ کي خير او برکت ليدلي وو او له بله پلوه په مکه کي وبا خپره سوې وه، نو بي بي حليمې بهر ته واخيستي.

د ټېرڅيرلو پېښه:

کله چې د حضرت محمد ﷺ عمرڅلور يا پنځه کلنۍ ته ورسېد، يوه ورځ يې د کوچنيانو سره لوبي کولې چې حضرت جبرائيل ﷺ ورغی، د هغه مبارك ټېر يې خيري کړ، زړه يې ځني وکښ او له هغه څخه يې د ويني يوه ټوټه را و ايستل او ويې ويل: "دا په تا کي د شيطان برخه وه". بيا يې د هغه زړه په يوه "طشت" کي د زمزم په اوبو پرېولې. کوچنيان د هغه دايي ته په ځغاسته ورغلل او خبرې ورکړې چې محمد يې وواژه. کله چې هغه ور ورسېده، نو هغه روغ رمټ وو، خو بڼه يې الوتې وه.

حضرت محمد ﷺ د مور په غېږ کي:

تردې پېښې وروسته حليمې خطر ه احساس کړه او هغه يې خپلي مور ته وسپاری. محمد ﷺ د شپږو کالو وو چې مور يې د هغه د پلار د قبر د زيارت لپاره مدينې ته ولاړه او حضرت محمد ﷺ يې هم ورسره بوتی. هلته يې يوه مياشت تېره کړه، د بهر ته راتلو په مهال په لار کي ناروغه سوه او د مدينې او مکې په منځ کي په "ابوا" نومي ځای کي مړه سوه او هلته يې د يوه کوچني غره پرسرڅاورو ته وسپارل. عبد المطلب خپل لمسی مکې ته راوست او په ډېر محبت او ناز يې ساتی. د حضرت محمد ﷺ عمر لا د اتوکالو، دوو مياشتو، لسو ورځو وو، چې عبد المطلب مړسو او محمد د هغه د شفقت له سيوري بې برخي سو، او بيا د هغه پالنه د هغه اکا ابو طالب پر غاړه واخيسته.

کار او واده:

د ځوانۍ په لومړيو کي رسول الله ﷺ کوم ټاکلی کار نه درلود. البته دا خبره جوته ده چې هغه د مکې دخلکو وزې د څوقيراطو په بدل کي پوولې. کله چې د (20) کالو سو د حضرت بي بي خديجې رضی الله عنها مال يې د تجارت لپاره شام ته يووړ. بي بي خديجه د خويلد لور يوه بډايه او دعزت خاونده سوداگره مېرمن وه چې خلکو ته به يې خپل مال د تجارت لپاره ورکاوه. کله چې هغه بېرته مکې ته راغی او بي بي خديجې ته د رسول ﷺ رشتينولي امانت

او ښه اخلاق څرگند سول، د هغه سره يې واده وکړ. دغه مهال لکه چې مخکي مو وويل د رسول r عمر د (20) کالو وو او بي بي خديجه د دوو مرونو څخه (40) کلنه کونډه وه .

په حرا سمخه کي عبادت او وحی: پر رسول لومړی ترشپږو مياشتو وحی د داسي ښو خوبونو په ليدلو راتلې چې هغه به د سپين سهار غوندي رشتيا کېدل. او هرڅونه چې د حضرت محمد r د نبوت زمانه رانژدې کېدل هغونه، هغه په ذهني او فکري لحاظ د خپل قوم څخه گونښه کېدی او يوازي توب يې خوښېدی. تردې چې څه څوری او د خوراک، څښاک لوبني يې واخيستل او له مکې څخه دوه يا درې ميله ليري حرا سمخي (غاحرا) ته ولاړ او هلته په مياشتو مياشتو و اوسېدی او د خدای په عبادت لگيا سو. کله چې به يې څوری خلاص سو بيا به بي بي خديجه ته راتی او هغې به د څو زياتو ورځو لپاره نور څوری ورکاوه. څو چې جبرائيل امين ؑ د ده د مبارک عمر په څلوېښتم کال ورته ورغی او د خدای تعالی له لوري يې وحی ورته راوړې؛ ورته ويې ويل: ولوله ! محمد r ورته وويل: زه خولوستونکي نه يم. جبرائيل ؑ هغه دونه په غېږ کي ټينگ ونيو چې هغه بېخي بې حوصلې سو . بيا يې خوشي کړ او ورته ويې ويل: ولوله ! هغه بيا ورته وويل: زه خولوستونکي نه يم. ملايکي بيا هغه په غېږ کي ټينگ ونيو ترڅو په هغه کي زغم پاته نه سو، بيا يې پرېښود او ورته ويې ويل: ولوله ! هغه بيا ورته وويل: زه خولوستونکي نه يم . ملايکي بيا هغه د درېيم ځل لپاره په غېږ کي ټينگ ونيو، ترڅو په هغه کي نور زغم او حوصله پاته نه سوه. بيا يې هغه پرېښود او ورته ويې ويل: [اقرء با سم ربك الذی خلق ؑتر ؑما لم يعلم] پوري. يعني ولوله د خپل رب په نامه چې هغه پيدا کړ، دکلکي سوي ويني له يوې ټوټې څخه يې انسان پيدا کړ. ولوله ! او ستا رب ډېر مهربان دی، چې هغه د قلم په مرسته علم وښووی، انسان ته يې هغه علم او پوهه ورکړه چی نه په پوهېدی. وروسته رسول ؑ په رېږ د سو، کور ته ولاړی او دا حال يې بي بي خديجه ته ووايه او ورته ويې وېل چې پر ما يوشی واچوی، پر ما يو شی واچوی. بيا يې ورته وويل چې دا په ما څه سوي دي، او زه پر خپل ځان بېرېرم. هغې ورته وويل: ته هيڅکله مه بېرېره، بلکي خوښ اوسه. په څښتن لوږم چې هغه به هيڅ وخت تابې پردې نه کړي. ځکه ته له خپلوانو سره ښه چلند کوې، رشتيا وايې اما ننونه ادا کوې، د بې اسرې خلکو د اوږو پېټي سپکوې، بي وزلوکسانو ته د ورکړي لپاره زيار باسې، مېلمه پالنه کوې او په ښو چارو کي مرسته کوې. بيا هغې دی خپل د اکا زوي ورقه بن نوفل ته وروستی کوم چې د تورات او انجيل عالم وو او ډېر بوډا او په سترگو روند سوی وو . کله چې هغه دا سرگذشت واورېدی ويې فرمايل: دا هغه ناموس (جبرائيل ؑ) دی چې لوی څښتن موسی ؑ ته لېږلی وو. کاشکي زه ځوان وای او ترهغه مهاله چې قريشو ته له مکې ايستلای، ژوندی وای . مابه ستا سره بشپړه مرسته کړې وای. په دې خبره رسول r حيران پاته سو چې زه خو له خپله قومه سره په رشتيا او صداقت روان يم. او قوم هم زه په امين اوصديق پيژندلی يم، نو دوی ولي ماله مکې باسي ؟ ورقه ورته وويل: دا ځکه چې هر چاچي ستا غوندي خبري قوم ته راوړي، هغو ارو مرو د ښمني ورسره اخیستې ده. ورقه څو موده وروسته ومړ او وحی هم تر درو کالو بندي سوې. مولانا صفي الرحمان مبارک پوري په الرحيق المختوم کي وايې چې زموږ د څېړني سره سم پر حضرت محمد r باندي د لومړی ځل لپاره د وحی د نازلېدو دغه پېښه د روژې

د میاشتی پر (21) نېټه د دوشنبې په شپه وسوه. چې ور پسې ورځ یې د 610 ع. کال د اگست لسمه وه. د سپوږمیز کال په حساب حضرت محمد ﷺ د څلورېشتو کالو شپږو میاشتو دوولسو ورځو وو. او د لمريز کال په حساب د (39) کالو دوو میاشتو دوه ویشو ورځو وو .

د تبلیغ لومړي وختونه :

کله چې رسول ﷺ د خدای د استازیتوب د ستري دندې د ترسره کېدو په تکل کې سو د کلونو کلونو لپاره د ډېرو سختو ستونزو سره مخامخ سو. که سړی په دقیقه توگه هغو ستونزو ته چې هغه پر ځان منلي وې ځیرسي او فکر ورته وکړي و به مني چې په رشتیا داسې ستونزې بېله ده غوندي اولوالعزمو پیغمبرانو او د خدای ﷻ لخوا مامور سوو کسانو پرته، نور ساده وکړي پرسر نه اخلي. او که د چا د پیغمبرۍ دعوه په درواغو وې، حتماً وايې چې دا په دونه تکلیفونو نه ارزي او ارو مرو تر تېرېږي او د پیغمبرۍ دعوه پرېږدي . حضرت محمد ﷺ د دې ستري او سپېڅلي فریضې د ښه ترسره کېدو لپاره له ډېرو هونښیارانه تدبیرونو څخه کار واخیست، او په ورو ورو یې هغه رسالت وړاندي بوت. هغه لومړی یوازي هغه کسان په ایمان مشرف کړل چې دی یې ښه پېژندی او د ده اخلاق، عادات او حرکات او سکانات ښه ورته معلوم وه. په دې ډول پر هغه تر ټولو لومړی بي بي خدیجاً الکبری، حضرت ابوبکر صدیق، حضرت علي مرتضی او حضرت زید بن حارثه ـ د حضرت محمد ﷺ لخوا آزاد سوي مریي ـ ایمان راوړ. بیا د نبوت پر پنځم کال کله چې د ایمان راوړونکو کړۍ پراخه سوه، نو حضرت نبی ﷺ د ارقم بن ابی الارقم مخزومی کور چې د صفا غره کین لور ته د (35) یا (40) مترو په واټن پروت وو او د اسلام د دښمنانو له سترگو لیري واقع وو د خپل رسالت د تبلیغ لپاره مرکز وټاکي. همدلته به حضرت محمد ﷺ لومړنیو ایمان راوړونکو ته په جماعت لمونځ هم ورکاوه او دلته حضرت عمر هم مسلمان سو. بیا کعبه شریفه د اسلام د تبلیغ منځۍ جوړه سوه.

بخولي او ویرونه:

د حضرت محمد ﷺ د سرښندنو اصحابو د شمېر په زیاتېدو سره، هغو نه د هغه او د هغه د اصحابو کرامو بخولي او ناورینونه هم زیاتېدل، او ورسره ورسره د قریشو د عناد اورلا زیات تازه کېدی. ځکه نو مسلمانان ارسول چې حبشې او بیا مدینې ته هجرت وکړي. د نبوت په لسم کال رسول ﷺ او اصحابو کرامو ته د ډېر ستر ویر او غم پېښي یو په بل پسې دا وې چې لومړی ابوطالب او دوې میاشتي یا درې ورځې وروسته بي بي خدیجه وفات سول چې د دوی دواړو وفات رسول ﷺ او مسلمانان نور هم په ویر اخته کړه. ځکه چې د ابوطالب تر وفات وروسته د مسلمانانو په زورولو کې د قریشو جسارت نور هم زیات سو. له دې امله رسول ﷺ د دغه کال نوم " عام الحزن " (د غم کال) کښېښووی، او دا کال په تاریخ کې په دغه نامه مشهور سو. د رسول ﷺ د زیات کوبښن سره سره د هغه اکا د ایمان له نعمته بې برخي پاته سو خو د خدیجې بي بي په هکله به یې ویل: "په ټوله نړۍ کې څلور ښځې غوره او ممتازي دي: بي بي مریمه، بي بي خدیجه، د فرعون مېرمن بي بي آسیه او بي بي فاطمه."

98- د سپوږمۍ دوې ټوټې کېدل

قال الله تعالى: ﴿ اقتربت الساعا و انشق القمر و ان يروا آيا يعرضوا و يقولوا سحر مستمر ﴾ [القمر: 1_2]

ژباړه: د قيامت گړۍ را نژدې سو او سپوږمۍ و چاودل. خو د دغو خلکو حال دادی چې که هره نښانه و ويني مخ اړوي او وايي دا خو داسي کوډي دي چې تر آسمانه رسېږي. په صحيح بخاري، مسلم او نوروکي د انس بن مالک، عبد الله بن مسعود او نورو له روايتونو څخه او د فتح الباري او نورو کتابونو څخه جوتېږي چې مدينې منورې ته د رسول ﷺ تر هجرت نژدې پنځه کاله د مخه د قمري مياشتي څوارلسمه شپه وه، سپوږمۍ تازه راختلې وه، رسول ﷺ په مناکي وو، چې د مکې مشرکانو ورته وويل چې موږ ته يوه معجزه راوښي، څو موږ ايمان در باندي راوړو. نو خدای تعالی د خپل استازي د رشتينولي د جوتولو لپاره سپوږمۍ دوې ټوټې کړه. يوه ټوټه يې د مخامخ حرا غره يوې خواته او بله يې بلي خواته ولېدل سوه. دغه کيفيت يوازي يوه شپه دوام وکړ او بيا بيرته دواړي ټوټې سره يوځای سوې. حضرت محمد ﷺ خلکوته وويل: " وگورئ او شاهدان اوسئ ". څوکفار د دې معجزې په ليدلو سره هم اسلام ته راوانه وښتل او ويې ويل چې د محمد ﷺ سحر پرآسمانو هم اغېزه کوي. ځينو وويل چې که دا کوډي وي نو هغه خو د ټولي نړۍ پرخلکو اغېز نه کوي، بايد انتظار و باسو، او له نورو مسافرو څخه په دې هکله معلومات وکړو. نوکله چې له ليرو ليرو سيمو څخه مسافر راغلل له هغو څخه يې په دې هکله پوښتنه وکړه هغوهم وويل چې په دغه شپه مو سپوږمۍ وليدل چې دوې ټوټې سول. خو بيايې هم اسلام ته غاړه کښې نه ښوول او ويې ويل چې د محمد ﷺ سحر ډېر قوي دی. په بخاري شريف کي د منا خبره نسته او يوازي وايي چې د مکې خلکو له حضرت محمد ﷺ څخه دا غوښتنه وکړه. خو په مسلم او نوروکي راوړي چې عبد الله بن مسعود ﷺ ويلي چې موږ د رسول ﷺ سره په منا کي وو، چې دا پېښه وسوه. ځکه نو علامه محمدطاهرکردي په سختی سره داخبره ردوي چې د سپوږمۍ د دوه ټوټې کېدو پېښه د مکې د ابي قبيس پرغره سوې ده. او وايي چې دغه روايت چې په خلکوکي عام او مشهور سوی دی درواغ دی او کوم اصل نه لري. دغه راز هغه وايي: کوم کيسه کوونکي چې وايي چې سپوږمۍ د رسول ﷺ په گرېوان ننوتل اوله لستوني يې راووتل داهم کوم اصل نه لري. دغه خبري مولانا ابو الاعلیٰ مودودي هم ردوي. او دا چې رسول ﷺ په گوته د سپوږمۍ خواته اشاره وکړه دا هم بېخي بې اساسه بولي.

99- د حضرت محمد ﷺ معراج

قال الله تعالى: ﴿ سبحن الذي اسرى بعبده ليلاً من المسجد الحرام الى المسجد الاقصا الذي بُرکنا حوله لنريه من آيتنا انه هو السميع البصير ﴾ [بنی اسرائیل: 1] ژباړه: پاک دی هغه ذات چې يوه شپه يې خپل بنده له مسجد حرام څخه تر هغه ليري جومات (مسجد الاقصیٰ) پوري بوتی، چې د هغه چا پېريال يې برکتې کړی دی، څو هلته په هغه خپلي ځيني نښانې وگورو. بېشکه چې هغه د هرڅه اورېدونکی او ليدونکی دی. لکه چې پوهېږو دغي پېښي ته " اسراء " او " معراج " وايي. د " اسراء " معنا د شپې بهول دي. دغه حيرانوونکی سفر له مسجد حرام (مکې مکرمې

(څخه مسجد الاقصیٰ (بیت المقدس) او بیا له هغه ځایه تر ملاء اعلیٰ پوري د رسول ﷺ په جسد د شپې سوی دی. ځکه نو قرآن کریم دغه سفر " اسراء " وباله. " معراج " لوړ ختلو ته وايي. ځنکه چې حضرت محمد ﷺ په دغه شپه د ملاء اعلیٰ د لوړ تلو مزل وهلی، او اوو اسمانو، سدرأ المنتهی او تر هغه هم اوچت سوی او د لوی څښتن قدرت یې لیدلی، ځکه نو دغه سفر معراج بلل سویدی. مدینې منورې ته د رسول ﷺ تر هجرت څه موده مخکې یوه شپه هغه مبارک په یوه روایت د کعبې شریفې ترڅنگ په حطیم کې، او په بل روایت د حضرت علی کرم الله وجهه دخورام هائی بی بی په کورکي کوم چې مسجد الحرام ته نژدې د صفا او مروه په منځ کې واقع وو. په بل روایت د مسجد حرام. او په بل روایت د ده په کورکي د خوب او وینتیا تر منځ وو چې ویې لیدل چې حضرت جبرائیل ﷺ د څو ملایکو سره تشریف راوړ، او هغه مبارک یې د زمزم څا ته بوتی هلته یې سینه مبارکه ورڅیري کړه، زړه یې ځني وکښ او د زمزم په اوبو یې پرېوی. بیا یې د ایمان او حکمت څخه د سرو زرو یوډک تش راوی او د هغه مبارک په سینه کې یې خالي کړ او بیا یې سینه ور وگنډل. بیا یې ترخړه لوی او تر غاټري کوچنی سپین براق راوستی او رسول ﷺ یې پر سپورکړ دغه مهال هغه شوخي وکړه. جبرائیل ﷺ ورته وویل شوخي مه کوه، ترننه پوري پرتا باندي تر محمد ﷺ زیات غوره وگړی نه دی سپور سوی. براق چې دا واورېده خوله خوله سو. پردغه براق رسول ﷺ بیت المقدس ته ورسېدی، هلته یې په اقصیٰ جومات کې دوه رکعتو لمونځ وکړ. کله چې له جوماته بهر راووتی جبرائیل ﷺ د شرابو او شیدو دوې پیالې ورته ونيولې. هغه مبارک د شیدو پیاله ځني واخیسته. جبرائیل ﷺ ورته وویل چې تا فطرت غوره کړ، که دي د شرابو پیاله اخیستې وای امت به دي بې لاري سوی وای. بیایې د جبرائیل ﷺ سره یو ځای آسمانو ته تشریف یووړ، په لومړی آسمان کې یې حضرت آدم ﷺ، په دوهم کې یې حضرت یحییٰ او حضرت عیسیٰ ﷺ، په درېیم کې یې حضرت سوسف ﷺ، په څلورم کې یې حضرت ادریس ﷺ، په پنځم کې یې حضرت هارون ﷺ، په شپږم کې یې حضرت موسیٰ ﷺ، په اووم کې یې حضرت ابراهیم ﷺ ولیدل .

حضرت ابراهیم ﷺ د بیت المعمور په ځواکي ناست وو، کوم چې هره ورځ او یا زره ملا یکی ور ننوزي او بیا نه ځني راوړي. بیا سدرأ المنتهی ته ورسېدی. بیا بیت المعمور ور وښوول سو. بیا د شرابو، شیدو او عسلو پیالې ورته راوړه سوې، چې له هغو څخه یې بیا د شیدو پیاله واخیسته او ویې خوړلې. بیا جبرائیل ﷺ ورته وویل چې تا فطرت غوره کړ، له دې امله به ته او ستا امت پرفطرت ولاړ وي. بیا د خدای له لوري هغه څه ورته وحی سول چې بېله خدای او رسوله هیڅوک نه دي په خبر. خو لکه چې خپله حضرت رسول ﷺ وایي دغه مهال پرده او د ده پرامت باندي پنځوس لمونځونه فرض سول. چې بیایې د موسیٰ ﷺ په مشوره څوځلي د خدای له حضوره په هغه کې لېوالی وغوښتگی چې پای د ورځې پنځه لمونځونه فرض سول .

100- د مشرکینو لخوا د معراج نه منل

حضرت ابن عباس وايي کله چې حضرت رسول ﷺ په هماغه شپه له معراج په بيرته راستون سو، سهار په حجر اسماعيل کي گوښه او غمگين کښېنستی، ځکه پوهېدی چې قوم يې دا خبره نه ورسره مني. دغه مهال نا بېره ابوجهل راغی د هغه مبارك څنگ ته کښېنستی او په مسخره او استهزاگه يې ورته وويل: بيا خودي کوم نوی شی نه دی موندلی ؟ هغه ورته وويل: تېره شپه زه بيت المقدس ته او له هغه ځايه آسمانو ته بوتلی سوم. ابوجهل ورته وويل: د شپې دي بيت المقدس ته سفر کړی او په سهار يې زموږ سره په مکه کي اوسې ؟ هغه ورته وويل: هو. نو ابوجهل ورته وويل: دغه خبره دي قوم ته هم کوې ؟ هغه مبارك ورته وويل: هو. نو ابوجهل نارې کړه چې ای د بنی کعب بن لوی اولادې راسئ ! کله چې خلك را غوندې سول، نو ابوجهل رسول ﷺ ته وويل: اوس هغه خبرې چې ماته دي وکړې دوی ته وکړه. رسول ﷺ وويل: هو ! زه د شپې بوتلی سوم. هغو ورته وويل چيري ؟ ده ورته وويل بيت المقدس ته. هغو ورته وويل: او په سهار يې بيا زموږ سره اوسي ! ده ورته وفرمايل: هو. نو دوی په حيرت او تعجب کي ولوبدل او وپې ويل چې: دا ډېره عجب خبره ده. ځينو له ډېره انکاره لاسونه مروړل، ځينو پر خندل، ځينو له حيرته لاسونه پرسرو ونيول، او ځينو چې پرده ايمان راوړی وو له دې امله بيرته له دينه واوښتل. وايي څنگه چې د قريشو زياتره وکړی د شام سوداگروه او بيت المقدس يې په پلاو پلاو ليدلی وو، نو هغو رسول ﷺ ته وويل چې که ته رشتيا وايې نو موږ ته و وايه چې بيت المقدس څنگه ځای دی ؟ رسول ﷺ د دې خبرې په اورېدو ډېرخفه سو. ځکه هغه خو د بيت المقدس د ليدلو لپاره نه وو تللي، بلکي هغه هلته د شپې رسېدلي وو او له هغه ځايه په هماغه شپه معراج ته تللی وو. خو لوی څښتن سمدستي د هغه له مخي مادي پېڅولونه پورته کړه، چې په دې ډول يې دکفارو سوالونو ته دقيق جوابونه وويل. بي بي عايشه (رض) وايې بيا ابو جهل او ځونور کسان حضرت ابو بکر ته ورغلل او ورته وپي ويل ايا ته دا منې چې ستا ملگری د شپې بيت المقدس او بيا آسمانو ته تللی وي ؟ هغه وويل، محمد ﷺ دغسي وايې؟ هغه ورته وويل: هو. ابو بکر وويل: که هغه رشتيا دغسي ويلي وي نو رشتيا وايې. هغه ورته وويل ته دا منې چې هغه دي د شپې شام ته تللي وي او بيرته دي په دغه شپه د سهار د مخي راسي ؟ هغه ورته وويل: هو. نو له دغې ورځې حضرت ابو بکر په صديق ونومول سو.

101- له مکې څخه مدينې ته د حضرت

محمد ﷺ هجرت.

لومړنۍ پيلا مې:

د يثرب (مدينې منورې) خلکو د هغه ځای له يهودو څخه اورېدلي وه چې يو نبي د خدای له لوري را لېږونکی دی چې هغه به د مکې خلك له هغه ځايه وباسي، يثرب ته به راسي، موږ به يې پيروي وکړو او د هغه په ملگرتيا به تاسي د " عاد ارم " غوندي ووژنو. نو هغه وو چې د نبوت په يوولسم کال د حج په مهال چې د 620ع. کال د جولای سره سمون خوري، رسول ﷺ په منا کي د شپې لخوا د يثرب د خزرج د قبيلې د شپرو تنو ځوانانو سره مخامخ سو. د خبرو

اترو په ترڅ کي يې هغو ته د اسلام حقيقت څرگند کړ، قرآن يې ورته تلاوت کړ او د خداى ﷻ لوري ته يې را وبلل. هغو يو له بله سره وويل چې دا خو ببخي هما غه نبي معلوميرې چې يهودو يې مور ته د راتلو په هکله ويلي وه. نو د دې لپاره چې يهود تر مور وړاندي نه سي بايد د هغه خبري ومنو. نو هغه وو چې شپږ سره مسلمانان سول او ژمنه يې وکړه چې مور به اسلام په يثرب کي نورو ته هم وړاندي کړو. کله چې دوى مدينې ته ورسېدل، نو يې هلته د اسلام پيغام خلکو ته واوراوه او له دې سره هلته کور په کور د رسول الله په هکله آوازه خپره سوه. د دې پايله دا سوه چې په راتلونکي کال کي چې د حج موسم را ورسېدى، نو د هغه ځاى دوولس تنه مخور د رسول الله ﷻ خدمت ته حاضر سول چې پنځه يې له هماغو وکړو څخه وه چې تېرکال يې د رسول ﷻ سره ليدلي وه او اووه نور وه. دوى د منا په عقبه نومي ځاى کي د رسول ﷻ سره وليدل او پرڅو خبرو يې بيعت ورسره وکړ. (دغه بيعت ته د عقبې لومړى بيعت وايي).

مدينې ته د سفير لېږل:

د حج د مناسکو په پاى ته په رسېدو سره، رسول ﷻ د دغو خلکو سره خپل سفير حضرت مصعب بن عمير ﷻ مدينې ته ولېږى، څو د هغه ځاى خلکو ته د اسلام د دين احکام ور زده کړي او هلته اسلام خپورکړي. دغه سفير هلته د نورو مسلمانانو په مرسته د اسلام په خپرولوکي غټ برياليتوب ترلاسه کړ. چې په پايله کي يې د نبوت په ديارلسم کال د حج په موسم کي د مدينې څخه تر اويا ډېر مسلمانان چې دوى تنې ښځي هم پکښېکي وې د حج د فريضې د ادا کولو لپاره مکې ته ورغلل. دوى په مدينه کي يا د مکې په لاره کي يوله بله سره وويل چې مور بايد رسول ﷻ مدينې ته را وېولو. نو هغه وو چې د ذى الحجى په (12) د شپې په تياره کي يې د رسول ﷻ سره د عقبې دوهم تاريخي او نامتو بيعت وکړ، او د رسول ﷻ په تجويز يې د خپلو قومونو دوولس تنه نقيبان هم وټاکل.

د اسلام نوى ټاټوبى:

د دې بيعت په ترسره کېدوسره اسلام د کفر او جهالت په ناولي چاپېر يال کي ځان ته د يوه نوي، سپېڅلي وطن بنسټ کېښېد، او رسول ﷻ مسلمانانوته اجازه ورکړه چې خپل دغه نوي ټاټوبى، مدينې منورې ته هجرت وکړي. چې تردې بيعت دوى مياشتي اوڅو ورځي وروسته په مکه کي بېله هغو مسلمانانو چې مشرکينو په زور راگرځولي وه، نور ټول د رسول ﷻ، ابو بکر ﷻ او علي ﷻ په شمول له مکې څخه ووتل.

د مشرکينو غونډه او د محمد ﷻ د وژلو پرېکړه:

بالاخره د مکې مشرکينو د نبوت د (14) کال د صفرى په (26) نېټه چې د 622ع. کال د سپټمبر له (12) سره سمون خوري د پنجشنبېپه ورځ تر غرمې د مخه د مکې په پارلمان " دار الندوه " کي د تاريخ تر ټولو خطرناکه غونډه جوړه کړه چې په هغې کي د قريشو ټولو استازو گډون وکړ. په غونډه کي د حضرت محمد دلې منځه وړولپاره ډول ډول تجويزونه وړاندي سول او مسترد سول، خو د ابوجهل دا تجويزد رايوپهاتفاق ومنل سو چې د هري قبيلې څخه

دي يو تن په يوه پلا پرمحمد ﷺ په تورو واري وکړي او ودې وژني. په دې ډول به د هغهوژنه پرتولو قبایلو و وپشل سي او " آل هاشم " به يوازي د ټولو قبایلو سره مقابله ونه کړاسي.

د هجرت اجازه : د دې سره سم حضرت جبرائیل سمدستي د خدای تعالی وحي رسول ﷺ ته راوړې او د قریشو له دغه جوړجاړي څخه د خبرولو په ترڅ کي يې ورته وويل چې خدای تعالی دا نن شپه تاته له دې ځايه د تللو اجازه درکړې ده. تردې اطلاع وروسته هغه غرمه د ابو بکر کورته ورغی، ورته وپې ويل چې ماته د هجرت اجازه سوې ده. حضرت صدیق ورته وويل: ماته به هم ستاسې د ملگرتيا شرف را په برخه سوی وې ؟ هغه ورته وفرمايل: هو. په دې ډول د سفر لپاره تياری ونيول سو او رسول ﷺ بېرته خپل کور ته ولاړ. هغه حضرت علي ﷺ را وغوښت او ورته وپې ويل چې ما ته د هجرت حکم سوی دی او نن شپه مدينې طبيې ته ځم. ته به زما پرکت بیده سې او زما دغه حضرمي (په حضرموت يا جنوبي يمن کي جوړ سوی) پټو به درباندي واچوې . تاته د دوی له لاسه څخه څه تاوان نه رسيږي، سهار د هغو کفارو امانتونه چې ماته يې ايښي وه ورکړه او بيا مدينې ته راپسي راسه .

د رسول ﷺ د کور کلابندي :

د کفارو د پلان سره سم د حضرت رسول الله ﷺ کور د يوولسو وسله والو کسانو لخوا محاصره سو، څو هرکله هغه راووزي برید پروسې او له منځه يووړل سي. العياذ بالله. کله چې د شپې ډېره برخه تېره سوه، رسول الله حضرت علي پر خپل ځای پرېښووی اوله کوره راووتی. د خدای په قدرت له دغو وسله والو کسانو څخه هيچا ونه ليدی. د حضرت ابو بکر کورته ولاړی اوله هغه ځايه دواړه د جبل ثور پر لوري رهي سول او هلته د ثور په نامه په يوه سمڅه (غار) کي پټ سول.

د ثور په څمڅه کي:

د صدیق اکبر ﷺ يو ځوان زوی عبد الله به چې ډېر هوښيار وو، شپه په دغه سمڅه کي تېرول او سهار وختي به ښارته تی، د قریشو سره به يوځای سو، څه مشوره چې به هغو کوله د هغې په هکله به يې د شپې رسول ﷺ ته اطلاع را وړله. دغه راز د حضرت صدیق يوه آزاد سوي مربي عامر بن فهيره به د ورځي وزې پولې او ماښام به سمڅي ته ورغی، رسول ﷺ او حضرت صدیق ته به يې شيدې ورکولي. په دې ډول درې ورځي تيري سوې.

د قریشو لخوا د رسول ﷺ لټون :

کله چې قریش پوه سول چې رسول ﷺ يې له لاسه وتلی دی سخت په غوسه سول او هرلوري ته يې په رسول ﷺ پسي سړي ولېږل، چې له هغو څخه يوه ډله د ثور د سمڅي تر خولې ورسېدل. څنگه چې ابو بکر د هغو د قدمونو کښهار واورېدی و يې ويل: ای د خدای رسوله که له دغو څخه يو سړی محض کښته وگوري، نو سمدستي به مو وويني.

هغه ورته وویل ای ابو بکره ! پټه خوله سه ! زموږ دوو، درېیم خدای ﷺ دی. د دې معجزې له مخې تللې کونکو دوی ونه موندل او بېرته ولاړل.

د مدینې په لار کې :

رسول ﷺ له مکې څخه تر رخصتېدو د مخه لا یو اعتمادی کافر عبد الله بن اریقظ لیثی په اجوره د لاری د ښوولو لپاره ټاکلی وو. د پروگرام سره سم په څلورمه ورځ هغه د حضرت صدیق دوې اوسني جبل ثور ته ور وستې. او رسول ﷺ ، ابو بکر ﷺ او عامر بن فهیره د مدینې په لوري رهي سول. تر یوې ورځې او شپې پرله پسې سفر وروسته بله ورځ غرمه چې تودوبنه ډېره زیاته سوه، نو حضرت ابو بکر ﷺ د یوه سیوري په لټه کې سو، څو حضرت محمد ﷺ استراحت ورته وکړي. رسول ﷺ استراحت وکړ، او بیایې یوڅه شیدې ورته پیدا کړې او هغه وڅښلې او بیا رهي سول .

د قریشو یو بل چل :

قریشو - چې په خپلو ناپاکو مقاصدو کې پاته راغلي وه - یو بل چل په لاره واچاوه، ویې ویل: هرچا چې محمد یا ابو بکر و نیول او رایې وستل سل اوسنان انعام ورکول کیږي. کله چې سراقه بن مالک دا خبره واورېدل، د هغه مبارک په لټه کې سو. اتفاقاً یې هغه و موند، خو د خدای په قدرت د هغه آس نوک وخور او غوڅار سو. دغه مهال سراقه د غشي په ویشتلو فال واچاوه چې حمله وکړم که نه ؟ که څه هم جواب نه وو، خو د سلو اوسنانو ستر انعام هم څه داسې شی نه وو، چې د یوه غشي په فال یې پرېږدې. بیا پرآس سپور سو او په ډېره بېره وړاندي وڅوځېد، تردې چې رسول ﷺ ته بېخي ډېر ور نژدې سو. خو بیا یې آس نوک وخور او غوڅارسو. بیا یې فال واچاوه او وپوهېدی چې معامله څه بل ډول ده. بالاخره یې امان وغوښت چې ومنل سو، او هغه د قریشو د انعام په هکله دوی ته معلومات ورکړل او بېرته د مکې په لوري رهي سو .

په دې ډول د هجرت دا قافله مزل په مزل په امن او امان مدینې منوری ته ورسېدل .

102- د مکې سره د حضرت محمد ﷺ مینه

د حضرت محمد ﷺ چې د مکې مکرمې سره څونه مینه او الفت وو، د هغې اندازه د هغو الفاظو څخه لگېدای سي چې هغه کله مکه، مدینې ته د هجرت په منظور پرېښوول، هغې ته په خطاب کې یې وفرمایل: " ما اطلبك من بلد و احبك الی و لولا ان قومی اخرجو نی ما سکنت غیرك ". [مشکوآ عن ابن عباس].

ژباړه: ته څه عجیبه ښکلی ښار یې او ماته څه عجیبه گران سوی یې. که زما قوم زه له تا څخه نه وای ایستلی زه به بېله تابل ځای نه وای اوسېدلی. یعنی زه مکه نه پرېږدم، او زه مې نه غواړي چې ځني ووزم، خو زما د قوم د نادودو له امله د خدای امر دغسي سوی دی. د مکې سره د آنحضرت د مینې او محبت ژورتیا له دې حدیث څخه نوره هم ښه څرگندیږي:

عن عبد الله بن عدي قال: رايت رسول الله ﷺ واقفاً على الحزوراء، فقال: " و الله انك

لخير ارض الله الى الله، واحب ارض الله الى الله ولولا اني اخرجت منك ماخرجت ". مشكواً.

ژباړه: عبد الله بن عدي وايي: ما رسول ﷺ وليدی چې په حزوره نومي خای کي ولاړ وو او مکې ته یې په خطاب کي ویل: " په رشتیاچي ته د خدای ډېره غوره مخکه یې، او د خدای ډېره خوښه مخکه یې. او که زه له تا څخه په وتلو نه وای اړسوی، زه به لتا څخه نه وای وتلی. "

103- د بیت الله شریفی قبله کېدل

قال الله تعالى وتبارك ﷻ: قد نرى تقلب وجهك في السماء فلنولينك قبلاً ترضها فول وجهك شطر المسجد الحرام وحيث ما كنتم فولوا وجوهكم شطره ﷻ [البقره: 144]

ژباړه: د آسمان لوري ته ستا بیا بیا مخ اړول موږ وینو. دادی موږ به اروو مرو تا هغی قبلې ته وگرځوو چې ته یې خوښوې. نو د مسجد الحرام (کعبې) لوري ته په لمانځه کي خپل مخ وگرځوه. اوس چې تاسي هرچیري اوسئ، نو هغه لوري ته په لمانځه کي مخونه واړوئ. په دې کي اختلاف دی چې تر هجرت د مخه قبله بیت الله وه، که بیت المقدس؟ ځیني وایي چې په مکه کي رسول ﷺ پر لمانځه بیت المقدس ته داسي درېدی، چې کعبه به یې هم په مخ کي وه. خو ځینو بیا ویلي دي چې یوازي یې بیت المقدس ته لمونځ کاوه. او امام بغوي (رح) ویلي دي چې رسول ﷺ او مسلمانانو تر هجرت د مخه د کعبې شریفې پر لوري لمونځ کاوه. خو کله چې مدینې منورې ته مهاجر رسول تر شپاړسو یا اوولسو میاشتو یې د بیت المقدس پر لوري لمونځ وکړ. او دغه قول صحیح بلل سوی دی. څنگه چې کعبه تر ټولو قبلو ستره او غوره ده. او رسول ﷺ یې په سپېڅلتوب ښه پوهېدی او د هغې د سپېڅلتیا په هکله د عربو احساسات هم ښه ور معلوم وه. او سربېره پردې د هغه د اولني پلار ابراهیم ﷺ قبله وه او رسول ﷺ د هغې تر څنگ وړوکی لوی سوی او د وړوکتوب په وختو کي د خپل نیکه عبد المطلب سره د هغې په دروازه کي ډېر کښېنستلی او اوسېدلی وو. او له بله طرفه یې د یهودو د قبلې پر لوري لمونځ زړه نه غوښتی، نو یې د دې سره مینه وه چې که د الله له لوري حکم راکړه سي چې بیا د کعبې په لوري لمونځ وکړم.

او په دې شوق کي به یې کله کله د آسمان په لوري مخ اړاوه، چې ښایي پر هغی ملا یکی یې سترگي ولگيږي چې داسي زېری ورکوي. البته دا خبره یې په زړه کي راگرځېدل، اما په خوله یې له ادبه نه ویل. نو بالاخره

د قبلې د گرځېدو حکم په پورته ډول نازل سو. رسول ﷺ د هجرت په دوهم کال د خدای تعالیٰ یا برات په میاشت کي د ام بشر بن براء بن معرور مېلمه وو. کله چې د ماپښین وخت راغی او خلك یې د بني سلمه په جومات کي چې د مدینې له ښارڅخه د شمال لوېدیځ په لوري د درو میلو په واټن پروت دی، لمانځه ته پاڅول، دوه رکعتو لمونځ سوی وو، چې په درېیم رکعت کي ناڅاپه د دې آیت وحی راغلې او سمدستي رسول ﷺ او په هغه پسي اقتدا کوونکي

جماعت ټولو د بيت المقدس له لوري دکعبې لوري ته مخونه واپړول. ښايي امام د مقتديانو شاته سوی وي او مقتديانو به يوازي مخ گرځول نه، بلکې په څه ډېر خوځېدو به يې خپل صفونه د امام ترشابربرکړي وي. تردغي ورځې وروسته له دې امله دغه جومات ته " مسجدالقبلتين " وايي، يعني د دوو قبلو جومات. او تردغي ورځې وروسته کعبه شريفه په ټوله نړۍ کې د ټولو مسلمانانو قبله وگرځېده.

104- د حديبيې سوله

څنگه چې د حديبيې سوله د مکې شريفې د فتحي او د اسلام د نورو زياتو برياليتوبونو بنسټ او پيلامه وه، نو ښايي چې لومړی د حديبيې د سولې په هکله معلومات وړاندي کړو او د دغو معلوماتو په رڼاکي د مکې د فتحي په هکله رڼا واچوو: حديبيې د جدې پرلارد مکې مکرمې څخه تقريباً (15) کيلو متره ليري يوه ناوه ده چې پخوا هلته د حديبيې په نامه يوه څاته منسو به وه او اوس يې " شميسي " بولي. رسول ﷺ

د هجرت په شپږم کال خوب وليد چې مکې ته په امن و امان ننوزي او عمره ادا کړي. د دې خوب په اورېدو سره اصحابو ﷺ د رسول ﷺ څخه د عمرې په سفر د تللو غوښتنه وکړه. نو هغه وو چې رسول ﷺ د ذوالقعدې (ميانۍ) په مياشت کې د (1400 يا 1500) تنو په ملگرتيا د عمرې په نيت د مکې په لور وخوځېد. هغو په " ذو الحليفه " کې د عمرې په نيت احرامونه وټپل او د هديي (قربانۍ) اوبښان يې هم ورسره رهي کړل .

کله چې قريشو ته د حضرت محمد ﷺ د دې سفر په هکله معلومات ورسېدل په ډېر زور او زور سره يې د مقابلې لپاره تيارۍ پېل کړې، او د خپلو متحدو قبيلو ستري ډلي يې را وغوښتلې چې په دې ډول د مشرکينو پوځونه د مکې د باندې په " بلدح " نومي ځای کې سره راغونډ سول. په همدې ډول کله چې محمدي قافله مکې ته نژدې (حديبيې) ته ورسېده نو د دوی ﷺ اوبښه هلته چو سوه او سره له ډېرو وهلو او کښولو هيڅ له خپله ځايه ونه خوځېده ، ځکه نو هلته تم سول. له مسور بن مخرمه څخه روايت دی: کله چې رسول ﷺ په دغه ځای کې واپړول ، هلته يوڅا وو چې ډېري لږي اوبه يې درلودې. کله چې دا اوبه خلاصې سوې اصحاب ﷺ له تندي څخه بېتابه سول. نو له دې پېښې څخه حضرت رسالت پناه ﷺ ته په خبرورکولو سره ، د نبوي معجزې له مخې اوبه دونه ډېري سوې چې ټول لښکر په اوبه سو. د خُزاعه د قبيلې وگړي تردې دمه لا په اسلام نه وه مشرف سوي. خو د مسلمانانو ملگري او د هغو په راز شريک وه. د هغو مشر بُديل بن ورقاء حضرت محمد ﷺ ته ورغی او ورته وپې ويل چې د قريشو د پوځونو سېلاب را روان سوی، په بلدح نومي ځای کې يې پر اوبو قبضه کړې، پرتاسو د بريد لپاره تيارې کوي او تاسي ته دکعبې شريفې د زيارت کولو اجازه نه درکوي. رسول ﷺ وفرمايل: هغو ته ووايه چې موږ د عمرې لپاره راغلي يو او جنگ نه کوو. ښه داده چې قريش تر يوې ټاکلي مودې پوري زموږ سره د سولې تړون لاسليک کړي. بُديل محمدي پيغام قريشوته واوراوه خو ناعاقبت انديش، جگړه مار، نوي ځوانان د دې پيغام اورېدو ته تيار نه سول. البته زاړه، تجربه کاروگړي د خبرو لپاره تيار سول. نو هغه وو چې بديل د سولې ټول شرايط واورول، يوه د پاخه عمر تجربه

کاره سړي عروه بن مسعود ثقفي وويل: محمد ډېر معقول شرطونه وړاندي کړي دي. که ماته اجازه وي، نو زه د هغه سره دا معامله يوې خواته کوم. نو څنگه چې قريشو پر هغه بشپړ باور او اعتماد درلود هغه يې خپل استازی وټاکي او د خبرو لپاره يې حضرت محمد ﷺ ته ور واستاوه. عروه د حضرت محمد ﷺ سره ضروري خبري ترسره کړې او بيرته ستون سو. هغه قريشوته وويل: زه څوڅو ځلي د حبشې د پاچا نجاشي، د قسطنطنيې د پاچا قيصر او د ايران د پاچا کسرا دربارونو ته ورغلي يم مگر ما داسي پاچا نه دی ليدلی، چې د هغه عظمت او سترتوب دي د حضرت محمد ﷺ غوندي وي او د هغه درباريان او رعيت دي د هغه داسي درناوی وکړي، لکه د حضرت محمد اصحاب چې د هغه درناوی کوي. نو زما تاسي ته دا نصيحت او رايه ده چې د هغه سره سوله وکړئ.

له دې پلوه حضرت محمد ﷺ د سولي د خبرو لپاره خراش بن اميه ته خپله ځانگړې اوبڼه ورکړه او قريشو ته يې ولېږي، خو قريشو اوبڼه ووژل او نژدې وو چې خراش هم ووژني. خو هغه يې ونه وژلای سو. هغه دا ټوله ماجرا د رسول ﷺ په حضور کي وړاندي کړه. په دې منځ کي قريشو پرمسلمانانو باندي د بريد لپاره يوه ډله ولېږل، چې د مسلمانانو لخوا ونيول سول. خو حضرت رسالت پناه ﷺ د خپلو لوړو اخلاقي صفاتو په مقتضا هغه ټوله وبخښل. نبي الرحماً ﷺ د قرشو د دې مخالفانه او معاندانه روپې سره سره يوځل بيا د سولي کوښښ وکړ او خپل زوم حضرت عثمان ﷺ يې هغو ته د خپل سفير په توگه ور ولېږي. د هغه تر لېږلو وروسته اصحابو وويل: عثمان څونه بختور سړی دی، هغه به د بيت الله په زيارت او طواف مشرف سي او موږ دلته بې برخي ناست يو. خو کله چې دا خبره حضرت محمد ﷺ واورېدل، نو ويې ويل: "زما د عثمان پر وفاداري باندي بشپړ باور دی چې هغه بېله موږ د کعبې شريفې طواف نه کوي". همدغسي کله چې حضرت عثمان د حضرت محمد ﷺ پيغام قريشو ته ورساوه. هغو جواب ورکړ چې تاته د طواف کولو اجازه ده. خو محمد ﷺ ته موږ هيڅکله اجازه نه ورکوو. مگر حضرت عثمان ورته وويل: زه هم د حضرت محمد ﷺ پرته طواف ته اړتيا نه لرم. هغه وو چې قريشو هغه بندي کړ او آوازه يې واچول چې قريشو هغه وواژه. کله چې دا خبر نبي کریم ﷺ ته ورسېد، نو سخت ناکراره سو. بيا هغه مبارك ﷺ تريوې ونې لاندي کښېنستی او ويې فرمايل چې د عثمان د ويني بدله اخيستل فرض باله سي. نو څوک چې غواړي په دې چاره کي شريک سي زما پر لاس دي بيعت راسره وکړي. چې ټولو اصحابو په خورا ډېر جوش او خروښ د ځانو د قرباني کولو بيعت ورسره وکړ. رسول ﷺ خپل کين لاس د حضرت عثمان ﷺ لاس وباله او پر خپل بل لاس يې کښېنېد، د عثمان له لوري يې هم بيعت وکړ، خو هغه له دې ثوابه څخه بې برخي پاته نه سي. که څه هم وروسته څرگنده سوه چې دا خبر غلط دی، سره د دې هم دغو سربښدونکو اصحابو د خپل شمېرد لېروالي او ظاهري اسبابو د نشتوالي سره سره د رسول ﷺ پر لاس د سربښدنې او فدا کاري بيعت وکړ. نو خدای ﷻ د دوی د دې غوره عمل اجر عظيم دا ورکړ چې په قرآن عظيم کي يې په ډېر صراحت سره د خپلي خوښي سند دوی ته ورکړ او د دې مبارك سند له مخي دغه بيعت د " بيعت رضوان " په نامه ونومول سو. حضرت مسور بن مخرمه څرگند وي چې په دې ترڅ کي قريشو هم خپله غلطې احساس کړه او سولي ته چمتو سول، هغو خپل يو د اعتماد وړ، ژب غړاندی ويندوی سهيل بن عمرو مسلمانانو ته د سفير په توگه ولېږي. تر ډېرو خبرو اترو وروسته، په څو شرايطو باندي جوړه وسوه. د سولي د تړون ليکل د حضرت علي

کرم الله وجهه پر غاړه وه. رسول ﷺ حضرت علي ته وفرمايل چې د تړون ليک په سرکي بسم الله الرحمن الرحيم وليکي. څنگه چې عربو د ليکونو په پيل کي د "باسمك اللهم" الفاظ ليکل او د "بسم الله" شريفي سره نا بلده وه، ځکه نو سهيل بن عمرو وويل چې د بسم الله پرځای دي همهنه پخواني الفاظ وليکل سي، او رسول ﷺ هم ومنل. بيا رسول ﷺ حضرت علي ته د دې جملې د ليکلو په هکله فرمايل: هذا ما قاضى عليه محمد رسول الله. يعني: دا تړون محمد د خدای ﷻ رسول ومانه. پدې باندي د سهيل تندي گونجي وکړې او ويې ويل که مور تا د خدای ﷻ رسول په توگه وپېژنو، بيا خو جگړه پای ته ورسېده. نو ته د دې پرځای خپل اود خپل پلار نوم وليکه. رسول ﷺ ورته وويل: که څه هم تاسي زما رسالت درواغ بولی، خوزه په خدای ﷻ لوړم چې زه د خدای ﷻ استازی يم. په هرحال رسول ﷺ ليکونکي ته وفرمايل چې يوازي زما نوم وليکئ خو حضرت علي ﷺ د ډېري ميني او عقيد تمندی له امله د هغه مبارک پرنامه د خط کښولو څخه ډډه وکړه. چې بيا خپله رسول ﷺ پر "رسول الله" باندي کرنه راوکښه او پدې توگه د تړون د شرايطو د ليکلو کار پيل سو. تړون پرلاندي شرايطو لاسليک سو:

1_ سرکال دي مسلمانان بېله عمرې ادا کولو بيرته ولاړ سي.

2_ په راتلونکي کال کي دي عمرې ته راسي، او تردرو ورځو تېرولو وروسته دي بيرته ولاړ سي.

3_ د وسلوسره دي نه راځي، هر يو صرف يوه توره دځان سره راوړلای سي. چې هغه به هم په تېکي کي وي او تېکي به هم په کڅوڼه کي وي.

4_ په مکه کي چې کوم مسلمانان له پخوا څخه اوسېږي هغه له مکې څخه نه سي تللای. او که له مسلمانانو څخه څوک په مکه کي اوسېدل غواړي، نو هغه به نه منع کېږي.

5_ د مکې له قريشو، يا مسلمانانو څخه که څوک مدينې ته ولاړ سي، هغه به بيرته مور ته سپاري. خو که کوم مسلمان مکې ته راسي هغه به بيرته مدينې ته نه لېږل کېږي.

6_ د قريشو او مسلمانانو ترمنځ به ترلسوکالو جنگ نه کېږي.

7_ د عربو قبایل به اختيار ولري چې د فريقينو څخه د هر لوري سره چې وغواړي په تړون کي شريکېدلای سي.

(د دې تړون له مخي بني خزاعه وو د نبي ﷺ ملگرتيا غوره کړه او بني بکر د قريشو ملگري سول.)

تراوسه لا پر تړون لاسليکونه نه وه سوي چې ابوجندل نومی د سهل زوی، کوم چې اسلام يې منلی وو او په مکه کي دکفارو په بند کي وو او په پښوکي يې بېړۍ لاوې چې په يو ډول تنبېدلی او هلته ورسېد. د هغه پر بدن باندي د ظلم او تشدد او د کفارو د بربريت نخښي له ورايه ښکارېدې. خو حضرت محمد ﷺ د تړون د موادو د مراعتولو له امله هغه بيرته قريشوته وسپاري او هغه ته يې داسي تسلا ورکول چې: "ابو جندله د صبر او زغم څخه کار واخله، خدای ﷻ به تاته ارو مروکومه لار پرانيزي. څنگه چې دغه روغه په ښکاره د ذلت او مغلو بيت روغه وه، نو حضرت

عمرؓ او نور اصحاب سخت په خپه سول. دوی ویل چې د مسلمانانو د دې یو نیم زرسرښندنکو په مخکي قریش څه اهمیت نه لري. خو د رسول ﷺ سترگي هغو احوالو او نتیجوتو وې چې د نورو له سترگو څخه پټي وې. هغه په بې مثاله استغنا، توکل او تحمل دغه سوله ومنل او خپلو اصحابو ته یې په دې لنډو الفاظوچي "الله ورسوله اعلم" ډاډ اوتسلی ورکوله. یعنی الله او رسول په داسي خبرو باندي ډېر ښه پوهېږي. تردې وروسته پیغمبر ﷺ اصحابو ته وفرمایل چې: اوس دلته اوبنان حلال کړئ، سرونه وخریاست، یا یې وربښتان لنډ کړئ او احرامونه خلاص کړئ. خو په دې خبره هیڅوک له خپله ځایه ونه ښورېږگل. پیغمبر ﷺ درې ځله امر وکړ، خو پرحبابه وو باندي په هغه وخت کي د غم او خفگان او زړه ماتوالي داسي سخته غلبه وه چې له خپله ځایه یې هیڅ حرکت ونه کړ. د پیغمبر ﷺ د رسالت په ټول دور کي تردغه یوه پلا پرته نور داسي ونه سوه. په دې باندي پیغمبر ﷺ سخت خفه سو. خپلي خپمې ته ولاړ او د ام المؤمنین حضرت ام سلمه (رض) سره یې د زړه خواله وکړه. هغې ورته وویل چې ته په پټه خوله تشریف یوسه اوخپل اوبن ذبح کړه او سرخړیونکی پیدا کړه خپل سر وخریه. تر هغه وروسته به خلك خپل په خپله ستا پیروي وکړي. همداسي وسول. د پیغمبر ﷺ د دې کار په لیدو سره خلکو هم قربانی وکړې، سرونه یې وخریل، یا یې وربښتان لنډ کړل او له احرامه را ووتل. او په داسي حال کي چې زړونه یې له غمه ډک وه مدینې ته رهي سول. په لاره کي د "الفتح" سوره نازله سوه او الله د دغي روغي نوم "فتح مبین" کښېښود. 105- د حدیبې د سولي سیاسي گټي که د وجدان آزادي وي او تعصب نه وي، نو اسلام داسي یو دین دی چې خپل په خپله انساني کائنات ځانته را جذبوي. لکه څنگه چې د "حدیبې سولي" ته له دې امله د "فتح مبین" اعزاز ور په برخه سو چې څنگه د مسلمانانو او کفارو ترمنځ د یوه تړون په ذریعه سوله منځ ته راغله او جنگ وځنډول سو، نو مشرکینو ته د امن او سکون په فضاء کي د مسلمانانو سره د راشي د رشي موقع په لاس ورغله؛ یو له بله په خبرو اترو او پوښتنو گروېږنو سره مشغول سول اود اسلام مقناطیسي کشش اود مسلمانانو سولي خوښوني، کریمانه اخلاقو، ښو او غورو اعمالو، صداقت، عدالت، حق خوښوني او حق پوهني او داسي ډېرو نورو ښو صفاتو کفار د هغو گرویده کړه. چې په نتیجه کي دا سوله د مسلمانانو لپاره د لوی خیر، رسمیت پېژندلو او سترو بریو لامل سوه. لکه چې تردې سولي وروسته خیرفتح سو، مسلمانانو ته ډېري ولجې په لاس ورغلې، خالد بن ولید او عمرو بن العاص، دوه نامتو شخصیتونه مسلمانان سول، اسلام زیات خپور سو، او په دوه کاله کي د مسلمانانو لښکر له یونیم زر تنو څخه لسوزرو تنو ته ورسېد، او په دې ډول د مکې شریفې د فتح کېدو شرایط راغونډ سول. هلته ابوجندل ﷺ د مکې په بندیکخانه کي د اسلام د حق دین تبلیغ پېل کړ چې د دغه تبلیغ په نتیجه کي په یوه کال کي درو سوو تنو اسلام راوړ. په دې ترڅ کي عتبه بن أسید ﷺ کوم چې لقب یې "ابو بصیر" وو د مکې دکفارو له ظلمونو په عذاب سو او مدینې منورې ته وتښتېدی. قریشو په هغه پسي د رسول ﷺ خدمت ته دوه تنه ولېږل، او غوښتنه یې ځني وکړه چې د تړون سره سم زموږ سپری بیرته را وسپاره. رسول ﷺ عتبه ته وفرمایل چې بیرته ولاړ سه. هغه عرض کړه ته ما بیرته دکفارو منگلو ته سپارې؟ څو ما بیرته کفرته مجبوره کړي؟ هغه ورته وفرمایل: "خدای تعالی به ستا د ژغورني کوم تدبیر وکړي". ابو بصیر مجبوره سو د دوو تنو په محافظت بیرته د مکې په لور رهي سو. خو کله چې ذو الحلیفې ته ورسېدی، یو کافر

یې وواژه اویل وېپرېدی، بېرته رسول ﷺ ته ورغی او شکایت یې وکړ. په دې وخت کې ابو بصیر هم بېرته مدینې ته ورسېدی او رسول ﷺ ته یې وویل چې: تاخو زه د تړون سره سم بېرته ور ولېرلم. اوس نو پرتاسوکومه ذمه واري نسته او وروسته بیا له مدینې څخه " عیص " نومي ځای ته، چې د سمندر پرغاړه " ذو مروې " ته نژدې وو، ولاړ او هلته یې استوگنه غوره کړه. وروسته د مکې مظلوم مسلمانان په پټه تېنېدل او د ابو بصیر سره به هلته یوځای کېدل. چې په دې ډول د ابو بصیر سره د اویا تنو مسلمانانو یوه غښتلې ډله را غونډه سوه. تردې وروسته به چې د قریشو د سوداګرۍ قافله له دې لارې شام ته تله، نو هغو به د قافلې سرې وژل او مال به یې ځني لوټاوه. چې په دې ډول دغه د غنیمت مال د هغو د خرڅ، خوراک ذریعه وگرځېدل. بالاخره قریش دغو حالاتو په تنگ کړه او د رسول ﷺ په حضور کې یې عرض وکړ چې موږ د تړون ترهغه شرط تېر یو چې که مسلمانان له مکې څخه مدینې ته تېنې موږ ته یې بېرته په لاس راکړئ. نوکه مسلمانان و غواړي چې مدینې ته ولاړسي هلته اوسېدلای سي. او موږ یې بېرته نه غواړو. تردې وروسته ابو بصیر او د هغه ملګري مدینې ته ورغلل او هلته و اوسېدل او د قریشو دکاروان لار پرانیستل سوه.

106- عمراً القضاء

قال الله تعالى: ﷻ : لقد صدق الله ورسوله الرؤيا بالحق لتدخلن المسجد الحرام ان شاء الله آمنين محلقين رؤسكم ومقصرين لاتخافون فعلم ما لم تعلموا فجعل من دون ذلك فتحاً قريباً [ﷻ الفتح: 27]

ژباړه: په واقع کې خدای ﷻ خپل پیغمبر ته رشتیني خوب ښوولي وو، چې هو به هو له حق سره سم وو. ان شاء الله تاسي به ارو مرو مسجد حرام ته د پوره امنیت سره ننوځئ، خپل سرونه به وخریئ او ورېښتان به لنډ کړئ او پر تاسي به هیڅ بیره نه وي. هغه په هغه خبري باندي پوهېدی چې تاسي نه پوهېدلایست. له دې امله هغه د خوب د پوره کېدو د مخه تاسي ته د هغه نژدې فتح درپه برخه کړه.

حضرت رسول او درو زرو اصحابو د هجرت د اووم کال د ذي القعدې په میاشت کې د حدیبیې د تړون سره سم د هغې تاریخي عمرې لپاره کومه چې په عمراً القضاء مشهوره سوه، مکې شریفې ته تشریف یووړ. دغه سفرته په اسلامي تاریخ کې په ډېر درناوي کتل کېږي. قریشو په مسلمانانو هیڅ کار ونه درلود، مسلمانانو په درو ورځو کې د عمرې د ادا کولو مناسک تر سره کړل، پدې وخت کې قریشو د مکې ښار پرې اېښي وو، او له نژدې غونډیو څخه یې د مسلمانانو د مناسکو د ادا کولو ننداره کول. د مکې د خلکو دا خیال وو چې مسلمانان د مدینې شریفې تودې آب و هوا ضعیفه کړي دي، له دې امله رسول ﷻ وفرمایل چې د طواف په لومړیو درو شوطونو (گردشونو) کې د اوږو په ښورولو سره د اتلانو غوندي حرکات تر سره کړي (دې حرکاتو ته په عربي کې رمل وایي) چې دا سنت تر اوسه پوري هم هماغسي جاري دی. د مسلمانانو دې رشتینو دیني ولولو او د عبادت دې ساده طریقې او ستر دیانت او

امانت پر کفارو یوه عجیبه ستره اغیزه وکړه. ښار له خلکو تش وو، خو هیچا ته یو وړوکی تاوان هم ونه رسېدی. چې د مسلمانانو دې ښه کردار په سلگونو کفار د اسلام لوري ته مایل کړه .

107 - د مکې فتح

د حدیبیې په معاهده کې چې د فریقینو ترمنځ وسوه، یو شرط دا وو چې ترلسو کالو به د دوی ترمنځ جگړه نه کېږي. همدغسې د عربو قبایل اختیار لري چې د کوم فریق سره وغواړي، د هغو سره ملگري او یوځای سي، او له دواړو جانبو څخه یو، داحق او اجازه نه لري چې د بل جانب پر حلیف او اتحادی باندې لاس پورته کړي. د تړون د دغې مادې له مخې د بني خزاعه قبيله د مسلمانانو ملگري وه. او د هغو حریفه قبيله بني بکر د قريشو سره یوځای سوې وه. د تړون د دغې تصریح سره سره قريشو د حرم دننه د بني بکرو په ملاتړ پر بني خزاعه وو برید وکړ، ځیني وگړي یې په بې رحمۍ سره ور ووژل او ځیني نور یې آخوا دې خوا تیت او پرک کړه. تردې پېښې وروسته د بني خزاعه وو ځیني خلك مدینې منورې ته ورغلل او حضرت محمد ﷺ ته یې شکایت وکړ. رسول ﷺ قريشو ته قاصد ولېږي، چې یا د مقتولینو خون بها (دیت) ادا کړئ، یا د بني بکرو ملاتړ پرېږدئ. او که داسې نه کوي، نو بیا اعلان وکړئ چې د حدیبیې تړون مات او له منځه تللی دی. قريشو چې دا شرایط واورېدل، د هغو په نمایندګۍ ګي قرظ بن عمر وویل: موږ ته درېیم شرط د منلو وړدی. بیا قريش پښېمانه سول او ابو سفیان یې د تړون د بیانوي کولو لپاره مدینې ته ولېږي او د رسول ﷺ حضورته حاضر سو. خو د رسول ﷺ د صبر پیمانې ډکه سوې وه او د بتانو له ناولتیا څخه یې د کعبې شریفې د پاکولو پرېکړه کړې وه. ځکه یې نو د تړون د بیانوي کولو څخه ډډه وکړه. او د کعبې د تطهیر لپاره یې تیاری پېل کړې. لنډه داچې د هجرت په اتم کال د روژې مبارکې پر لسمه نېټه د اسلام لس زره کسيز پوځ په خورا ډېر حشمت، عظمت او دبدبه د مکې په لور وخوځېد. محمدي لښکرو مکې مکرمې ته د یوه مزل یا تقریباً لسوکېلو مترو په واټن په " مر الظهران " نومي ځای (وادي فاطمه) کې واړول، او د رسول ﷺ د امر سره سم ټول پوځ بېل بېل ځایونه اورونه بل کړل. چې په دې ډول ټوله بېدیا د امن ارشو وگرځېده. سره د دې چې د راز د خورا پټ ساتلو له امله قريشوته د دې لښکرو د خوځښت په باب څه پته نه وه. خو دوی د خزاعه وو سره د خیانت له کبله په ډار کې وه، چې رسول ﷺ به له دې امله ارو مرو د غوږ تاو راکوي. نو ځکه یې مشوره سره وکړه او پرېکړه یې وکړه چې که د حضرت محمد ﷺ لښکر د جگړې لپاره راځي، نو د هغه په وړاندې به مزاحمت او مقابله نه کوي. او پردې سربېره به ابو سفیان بن حرب د دوی لخوا د رسول ﷺ څخه ټولو مکه والوته د امان ترلاسه کولو لپاره، استازی وي. او هغه ته به خبر ورکوي چې موږ مکه په دې شرط درسپارو، چې هغه د یوه آزاد ښار په توګه و پېژندل سي. او د اوسېدونکو د ځان او مال خوندي ساتل یې تضمین سي. خو هغو ابو سفیان ته دا دنده هم ورکړه چې که وپوهېدی چې د محمد لښکري لږ دي او قريش یې مقابله کولای سي، نو هغه ته به د جنگ اعلان ورکوي. البته قريشو د دې چارو لپاره حکیم بن حزام هم د هغه سره ملگري کړ. دغه مهال د حضرت محمد ﷺ اکا عباس بن عبد المطلب هم اسلام منلی وو، د مکې څخه یې د خپلې کورنۍ سره هجرت کړی وو او په لاره کې د هغه سره یوځای سو او بیرته

مکې ته رهي سو. کله چې اسلامي پوځ "مرالظهران" ته ورسېد او حضرت عباس ؓ د هغه ډيرښت او پياوړتيا وليدل، نو هغه ته د خپل قوم د خواری بېره پيداسوه، ځکه يې نو وپتېيل چې هرڅه ژر مکې ته ځان ورسوي او قریش د جگړې له نا خوالو وژغوري. هغه د شپې د مکې "اراک" نومي ځای ته ورسېد او په همدغه شپه يې وغوښتل چې هلته يو څوک پيدا کړي چې په دې باب سمدستي مشوره ورکړي. له ښه مرغه ابو سفیان، حکيم بن حزام او بديل بن ورقاء په همدغه شپه د مسلمانانو د لښکرو په هکله د معلوما تو تر لاسه کولو لپاره را وتلي وه. دوی نه وه خبر چې محمدي لښکري مکې ته د څلورو ميلو په واټن نژدې رسېدلي دي. کله چې هغو له اراک څخه د "مرالظهران" په لار کې خېمې، پوځ او زښت زيات اورونه وليدل سخت وارخطا سول، چې پای د حضرت محمد د لښکرو څارندويانو ونيول او بنديان يې کړه. دغه مهال حضرت عباس او دوی سره پېښ سول. حضرت عباس مشوره ورکړه چې اسلامي لښکروته بېله جگړې تسليم سي او امان وغواړي. ابو سفیان دغه مشوره بېله کوم تردده ومنل. نو هغه وو چې څارندويانو د بېرته خوشي کړه، ابو سفیان د رسول ؓ پرسپينه غا تره باندي چې حضرت عباس راوستلې وه، د هغه ترشا سپورسو او د رسول ؓ د قرارگاه پر لور يې رهي کړ. په لاره کې حضرت عمر ؓ چې دغه شپه د لښکرگاه د ساتني کار ور سپارل سوی وو پر پېښ سو او چې وپوهېدی چې ابو سفیان د حضرت عباس ترشا سپور دی ورغړ يې کړه: ای د خدای دښمنه! د خدای شکر دی چې بېله کومي ژمني او معاهدې يې ما ته د شپې په لاس را کړې. د ابو سفیان تېري ټولي نا کړدې ټولو ته معلومي وې. چې له هغو څخه هره يوه د هغه د وژني وړ وه؛ د اسلام سره د هغه عداوت او دښمني؛ پر مدينه منوره باندي په پلاوو پلاوو بریدونه؛ د عربوقبايلو را پاڅول او د رسول ؓ د وژلو پټه توطئه، دا ټولي خبري د هغه د مرگ سبب کېدای سوې. (حضرت عمر ته د ابو سفیان وژل ډېر آسانه کار وو، خو هغه چې وليدل چې د رسول الله د اکا ترشا د هغه پرغا تره سپور دی، په بېرته د رسول الله د اوسېدو د ځای په لوري وخوځېد، څوله هغه څخه د هغه د وژلو امر تر لاسه کړي. حضرت عباس د دې خبري په پوهېدوسره، د دې لپاره چې تر حضرت عمر د مخه د پېغمبر د اوسېدو ځای ته ورسېږي، غا تره چټکه کړه او تر حضرت عمر د مخه ورورسېد. خو حضرت عمر هم سمدستي پسي ورسېد او د رسول الله ؓ په مخکي يې د ده پرسر د حضرت عمر سره شخړه سوه. چې پای رسول ؓ امان ور ته ورکړ او عباس ته يې وفرمايل چې ته يې نن شپه ستا په کور کې وساته، سبا سهار يې ماته راوله. وايې چې بديل بن ورقاء کوم چې د خزاعه وو سردار او د مسلمانانو حليف (ملگري) وو او حکيم بن حزام چې د بي بي خديجې د اکا زوي وو، هم د شپې د عباس ؓ په کور کې وه. خو ځيني بيا وايي چې کله حضرت عباس، ابو سفیان پرغا تره سپور کړ، دوي بيرته پر شا وگرځېدل. د ابو سفیان پر خېمه يې سختي پيرې ولگولې او کله چې سهار سو، هغه يې د رسول ؓ حضور ته وروستی او ترڅه زړه نا زړه توب وروسته يې د حضرت عباس ؓ په مشوره ايمان راوړ، او بيا يې بېله مقاومت د مکې د سپارلو تړون ورسره لاسليک کړ. البته د رسول ؓ لخوا هم تضمين او ډاډ ورکړه سو چې دوي به د مکې د خلکو د مالونو او ځانونو ساتنه کوي. حضرت عباس ؓ حضرت محمد ؓ ته عرض وکړ چې ابو سفیان عزت خوښوونکی سړی دی، نو ده ته څه عزت او وياړ هم ور په برخه کړه. هغه وفرمايل: "ښه دی، څوک چې د ابو سفیان په کور کې يا په مسجد الحرام کې پناه واخلي. يا دخپلو کورونو دروازې په ځانو پسي وتړي يا وسله پر مخکته

کښېږدي، هغه ته دي امان ورکول کيږي". وايې چې دغه مهال حکيم بن حزام هم مسلمان سو او ده او ابو سفیان دواړو رسول ﷺ ته سلاورکړه چې تر مکې د مخه هوازن ته د جگړې لپاره ولاړسي خو رسول ﷺ ونه منل. بيا رسول ﷺ وفرمايل دوي د غرونو په يوه لورپه او تنگه ناوه کي ودروي، خو د خدای ﷻ د پوځونو د سترتوب ننداره وکړي او د هغو غښتلتيا، ښه نظم، ښې وسلې او د شمېر ډېرښت په درسته توگه وويني. تردې وروسته ابو سفیان مکې ته ولاړ او خپل قوم قريشو ته يې وويل: د محمدي پوځونو په وړاندي وسلې پر مخکې کښېږدئ او جگړه مه ورسره کوئ او هغوي يې د اسلام منلو ته هم وبلل. خو په دې وخت کي ځيني احساسا تي وکړي د قريشو د لښکرو د راغونډولو او د نبوي پوځ په وړاندي د ټينگار په تکل کي سول او ځينو د ابو سفیان له خبرو څخه سروغړاوه. ان چې د هغه مېرمني " هند " قريش د هغه وژلوته وهڅول. خو د دوی دې هڅو څه ځای ونه نيو او خلك تردې خبرو اورېدلو وروسته سره تيت سول. چې په پايله کي د ټولو زړه ته تېره سوه چې د اسلام د پوځ سره مقابله بې ځايه کاردی. نو يې د ابو سفیان خبري ومنلې او د اسلام د پوځ په وړاندي يې د نه مقاومت پرېکړه وکړه. کوڅې يې خالي کړې؛ وسلې يې وغورځولې او په خپلوکورونو، مسجد الحرام او د ابو سفیان په کورکي کښېښتل. رسول ﷺ د مکې په لار کي په " قديد " نومي ځای کي خپل پوځونه پر قبایلي بنسټ سمبال کړه او له هغه ځايه يې د مکې په لوري په بشپړه تيارې وڅوځول. خو کله چې " ذي طوی " نومي ځای ته چې اوس " زاهر " ورته وايې ورسېدل، نو دغه لس زريز پوځ يې پر پنځو غونډونو ووېشي. پخپله حضرت محمد ﷺ د لومړي غونډ مشر وو په کوم کي چې د مهاجرو او انصارو لويان او د عربو قبا يلو مشران او سرداران شامل وه. او د نورو څلورو غونډونو مشري يې خالد بن وليد ﷺ، زبير بن عوام، ابو عبیده او سعد بن عباد ته وسپارل. خالد بن وليد ته يې حکم ورکړ چې ستا لښکردي مکې ته د هغې د لاندنۍ برخي (ميمنې) څخه ننوزي. زبير بن عوام ته يې حکم ورکړ چې د مکې له پاسنۍ برخي (ميسرې) څخه هغې ته ننوزئ او په " حجون " کي بيرغ جگ کړئ. پخپله هم له دغي لاري ور وڅوځېد. د حضرت ابو عبیده پلي پوځ ته يې حکم ورکړ چې تاسي د مکې د ناوې منځ واخلي او هغې ته ننوزئ. او سعد ته يې حکم ورکړ چې ستا پوځ دي مکې ته د هغې د جنوب لوېديزي لاري ننوزي. دغه راز رسول ﷺ د خپل پوځ قوماندانانو ته په مکه کي د وسلې نه کارولو او د پېښکي (احتمالي) جگړه کوونکو پرته د نورو وگړو نه وژلو په هکله ډېر سخت احکام صادرکړه. بالاخره د هجرت په اتم کال د روژې پر شلمه (د ورځو په نېټوکي اختلاف دی او ښې دقيقې نه دي) نبوي پوځ بېله کوم مقاومت مکې ته ننوت. خو يوازي د خالد بن وليد لښکر د يوڅه سپک او بابېز مقاومت سره مخامخ سو. مورخين په دې هکله وايي چې په لار کي د خالد بن وليد ﷺ له ملگرو څخه گرز بن جابر فهري او حُبَيْشُ يا حُنَيْسُ بن الاشعر له دې امله چې د لښکرو څخه بېل سوي وه، او پر بله لار روان وه، په شهادت ورسېدل. او په " خندمه " نومي ځای کي د خالد لښکر د قريشو د پای لوجانو د مقاومت سره مخامخ سو، چې په يوه سپک بريد کي دوولس يا اته ويشت، او په بل روايت اويا تنه مشرکان ووژل سول او نور وتښتېدل.

108 - حضرت محمد ﷺ، مکه او کعبه

لکه چې د مخه مو وویل، کله چې نبوي لښکري مکې ته ننوتلې، هلته بيله د خالد بن ولید له سپکي نښتي نوري څه پېښي ونه سوې. د دې پوځ یوه سالار حضرت زبیر بن عوام ته دنده ورکړه سوې وه چې د خپلو ځواکونو سره یو ځای د مکې په "حجون" نومي ځای کې واړوي. هغه په حجون کې د رسول ﷺ بیرغ پورته کړ او د هغه د اوسېدو لپاره یې قبه (د څرمني خېمه) ودرول او بیا رسول ﷺ ورغی او په خېمه کې واوسېدی. چې د هغه سره حضرت ام سلمه (رض) او حضرت میمون (رض) هم وې. حجون د "معلأ" مقبرې ته نژدې سیمه ده چې ورختل ستو نرمن وه، خو بیا معاویه، بیا عبد الملک، بیا مهدي او بیا په 811 س. کال کې او بیا د 820 س. کال په شا و خوا کې د مصر پاچا هغه اواره کړه او ختل یې ورته آسانه کړل. حجون اوس هم په مکه کې پاتې او پېژندوی نوم دی. خو د مکې د ښارد نوي پراختیا په پایله کې نوي ودانۍ پر راغلي دي. په فتح مکه کتاب کې وايي چې: "دغه ځای د حضرت محمد ﷺ پوځي قرارگاه وه چې هغه د مکې د اوسېدو په مهال همدلته اوسېدی". هغه ﷺ په داسې حال کې چې د الفتح سوره ویل، بېله احرامه مکې ته ننووت او اصحابو یې هم احرامونه نه وه تړلي. خو کله چې حضرت محمد ﷺ مکې ته د ننوتلو اراده وکړه، غسل یې وکړ او له دغه ځایه یې چې شاوخوا او وروسته او وړاندې یې موجود انصار او مهاجرو پوځي قوماندانان روان وه، د مسجد الحرام په لوري مارش وکړ. او په ډېر هیبت او شان و شوکت د تکبیرونو په ویلو سره، مسجد الحرام ته ننوتل. هغه ﷺ د زیا تي گني گوني (ازدحام) له امله د حجر اسود استلام د لکړې په وسیله وکړ او بیا یې د خپلي اوبښي په سپرلی د خدای د کور طواف وکړ. بیا یې دوه رکعته لمونځ وکړ. بیا د زمزم څا ته ورغی، د زمزم اوبه یې وچښلې او اودس یې په تازه کړ. بیا یې د مقام ابراهم په نامه ډبره چې په بیت الله شریفه پوري نښتې پرته وه، پر همدغه اوسني ځای کښېښوول. خود واقدي په وینا کله چې رسول ﷺ د طواف څخه وزگار سو، نو له خپلي اوبښي کوز سو او معمر بن عبد الله بن نضله د هغه اوبښه د مسجد د باندي و ایستل او بیا یې زغره واغوستل او خول یې پر سرکړ، چې توره لنگوټه یې ترهغه خول لاندې تړلې وه، مقام ابراهیم ﷺ ته ورغی. هلته یې دوه رکعته لمونځ وکړ. بیا د زمزم څاته ولاړ. رسول ﷺ د طواف په دوران کې په یوه لیندۍ پرکعبه او د هغې پر شاوخوا درې سوه شپېته ځای پرځای سوي بتان مات کړه، چې د هغو د ماتولو په مهال یې ویل ﷺ: جاء الحق وزحق الباطل ان الباطل کان زهوقا ﷺ [الاسراء: 81] یعنی: حق راغي او باطل له منځه ولاړ بېشکه چې باطل له منځه تلونکي دی. دغه راز یې و ویل ﷺ: جاء الحق وما یبدئ الباطل وما یعید ﷺ [سباء: 49] یعنی: حق راغلی دی او اوس د باطل لپاره هیڅ نه سي کېدای. دغه رنگه یې حضرت عمرته وفرمایل چې: پرکعبه باندي ټول تصویرونه ایسته کړي. البته حضرت رسول ﷺ له دې امله چې د احرام په حالت کې نه وو یوازي په طواف کولو بسنه وکړه.

109 - په طواف کې پر پېغمبر ﷺ باندي د یوه سړي برید

یوه سړي چې نوم یې "فضاله" بن عُمیر ملوح لیثي وو، د مکې د فتحې د تاریخي ورځې د طواف په دوران کې وغوښتل چې رسول ﷺ ووژني. مگر خدای تعالی هغه له دې ناوړه قصده خبر کړ چې دا کوښښ ناکامه سو او وروسته دغه سړي اسلام راوړ. کله چې دغه سړي رسول ﷺ ته نژدې سو، نو رسول ﷺ هغه ته مخ ور واړاوه او ځني ویې پوښتل:

ته فضاله يې؟ هغه ورته وويل هو! ای د خدای رسول ه زه فضاله یم. هغه ورته وويل: په زړه کي دي څه خبري کولې. هغه ورته وويل: هيڅ خبري مې نه کولې، د خدای ﷺ ذکر مې کاوه. رسول الله ومسل او ورته وبي فرمايل: له خدايه بخښنه وغواړه. بيا هغه خپل مبارک لاس د فضاله پر ټيرکښېښود، چې په دې ډول د هغه زړه ارام سو. فضاله وايي: په خدای لوړم چې لا رسول الله ﷺ زما له ټيره لاس نه وو ايسته کړی، چې ماته د خدای په خلکو کي تر ټولو ډېرگران او راتېرسو. او په دې ډول هغه اسلام راوړ. فضاله وايي چې زه خپل کور ته بيرته راتلم چې په لار کي هغه ښځه په مخه راغله چې ما به پخوا وړاني خبري ورسره کولې. هغې راته وويل: راسه خبري سره وکړو. ما ورته وويل: نور زه ستا سره خبري نه کوم. بيا يې څو اشعار وويل چې دغه يې ژباړه ده: دې و ويل را سه خبري وکړو ما ورته و ويل چي نه يې کوم زه نور الله او اسلام منع کړمه تا محمد او د خدای پوځ ونه ليد؟ چې دکعبې بتان يې ټوله مات کره نوزه هم ستا د مخ بت نه لمانځم نور.

110 - رسول ﷺ ته دکعبې د کلی د ورکولو څخه ډډه کول

رسول ﷺ ترطواف او دکعبې د باندي بتانو ترما تولو وروسته حضرت بلال ﷺ دکعبې شريفې په خادم اوکلي ساتونکي عثمان بن طلحه پسي واستاوه، څو دکعبې د دروازې کلي ځني راوړي. دکعبې حجابت (خدمت او کلي ساتل) به تل د بني عبد الدار سره وو. کله چې عثمان بن طلحه مسلمان سو او مدينې ته يې هجرت وکړ، نو د کعبې کلي د هغه مور ته ورسېده کومه چې د مکې د فتحې تر ورځې پوري لا پرشړک ولاړه وه. نو حضرت عثمان خپلي مورته ورغی او ورته وبي ويل چې د کعبې کلي حضرت پېغمبر ﷺ غوښتي ده، رايې کړه چې وريې وړم. خو هغې د کلی د ورکولو څخه ډډه وکړه. عثمان ورته وويل: په څښتن لوړم چې ته به دا کلي حضرت محمد ﷺ ته اړو مرو ورکړې، که يې ماته رانه کړې، بل يو رالېږي او دا کلي درڅخه اخلي. دوی دغه خبري کولې چې ناڅاپه يې د ابو بکر ﷺ او عمر ﷺ غږ واورېدی. د عثمان مور وبيړېدل او سمدستي يې کلي خپل زوی ته ورکړه. حضرت عثمان د رسول ﷺ په حکم دکعبې دروازه پرانيستل، د هغې دننه يې د تصويرونو د ايسته کولو امر ورکړ او هغه د لرگي څخه د کونړي جوړسوی بت يې پخپله مات کړ.

111 - د کعبې دننه د رسول ﷺ لمونځ

تر دې وروسته رسول ﷺ په داسي حال کي چې اسامه او بلال هم ورسره وه، دکعبې دروازه وتړل. بيا له دروازې څخه مخامخ دېوال ته دکابو درو گزو (138 سانتي مترو) په واټن په کعبه شريفه کي شمالي لوري ته چې دوه ستونونه يې ښي لوري، يوستون يې کين لوري، او درې ستونونه يې وروسته وه (هغه مهال په کعبه کي شپږ ستونونه وه، اوس درې دي)، پر لمانځه و درېد اودوه رکعته لمونځ يې وکړ. حضرت اسامه ﷺ او حضرت بلال ﷺ هم دوه رکعته لمونځ وکړ.

112 - د رسول ﷺ تاريخي خطبه (وينا)

وروسته رسول ﷺ دروازه پرانیستل، د دروازې په دواړو بازوگانو پورې یې لاسونه ونيول او په داسې حال کې چې لاندې یې قریش او نور ټول انتظار وه و یې فرمایل: "له خدایه پرته بل د پالنې وړ (معبود) نسته، هغه یودی، شریک نه لري. هغه خپله ژمنه رشتیاکړه او د خپل بنده (رسول ﷺ) سره یې مرسته وکړه او یوازې یې ټولو باطلو ډلگيو ته ماته ورکړه. واوری! د بیت الله د خدمت کولو او د حاجیانو د اوبو ورکولو (حجابت اوسقاییت) پرته نور ټول عزت، وینه او شته زما تر دغو دوو قدمونو لاندې دي. یعنې د جاهلیت ټول رسوم او دودونه باطل دي. په یاد ولری! په خطا قتل یا شبه عمد قتل کې چې په شلاخه یالکړه وي، مغلظ دیت دی. یعنې سل اوبهان به ورکوی چې له هغو څخه به څلوېښت بلارې اوبني وي. ای قریشو! خدای ستاسې د جاهلیت غرور او په پلار، نیکه ویاړ له منځه یووړ. ټول خلك له آدم ﷺ څخه پیدا سوي، او آدم له خاورو پیدا سوی دی. بیا یې دا آیت تلاوت کړ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتَقْوَمُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾. [الحجرات: 13] ژباړه: ای خلکو! مور تاسې له یوه نارینه او یوې ښځې څخه پیدا کړي یاست، او بیا مو تاسې قومونه او قبیلې وگرځولاست، څو تاسې یو له بله سره وپېژنی. په حقیقت کې د الله ﷻ په نزد له تاسې څخه تر ټولو زیات عزت من هغه څوک دی چې په تاسې کې تر ټولو زیات پرهیزگار وي. بیشکه الله ﷻ پرهڅه پوهېدونکی او باخبره دی. بیا یې وویل: "ای قریشو! تاسې څه گومان کوئ چې زه له تاسې سره څه کړنه کوم؟" هغو ورته وویل: مور گومان کوو چې ته زموږ سره د ښو، ښه ورور او ښه وراره په توگه کړنه کوې. هغه ﷻ ورته وویل: "نو زه تاسې ته هغه خبره کوم چې حضرت یوسف ﷺ خپلو وروڼو ته کړې وه: [لا تثریب علیکم الیوم اذهبوا فانتم الطلقاء]". یعنې: پر تاسې باندي کومه مواخذه او سرزنش نسته، ځی تاسې ټول عفو او آزاد یاست.

113 - دکعبې کلي بېرته عثمان ته ورکول.

کله چې تر خطبې ویلو وروسته رسول ﷺ په مسجد الحرام کې کښېنستي، حضرت علي ﷺ چې دکعبې کلي یې په لاس کې وه حاضر سو او ورته وپې ویل: ای د خدای استازې مور ته د حاجیانو د اوبولو (سقاییت) پردنده سر بېره دکعبې دکلی د سا تلو (حجابت) عزت هم را په برخه کړه (د خدای رحمت دي وي پر تا باندي). (د یوه بل روایت له مخې دغه غوښتنه حضرت عباس ﷺ وکړه. نو رسول ﷺ وفرمایل: "عثمان بن طلحه چیرې دی؟" کله چې یې هغه ورته راوست، ورته وپې فرمایل: "عثمانه! واخله دغه ده کلي دي. نن د نېکی او وفاداری ورځ ده". کتابونه وایې: کله چې هغه مبارک کلي ورکول ورته وپې ویل: "دا د تل لپاره واخله. ستاسې څخه به دغه کلي هغه څوک اخلي چې ظالم وي. ای عثمانه! خدای ﷻ تاسې د خپل کور امین کړي یاست، نو چې د دې بیت الله شریفې په سبب څه تاسې ته په لاس درځی په معروفه؛ ښه پېژندل سوې (حلاله) توگه یې خورئ. او دا آیت یې تلاوت کړ: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْتِي مُرْكَبًا أَنْ تَأْتُوا الْأُمَّتَ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ [النساء: 58] یعنې: لوی څښتن پرتاسې مؤمنانو امر کوي چې امانتونه د هغو اهل او څښتنانو ته وسپاری (دا آیت په ځانگړې توگه د عثمان بن طلحه په هکله نازل سوی دی). عثمان بن طلحه وایې چې مور د جاهلیت په زمانه کې دکعبې دروازه هره دوشنې او پنجشنبې خلاصول. یوه ورځ حضرت محمد ﷺ راغی،

خو د نورو خلکو سره کعبې ته ننوزي. ما څه ترخوله تېره خبره ورته وکړه، خو هغه له سپرې سينې (حلمه) کار واخيست، او ويې ويل: "ای عثمانه دا ځای يې نخبه چې يوه ورځ به دغه کلي زما څخه وي". ما ورته وويل: هغه مهال به نو قريش خوار سوي وي. ده وفرمايل: "نه، بلکي د عزت څښتنان به وي". بيا هغه کعبې ته ور ننوت. د رسول ﷺ دې خبرې زما زړه ته دا را تېره کړه چې په رشتيا به داسې وسي. ځکه نو ما و پتېيل چې اسلام راوړم. خو قوم مې له دې امله ډېر و زورولم. کله چې رسول الله ﷺ د عمرآ القضاء لپاره مکې ته راغی، خدای تعالی مې په زړه کي اسلام را واچاوه. خو ما ونه سواى کولای چې له نژدې ورسره وگورم، څو هغه بېرته مدينې ته ولاړ. بيا ما وکولای سواى چې مدينې شريفې ته ولاړ سم. په مدينه کي مې د رسول ﷺ سره بيعت وکړ او هلته ورسره پا ته سوم، څو چې د مکې د فتحي د غزا لپاره ور سره رهي سوم، کله چې رسول ﷺ مکه فتح کړه زما څخه يې د کعبې کلي واخيستل او بيا يې بېرته ماته وسپارل، زه ځني رهي سوم. خو هغه راپسې را غږ کړه او زه بېرته ور وگرځېدل. رسول ﷺ راته وويل: په ياد دي چې ما د مخه يو مهال در ته ويلي وه چې دا کلي به يوه ورځ زما سره وي؟ ما ورته وويل: بلي! زه شاهدي وایم چې بېشکه ته د خدای ﷻ استازی يې. وايې چې عثمان د رسول ﷺ ملازمت غوره کړ او د کعبې کلي يې خپل د اکا زوي "شيبه" ته ورکړه.

114 - د کعبې شريفې خزانه

کله چې ابراهيم ﷺ کعبه ودانه کړه د هغې دننه يې د ورننوتونکي بني اړخ ته د څا غوندي د دروگزو په ژوروالي يو غارگډی وکيندى، او هغه شيان به يې ور اچول کوم چې خلکو به په سوغات کي ورته ډالۍ کول. لکه پسول، سره او سپين زر، خوشبويي او داسې نور. چې له دې امله دغه څاډوله ځای د کعبې په خزانه ونومول سو. دغه رازد ځينو لاملونو له امله دغه ځای ته "جُب"، "غبغب" او "اخسف" هم ويل سوي دي. کله چې قريشو کعبه د رسول ﷺ تر بعثت پنځه کاله د مخه بيا ودانه کړه، د کعبې دغه غارگډی يې هماغسي پر خپل پخواني حال پرېښود، او پر هغه باندي يې هماغه د "هبل" په نامه يو ستر بت کښېښود، کوم چې د بني خزاعه وو د قبيلې مشر او د مکې پخواني واکمن عمرو بن لحي له مآرب يا الجزيرې څخه ورته راوړی وو. امام ازرقی (رح) په اخبارمکه کي وايي چې رسول ﷺ د مکې د فتحي په مهال د مکې په دغه خزانه کي اويارزه اوقيه سره زر و موندل. او علامه ابن خلدون په خپله مقدمه کي وايي چې په دغه خزانه کي لس لکه ديناره هم وه کوم چې وزن يې دوه سوه قنطاره وو. د هغو په هکله حضرت علي کرم الله وجهه، رسول ﷺ ته وويل کشکي دغه شته په جگره کي ولگوې، خو هغه ﷺ لاس هم ورنه وړ. بيا ابو بکر هم د خپل خلافت په مهال څه غرض په ونه کړ. حضرت ابن وائل وايي: د کعبې د خادم شيبه نومي سره په کعبه کي پرچوکۍ کښېښتم. هغه راته وويل: يو وخت پردغه چوکۍ حضرت عمر ﷺ کښېښتی او ويې ويل: "پتېيلې مې ده چې په دې کعبه کي چې څه سره او سپين زر دي، پرې نه ږدم او ټول پرمسلمانانو ووېشم. شيبه وايي: ما ورته وويل چې ستا دوو ملگرو حضرت محمد ﷺ او ابو بکر صديق ﷺ خو داسې نه دي کړي. نو حضرت عمر وويل هغه خو ستر سپرې دي. که هغو داسې نه وي کړي نو زه هم د هغو پيروي کوم او دا کار نه کوم. (بخاري او

ابو داود). د ابن الزبير او حجاج لخوا دکعبې د بيا جوړونې په هکله چې تاريخ ليکونکو څه څرگندونې کړي دي په هغو کې د دغه څا په هکله څه نه په سترگو کيږي، چې آيا هغو دغه څا پر خپل حال پرې ايښی، که يې ډک کړی دی. خو الحاج عباس کراره ليکي: داسې ښکاري چې ابن الزبير ﷺ دغه څا له ډبرو ډک کړی وي. او حجاج هم بيرته د پخوا په شان نه وي جوړ کړی. چې البته تر نن ورځې پورې به دغسې پاته وي. نوکله چې يې دغه څا له منځه يووړ دکعبې خزانه يې د شيبه په کور کې خوندي کړه، او په وروسته کې به هم چې کوم شيان کعبې ته هديه کېدل، د شيبه حجبې په کور کې به ساتل کېدل. علامه ابن خلدون (رح) وايي چې دغه خزانه د افطس ترفتنې پورې چې په کال 199 س. کې پېښه سوه، خوندي وه. کله چې حسن افطس پر مکه واکمن سو، نو يې له کعبې څخه دغه خزانه را وکښل او ويې ويل: دا خزانه چې په کعبه کې پرته وي په څه درد خوري، دغسې خو دا بې گټې پرته ده، کعبه داڅه کوي؟! زه د دې مستحق يم، دا بايد پر جهاد ولگوم. چې بالاخره يې هغه واخيستل او خرڅه يې کړه. له هغې ورځې څخه دکعبې خزانه له منځه ولاړه

115 - د مکې له شتمنو پور

رسول ﷺ د يوه فاتح په توگه کولای سواي چې د مکې خزانه ياد مکې له مغلوبو شتمنو څخه هرڅه واخلي. خو هغه نه دکعبې له خزانه څخه څه واخيستل او نه يې د مکې له شتمنو څخه يو درهم په زور واخيست. سره د دې چې د ده پوځيانو د غربت او نشتمنۍ له کبله شتوته ډېره اړتيا هم درلوده. نبي ﷺ د مکې له شتمنو څخه د هغو په خوښه، يونيم لک درهمه په پور واخيستل او هغه يې د پوځ پر اړو وگړو ووېشل. بيا کله چې هغه ته لوی څښتن د "حنين" په غزا کې پرهوازنو باندي بری ور په برخه کړ او له مشرکينو څخه يې ډېر شته د ولجې په توگه په لاس راوړل نو يې د مکې د شتمنو قرض د مننې په ويلو سره بيرته ورکړ.

116 - دکعبې پر بام باندي د بلال ﷺ اذان

کله چې د مکې د فتحي په ورځ د ماښام د لمانځه وخت را و رسېدی، حضرت بلال د حضرت پېغمبر ﷺ په امر دکعبې بام ته وختی او اذان يې وکړ. دغه مهال ابو سفیان، عتاب يا د هغه ورور خالد بن اسيد، حارث بن هشام او ځيني نور دکعبې په شاوخوا ککوم ځای ناست وه. عتاب وويل: خدای پراسيد مهرباني وکړه چې د مکې ترفتي يوه ورځ د مخه مرسو او دغه اذان يې وانه وړېد. حارث وويل: واورئ! واللہ! که ماته معلومه سي چې هغه پر حقه دی، زه به يې دستي پيروي وکړم. ابو سفیان وويل: گورئ! واللہ! زه څه نه سم ويلای. ځکه زه چې هرڅه وایم، نو دغه شگي هم زما په هکله خبر ورکوي. تردې وروسته نبي ﷺ دوی ته ورغی او ورته ويې فرمايل: "تاسي چې اوس کومي خبرې کولې هغه ماته ټولي معلومي سوې. تا ای فلانیه! داسي وويل. تا ای فلانیه! داسي وويل. او تا ای فلانیه! داسي وويل". د دې سره سم حارث او عتاب وويل: موږ شاهدي وايو چې ته د الله رسول يې. په خدای ﷻ

قسم چې زموږ سره څوك نه وو ناست، چې زموږ له دغو خبرو څخه خبر سي او موږ ووايو چې هغه به تاته ويلي وي. او ابو سفیان وويل: ما خو ای د خدای رسوله څه نه دي ويلي. رسول ﷺ وخنډل.

117 - د فتحي په دوهمه ورځ د رسول ﷺ خطبه

د مكې د سوبي (فتحي) په دوهمه ورځ تر ماښين وروسته بيا رسول ﷺ د خلكو په منځ كې ودرېدی، د خدای حمد او ثنا يې وويل، ويې فرمايل: " ای وگړو ! خدای ﷻ پر مکه باندي اصحاب فيل مسلط نه كړل، خو د هغه رسول او مؤمنان يې پر واكمن كړل. او خدای ﷻ چې كومه ورځ اسمانونه او مځكي وموندلې، په هغه ورځ يې مکه حرامه (د درناوي وړ) وگرځول. نو د الله ﷻ د حرمت (درناوي) په سبب تر لويې ورځې (قيامته) د مكې ښار د درناوي څښتن دی. څوك چې پر څښتن او وروستۍ ورځ باور لري، هغه ته روانه ده چې په هغې كې ويني وبهوي او يا د دې ځای كومه ونه ماته كړي. كه څوك ووايې چې محمد ﷺ دلته جگړه كړې، نو زه هم داكار كولاى سم. هغه ته وواياست، چې محمد ﷺ ته خو خدای ﷻ اجازه ور كړې وه او تاته يې اجازه نه وه در كړې. اوماته هم د ښار د يوه لږ مهال؛ د ورځې د څښت د يوه ساعت لپاره حلال گرځول سوى وو. او اوس يې حرمت بيرته د پخوا په شان د قيامت تر ورځې پر ځای سوى دی. اوس ښايي چې دغه خبري حاضران هغو ته چې نه دي حاضر هم ورسوي ". په بل روايت كې دا هم زياته سوې ده چې: " د دغه ځای څوزان دي نه شكوي. ښكار دي نه شري (د حرم د مرغانو ښكاردي نه كوي)، او پرمځكه لوېدلى شى دي نه پورته كوي، مگر هغه څوك دې پورته كوي چې د هغه د پېژندلو او اعلانولو نيت لري. او وابنه دې نه شكوي ". دغه مهال حضرت عباس ﷺ ورته ودرېدی او ورته ويې ويل: ای د خدای رسوله اذخر دي شكوي. ځكه چې دا زموږ په قبرونو او كورونو كې په كار يږي. بيا هغه وويل: " اذخر دي شكوي ". اذخرچي په دري " كاه مكي " او په انگرېزي (Lemon Grass)) ورته وايي، په عربوكي يو ډول مشهور وابنه دي چې د هغه پاني او بېخ يو ډول ځانگړى ښه بوى وركوي، او گل او بېخ يې د درملو په توگه هم استعمال يږي. د هند، پاكستان او چين په ځينو سيمو كې هم پيدا كيږي. (خواص الادويه). وايي چې بنو خزاعه وو په دغه ورځ د هزيل د قوم يو سړى وژلى وو. رسول ﷺ چې له دې امله زيات خفه او په غوسه سوى وو، په دې هكله وويل: " ای د خزاعه د قبيلې خلكو ! خپل لاسونه له وژنو څخه لنډ كړئ. كه وژل گټور كار واى، نو ډېر ووژل سول. تاسي چې كوم سړى وژلى دى زه به د هغه ديت وركوم. كه بيا كوم چا څوك وواژه نو دوژل سوي سړي تر شا پاته كسان د دوو خبرو اختيار لري، يابه د وژونكي ويني بهوي يا به يې ديت اخلي. په يوه روايت كې دي چې تردې خبرو وروسته د يمن يوه سړي چې نوم يې ابوشاه وو، ولاړسو او ويې ويل: ای د خدای رسوله دغه خبره ماته وليكه. هغه ﷻ وفرمايل: " دا ابو شاه ته وليكئ. "

118 - د انصارو اندېښنې

څنگه چې مکه مكرمه د حضرت پيغمبر ﷺ وطن او د زېږېدو ځای وو، نو د مكې د سوبي په دوهمه ورځ، كله چې د هغې د فتحي چاري بشپړي سوې، د رسول الله ﷺ تر تاريخي خطبې وروسته انصارو يوله بله سره وويل: اوس چې خدای

ﷺ رسول ﷻ وطن او ښار ورفتح کړ نو ښايي هغه دلته پاته سي. دغه مهال هغه د صفا پرغره ولاړ وو، لاسونه يې پورته کړي وه، دعا يې کول. تردعا وروسته هغه پوښتنه ځني وکړه چې تاسي څه سره ويل. هغو وويل: مورڅه نه ويل. خو د هغه د ټينگار له امله يې هغه ته دغه خبره وکړه. رسول الله مبارک ﷺ ډاډ ورکړ او ورته ويې فرمايل: "زما ژوند او مړينه به له انصارو سره وي. او هيڅکله به له دوی څخه بېل نه سم."

119 - بيعت

کله چې خدای تعالی رسول ﷺ او مسلمانانو ته د مکې سوبه روزي کړه. نو د هغه ځای خلکو ته حق څرگند سو او پوه سول چې بېله اسلامه د برياليتوب بله لار نسته. ځکه نو دوی د اسلام اېل سول او پردې چاره د بيعت لپاره راغونډ سول او رسول ﷺ د صفا پر غره له هغو څخه بيعت واخيست. چې په دې ډول له څو تنو پرته د مکې ټول اوسېدونکي په اسلام مشرف سول او پاته کسان بيا وروسته مسلمانان سول.

120 - د ښځو بيعت

د نارينه وو تريعت وروسته د ښځو ډلي اسلام ومانه او د رسول ﷺ سره يې بيعت وکړ. د دغي ډلي نوموتي ښځي د ابوجهل د زوی عکرمه مېرمن ام حکيم، د ابو سفیان مېرمن هند، د صفوان بن امیه مېرمن بغم بنت المندل، د وليد بن مغیره لور فاطمه، د عمرو بن العاص مور هند بنت منبه وې. د دې بيعت په مراسمو کې بي بي فاطمه الزهرا، د رسول ﷺ مېرمني او د عبد المطلب د کورنۍ ښځي هم حاضري وې. وايي چې د ابو سفیان مېرمني هند له دې امله چې د حضرت حمزه بن عبد المطلب د شهادت توطئه يې جوړه کړې وه او يوحبشي مری "وحشي" نومی يې د هغه وژلو ته هڅولی وو، او د هغه د مړي بې حرمتي يې کړې وه، او له دې کبله يې خپله بڼه بدله کړې وه، څو رسول ﷺ د مناسب وخت د مخه هغه ونه پېژني. کله چې رسول ﷺ بيعت اخيستل پيل کړل ويې ويل: مور له تاسي څخه پردې خبره بيعت اخلو چې د خدای سره به شريك نه نيسي. او غلابه نه کوي. دغه مهال هند وويل: ابو سفیان بخيل سړی دی، زه د هغه له شتو څخه لږ څه د هغه په پټه اخلم، دغه ما ته څنگه دي؟ ابو سفیان هم هلته ناست وو. هغه ورته وويل: څه چې ته اخلي تاته حلال دي. رسول ﷺ دغه مهال هند وپېژندل، ويې مسل او ورته ويې ويل: ښه دا ته هند يې؟ هغې وويل: هو، ای د خدای ﷺ رسوله! څه چې تېر سوي دي هغه وبخښه، خدای دي تا وبخښي. بيا هغه وفرمايل: او زنا به نه کوي. هند وويل: آیا يوه پتمنه ښځه زنا کوي؟ بيا هغه وفرمايل: او خپل اولادونه به نه وژني. هند وويل: ما له کوچني والي هغه روزلی وو، خو چې لوی سو تاسي وواژه. نو تاسي او هغه ښه سره پوهېږئ. (د هند زوی حنظله بن ابو سفیان د بدر په غزا کې ووژل سو). پردې خبره حضرت عمر ډېر وخنډل، او حضرت رسول هم موسکی سو. بيا رسول ﷺ وفرمايل: او پرچا تورمه لگوي. او په ښو خبرو کې د رسول نافرمانی مه کوي. د ښځو بيعت د نارينه وو غوندي نه وو. رسول ﷺ له نارينه وو څخه د لاسو په روغېر بيعت اخيست، خو ښځو ته هغه لاس نه ورکاوه.

121 - روژه او لمونځ

د مکې د فتحي په سفر کي رسول ﷺ او اصحابو روژه نيولې وه. خو کله چې د "عُسفان" او "قُدَيد" په منځ کي "کد يد" نومي چينې ته؛ کومه چې له مکې څخه (24) ميله ليري ده، ورسېدل، روژه يې ماته کړه. (صحيح البخاري). رسول ﷺ هغه چا ته چې بيا يې هم روژه نيول نا فرمانه وويل. جابر بن عبد الله ﷺ وايي: کله چې مور د ما پښين او مازديگر په منځ کي کديد ته ورسېدلو، نو رسول ﷺ د ابو لوسې په داسي حال کي چې په ټولو يې وليد پر سر پورته کړ او روژه يې ماته کړه. دغه راز د مکې ترفتحې وروسته چې رسول ﷺ هرڅو ورځي په مکه کي اوسېدلی دی، لمونځ يې سفر يانه کړی دی او روژه يې نه ده نيولې. (د بخاري د) کتاب المغازي، باب مقام النبي ﷺ بمکاً زمن الفتح (له احاديثو څخه جوتيږي چې رسول ﷺ نولس ورځي په مکه کي و اوسېدی. او ده او نورو اصحابو لمونځ سفر يانه کاوه. خو لکه چې ابن کثير په البدايا والنهيا کي د ابو داود او ترمذي په حواله ليکي: "رسول ﷺ هغو وگړو ته چې په مکه کي تر فتحي د مخه اوسېدل او هلته دغه وخت مسلمان سوي وه، وفرمايل چې تاسي بشپړ لمونځ وکړئ.

122 - د مکې د خلکو سره ښه رويه

البته مخکي مو وويل چې رسول ﷺ د مکې د فتحي په مناسبت په خپله تاريخي خطبه کي قريشو ته وويل چې: "لا تثيرب عليكم اليوم اذهبوا فانتم الطلقاء". (پرتاسي باندي کومه مواخذه او سرزنش نسته ځئ تاسي ټول عفو او آزاد ياست. دغه راز د ثقه راويانو بيان دی چې د مکې د فتحي په مهال رسول ﷺ د هغو مشرکينو سره چې کوم مخالفت به يې نه کاوه په ډېره نرمي کړنه کول. که به کوم مجاهد د کوم مشرک په هکله ورته وويل چې ده د مخه پرتا باندي ځونه ظلمونه کړي دي او ځونه تکليفونه او مصايب يې درته متوجه کړي. نو هغه به په کلکه منع کاوه او ورته ويل به يې چې زه هم د دغي مکې له يوې ښځي څخه زېږېدلی يم.

123 - د ښځو سره زياته نرمه رويه

مشهوره ده چې د مکې د فتحي په ورځ آنحضرت د هغه ځای د نارينه مشرکانو په پرتله د ښځوسره زياته ښه وضع کول. تردې چې حسان بن ثابت د هغه دغه ښه او نرمه رويه په خپلو اشعارو کي وستايل. څنگه چې به د مکې ښځي ډلي ډلي د رسول ﷺ خدمت ته حاضرېدلې، نو هغه به په موسکا حضرت ابو بکر ﷺ ته وويل: "دوی ماته په هغه ډول عزت او درناوي را پرېږده چې حسان يې په خپلو اشعارو کي يادونه کړې ده."

124 - د سپين ږيرو سره ښه وضعه

کله چې حضرت محمد ﷺ د مکې حرم ته تشریف يووړ، نو ابو بکر ﷺ خپل پلار "ابو قحافه" د هغه حضور ته وروست. نو هغه وفرمايل: "دا لويان به دي په خپل کور کي پرې ايښي وای، څو مور پخپله ورغلي وای". بيا يې هغه په ډېردرنښت خپل څنگ ته کښېناوه او د هغه د سر پر سپينو ورېگښتانو يې د شفقت لاس تېر کړ، ويې ويل: "دا سپين

وربښتان د ده ځانگړې نخښه ده". بيا يې هغه ته وفرمايل چې: مسلمان سه. هغه هم سمدستي کلمه وويل، مسلمان سو.

125 - د لوت او وژني سره نه پخلا توب

ابن اسحاق وايي: "کله چې سعد بن عباده مکې ته ننووت او اسلامي بيرغ يې په لاس کي وو، ويل يې: [نن د وژلو او لوټولو ورځ. نن دکفارو د عزت او حرمت د له منځه وړلو ورځ ده] . ځيني راويان دغه خبري په حضرت عمر ؓ پوري تړي . (په هر حال دغه خبري يو چا رسول ؓ ته ورسولې . نو هغه حضرت علي ؓ ته وويل : " له سعده څخه بيرغ واخله او ته خپله مکې ته ننوزه ". ځيني وايي چې رسول ؓ حکم وکړ چې له سعده څخه بيرغ واخلي د هغه زوي ته يې ورکړي . او بيا يې وفرمايل : " نن دکعباً الله د عزت او درناوي ورځ ده . "

126 - په مکه کي د رسول ؓ اوسېدل اوکار

په مکه کي رسول ؓ نولس ورځي و اوسېدی . په دې ترڅ کي هغه د اسلام د شعایرو تجدید کاوه او خلکو ته به يې د سمی لاري د اخیستلو او تقوا تلقین کاوه . په دغو ورځو کي د رسول ؓ په حکم حضرت ابو اسید خزاعي د حرم د پولو (حدودو) نخښي له سره نوي ودرولې . دغه راز رسول ؓ اسلام ته د بللو او د بتانو د ماتولو لپاره د مکې شاوخوا ته بېلی بېلی ډلي هم واستولې . چې په دې ډول يې ټول بتان مات کړه او د هغه جارچي په مکه کي اعلان وکړ ، چې څوک چې پر خدای او وروستی ورځ باور لري ، هغه دي په خپل کور کي بت نه پرېږدي او مات دې کړي .

127 - د مکې د فتحي د پوځ شمېره

ابن اسحاق د مکې د فتحي په کار کي د گډون کوونکي پوځ او په دغه ورځ د مسلمانو سوو وگړو شمېره په لاندی ډول ښوولې ده: له بني سلیمو څخه زرتنه . له بني غفارو څخه څلور سوه تنه . هغه وکړي چې د فتحي په ورځ مسلمانان سوي څلور سوه تنه . له مزینه وو څخه يو زر و درې سوه تنه . له قريشو (مهاجرو) ، انصارو ، تمیم ، قیس او اسد د قبیلو او د دوی ملگرو قبیلو څخه شپږ زره نه سوه تنه . چې ټول لس زره تنه وه او له هغو څخه دوه زره اتیا تنه سپاره او نور پلي وه . البته له مدينې منورې څخه چې کوم پوځ د مکې په لوري خوځېدی وو ، هغه لومړی اوه زره څلور سوه تنه وو ، او بيا په لار کي نور هم ورسره يو ځای سول . که څه هم د دغه پوځ وسله ډېره وه ، خو مورخينو د هغې شمېره نه ده ښوولې .

128 - له مکې څخه د رسول ؓ تلل

کله چې حضرت محمد ﷺ د مکې د فتحي د چارو تر سمبالولو؛ هلته تر سم سمکي را منځته کولو او د مکې شا وخوا سيمو ته د بتانو د ماتولو او د اسلام د تبليغولو او خپرولو لپاره د ځينو اصحابو تر لېرلو وروسته، په دې خبره باندي وپوهېدی چې هوازن، ثقيف او ځيني نور قبایل د مالک بن عوف نصري په قومانداني، د هغه سره د جگړې په نيت "اوطاس" نومي ځای ته رارسېدلي دي، نو يې عتاب بن اسيد بن ابي العيص د مکې د والي په توگه وټاکي او د شنبې په ورځ د کوچني اختر د مياشتي پر (6) په مکه کي د هغه د اوسېدلو پر (19) ورځ د "حنين" پر لوري وخوځېدی. د کوچني اختر پرلسمه ورځ هلته ورسېدی او تر ستري سوبي او ډېرو ولجو په لاس راوړلو او په جعرانه کي د هغو ترځای پرځای کولو وروسته په همدغه مياشت کي طايف ته ولاړ او هغه يې کلابند کړ. د طايف ترڅه باندي شلو ورځو کلابندی وروسته، د بني ثقيفو يعني د هغوکسانو چې د طايف په کلا کي کلا بند وه، استازو د رسول ﷺ څخه د امان غوښتنه وکړه. هغه دغه غوښتنه د هغولخوا د اسلام د منلو په شرط ومنل او ويې بخشل، بيا بيرته جعرانې ته ولاړی، د ولجو مالونه، اوبنان او پسونه يې وپېشل، بيا يې له جعرانې څخه د عمرې احرام وټړی، عمره يې وکړه او مدينې منورې ته ستون سو. چې د ميانۍ پر (24) نېټه هلته ورسېد.

129 - د مکې د فتحي پايلي

له مخکنيو څرگندونو څخه جوته سوه چې د رسول ﷺ لخوا پر مکه باندي د يوه لوی بريد د تياری په پايله کي هغه بېله کوم د يادوني وړ مقاومت څخه فتح سوه. رسول ﷺ تردې پرېکړوني فتحي وروسته د مکې د خلکو سره ښه او کریمانه وضع وکړه، هغو ته يې عمومي عفو اعلان کړه، د هغو له زړونو څخه يې ناډاډمنتوب او اندېښنې ليري کړې او ژر او په خوښي سره يې اسلام منلو ته رامت کړه. چې له هغو څخه يې ځيني وکړي په بېلو بېلو دندوکي استخدام هم کړه. په دې ډول د مکې خلکو ته څرگنده سوه چې د اسلام په نسبت د دوی پخوا نيو شکونو کوم بنسټ نه درلود. د مکې تر فتحي وروسته هلته د اسلام حاکميت د دوی د فکر او نظر افق پراخه کړ، د دوی د جاهلي ټولني عيوبونه او مفاسد يې له منځه يووړه او د مکې ديني مرکزيت او صلاحيت يې نه دا چې يوازي ښه وساتي، بلکي تر پخوا يې لا ډېر پراخه کړ. په مکه کي د اسلامي دولت ټينگښت او پر مختگ او د امن او سلامتيا خپرېدو دوی ته د دولت په اداره کي د برخي اخيستلو او د دوی د اقتصادي چارو د ودې او پراختيا لپاره ښه فرصتونه په لاس ورکوه. دوی د دولت په اداره کي پر برخي اخيستلو سربېره د جهاد په لويو جگړوکي هم شامل سول. چې په ډېرو برياليو معرکوکي د اسلامي پوځونو ستر سالاران جوړ سول او ډېر يې د اسلامي دولت ستر چارواکي سول. او ځيني يې داسي عالمان جوت سول چې د اسلام د فکري خوزښت په پرمختيا او د اسلامي علومو په غوړېدو او پراختيا کي يې ستره برخه واخيسته. له بله پلوه د دغي بريالۍ سوي له امله په عمومي توگه په ټوله جزيراً العرب کي د بت پالني ځواک په داسي بشپړه توگه مات سو چې بيا يې هلته د نور دوام او پاته کېدو څه گنجائش او د جواز وجه پاته نه سوه. دا ځکه چې عام قبایل ټول دې ته منتظر وه چې د مسلمانانو او بت پالانو ترمنځ د دې جگړې انجام څه کيږي؟ دوی ته څرگنده وه چې پر حرم باندي هغه څوک مسلط کېدای سي چې پر حقه وي. او دا عقیده په دوی کي نيمه پېړۍ

د مخه د اصحاب فيلو پېښي را منځته کړې وه. نوچي د دې پرېکړوني غزا په پايله کې مسلمانان پرمکه واکمن سول، ټول د اسلام پرحقانيت قانع او ډاډمن سول. او په دې ډول د ټولې عربي ټاپووزمي پرسياسي اوديني افقو د اسلام لمر وځلېد. او له دې مهاله د دغې سيمې د ديني لارښووني اود نيوي قيادت واگي د مسلمانانو په لاس ورغلې.

130- د مکې لومړنی والي او نور

لکه چې مخکې مو وويل د مکې ترفتحې وروسته په اسلامي دوره کې د لومړي ځل لپاره د مکې معظمې د امارت عزت د عتاب بن اسيد بن ابي العيص بن اميه په برخه سو. د هجرت په اتم کال د کوچني اختر د مياشتې پر (6) نېټه کله چې رسول ﷺ د مکې د فتحې له چارو وزگار سو او د حنين غزا ته تې، نو دی يې د مکې امير (والي) وټاکي. چې دغه مهال هغه د (21) کالو وو. نبي r هغه ته وويل: "عتابه ته پوهېږې چې ته ما پر اهل الله (د خدای پر دوستانو) باندي امير ټاکلی يې، نوته د دوی سره ښه کوه. د امام فاکهي (رح) په وينا: ده ته يې دکاله څلوېښت اوقيه سره زر معاش ورکاوه. عتاب بن اسيد د مړيني ترگرېه پردغه دنده باندي پاته سو. د حضرت صديق t د خلافت په مهال هم هغه د مکې والی وو. او عجيبه پېښه لا دا ده چې دوی دواړه په يوه ورځ وفات سول. دغه راز د ابن عقبه t څخه روايت دی چې کله رسول r د حنين غزاته تې، نو معاذ بن جبل t يې په مکه کې خپل نايب وټاکي او حکم يې ورته وکړ چې د هغه ځای خلکو ته قرآن مجيد او د اسلام د دين احکام ور زده کړي. امام ابن عبد البر (رح) د طبري (رح) څخه روايت کوي: کله چې رسول r طايف

ته تې نوې هبیره بن سهل الثقفي t په مکه کې د خپل نايب په توگه پرېښو وی. دی لومړی صحابي دی چې د مکې ترفتحې وروسته يې په حرم شريف کې لمونځ په امامت ورکړی دی. په ظاهره دغه درې روايته يو د بل مخالف ښکاري، خو علامه فاسي (رح) دغه درې روايتونه داسي تطبيق کړي دي: رسول r عتاب والي وټاکي، معاذ بن جبل يې د امامت او تدريس چاروته وگوماری او هبیره يې د معاذ مرستيال مقررکړ، څو د هغه په نسته والي کې د امامت چارې پرغاړه واخلي.

131- د فتحې دکال حج

لکه څنگه چې مود مخه وويل د فتحې په کال چې د هجرت اتم کال کېږي رسول له جعرانې څخه د عمرې لپاره احرام وټاړه او د عمرې تر ادا کولو وروسته د میانې (ذي القعدې) په مياشت کې مدينې ته ستون سو. په دغه کال د محب طبري په وينا حضرت رسول اکرم r عتاب ته امر وکړ چې د اميرالحاج په توگه په خلکو د حج مناسک ترسره کړي. خو د ازرقی (رح) د وينا له مخې رسول r کوم څوک د اميرالحاج په توگه نه دی ټاکلی؛ بلکې دغه کال مسلمانانو او مشرکانو په گډه حج وکړ. اوله دې امله چې عتاب د مکې والي وو مسلمانان دحج په مناسکوکې دهغه سره وه. (فتح الباري). البته څرگنده ده چې دغه کال رسول r حج ونه کړ.

132- د ابو بکر په امارت د هجرت

د نهم کال حج د هجرت په نهم کال د میانۍ یا لوی اختر په میاشت کې رسول ﷺ حضرت ابو بکر امیر الحج وټاکي او مکې ته یې واستاوه. علامه ابن حجر (رح) د واقدي (رح) له قوله وايي: په دې حج کې د ابو بکر t سره درې سوه تنه صحابه وه او رسول ﷺ شل اوبشان هم ورسره لېږلي وه. وروسته د قرآن کریم د براءت د سورې لومړۍ برخه ترڅلوپښتم آیته نازله سوه چې په هغې کې د مشرکینو سره د سوو میعادي او غیر میعادي تړونونو د برابرۍ پر بنسټ د هغو د پای ته رسولو حکم ورکړه سوی وو. (دغه حکم د دې لپاره ورکړه سوی وو چې د ځینو مشرکینو له لوري به تړونونه ماتېدل، او د ځینو لخوا د تړونونو سره سره، د اسلام پر خلاف د سیسې جوړېدې، لکه څنگه چې به یې لاس برېدی تړون به یې تر پښو لاندې کاوه او د دښمنۍ په مورچل کې به درېدل. دغه راز دغه حکم د مکې د سوبې په شرایطو کې له ټولې عربي ټاپووزمې څخه په تمامه معنا د اسلامي هیواد جوړولو لپاره. او له عربو څخه د شرکي او زاړه جاهلي نظام د بېخي محو کولو لپاره. او دکوم خطر په مهال دکورنۍ فتنې د مخنیوي لپاره، ورکړه سوی وو. په دې هکله د زیاتو معلوماتو لپاره د قرآن کریم د تفسیرونو د التوبه یا براءت د سورې لومړۍ برخې (وگورئ). د دې حکم تر رسېدلو وروسته رسول ﷺ حضرت علي کرم الله وجهه مکې ته ولېږي، څو د هغه لخوا دغه حکم اعلان کړي. د وینو او شتو په هکله د عربو دا دود وو، چې تړون کوونکو به پخپله یا د خپلې کورنۍ د یوه غړي پر لاس د تړون په باب اعلان کاوه او د بل چا پر لاس اعلان نه منل کېدی. ځکه نو رسول حضرت علي چې د ده د اکاډزوی وو، د دې کار لپاره وگوماری .

حضرت ابو بکر t او حضرت علي t په "عرج" یا "عجنان" ناوه کې سره یوځای سول. ابو بکر ور څخه وپوښتل چې د امیر په توگه راغلی یې، که د مامور په توگه؟ علي t ورته وویل: د مامور په توگه راغلی یم. هغه وو چې ابو بکر په خلکو د حج مراسم ترسره کړه او کله چې د لوی اختر د میاشتي لسمه سوه، د قربانۍ په ورځ حضرت علي د جمرې سره ودرېدی او خلکو ته یې هغه اعلان واوراوه چې رسول ﷺ یې حکم ورته کړی وو. دلته باید څرگنده کړو چې په دې توگه یې د مشرکینو سره ټول تړونونه ختم اعلان کړه او هغوته یې څلور میاشتي مهلت ورکړ چې که یې په دغه موده کې اسلام راوړ ښه که نه له جزیرا العرب څخه به وزی. او که له دې دواړو څخه یو هم ونه کړي، نوبه حربي کافر شمېرل کېږي او مسلمانان به ورسره جنگېږي، څو د عربو جزیره دکفر او شرک له ناولتیا بېخي اود تل لپاره سپېڅلې سي. دغه راز یې هغو کسانو ته هم دغسې څلورمیاشتي وخت ورکړ چې کوم تړون نه وو ورسره سوی. البته کومو مشرکینو چې د مسلمانانو سره د تړون په عملي کولو کې څه گرمه نه وه کړې او نه یې د مسلمانانو خلاف د چا مرسته کړې وه له هغوسره تړونونه یې تر ټاکلو مودو پوري پر خپل ځای پرېښوول. په دې ترڅ کې حضرت ابو بکر t د اصحابو یوې ډلې ته دنده ورکړه چې اعلان کړي چې څوک په لڅو (برېښه) دکعبې طواف نه سي کولای، بلکې په راتلونکي کال کې مشرکین حج هم نه سي کولای. چې دې اعلان په ټوله عربي ټاپووزمه کې بت پالنې ته د پای ټکی کېښود .

133- د رسول r حجونه او عمرې

په هدايا السالك كي له ابن اسحاق څخه روايت دى چې خداى تعالى تر ابراهيم u وروسته داسي نبي نه دى مبعوث كړى چې دكعبې شريفې حج دې نه وي كړى. علامه ابن حجر(رح) ويلي دي چې حاكم په صحيح سند وايي چې رسول r ترهجرت د مخه څو حجونه كړى دى. خو ابن جوزي وايي چې د دغو حجونو شمېره نه ده معلومه. او ابن اثير وايي چې ترهجرت د مخه يې هر كال حج كاوه. اما لكه چې د صحيح مسلم او نورو كتابونو څخه څرگنديږي رسول r ترهجرت وروسته يو حج كړى چې هماغه حجا الوداع (د خداى په امانى) حج دى. دغه راز رسول r څلور عمرې كړي دي چې درې يې په ميانى كي كړي دي او يوه يې د حجا الوداع سره د لوى اختر په مياشت كي كړې ده. يوه عمره يې هغه وه چې د حديبيې د سولي په پايله كي يې عملاً ترسره نه كړه او په حديبيه كي يې "هديي" ذبح كړې، احرامونه يې خلاص كړه او بيرته مدينې ته وگرځېدل. بله يې د هجرت په اووم كال د حديبيې د سولي سره سمه ترسره كړې چې د تېركال د عمرې قضاوه. (له دې امله دغي عمرې ته عمراً القضاء وايي). بله يې د مكې ترفتي وروسته له جعرانې څخه وه. اوبله يې د هجرت په لسم كال د حجا الوداع سره وه.

134- د حج فرضيت

د حج د فرضيت په هكله كتابونه وايي: په اسلام كي حج د هجرت په شپږم كال فرض سو. ځيني وايي: په اتم كال فرض سو. خوسمه داده چې حج د هجرت د نهم كال په وروستيو كي فرض سو او د فرضيت آيت يې دادى: [و لله على الناس حج البيت] [آل عمران: 97] يعنې: پرخلكو د الله دا حق دى چې كه څوك د هغه كورته د رسېدو وس لري د هغه حج وكړي. او دا آيت د زياترو عالمانو په قول په عام الوفود (د هجرت د نهم كال په وروستيو كي) نازل سو. او رسول r د حج ترفرضيت وروسته يو بشپړ كال حج نه دى ځنډولى او دا چې لسم كال ته يې وځنډاوه د دې عذرله امله وو، چې د آيت نزول د حج د وخت تر تېرېدو وروسته وو. (الفقه الاسلامي و ادلته).

135- حجا الوداع يا د خداى

په امانى حج كله چې د حضرت محمد r د دعوت او تبليغ ستره دنده سرته ورسېده او د خداى تعالى "د الوهيت د اثبات" او له هغه يوه خدايه پرته د نورو د الوهيت د نفي او د محمد رسول الله r د رسالت پرېنست د يوې نوي، سپېڅلي ټولني جوړښت را منځته سو، نو داسي ښكاري لكه چې غيبي ها تف د حضرت خاتم الانبياء r په زړه او شعور كي دا احساس پيدا كړى وي چې نور په دې نابوده دنيا گى كي ستا د اوسېدلو شپې ورځې پاى ته نژدې سوي دي. ځكه نو هغه مبارك د هجرت په لسم كال، كله چې يې معاذ بن جبل t د يمن والي وټاكى، هغه ته د هغه د تللو په مهال د خبرو په ترڅ كي وويل: "ښايي ته زما سره تردې كال وروسته ونه وينې. او ښايي بيا زما دې جومات او زما قبرته راسې". نو د دې خبرو په اورېدوسره حضرت معاذ بن جبل ډېر ډېر وژړل. رشتيا خو داده چې په دې توگه لوى څښتن غوښتي وه چې په خپل استاى د دغه د دعوت ثمرې و وينې، كوم چې د هغه په لار كي يې ترشلكالو

زیاته موده ډول ډول ستونزي او مشقتونه وگالل. د دغه ستر او پرتمین حج بشپړه کیسه صحیح مسلم، ابو داود، نسایي، دارمي، ابن ماجه، ابن ابی شیبه، بزار، او عبد بن حمید د امام جعفر صادق t له خولې، د هغه د پلار امام محمد باقر ؑ څخه، او هغه له حضرت جابر بن عبد الله t څخه د یوه ستر، جامع او اوږده حدیث په ترڅ کې روایت کړې ده، چې مور یې ژباړه دلته راوړو. البته د دغه حدیث په ځینو برخو کې مو څه د اړتیا وړ څرگندونې هم د ځینو کتابونو په تېره د الرحیق المختوم څخه راوړي دي چې هغه مو د دې لپاره چې د حضرت جابر د اصلي حدیث څخه بیلې وښوول سي په لېنډیو (قوسینو) کې لیکلي دي: حضرت امام جعفر د خپل پلار له خولې وایي: مور جابر بن عبد الله ته ورغلو، هغه زموږ څخه پوښتني وکړې، څو چې زما وار راوړسېدی. ما ورته وویل: زه محمد د علي زوی د حسین لمسی یم. نو یې لاس زما سرته را وغځاوه او د میني او شفقت له مخي یې زما دکمیس (قمیص) لوړي او کښته تنی خلاصي کړې، بیا یې لاس زما پرسینه کښېښود. په داسي حال کې چې زه دغه مهال ځوان هلك وم. بیایې راته وویل چې ښه راغلې ای زما وراره، څه چې دي زړه غواړي پوښتنه یې وکړه. نو ما پوښتنه ځني وکړه. البته دی په سترگو روند وو. کله چې د لمانځه وخت را ورسېد، نو دی په یوه جامه کې چې پرځان یې را پېچلې وه لمانځه ته ولاړ سو. دا جامه دونه کوچنۍ وه چې کله به یې اوږوته کش کړه د لاندي خوا به ورپورته سوه او پټو یې څنگ ته پر یوه دربلۍ (سه پایه) غوندي شي اېښی وو. نو یې مور ته لمونځ را کړ. بیا ما ورته وویل چې د رسول الله د حج په هکله مور ته خبر را کړه. هغه د لاس او نو گوتو په شمېره او اشاره وویل: رسول الله r په مدینه منوره کې نه کاله و اوسېدی او حج یې ونه کړ. بیا یې د هجرت په لسم کال خلکو ته اعلان وکړ چې رسول الله r د حج کولو اراده کړې ده. نو ډېر وگړي مدینې منورې ته راغلل. ټولو غوښتل چې په رسول r پسي اقتدا وکړي. او څنگه چې هغه r کوي هغسي وکړي. هغه ووچي (د شنبې په ورځ چې د میانۍ څلور یا پنځه ورځې پاته وې، د سفر لپاره یې تیاري ونيول. ورېښتان یې ږمونځ او غوړ کړه د هډي څارویو ته یې د هډي د نخښي ځانگړي پټۍ ور په غاړه کړې، د ماپښین لمونځ یې په مدینه کې څلور رکعته وکړ)، بیا مور د هغه سره له مدینې څخه را ووتلو، څوچي (ترمزدیگر د مخه) گ ذوالحلیفې ته ورسېدو). هلته رسول r واورول او د مازدیگر لمونځ یې څلور رکعته سفريانه وکړ، اوشپه یې هلته په ذوالحلیفه کې تېره کړه. (هلته د عمیس لور اسماء، محمد بن ابو بکر الصدیق وزېږاوه. نو اسماء رسول r ته سپری ور واستاوه، چې څنگه وکړم؟ رسول r ورته وویل: "غسل وکړه او د ویني ځای په یوه ټوکره بند کړه او احرام وټړه". (بیا یې سهار صحابه ووته وویل: د شپې زما د څښتن له لوري یو څوک راغی او ماته یې وویل: په دې مبارکه ناوه کې لمونځ وکړه او ووايه چې عمره هم د حج په وخت کې ترسره کېږي)، (بخاري او الرحیق المختوم). بیا یې په جومات کې لمونځ وکړ) دغه لمونځ یې چې د ذوالحلیفې په جومات کې وو، د احرام دوه رکعته سنت لمونځ وو. مرقات. خو په کیف حج النبي نومي کتاب کې وایي: د رسول r دغه لمونځ پر دې دلالت نه کوي چې محرم دي دوه رکعته د احرام سنت وکړي. لکه چې ډېر وگړي دغه کار کوي. دا لمونځ رسول r د مخه تر دې چې احرام وټړي کړېدي. او لکه چې امام نووي (رح) د مسلم په شرح کې ذکر کړي دي حسن بصري (رح) ویلي دي چې دغه دوه رکعته د سهار لمونځ وو. (بیا آنحضرت د ماپښین تر لمانځه د مخه د احرام لپاره غسل وکړ. وروسته یې بی عایشې

د رسول r پر بدن او سر په خپل لاس زریره (هغه خوشبویی چې په پرېو للو له منځه ځي) او په مشکو گډه خوشبویی، ووهل، چې د دغې خوشبویی ځلا د هغه د سر او ریري پر ورېښتانو ښکارېده . خو هغه دغه خوشبویی پرې نه وله، بلکې پرې اېښې یې وه . بیا یې لنگ اوڅادر واغوستل (احرام یې وتاړه) د ماپښین لمونځ یې سفر یانه وکړ، بیا یې پر مصلی باندي د حج او عمرې لپاره یو ځای د احرام نیت وکړ او د " لبیک " آواز یې پورته کړ . بیا (بهرراووت) پر خپله اوبڼه " قصواء " سپورسو څو چې یې بیداء ته ورساوه (بیداء هغې دښتي یا بیدیا ته وایي چې څه نه وي پکښې اودغه بیداء د ذوالحلیفې سره د یو ځای نوم دی) حضرت جابر وایي : ماچي وکتل چې سترگومي لیدل د رسول r په مخکي پلي او سپاره روان وه . ښي لوري ته هم دغسي اوکین لوري ته یې هم دغسي او شاته یې هم دغسي پلي اوسپاره روان وه. او رسول r زموږ په منځ کي روان وو. په داسي حال کي چې پر رسول r قرآن نازلېدی اوهغه یې په تاویل پوهېدی. نوڅه چې به رسول r کول، موږ به هم هغه کول. هغه په توحید ویلو، (لبیک ویلو) آواز پورته کړ : " لبیک اللهم لبیک . لبیک لا شریک لک لبیک، ان الحمد و النعماء لک و الملك لا شریک لک " . (یعنی : زه ستا د فرمان پلي کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تیار ولاړ یم. لویه څښتنه ! ستا د فرمان پلي کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تیار ولاړ یم. ستا د فرمان پلي کولو ولاړ یم. ستا د فرمان پلي کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تیار ولاړ یم، تا لره هیڅ شریک نسته، زه ستا د فرمان پلي کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تیار ولاړ یم، په رشتیا سره ټوله ثنا، صفت او نعمتونه تالره دي، او ټولواکي تالره ده، تالره شریک نسته). خلکو هم په دغه لبیک ویلو سره آوازونه پورته کړه. خو رسول r په دې هکله څه ترديد ښکاره نه کړ. او رسول r همدغسي دغه تلبیه ویل. جابروایي : موږ بېله حجه د بل شي نیت نه ووکړی اود حج په میاشتوکي مو عمره نه پېژندل. څوچي د رسول r سره (پوره یوه اوونۍ وروسته سر ماښام مکې ته ورسېدلو.

رسول r په ذي طوی کي تم سو، هلته یې شپه وکړه، د سهارترلمانځه وروسته یې غسل وکړ، بیا سهار مکې ته ننووت. دا دیکښنې ورځ د ذي الحجې څلورمه وه، پرلاري اته ورځي تیري سوې) بیا بیت الله شریفی ته را ورسېدو، رسول r د حجرا سود استلام وکړ . بیا یې په طواف کي درې واره په درو شوطوکي رمل وکړ . (یعنی د طواف په لومړیو درو گردشونوکي یې د جگرې د اتلانو غوندي د بدن او اوږو په خوځولوسره ځانگړی حرکت ترسره کړ) او په نورو څلورو شوطونو کي یې عادي تگ وکړ، بیا مقام ابراهیم ته ورغی اودا آیت یې ولوست : [واتخذوا من مقام ابراهیم مصلی] [البقره: 125] (عبادت ته د ابراهیم ﷺ درېدوځای په

ځانگړې توگه د لمانځه ځای جوړکړئ). بیا یې دوه رکعته لمونځ وکړ او مقام ابراهیم یې د خپل ځان اوکعبې ترمنځ راووست. (یعنی د مقام ابراهیم ترشایې دغه دوه رکعته لمونځ وکړ)، چې په دغو دوو رکعتونو کي یې [قل هو الله احد] او [قل یاایها الکافرون] وویل . (یعنی په لومړي رکعت کي یې ترالحمد لله وروسته قل یا ایها الکافرون او په دوهم رکعت کي یې ترالحمد لله وروسته قل هو الله وویل. نووي د مسلم شرح). بیا بیرته حجرا سود ته وروگرځېد او مچ یې کړه. بیا د صفا او مروه د دروازې له لاري صفاته ووت. کله چې صفا ته نژدې سو دا آیت یې ولوست : [ان الصفا و المروا من شعائرالله] [البقره: 158] (صفا او مروه د الله له نښانو څخه دي) او ویل یې : په هغه څه پیل

کوم چې خدای تعالی پیل په کړی دی. نو په صفا یې پیل وکړ او ور وخت، خوچې بیته شریفه یې ولیدل، قبلې ته مخامخ ودرېدی او خدای تعالی یې په یووالي او لویي یاد کړ، ویې ویل: بېله رشتیاني معبوده بل د عبادت وړ نسته او دغه معبود یودی او شریک نه لري. ده ته واکمني ده او ده ته حمد و ثناده او هغه پرهوشي قادر دی. او بېله رشتیاني معبوده بل معبود نسته او دغه معبود یو دی کوم چې خپله وعده یې پرځای کړه، هغه وعده چې د مکې د فتحې او نورو سترو فتوحاتو په هکله یې کړې وه، او بری یې ورکړخپل بنده (حضرت محمد) ته. او یوازي یې دکافرانو او د بښنانو ډلوته ماته ورکړه. بیا یې د دغو اذکارو په منځ کي دعا وکړه او دغه ذکر او دعا یې درې ځلي تکرار کړه. بیا له صفا راکوز سو اود مروه پرلور روان سو، څو چې د دې ناوې په نس او ژوره برخه کي یې چابک گامونه واخیستل. بیا کله چې مخ پرلوره روان سو، عادي گامونه یې اخیستل، څو چې مروه ته ورسېد. او بیا هماغسي د مروه غرگي ته وخت څو چې بیته شریفه یې ولیدل، قبلې ته مخامخ ودرېدی او هماغه توحید و تکبیر او دعا او سعی او د دغې ناوې د نس چابک تگ یې تکرار کړ. بیا یې وفرمایل: " که زه په دې خبره چې اوس په پوهېدم، د مخه پوهېدلی وای " هدی " مې [هغه قرباني چې په حرم کي یې حلالوي] د خپل ځان سره نه راوستل اوحج مې په عمره بدلاوه او له احرامه را وتلم. نوکه په تاسي کي داسي څوک وي چې هدی نه وي ورسره، نودي د عمرې د اعمالو ترسره رسولو وروسته ځان حلال کړي، له احرامه دي را ووزي او حج دي عمره وگرځوي ". نو سراقه د مالک زوی ودرېدی او ویې ویل: ای د خدای استازې! آیا دغه عمره د حج په شپوکي یاد حج سره په همدغه زموږ په کال ده، که به تل ترته وي؟ نو رسول د تمثيل په توگه خپلي گوتي یو په بله سره کښې ایستې اودوه واره یې وویل: " عمره په حج کي داخله ده او تل ترته به داسي وي ". له بلي خوا حضرت علي کرم الله وجهه له یمن څخه د رسول د اوبښان راوستل او بي بي فاطمه یې د هغو خلکو په ډله کي وموندل چې له احرامه راوتلي وه؛ رنگ کړي کالي یې اغوستي وه او سترگي یې توري کړي وې. نو علي د دې دغه کار بد ومانه. دې ورته وویل چې: د دې کار امر مې پلار راکړی دی. حضرت جابر وايي چې حضرت علي په عراق کي وویل چې: زه په داسي حال کي چې فاطمې ته د دې کار له امله په غوسه وم، رسول ته ورغلم څو د هغې د دغې خبري په هکله پوښتنه ځني وکړم. نو مې رسول د خبر کړ چې ما د دې دغه کار ښه نه دی بللی. رسول د راته وویل: " هو. دا رشتيا وايي. دا رشتيا وايي. تاکله چې حج پرځان فرض کړڅه دي وویل؟ ". حضرت علي ورته وویل: ما وویل او داسي نیت مې وکړ چې: ای باري خدایه ما احرام وټاره په هغو سره چې ستا رسول احرام تړلی دی. رسول وویل: " چې زما سره خو هديي دي ته هم احرام مه باسه ". حضرت جابر وايي: نو هغه اوبښان چې حضرت علي له یمن څخه راوستلي وه، او هغه اوبښان چې رسول د ځان سره راوستلي وه، ټول سل اوبښه وه. حضرت جابرويي: ټول خلك له احرامه را ووتل او د سر وربښتان یې لند کړه. مگر حضرت نبي د اوهغه چې هديي ورسره وې په احرام کي پاته سول. کله چې د تروپې ورځ (د لوی اختر د میاشتي اتمه) سوه ټولو منا ته مخه کړه او د حج احرامونه یې وټړل. رسول د پرخپله اوبښه منا ته ولاړ او هلته یې د ماپښین، مازدیگر، ماښام، ماخستن او سهار لمونځونه وکړل. بیا یولږڅه ټال سو، څو لمر راوخت (یعني د سهار لخوا لمر پر جبل ثبیر باندي څرگند سو) او امر یې وکړ چې د " نمرې " په ناوه کي دي ده ته خېمه ووهل سي. بیا رسول

د عرفات په لوري وڅوځېد. قريشو داسي نه گڼل چې دى I دى د مشعر الحرام سره ونه درېږي. لکه چې قريشو د جاهليت په زمانه کي داسي کول. نو رسول تر مزدلفې ور تېر سو، څو عرفات ته ورسېدى، هغه څېمه يې وموندل چې ده ته په "نمره" کي درول سوې وه او هلته تم سو، څو چې لمر وگرځېد او د زوال وخت سو. بيا يې امر وکړ چې د ده اوبنه "قصا" تياره کړي، هغه يې د ده سپرلې ته آماده کړه. نو دى د عرنې د ناوې نس (منخ) ته، کومه چې له عرفات څخه نه ده ولاړې. (دغه مهال د ده پر شا و خوا يولک څلېرويشت زره، يا يو لک څلور څلوېښت زره انسانان را غونډ سوي وه). ده دې خلکوته خپله خطبه واورول، ويې ويل: "اى وکړو! زما خبري واورئ، ځکه زه نه پوهېږم، بيا يې زه تردې کال وروسته دلته ستاسي سره هيڅ ونه ليدلاى سم). بېشکه چې ستاسي ويني او ستاسي مالونه پرتاسي باندي داسي حرام دي، لکه دغه ستاسي نننۍ د عرفي ورځ چې ستاسي په دغه د لوي اختر په مياشت کي ستاسي په ښار مکه کي حرامه ده. پوه سئ چې د جاهليت د چارو هرشي زما تر پښو لاندي دى (يعني باطل دى) او د جاهليت د وختو د وينوکساتونه اخيستل هم له منځه تللي او باطل سوي دي. زه د لومړي ځل لپاره د خپلي قبيلې د وينو څخه د ربيعه بن الحارث د زوى ويني باطلوم کوم چې د بني سعد په قبيله کي په رضاعت شيدې ورکړه سوي وې او هزيلو وواژه. او د جاهليت د زمانې سود باطل دى. او لومړى سود چې زه يې باطلوم زموږ د قبيلې له سوده څخه د عباس بن عبد المطلب سود دى چې ټوله باطل دى. (دغه راز) د ښځو په هکله پرهېز وکړئ او له خدايه Y وېرېږئ، ځکه چې دوي تاسي د خداى Y په عهد او امان په نکاح کړي. او د دوى شرم ځايونه مو د خداى په خبره او امر ځانونه حلال کړي دي. او ستاسي له حقوقو څخه پردوى باندي دا دي چې دوى ستاسي فرښونو ته داسي څوک رانه ولي چې ستاسي خوښ نه وي. (مراد يې دا دى چې دوي دي ستاسي دکور دننه د تللو او هلته دکښېنستلو اجازه هغه چاته نه ورکوي چې تاسي يې نه خوښوئ، خپل وي که پردى). اوکه دوى دا کار وکړي داسي يې ووهئ چې ډېرې خوږ نه سي. او دوى پرتاسي دا حق لري چې دوى ته پرمشروع طريقه خواړه او لباس ورکړئ. ما په تاسي کي هغه شى پرې ايښى چې که په هغه منگولي کلکي کړئ هيڅکله به بې لاري نه سئ، چې هغه د خداى Y کتاب (قرآن) دى. په ياد ولرئ ترما وروسته بل نبي نسته او ترتاسي وروسته بل امت نسته. ځکه نو د خپل خداى I عبادت کوئ، پنځه وخته لمونځ کوئ، د رمضان د مياشتي روژه نيسي، په خوښي سره له خپلو شتو څخه زکات ورکوئ، د خداى د کور حج کوئ او د خپلو واکمنو اطاعت کوئ. اوکه داسي وکړئ، نو جنت له به داخل سئ. او تاسي به د قيامت په ورځ زما په هکله وپوښتل سئ چې ما ستاسي سره د خداى د احکامو په باره کي څه کړي دي. نو تاسي به څه وواياست؟". اصحابو وويل: موږ شاهدي ورکوو چې تا خپل رسالت موږ ته رسولی او خپل امانت دي ادا کړى او امت ته دي نصيحت کړى دى. نو رسول I د شهادت په گوته په اشارې سره چې آسمان ته يې پورته کړه او خلکو ته يې ونيول، درې واړه وويل: "اى باري خدايه شاهد اوسه!".

(کله چې رسول I له خطبې څخه فارغ سو د خداى جلت عظمت له لوري دغه آيت نازل سو: [اليوم اکملت لکم دينکم واتممت عليكم نعمتى ورضيت لکم الاسلام ديناً] [المائده: 3] ژباړه: نن ماستاسي لپاره ستاسي دين بشپړ کړ اوخپل نعمت مې پر تاسي پوره کړ او اسلام مې ستاسي لپاره د دين په توگه غوره کړ. څنگه چې حضرت عمر دا

آيت واوربدي نو يې وژړل. چا پوښتنه ځني وکړه چې ولي ژاړي؟ ويې فرمايل: ځکه ژاړم چې تر بشپړ تيا وروسته زوال دی. بخاري له ابن عمر څخه). بيا (بلال) اذان وکړ، بيا (يې) اقامت وکړ، بيا رسول ﷺ د ماښين لمونځ په جماعت وکړ. بيا (بلال) اقامت وکړ او رسول ﷺ د مازديگر لمونځ په جماعت وکړ او د دې دواړو لمونځو نو په منځ کي يې بل هيڅ لمونځ ونه کړ. بيا رسول ﷺ پرقصوا سپور سو څو چې په عرفات کي د درېدو ځای ته ورغی، د خپلي اوبني قصوا نس يې د جبل رحمت د لويو ډبرو خواته وگرځاوه چې جبل المشأأ نومی ځای يې په مخ کي راغی، قبلې ته مخامخ ودرېدی او ترهغو هلته ولاړ وو، څو چې لمر لوېدی او ژرژگي يې لږڅه له منځه ولاړه او د لمر تيکي ډوبه سوه، اسامه بن زيد يې تر شا سپورکړ او له عرفات څخه د مزدلفي په لور رهي سو. د قصوا اوبني واگي يې تردې اندازې ځانته راکش کړي او ټينگي نيولي وې چې د قصوا سرد هغې د زين له هغه ځايه څخه نښتی کوم چې سپرلی پر هغه باندي د ستر يا په مهال، پښې ايردي او د بني لاس په اشاره يې وويل: ای وگړو په ډاډ او وقار د رومي او ورو ورو ځئ. او کله چې به د رېگوکومي غونډی ته ورسېد، د اوبني واگي به يې لږ څه خوشي کړې، څو اوبنه چټکه پر وخيژي، څو چې مزدلفې ته ورسېد. هلته يې د ماښام او ماخستن لمونځ، ماخستن په يوه اذان او دوو اقامتو په جمع وکړ. او د دې دواړو لمونځونو په منځ کي يې کوم نفل يا سنت لمونځ ونه کړ. بيا رسول ﷺ اړخ وواهه، څو چې سپېدې وچاودې او کله چې د سهار وخت ورته څرگند سو په يوه اذان او يوه اقامت يې د سهار لمونځ ادا کړ. بيا پر قصوا سپور سو څو مشعر الحرام (قزح غره) ته ولاړی، قبلې ته مخامخ ودرېدی او خدای ﷻ ته يې دعا وکړه او په تکبير، تهليل او توحيد يې ياد کړ، ترهغو هلته ودرېدی څوچي ښه رڼا سوه، بيا تر لمر راختو د مخه له مزدلفې څخه رارهي سو او د عباس زوی فضل يې تر شا سپورکړ. فضل ښکلي ورېښتان درلوده، سپين او پي مخی وو. نو کله چې رسول ﷺ له مزدلفې رهي سو، له داسي ښځو سره تېر سو چې پرهودج (د اوبن پرکجاوه) سپرې تېرېدلې. فضل هغوته کتل پيل کړه. رسول ﷺ د فضل پرمخ لاس کښېښود، فضل خپل مخ بل لوري ته واړاوه، نو رسول ﷺ له بلي خوا لاس وروړاوه او د فضل پرمخ يې نيوی چې له هغې خوا يې هم واړوی، (په نورو صحيحو روايتونو کي وايي چې فضل يوې خشمی ښځي ته چې د رسول ﷺ څخه يې پوښتنه کول، کتل او هغې ده ته کتل. دغي ښځي د رسول ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې زما پر پلار حج فرض سوی دی، خو هغه ډېر سپين ږيري دی او پرسپرلی ځان نه سي تکيه کولای، نو آیا زه د هغه لپاره حج وکړم؟ رسول ﷺ ورته وويل: "هو". متفق عليه له مشکوآ او مرقأأ څخه). څو چې رسول ﷺ د مُحَسَّر د ناوې نس ته ورسېدی او اوبنه يې لږڅه چټکه کړه. بيا يې هغه منځنی لار واخيسته، کومه چې جمراً الكبرى ته ور وزي. او دغي جمرې ته کومه چې د وني سره پرته ده ورغی (هغه مهال هلته يوه ونه ولاړه وه. جمره کبری ته جمره عقبه هم وايي) او په اوو شگو يې وويشته. په داسي حال کي چې د هري شگي ويشتلو سره به يې ﷻ الله اکبر ﷻ وایه. اودغه شگي دغونه وې لکه د باغليو دانې. رسول ﷺ دغه شگي دغي جمرې ته د هغي ناوې له منځه وروويشتې کومه چې دغه جمره پکښي واقع ده. بيا د حلالېدو ځای ته وروگرځېد او دري شپېته اوبنان يې پخپل لاس حلال کړل. بيا يې حضرت علي ته د حلالولو دنده وسپارل او هغه پا ته اوبنان حلال کړل او رسول ﷺ حضرت علي ﷻ په خپله دې قرباني کي شريك کړ. بيا يې امر وکړ چې د هر اوبن څخه يوه يوه ټوټه غوښه پرې کړي، چې په دېگ کي واچول سوې او

پخې سوې. او له دغوغوښو څخه حضرت محمد ﷺ او حضرت علي ﷺ وخورې او ښور وا يې وچښل. بيا رسول ﷺ سپور سو او په بېره كعبې شريفې ته ولاړ او د افاضې طواف يې وكړ او په مكه شريفه كې يې د ماښمين لمونځ ادا كړ. بيا د عبد المطلب اولادې ته (چې عباس او د هغه زامن وه او عبد المطلب يې نيکه كيږي)، كوم چې خلكو ته يې د زمزم اوبه وركولې، ورغی او ويې ويل: ای د عبد المطلب اولادې! ما ته د زمزم اوبه راوکارئ. که خلكو زما د عمل په پيروي ازدحام نه كولاى ما به ستاسې سره دغه اوبه راكښلې واى. نو هغو يوه سلواغه اوبه ورته راوكنښلې او آنحضرت ﷺ وچښلې. (تردې ځايه د جابر حديث وو). دغه ورځ يوم النحر وه، يعنى د ذي الحجې لسمه د لوى اختر لومړى ورځ وه. په دغه ورځ هم څاښت مهال رسول ﷺ يوه خطبه واورول. بيا د ذي الحجې پر 11_12_13 ورځو، يعنى په ايام تشرېق كې رسول ﷺ په منا كې واوسېدى چې په دې ورځو كې يې د حج پر مناسكو او د خداى ﷻ پر ذكر سر بېره، خلكو ته د شريعت احكام هم ور زده كول. بيا په يوم النفر (دوتلو يا تلو) په ورځ چې د ذي الحجې (13) كيږي، له منا څخه ولاړ او په ابطح ناوه كې يې د بني كنانه وو په خيف كې واړول. (ابطح، محصب او خيف بني كنانه درې سره د يوه ځاى نومونه دي. اوس پردغه ځاى د مكې د ښار نوي ودانۍ جوړې سوي دي).

د ماښمين، مازديگر، ماښام او ماښتن لمونځونه يې هلته وكړه، د ماښتن ترلمانځه وروسته لږڅه بيده سو، بيا راپاڅېد، سپور سو او بيت الله شريفې ته ولاړ، طواف وداع (د خداى په امانۍ طواف) يې وكړ او بيا د حج د مناسكو څخه په وزگارېدو سره مدينې شريفې ته ستون سو.

پنځمه برخه: مکه او کعبه او تر حضرت محمد وروسته اسلامي پير

136 - حضرت عمر رض مکه او کعبه

لکه څنگه چې پوهیږو په اسلام کې د راشده خلفا وو سپېڅلی دور له حضرت ابو بکر صدیق څخه راپیلېږي. خو څنگه چې له یوې خوا د اسلام د دغه ستر لومړنی خلیفه د حکومت زمانه ډېره لنډه وه او له بلې خوا هغه په قبایلي سیمو کې د امنیت په ټینګولو او نورو ډېرو اړتیا وړ رېږو په اوارولو بوخت وو. او د هغه په وختو کې او کعبې ته دنه اړتیا له امله څه کار نه دی سوی. ځکه نو موږ دلته د مکې او کعبې په اړه د حضرت عمر څ د کار او خدمت په هکله معلومات وړاندې کوو. له صحیحو احادو څخه ثابتيږي چې رسول څ د جزیراً العرب څخه د ټولو مشرکینو، یهودو اونصارا وو د وتلو حکم ورکړی وو. چې دا حکم د هغه څ د وروستي وصیت سره سم د لومړي ځل لپاره حضرت عمر فاروق د خپل خلافت په دوره کې په عملي توګه پلي او تطبیق کړ. هغه د عربو ټول ملک د مشرکینو او نورو ټولو غیراسلامي عناصرو څخه پاک کړ او حرمینو شریفینو ته یې د هغو ننوتل د تل لپاره قانوناً منع کړه چې د هغې له مخې د جدې، ینبع اونصعا تر بندرونو پورې نامسلمانه وګړي راتلای سوای، خو مکې مکرمې ته نه سوای ننوتلای. دغه قانون تر حضرت عمر څ وروسته هم د اسلام نورو ټولو خلفا وو او واکمنانو په ټینګه عملي کړ. چې تر همدې اوسه په سعودي کې عملي کېږي. د مکې مکرمې څخه تقریباً (23) کیلو متره وړاندې، د پولیسو یوه څانګه ځای پرځای سوې او هلته پرسپک باندي پر یوه غټه لوحه د ځانګړو نخبو په واسطه د مسلمانانو او غیر مسلمانانو، سره بېلې سوي لاري ښوول سوي او په نخبه سوي دي. پردغه لوحه باندي ښي خواته په عربي لیکل سوي: (غیرالمسلمین) او تر هغه لاندي په انګریزي لیکل سوي (Non Moslems) ورپسې لیکل سوي: (مکاً المکرملاً للمسلمین فقط). اوترهغه لاندي په انګریزي لیکل سوي (Makkah Moslems Only): له دې امله دی چې تر نن ورځې د خدای په فضل او مرحمت دغه مقدسه ارشود غلیمانو له ناپاکو لاس وهنو څخه خوندي پاته ده، او مسلمانان هم د دغسې لاس وهنو په وړاندې ډېر حساس او جدي دي. بل له ډېرو پخوا مهالونو څخه په مکه مکرمه کې ډېر وړاندوونکي سېلابونه راتلل، چې له هغو څخه به نه یوازي ځاني اومالي تاوانونه رسېدل، بلکې بیت الله شریفې ته به یې هم ډېر سترتاوان اړاوه. نو حضرت عمر څ د دغو سېلابونو د مخنیوي لپاره " مروه " ته نژدې په " المدعی " نومي ځای کې یو ډېر پیاوړی بند ودان کړ، چې د هغه په جوړلو سره تر کابو (185) کالو حرم شریف اود مکې اوسېدونکي د سېلابونو له آفته خوندي وه. خو په کال 202 س. کې دغه بند د زمانې په تېرېدو سره د کمزورۍ له امله بیرته یوه سېل یووړ، چې دغه سېل ته " سېل ابن حنظله " وایي. دغه راز په کال 17 س. کې چې حضرت عمر څ د حج د فریضې د اداګ کولو لپاره مکې ته تشریف یووړ، د مکې او مدینې په لار کې یې پرهر مزل د حاجیانو او نورو مسافرو د هوسایې لپاره تمځایونه، سرايونه، چینې، سیوري لرونکي ځایونه او د مسافرو مېلمستونونه جوړ کړل. ډېر نوي ځاګان یې وکیندل او د پخوانیو ځاګانو د پاکولو حکم یې هم ورکړ. همدغه سترصحابي او د اسلام خلیفه د لومړي ځل لپاره د حرم

شريف د پراختيا په منظور د هغه شاوخوا ډېر کورونه رانيول او هغه يې پراخه کړ. ده د يوه داسې ستر کار بنسټ کښېښود چې لړۍ يې تر همدې اوسني مهاله روانه ده. او هيله ده بيا هم د اړتيا په مهال روانه اوسي. کله چې اميرالمؤمنين حضرت عمر فاروق د اسلام د خلافت د چارو واگي په لاس کي واخيستې، نو د اسلام د فتوحاتو د ډېرښت له امله دکعبې د زيارت کوونکو شمېره دونه زياته سوه چې په مسجد الحرام کي نه ځايېدل. نو هغه د 17 کال س. (638 ع.) کي د لومړي ځل لپاره د حرم د پراختيا يوه هراړخيزه پروژه جوړه کړه، کعبې ته نژدې کورونه يې په ډېرو پيسو رانيول او د هغو په نړولو او له منځه وړلو سره يې د حرم غولۍ پراخه کړ. بيا يې چارچاپېره دېوال پر راوگرځاوه، د شپې به يې پردغه دېوال ډيوه هم ايسوول، چې حرم به په رڼا کېدی.

137 - يوه ډېره لنډه کيسه

وايي چې حضرت عمر د پرکعبه شريفه باندي د ښځو سره يوځای د نارينه ووطواف منع کړی وو، نو کله چې يوه ورځ مسجد الحرام ته ننوتی ويې ليدل چې يو سړی د ښځو سره يوځای طواف کوي. نو هغه يې يوه دره وواهه، او ورته ويې ويل: ته نه يې خبر چې ما دا کار منع کړی دی؟ هغه ورته وويل: نه، زه نه يم خبر. حضرت عمر ورته وويل: په دې هکله دي زما له حکمه څه نه دي اورېدلي؟ هغه ورته وويل: نه. بيا حضرت عمر ورته وويل: نو ونيسه زما څخه د دغي يوې درې قصاص واخله. هغه ورته وويل چې نه يې اخلم. عمر ورته وويل چې: بيا نو ما وبخښه. خو هغه ورته وويل چې نه دي بخښم. نو وايي چې حضرت عمر خواشینی ځني رهي سو. بله ورځ د حضرت عمر د په څېره کي د دې خواشینی نخښه له ورايه ښکارېده. نو يو چا دغه سړي ته وويل چې: د ښادۍ سې ورسه د اميرالمؤمنين مخ ته وگوره چې څونه خوابدی دی. نو هغه وو چې سړی ورغی او ورته ويې ويل چې ما بخښلی يې.

138 - يوه بله لنډه کيسه

په سپرټ اف اسلام کي وايي چې د حضرت عمر د خلافت په پېر کي يوه داسې پېښه وسوه چې هم د عبرت وړده او هم له هغې څخه په ډاگه جوتيرې چې په اسلام کي پاچا او بې وزلی څه توپير نه لري. او په هغه کي مساوات تر ټولو لوړ او سترځای لري. وايې چې "جبله" نومي د غسانيانو پاچا اسلام راوړ، اود حضرت عمر په مخکي د اطاعت د څرگندولو لپاره مدينې ته ورغی. حضرت عمر د هغه په ډېر درنښت هرکلی وکړ. کوم وخت چې هغه مکې ته ولاړی او دکعبې مبارکي طواف يې کاوه، يو بې وزلی سړی هم دغه مهال په طواف بوخت وو، چې نابره د دغه حاجي دکالو يو پېڅکی د پاچا پر اوږو ولوېدی. هغه په قهر سو او دغه بې وزلي ته يې يوه داسې چپلاخه ورکړه چې غاښونه يې ور وايستل. د دې کيسې پاته برخه د حضرت عمر له هغې ليکني څخه لولو، چې ابو عبیده د څه يې، کوم چې په شام کي د اسلامي پوځونو سرلښکر وو، لېرلې وه: دغه بې وزلی سړی ماته راغی اود غور غوښتنه يې وکړه. ما جبله را وغوښت او پوښتنه مې ځني وکړه چې: ولي دي د يوه مسلمان ورور سره داسې بد سلوک کړی دی؟ هغه راته وويل چې زما بې عزتي يې کړې وه اوکه د دغه پاک ځای لحاظ نه وای، نو ما به هلته وژلی وای. ما ورته وويل چې په

دې خبرو دي خپل جرم نور هم دروند کړ. او ترڅو چې له دغه سړي څخه بڅښنه ونه غواړي، نو قانوني سزاته به غاړه ږدي. جبله راته وويل: زه يو پاچا يم او هغه يو عادي سړی دی. ما ورته وويل چې دلته د پاچا او نه پاچا خبره نه راپورته کيږي. تاسي دواړه مسلمانان ياست او دواړه د قانون په وړاندي يو برابر ياست. هغه راته وويل: دغه سزا يوې بلي ورځې ته ټال کړئ. ماهم د مظلوم په اجازه سزا وځنډول. خو جبله د شپې وتښتېدی او اوس د " عيسوي سپو " سره ملگری دی. (لومړنيو مسلمانانو به بازنطيني پاچهان په دغه لقب يادول. خو افسوس چې اوس عيسوي سپي ځينو خلکو د خپلو بادارانو په صفت منلي دي). ابن خلدون په خپل تاريخ کي ليکي: دغه مرتد پاچا د مړيني ترمهاله هلته په قسطنطنيه کي واوسېدی او په 20 س. کال ومړ. د ثقاتو په روايت جبله بيا پر خپل دې بد عمل پښېمانه سو او تل به يې د مرگ ترساعته پر خپلو د غوکړو ژړل.

139 - حضرت عثمانؓ، مکه او کعبه

د کعبې شريفې د حرم د پراختيا په هکله د حضرت عمرؓ کار، د اسلام درېيم خليفه حضرت عثمانؓ ته دلاري ډيوه سوه. کله چې د اسلام خلافت هغه ته ورسېد، نو د مسلمانانو شمېرنور هم زيات سو او له دې امله د حرم پراختيا ته يو ځل بيا اړتيا وليدل سوه. په کال 26س. (647ع.) کي چې حضرت عثمان مکه مکرمې ته د عمرې ادا کولو لپاره ولاړ، هلته يې په دې هکله د صحابه کرامو سره سلا مشوره وکړه او د هغې سره سم يې په دغه کال حرم ته نژدې ډېر کورونه رانيول او د هغو په له منځه وړلوسره يې حرم شريف نور هم ښه پراخه کړ. او د هغه څلورو لوروته يې برنډې هم جوړې کړې. چې په دې ډول لومړنی سړی چې د حرم چاپېره يې برنډې وداني کړي دي، حضرت عثمانؓ دی. دغه مهال هغه د مکې د خلکو په غوښتنه د " شعيبې " پرځای د " جدې " د بېړيو تمځای (بندر) هم جوړ کړ، چې مور يې په دې کتاب کي يادونه په څه تفصيل سره د " جدې " تر سرليک لاندې کړې ده.

140 - يوه تاريخي يادونه

لکه چې د امام ازرقې د تاريخ مکه او تاريخ المکة المکرمة له څرگندونو څخه ښکاري حرم ته د نژدې کورونو څښتنان پر حضرت عمر او بيا پر حضرت عثمان باندي د خپلو کورونو په پلورلو او د هغو په له منځه وړلو نه وه خوښ. امام ازرقې وايي: ځينو کسانو د خپلو کورونو د پلورلو او د هغو د بيو د اخیستلو څخه ډډه وکړه. نو عمر هغو ته وويل: تا سو د کعبې په غولي کي کورونه جوړ کړي دي. په داسي حال کي چې د کعبې غولي د چا ملکيت کېدای نه سي. خو زه د دې سره سره تاسوته د دغو کورونو بيه درکوم. خو چې هغو ونه منل، حضرت عمرؓ د دغو کورونو بيه د کعبې په خزانه کي کېښوولې او دکورونو د نړولو کار يې پيل کړ. هغو بيا وروسته دغه پيسې په خوښي سره واخیستلې. دغه راز د حضرت عثمانؓ په وختو کي هم ځينو کسانو د خپلو کورونو د خرڅولو څخه ډډه وکړه. کله چې حضرت عثمانؓ هغه نړول، نو هغو شورماشور جوړ کړ. حضرت عثمان را وغوښتل او ورته وپې ويل: ستاسي سره حضرت عمر هم دغسي وکړه، خو پر هغه مو چيغي ونه وهلې او زما سره تاسي زما حلم دې کار ته هڅولي ياست.

نو یې د هغو د بندي کولو امر وکړ. خو د یوه صحابي چې عبد الله بن خالد بن اسيد نومېدی، په منځگړیتوب یې بیرته پرېښوول.

141 - شخړې، ډلي تپلي او پرې او جنبې

گرانو لوستونکو ته به دغه سرليک څه حيرانوونکی او عجب غوندي ښکاره سي، چې د مکې او کعبې په تاريخ کې د دې خبرو په باب څرگندونو ته څه حاجت دي؟ عرض دادی چې د حضرت عثمان ؓ ترشهادت را وروسته په مسلمانانو کې شخړې، پرې جنبې، جگړې، ډلي او مخالفتونه را وتوکېدل. چې دې چارو د اسلام پر ټولو شوونو، په هغو کې د مکې او مدينې پراوضو او د مقدسو حرمينو پرحال تاثير اچولی دی. او دغه تاثير ډېرې تاريخي پېښې زېږولي دي. چې موږ په راتلونکو پاڼو کې اړکيو د هغو په هکله يادوني وکړو. نو ځکه لازمه ده چې دلته لومړی د دغو پرو جنبو په هکله څه رڼا واچوو. څو په راتلونکې کې د دغو اغېزو له امله د ځينو پېښوله بنسټيزو عواملو څخه په خبر تيا کې تاريخي مسائل وڅېړو. د سپرټ اف اسلام ليکوال اميرعلي وايي: "هر مسلمان چې د اسلام د ستر پېغمبر حضرت محمد مصطفی ؐ سره مينه لري په دې خبرو به افسوس وکړي او وبه شرميږي. هغه وايي افسوس خو پر دې دی چې د انساني توکم مذهب او نړۍ والي ورورولی په خپلو کې د جگړو او کرکو له ناخوالو څخه ځان خلاص نه کړای سو. او هغه مذهب چې مقصد يې مايوسي، او سره پاشلي نړۍ ته د هوسايۍ او نېکمرغۍ رسول وو، په خپله د غضبناکو جذباتو او واك د تر لاسه کولو د شوق له امله ټوټه ټوټه سو. په اسلام کې چې کومې وړانۍ رامنځته سوي، هغه د دنياوي حرص او د اشخاصو او طبقو د واك تر لاسه کولو دکوښښونو له امله وې. که نه د اسلام حقانيت په ډاگه کړه چې د عربو د ترېگنيو او کورنيو او قبيلوي ډېرو پخوانيو منازعو او جنگ جگړو سره سره مسلمانان د مخکې له يوه گوت څخه تر بله گوته د طوفان په شان ورسېدل او د نړۍ فاتحان سول. هغه عرب چې تل به په جگړو او اختلافاتو اخته وه او د شپنو او نيمه کېدوال ژوند يې وو، د اسلام په برکت د صحراوو له غارونو را ووتل او په دېرشو کالو کې يې له هندوکش څخه نيولې د اقيانوس د بحيرې تر غاړو د هر اولس دروازه ور وټکول. د اسلام پيغام يې هغو ته ورساوه او پای يې په ډېره لږ موده کې داسې يو سلطنت جوړ کړ چې په پراختيا کې ترهغه حکومت ډېر زيات وو، چې روميانو په پرله پسې پراختيا سره په ديارلسو سووکالو کې جوړ کړی وو. خوله بده مرغه بالاخره هغه فرقوي پرې او جنبې او قبيلوي رقابتونه کومو چې عرب يې د رسول ﷺ تر بعثته پورې يو کېدو ته نه پرېښوول، نه يوازي د اسلامي ستري واکمنۍ د له منځه تللو لاملونه سول؛ بلکې د مسلمانانو د واکمنۍ د زوال او د هغو د خوارۍ او بدمرغۍ اسباب هم جوړسول. او څنگه چې د دغو قبيلوي او فرقوي ترېگنيو نښانې تراوسه پورې په اسلامي نړۍ کې موجودې دي، دغسې د هغو د اغېزو له امله په اسلامي نړۍ کې خوارۍ او بې وزلۍ هم ورسره موجودې دي. ډي او هسن (D Ohsson) وايي: "که چيرې د حضرت محمد ﷺ منونکي د خپل لارښود پرپله سم تللي وای او د لومړنيو خلفا وو تگ لاره يې غوره کړې وای، نو د دوی واکمني به د روميانو تر واکمنۍ لاهم ډېره پراخه وای. خو له ده مرغه چې د عربو حرص او سرکښۍ او د ځاني واکمنۍ مينې هغه کلکه، ټينگه او ستره ودانۍ ورانه

کړه کومه چې لومړنيو مسلمانانو په ډېره مېړانه او مينه جوړه کړې وه ". په هر صورت د اسلام مقدس دين د عيسوي ديانت غوندي د دننيو اختلافاتو او جگړو له امله سره ووپشل سو. او تاريخ پوهان د دې تفرقو ذمه وار په پيل کي سياسي او کورني اسباب او مسايل او هغه قبيلوي زړې جگړې او د حسد مضبوط احساس بولي کوم چې قريش يې د بني هاشمو په خلاف راپاخولي وه. البته په دې هکله خبري ډېري دي، خو موږ به له خپلي موضوع څخه نور ليري نه ځو، دغه پورتنۍ لنډې څرگندوني کفا يت کوي چې که په راتلونکو پاڼو کي د مکې او کعبې د تاريخ په ځينو پړاوونو کي د دغسي مواردو سره مخامخ کيږو موږ به يې په اصلي عواملو پوهيږو او راته جوته به وي چې عيب په مسلماني کي نه؛ بلکي په مسلمان کي دی. يا : جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه چون نديدند حقيقت ره فسانه زدند

142 - د حضرت علي او معاويه شخړي او مکه او کعبه

د حضرت علي کرم الله وجهه او حضرت معاويه ؓ د شخړو له امله په 39 س. کي د حج په موسم کي په مکه معظمه کي سخت تشويش رامنځته سو. که څه هم د دوی او نورو يوله بله مخالفونه او جنگ جگړې د دې کتاب مورد بحث خبري نه دي، خو موږ د دې لپاره چې زموږ پر مورد بحث موضوع څه رڼا اچول سوې وي، اړيو د هغې سوابق ولټگوو، کوم چې تفصيل يې په لاندې ډول دی: کله چې حضرت علي ؓ له مدينې څخه کوفې ته د بي بي عايشې سره د جگړې په نيت وتی، نو يې د 36 س. کال د لومړۍ خور په وروستيو کي قثم بن عباس د مکې د والي په توگه وټاکي. بيا د حضرت علي او معاويه ترمنځ د صفين تر مشهورې جگړې وروسته، د هغو او د هغو د پوځونو او پلويانو پردې سلاسه چې حضرت ابو موسی اشعري او حضرت عمرو بن العاص به د دوی ترمنځ حکميت کوي. نو هغه وو چې دوی تريوه کال خبرو اترو وروسته پرېکړه وکړه چې حضرت علي او معاويه دواړه دي له امارته معزول سي. او د امارت کار دي د خلکو مشورې ته پرېږدي. نو دوی د خلکو په وړاندي ودرېدل. لومړی ابو موسی اشعري وويل چې : موږ دواړو حکمانو په اتفاق علي او معاويه د امارت له کاره گوښه کړل. بيا عمرو پاڅېدی او ويې ويل: دغه سړي چې څه خبري وکړې تاسي واورېدې. هغه خپل مشر معزول کړی دی او زه هم هغه د ده غوندي د امارت له کاره گوښه کوم او خپل مشر حضرت معاويه د امير په توگه ټاکم. وايي چې حضرت ابو موسی اشعري پردې خبرو عمرو ته بډر وويل او هغه يې هم جواب ورکړ. دغسي وايې چې د حضرت علي د پوځ مشر پرعمر و بريد وکړ او په دره يې وواهه خو د عمرو زوی بيا راپاڅېد، هغه يې په دگره وواهه او د دې سره خلك ولاړ سول اوهر يو پر خپله تړه ولاړی. د دغې پرېکړې په تمسک حضرت معاويه خپل ځان خليفه اعلان کړ. او يزيد بن شجرأ الرهاوي يې د درو زرو جگړنو سره د حج په مهال مکې ته د حج د امير په توگه ولېږی. څو هم په خلکو حج وکړي، هم له خلکو څخه د هغه لپاره بيعت واخلي، اوهم د علي والي له هغه ځايه وشړي. نوکله چې يزيد مکې ته ورسېدی، د هغه او قثم ترمنځ شخړه رامنځته سوه او دواړو يو د بل امارت نه مانه. چې نژدې وو خبره جگړې او ژوبلي وژني ته ورسېږي. خو پای حاجيانو

له پوهي کار واخيست، د کعبې شريفي خادم شيبه بن عثمان بن طلحه يې د حج د امير په توگه غوره کړ او په دې توگه د جگړې مخه ونيول سوه.

143 - اموي پېر، مکه او کعبه

اسلامي دولت له 37 س. کال څخه د فتنو او سره وېشني سره مخامخ سو. په دې چيمسلمانانو د علي کرم الله وجهه سره د شرعي خليفه په توگه بيعت وکړ، خو د شام خلکو بيعت ورسره ونه کړ. او د حضرت معاويه ملا يې وتړل، کوم چې د حضرت علي له اطاعته ووتی او د هغه پر ضد را پاڅېدی. چې له دې امله اختلافونه او جگړې رامنځته سوې. په 41 س. کال کي د حضرت معاويه په خليفه کېدو سره د اموي خلافت پېر پيل سو، چې د معاويه په گډون څوارلس تنه خلفا يونوي کاله پراسلام واکمن وه. په دې پېر کي له يوه پلوه ډېر کلك مخالفتونه او ډېري ستري او ناوړي پېښي رامنځته سوې، چې ډېره بده او زړه دردوونکې يې د حضرت حسين ؑ د شهادت پېښه ده، چې په تاريخونو کي پردې او نورو پېښو په مفصله توگه خبري سوي دي. بل د دې پېر د يوه واکمن عبد الملك بن مروان په زمانه کي د تاريخ ډېر ستر او نامتو ظالم امير حجاج بن يوسف ثقفي رامنځته سو، چې د ظلمونو په کيسو يې تاريخونه ډک دي، اوتر اوسه يې هر څوک په دې صفت پېژني او کرکه ځني کوي. زيات شمېر تاريخونه د دې دورې پر زياتو واکمنانو نيوکي کوي، په مذهبي بې لاروي (انحرافاتو) يې تورنوي او غندي يې. خو د دې په عکس ټول تاريخونه او اسلامي ليکوال او عالمان د دې پېر يو خليفه حضرت عمر بن عبد العزيز (رح) ستايي، ان چې هغه په خلفای راشدينو کي شمېري. دغه راز تاريخونه وايي چې امويانو اسلامي خلافت کوم چې انتخابي وو، ميراثي کړ او د اسلام واک په يوه اموي کورنۍ او بيا هم په عباسي کورنۍ کي وساتل سو. دغه راز اسلامي نظام هم ورو ورو د پرديو په پېښو او تقليد د بيزنطيني او ساماني ټولواکمنيو بڼه غوره کړه او ځيني تاريخونه لا وړاندي ځي او ليکي چې په دې دوره کي اسلامي نظام بېخي له دين څخه د سياست لوري ته واوښت. دغسي شرايط طبعاً پر مسلمانانو او اسلامي امورو ډېره بده اغېزه کوي. له دې امله او د حضرت علي او حضرت معاويه د شخړو په سبب نژدې وو چې په کال 39 س. کي په حرم شريف کي مرگ ژوبله پېښه سي. (د دې پېښي په هکله د دې کتاب په [195] مخ کي خبري سوي دي). د اموي واکمنۍ په وړاندي د حضرت ابن الزبير د مقاومت له امله کعبې شريفي يوځل اور واخيست او دروند تاوان ور ورسېد. چې بياله سره ابن الزبير جوړه کړه. خو حجاج بيرته ونړول او پر خپله سليقه (د جاهليت د زمانې سره سمه) يې ودانه کړه. (په دې هکله هم د دې کتاب په [206] مخ کي په تفصيل سره خبري سوي دي). دغه شان لکه چې څه وروسته به وويل سي عبد الملك بن مروان پرمکه باندي د ابن الزبير د واکمنۍ له امله خلک له حج څخه منع کړه. خوچي هغو جنجال کاوه گردسره يې حج له مکې څخه بيت المقدس ته ولېږداوه. اوکله چې عباسيانو له بني اميه وو څخه واک ترلاسه کړ نو ځيني امويان د عبد الرحمان اموي په مشرۍ اندلس ته ولاړه او هلته يې بېل واک ټينگ کړ. وايي چې د اندلس د بني اميه واکمنو خپلو دولتي کارکوونکوته حج ته د تللو اجازه نه ورکول چې نه چې هلته د عباسيانو تراغېزي لاندي رانه سي. نوڅوک چې د هغه مهال دغسي شرايطوته

وگوري بايد ووايي چې په دغسي اوضاع او احوالو کي بايد اسلام هيڅ پرمختگ نه وای کړی. خو برعکس د اموي واکمنۍ پېر د اسلام د سترو بريو، د جهاد د حيرانوونکي پرمختگ او خپرېدو عصر وو. په دغه دوره کي د اسلام واکمني له ختيزه ترلوېديزه، له اباسينه تر اتلس سمندر پوري وغځېده. چې دا په هغه پېر کي د مخکي پرمخ يو ډېر اړت او پراخ دولت بلل کېدی. پر دې سربېره په دې دوره کي په مذهبي، ادبي، علمي، عمرايي او نورو ټولنيزو چارو کي هم د يادوني وړ پرمختگونه وسول. خو دکعبې د خدمت په هکله د دغې دورې د واکمنو کارونه دونه ډېر نه دي. البته څه کارونه چې په دې دوره کي دکومو واکمنو لخوا سوي دي پرهغو د دې کتاب په بېلو بېلو برخو کي خبري سوي دي.

144 - په مکه مکرمه کي د حضرت معاويه ځيني کارونه

حضرت معاويه ؓ د خپل خلافت په پېر کي د مسجدالرام د رنا کولو لپاره د مسلمانانو د بيت المال څخه يو مقدار شته د قنديلونو او تيلو او د هغو د نورو ضرورياتو د رانيولو لپاره بېل کړه. دغه راز هغه له شام څخه يو کوچنی منبر هم حرم ته وروړ او هلته يې د حج په مهال خطبه پر وويل. په دې توگه هغه لومړی خطيب بلل سوی دی چې د مکې په حرم کي يې پر منبر خطبه ويلې ده. هغه د دارالندوه ماڼۍ هم ترميم او له سره ودانه کړه، څو که کله هغه حج کوي، هلته پکښي واوسي، همداشان هغه په مکه کي خپل والي ته امر وکړ چې د حرم انصاب (د مکې د حرم د ارشو د نخبو څلي) د هغو په هکله د يوه پوه صحابي، محرز بن علقمه په مرسته، په دقت سره له سره نوي ودان کړي، چې هغه دا کار وکړ. امير معاويه ؓ دکعبې د خدمت لپاره يو شمېر مريان له شام څخه ورو لېږل، چې بيا دا کار ترده وروسته نورو هم کاوه. دغه راز هغه د حج په مهال او دخداي تعالی په مياشت (رجب) کي دکعبې د خوشبويه کولو لپاره ډول ډول عطرونه له شام څخه ورو لېږل او د هر لمانځه په مهال دکعبې د خوشبويه کولو لپاره يې نفر ورته وټاکل. د دغه خليفه په پېر کي د هغه په امر کعبې ته په کال کي دوه څلي، دعا شورې په ورځ د ديباج د ټوکره (د ديباج د ديبا معرب دی. ديباج نقشي مزيني ښايستې ورېښميني جامې ته وايي، کومه چې موږ ورته اتلس وايو). او د روژې په مياشت کي د قباطي د ټوکره غلاف (پوښ) ورکول کېدی. (قباطي يو ډول کتان وو چې د مصر د يوه کلي قبطيانو به جوړاوه). هغه په مکه مکرمه او د هغې په شاوخوا کي د اوبو برابرولو کار ته توجه وکړه، لس چينې يې د مکې په پاسنۍ سيمه کي له حرا نومي سيمي څخه تر اوسنۍ جعفريې پوري، وايستلې. يوه بله چينه يې په کښته مکه کي وکيندل، چې د هري چينې سره يې د مکې د اوسېدونکو او حاجيانو لپاره د اوبو څښلو ځايونه ودان کړه او هم يې دکرني يوه کرونده او د خرماووبن جوړ کړه. هغه په مکه مکرمه کي ودانيزو چارو ته هم پاملرنه وکړه او د مروه، قزازه او سويقه په لوړو سيمو کي يې لس ماڼۍ جوړې کړې. چې د حضرت معاويه د دې فعاليتونو په پايله کي د مکې د لوړې برخي په هره خوا کي ماڼۍ او ودانۍ، بڼونه، د اوبو چيښلو سيستمونه، د ډول ډول توکو د خرڅولو بازارونه او دکانونه رامنځته سول.

145 - حضرت ابن الزبير، مکه او کعبه

حضرت عبدالله د زبير زوی يو ډېر متقي، مهربانه او زړه ور شخصيت وو. د هغه پلار زبير بن عوام بن خويلد در رسول ﷺ د نيکه عبدالمطلب د لور بي بي صفیې زوی دی چې د رسول ﷺ عمه کېدل. زبيرد پنځلس کلنۍ په شا وخواکي اسلام راوړی. حبشې او مدينې ته يې هجرت کړی، د اسلام په ټولو جگړو کي يې برخه اخستې، د مکې د فتحي له پنځو قوماندانانوڅخه وو، چې په "حجون" کي يې د رسول ﷺ لپاره څپمه ووهل او د اسلام بيرغ يې هلته د لومړي ځل لپاره اوچت کړ. دی له عشره مبشره وو څخه دی او رسول ﷺ دده په هکله ويلي دي: هر نبي لره حواري وي (وفادار او غوره مرستندوی) او زما حواري زبیردی. . دی د حضرت عثمان له مدافعينوڅخه وو، خو کله چې د "جمل" د جگړي په ورځ حضرت علي ﷺ د رسول ﷺ يو حديث ورپه ياد کړ، نو هغه له جگړي راوگرځېد او مدينې ته ولاړ هلته د عمرو بن جرموز په نامه يوه سړي وواژه، د هغه سر يې حضرت علي ته يووړ او د هغه سره يې د ليدني اجازه وغوښتل. حضرت علي وويل: هغه ته اجازه مه ورکوی؛ بلکي د دوېځ زيری ورته ورکړی. زبير، حضرت اسماء د ابو بکر صديق لور غوښتې وه او عبدالله له هغي څخه پيداسو. مدينې ته تر هجرت وروسته په مسلمانانو کي لومړي زوکړی همدغه عبدالله دی، چې د هجرت په لسمه مياشت وزېږېدی. پلار يې رسول ﷺ ته وروړی، چې هغه مبارك ﷺ خرما وژوول او په خوله کي يې ورکړه او د عبدالله نوم يې پرکښېښود. کله چې حضرت معاويه ﷺ د 60 س. کال د خدای تعالی (رجب) په مياشت کي مړسو، د هغه زوی يزيد د خلافت پرگدی کښېناست. هغه د مدينې منورې والي وليد بن عتبه ته وليکل چې له حضرت حسين، حضرت عبدالله بن عمر او حضرت عبد الله بن زبير څخه هرڅه ژر په زور بيعت واخله. خو حضرت حسين او ابن الزبير د يزيد له بيعت څخه سر وغړاوه او مکې مکرې ته ولاړل. او حضرت ابن عمر ﷺ څو ورځي وروسته وليد ته ورغی او د ابن عباس ﷺ سره يو ځای يې د يزيد سره بيعت وکړ. خو له دې امله چې وليد له حسين او ابن الزبير څخه بيعت وانه خيستلای سواي، پر هغه په قهر سو او د مکې والي عمرو بن سعيد يې د هغه پرځاي مدينې ته وټاکي. هغه په همدغه کال عمرو بن الزبير د عبد الله ورور چې د هغه سره يې دښمني درلوده د مدينې د پوليسو افسر وټاکي. هغه د عبد الله پلويان، دوستان او زامن او ان وروڼه او ورېونه ښه ووهل. بيا عمرو بن سعيد هغه د عبد الله بن الزبير سره جنگ ته وگوماري. هغه وويل: زه تيار يم چې د هغه سره وجنگېږم او دکعبې په زړه کي پر هغه بريد وکړم. هغه ووچي د انيس بن عمرو اسلامي په ملگرتيا د دوو زرو پوځيانو سره مکې ته وخوځېد. هلته يې مکې ته نژدې په "ذي طوی" نومي ځای کي د مکې د اطرافو له خلکو څخه ماته وخوړه، څو پوځيان يې ووژل سول او نور يې تيت او پرک سول او پخپله عمرو بن الزبير د عبد الله بن الزبير لخوا په "عارم" نومي محبس کي بندي سو. او په يوه روايت تر وهلو لاندي مړ سو. حضرت حسين ﷺ د عراقيانو د بلني له امله هغه ځای ته د تللو په تکل کي سو. وايي چې حضرت ابن الزبير په مکه مکره کي سهار او ماښام حضرت حسين ته ورته او عراق ته د تللو مشوره به يې ورکول. خو حضرت ابن عباس ﷺ او نورو به بيا هغه له تللو راگرځاوه او په ډېر ټينگار سره به يې ورته ويل چې هلته مه ځه. خو هغه د هيچا دا ونه منل او د عراقيانو د پرله پسې غوښتنو او بلنو له امله د 60 س. کال د لوی اختر د مياشتي پرلسمه له مکې څخه کوفې ته وخوځېد، چې پای دکربلا په خونړۍ، دردونکې او تاريخي پېښه کي په شهادت ورسېد. په 63 س. کال کي د مدينې خلکو د امام

حسین د وژلو له امله د یزید بن معاویه د خلافت د نه منلو اعلان وکړ او له مدینې څخه د هغه د والي او د یزید د قوم بني امیه وو د شړلو پرېکړه یې وکړه. یزید د یوه سپین ږيري او ضعیفه سړي مسلم بن عقبه په قومانداني د لسو، پنځلسو زرو کسانو په شاوخواکي پوځ ور ولېږی او امر یې ورته ورکړ، چې د مدینې تر لوتولو وروسته مکې ته د حضرت ابن الزبیر د راپرزولو لپاره ولاړسه. هغه وو چې مسلم درې ورځې په مدینه کي عام قتل، لوټ او د خلکو هرڅه حلال وگرځول، چې په دې ترڅ کي د قرآن کریم ډېر قاریان او نور لویان شهیدان سول، ډېر شته لوټ سول، ښار وران سو او ستر

شر او فساد رامنځته سو. وایې چې په دې جریان کي د زرو په شا وخوا کي بي مړو ښځي بې پته او حاملې سوې. (په تاریخ مفصل اسلام کي وایې چې پر شپاړسوزرو پېغلو نجونو باند تېری وسو. چې ښايي مبالغه وي). په هر ډول په دې ستر ناورین کي د رسول ﷺ ډېر سترستر اصحاب د لسو زرو تنو عامو مسلمانانو په شمول و وژل سول او ډېر په سمڅو (غارونو) او نورو ځایونو کي پټ سول. دا پېښه چې په تاریخ کي د مدینې د " حره " د جگړې په نامه یادېږي د چار شنبې په ورځ د 63س. کال د لوی اختر د میاشتي پر 27 یا 28 نېټه وسوه. په دغه کال حضگرت ابن الزبیر په خلکو حج وکړ او د امارت په هکله یې د شورا رایه منله. کله چې د دې پېښي خبر ور ورسېد ډېر ویرجن سو او د شامیانو سره د جگړې لپاره د تیاري په لټه کي سو. چې ډېر خلک یې دې جنگ ته وهڅول او هغو هم بیعت ورسره وکړ. 64س. کال د محرم الحرام په پیل کي مسلم بن عقبه د ابن زبیر او د هغه د ملگرو سره د جنگ لپاره مکې ته وخوځېد. خو هغه په لار کي مړ سو او پرځای یې د یزید د مخکنۍ لارښوونې سره سم حصین بن نمیر السکوني ته د جگړې قومانداني وسپارل سوه. دغه مهال خدای تعالی یزید هم د مخکي له سره واخیست او د دغه کال په لومړۍ خورکي ومړ. حصین بن نمیر مکې ته ولاړ او د دواړو خواوو ترمنځ سخت جنگ ونښتی چې پای د مکې خلک تیت او پرک سول او ډېر یې ووژل سول. کله چې ابن الزبیر او د هغه ملگرو ځانونه په محاصره کي ولیدل، نو یې د کعبې شا وخوا خېمې ودرولې، څو د حرم شریف د درنښت له امله د شامي پوځونو له بریدونو خوندي پاته سي. خو د دې په خلاف شامیانو " ابي قبیس " او " قعیقان " غرونو ته څرمه پر " سره غره " پنځه منجنیقو ودرول او د هغو په واسطه یې پردوی اوکعبه شریفه شپه او ورځ ډېري اورولې. چې بالاخره دکعبې شریفې پوښ (غلاف) اور واخیست او د کعبې ودانۍ ته دروند تاوان واوښت. ازرقی (رح) لیکي چې دغه پېښه د شنبې په ورځ د لومړۍ خور په درېیمه وسوه. خوځیني وایې چې ځینو وگړو شا وخوا اوربل کړی وو، له هغه څخه دکعبې پردې اور واخیست او دا پېښه رامنځته سوه. او ځیني نور بیا وایې چې ابن الزبیر د شپې په تیاره کي د مکې پر یوه غره باندي د تکبیر آواز واورېد، هغه د معلوماتو لپاره د نېزې په څوکه اور پورته کړچي د هغه یو بڅرکی دکعبې د رکن یماني او حجراسود ترمنځ پر پرده ولوېد او اوریې واخیست، او حجراسود له دې امله توره سوه؛ وچاودله اودرې ټوټې سوه. دا محاصره د دوهمې خور تر وروستيو روانه وه، چې د یزید د مړیني خبر ور ورسېد.

هغه د 64 س. کال د لومړۍ خور پر (14) د (45) کالو په عمر مړ سوی وو، چې درې نیم کاله یا درې کاله اته میاشتي یې حکومت وکړ. ابن الزبیر د مکې له خلکو څخه څو تنه حصین ته ولیږل. هغو د خبرو په ترڅ کې د کعبې شریفې د دې سوځني پړه پر حصین واچول او د هغې د سوځلو او وړانولو د ډېرې ستري گناه په هکله یې څرگندوني وکړې. هغو حصین ته وویل چې اوس خو یزید مړسوی دی نو تاسې د څه لپاره جگړې او وژنو ته ملاتړلې ده؟ ښه داده چې شام ته وگرځئ او وگورئ چې د یزید زوی دوهم معاویه څه وایي؟ او آیا خلک پر هغه راټولېږي که نه؟ نو هغه وو چې حصین او ملگرو یې د ابن الزبیر په اجازه د کعبې طواف وکړ او وروسته د دوهمې خور پر پنځمه بېرته شام ته وگرځېدل او په دې ډول حضرت ابن الزبیر تر نوکالو پورې پرواک پاته سو او په دې وخت کې پر حجاز، یمن، عراق، مصر، خراسان او ان د شام پر ځینو برخو حاکم سو.

د 64 س. کال د لومړۍ خور پر (14) د یزید زوی چې معاویه نومېدی خلیفه سو. وایي چې دی ډېر ښه سپری وو. په یوه روایت یې شل ورځې او په بل روایت یې څلور میاشتي حکومت وکړ. د حکومت په مهال ناروغه وو، او د خلکو په وړاندې هیڅ څرگند نه سو او د (21) کالو په عمر وفات سو. دغه مهال په شام کې مروان بن الحکم د خپلې واکمنۍ بنسټ کېښود او په دمشق او د هغه په شا وخوا کې یې واک په لاس راوړ او د اموي ډلې په ملگرتیا یې د ابن الزبیر سره د مخالفت او جنگ جگړې لار خپله کړه چې د دې سره جوخت د خراسان خلکو د سلم بن زیاد سره بیعت وکړ، ان چې د خپل خلیفه په توگه یې خوښ کړ. د اسلامي واکمنۍ په ځینو نورو سیمو کې ځیني نور پاڅونونه، حرکتونه او جنگ جگړې هم را منځته سوې چې په حقیقت کې د اسلامي خلافت ادارې د ملوک الطوائفی بڼه غوره کړه. خو د ابن الزبیر امارت په مکه کې ټینګ سو. هغه خپل ورور عبیدالله په مدینه کې خپل نایب وټاکي او عبیدالله بنی امیه له مدینې څخه وایستل. خو وروسته د مروان خبره هم دې ته ورسیده چې مصر یې ونیو او مدینه او عراق ته یې لښکري ولېږلې. بیا د همدغه 65 س. کال د روژې په میاشت کې د مروان د مړینې خبر خپور سو. د هغه د مړینې کیسه داسې وه چې ډېرو خلکو داسې گڼل چې د معاویه بن یزید تر مړینې وروسته باید د هغه ورور خالد بن یزید خلیفه سي. نو مروان د دې لپاره چې خالد د خلکو په سترگو کې خوار و ایسوي او خلک بیعت ورسره ونه کړي د هغه مور یې چې د یزید کونډه وه وکړه. خو څنگه چې خالد او مور یې په دې خبره وپوهېدل، نو یوه شپه چې مروان بیده وو، د خالد مور د هغه پر خوله بالښت ورکېښود او وېي واژه. دا پېښه د 65 س. کال د روژې پر درېیمه وسوه. چې په دې ډول د مروان د امارت دوره څه د پاسه نه میاشتي وه. وایي چې د مروان پلار "الحکم" د رسول ﷺ له ډېرو سترو دښمنانو څخه وو. هغه د مکې د فتحي په ورځ اسلام ومانه او بیا مدینې ته ولاړ. خو حضرت پیغمبر ﷺ هغه طایف ته جلا وطنه کړ او هلته مړ سو. دا هم وایي چې مروان د حضرت عثمان ﷺ د محاصرې د ناوړې پېښې ستر لامل وو. ځکه چې هغه د حضرت عثمان له خولې یو جعلی لیک د استازيو د یوې ډلې د وژلو لپاره مصر ته لېږلی وو. د ده په هکله په ځینو کتابونو کې نوري ډېرې ناوړې خبرې هم لیکل سوې دي. کله چې مروان مړ سو د 65 س. کال د روژې پر درېیمه د دمشق او مصر او د هغو د شا وخوا سیمو خلکو د عبد الملک بن مروان سره بیعت وکړ. هغه د مروان لومړنی زوی وو چې په 23 یا 26 س. کې زېږېدلی او په

86 س. کي مړ سوی دی. څه د پاسه (21) کاله یې حکومت وکړ چې لومړي اووه کاله یې عبد الله بن الزبير د هغه په وړاندي مزاحمت وکړ او (14) کاله یوازې په شام کي واکمن وو.

146- د عبد الملك لخوا له مکې څخه د حج انتقال

څنگه چې ابن الزبير پر مکه واکمن وو او د حج په موسم کي به یې حاجيانو ته خطبې او ویناوې اورولې او د عبد الملك بد به یې ویل، نو د شام ډېر خلک د هغه لوري ته ورمات سول. له دې امله عبد الملك خلك له حج کولو څخه منع کړه. خو څنگه چې خلکو جنجال کاوه هغه د حج د لېږدولو لپاره د مسجدالاقصی پر هغه ډبره چې رسول ﷺ د معراج په شپه پښه پر ایښې وه یوه ستره ودانۍ جوړه کړه، د بیت المقدس پر جومات یې د کعبې غوندي پردې وځړولې، خادمان یې ورته وگومارل او خلك یې د هغه طواف ته مجبوره کړه. هغو به تر طواف وروسته د لوی اختر په ورځ قربانۍ کولې او سرونه به یې خریل. وایي چې پردغه ودانۍ یې دونه شته ولگول او داسي ښایسته او خوشبو یه یې کړه چې هغه مهال په ټوله نړۍ کي تر هغې ښکلې مانۍ نه وه. (د ابن کثیر تاریخ البدایا والنهایا اردو ژباړه 1247/8 او تاریخ مفصل اسلام 1/282). توبه العیاذ بالله د سیاست له ازمیښته څخه. رشتیا رشتیا چې سیاست ډېره بده بوختیا ده. په دې لوبه بوخت وگړي هرڅه چې یې په گټه وي مخ نه ځني اړ وي او د خپلو ځانو او گټو د ساتلو لپاره له هیڅ بد عمله ډډه نه کوي. دین، فضیلت، وجدان او پت د سیاست په وړاندي هیڅ ارزښت نه لري. لکه چې ډېر لیدل سوي دي چې په دې کار کي زوی پر پلار رحم نه دی کړی، پلار د زوی سترگي ور ایستلي او د بیگناه او بې وزلو خلکو وژل، او د خدای په محکمه کي وراني او فساد خو په سیاست کي یو عادي کارگر ځېدلی دی. دا دی نن دغسي کارونه هغه کسان چې د بشر د حقوقو او دموکراسۍ غرغړې به یې وهلې د خپلو دموکراتو گوډاگیانو سره یوځای په دې یوویشتمه پېړۍ کي (؟) په افغانستان، عراق او نورو اسلامي ملکونو کي په خورا سپین سترگۍ او رسوایی سره ترسره کوي، چې ان د دوی د جنایت کارانه بمباریو له امله په لسگونو ماشومان هم د مندو او پلرونو سره یوځای شهیدان کیږي. او دا چاري اوس یو عادي کارگر ځېدلی دی. خو مسلمانان د مرگ په خوب بیده دي او د پردو غلیمانو گوډاگیان د پردو په زور او چلول پر واکمن دي. عبد الملك په دې تدبیر هم ونه کړای سواي ابن الزبير له منځه یوسي. نو یې د هغه سره په جگړه لاس پوري کړ. لومړی یې په 71 س. کال کي عراق ته لښکري واستولې او د ابن الزبير ورور مصعب یې وواژه او د هغه سر یې عبد الملك ته په دار الاماره کي وړاندي کړ. یوه عیسوي چې دا جریان ولید، ویې خندل. عبد الملك له هغه څخه د خندا علت وپوښتی. هغه وویل: ما په دې ودانۍ کي پر همدغه تخت ولیدل چې د حسین ﷺ سر یې ابن زیاد ته راوړ. د ابن زیاد سر یې مختار ته راوړ. د مختار سر یې مصعب ته راوړ. او اوس دا دي د مصعب سر یې تاته راوړ. نو هغه وو چې عبد الملك سمدستي له تخته راكوز سو او امر یې وکړ چې دغه دکوفي دارلاماره مانۍ ونړوي. بیا یې په 72 س. کال کي یو نامتو سفاک او بي باک سردار حجاج بن یوسف ثقفی چې د اسلام په تاریخ کي د ظلم او بې عدالتۍ یوه وتلې نمونه ده، د عبد الله بن الزبير د له منځه وړلو لپاره مکې ته ولیږی. حجاج مکه محاصره کړه او ابن الزبير په مسجد الحرام ننوت. حجاج د 72 س.

کال د میانې د میاشتي په لومړۍ نېټه امر وکړ چې کعبه د منجنيق په واسطه په ډبرو وولي. لومړی منجنيق ویشتونکو له دې کاره څخه ډډه وکړه، خوچي حجاج ورته وويل چې: " کعبه وولی چې د عبد الملك له بخششونو څخه برخمن سئ"، نو هغو هم کعبه شريفه وويشتل او يورکن يې ور ونياره. بالاخره ابن الزبير تر اوو میاشتو کلابندی ورسته د 73 س. کال د لوی اختر په میاشت کې په دې جنگ کې د خپلو ټولو پلویانو سره شهید سو. او حجاج يې سر عبد الملك ته وليږی او تنه يې د حجون په " کداء " نومي ځای کې وځړول. چې بیا يې وروسته دفن کړ او بیا حجاج د مکې له خلکو څخه د عبد الملك لپاره بيعت واخيست.

147- د قريشو لخوا د جوړې سوي کعبې په هکله د رسول ﷺ ناخوښي

لکه څنگه چې مو وړاندي وويل قريشو په ابراهيمي کعبه کې بدلون راوست . که څه هم حضرت محمد ﷺ پخپله دکعبې په ودانې کې برخه درلوده، لکه چې د ډبرو په پورته کولو کې يې اوږه هم خوړ سوې وه او همدغه مهال، هغه په فهم او پوهه د ځانگړي نامه څښتن هم وو، خو قريشو دکعبې د ودانې پلان د خپلو لویانو په غونډه کې تصویب کړی وو. او لکه چې د واك د څښتنانو خصلت دی چې دوی يوازی خپل ځانونه په هر کار پوه بولي او د بل چا خبره که څه هم تردوی پوه وي، نه مني. دغسې په دې هکله هغوته د بل چا خبره د منلو نه وه. نوله دې امله حضرت محمد ﷺ هغه مهال په دې هکله پټه خوله کېدل غوره وبلل. خو کله چې په نبوت مبعوث سو، نو حساس زړه به يې دکعبې شريفې دغه ناوړه بدلون ور زوراوه او کله کله به يې په دې هکله خپلې مېرمنې بي بي عايشې (رض) ته خپل د زړه درد وايه. يوځل بي بي عايشې د آنحضرت ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې : د بيت الله شريفې وردکوم مصلحت له مخې دغونه لوړ جوړ سو دی ؟ او د دغه گړدي دېوال " حطيم " حقيقت څه دی ؟ هغه وفرمايل : " عايشې ستا قوم دغه ور ځکه دونه لوړ جوړ کړ چې کعبې ته د خلکو دننه ورتلل د دوی په واك کې وي، چې چا ته يې زړه و غواړي ور پرې يې ږدي. اوچا ته چې يې زړه ونه غواړي ور پرې يې نه ږدي. او د حطيم د دغه گړدي دېوال برخه هم په کعبه شريفه کې داخله وه، خو ستا قوم د حلا لو پيسو د نه درلودلو له امله هغه همدغسې پرېښوول. عايشې که ستا قوم د جاهليت زما نې ته نژدې نه وای او زه پردې نه بېرېدلای چې دوی به د دې خبرې پرسر يوله بله سره ونښلي، ما به ارومرو دغه برخه بيرته په بيت الله شريفه گډه کړې وای. او دوی دروازې به مې؛ يوه د ختيزخواته، بله د لوېديز خواته ورکړې وای؛ چې په يوه به خلك ننوتلای او تر بله به وتلای ". خو افسوس چې نا مساعد حالات او مذهبي، سياسي او اقتصادي مسايلو ته د رسول الله ﷺ پاملرنې، د هغه د دغې هيلې د تر سره کېدو په لاره کې خنډ سوې او دکعبې د ابراهيمي بنسټونو د دغه بدلون درد يې پر زړه له نړۍ ولاړ. - صلواً الله عليه وعلى آله وسلم - چې بيا حضرت عبد الله بن الزبير ﷺ د هغه مبارك ﷺ دغه هيله ترسره کړه.

148 - عبد الله بن الزبير او د کعبې بيا جوړول

حضرت عبد الله بن الزبير له يوې خوا له خپلي خاله بي بي عايشې (رض) څخه د قريشو دكعبې په باب د حضرت رسول ﷺ د ناخوښۍ په هكله اورېدلي او د هغه د دغه ارمان د پوره كېدو خيال يې درلود. او له بلي خوا د حصين د محاصرې په مهال دكعبې سوځني او شديد نقصان دا ضروري كړه چې كعبه بيا له سره ودانه سي. نو ابن الزبير په دې هكله سلا مشوره وكړه او تر درو ورځو استخارې وروسته يې وپتېيل چې د قريشو كعبه ونړوي او له سره يې د حضرت رسول ﷺ د هيلو سره سمه د ابراهيم ﷺ پر بنسټونو برابره جوړه كړي. ده دكعبې د نړولو كار د 64 س. كال د څلورمې خور (جمادي الثاني) په پنځلسمه ورځ پيل كړ او د حضرت عبد الله بن عباس ﷺ د مشورې سره سم يې د بيت الله شريفې چار چاپېر څلور لرگين ستونونه ودرول او د ټوكړه پرده يې پر را وگرځول، څو دكعبې غوندي بڼه غوره كړي او خلك په لمانځه كې هغې ته مخ كړي او طواف پر وكړي. حضرت ابن الزبير د كعبې شريفې د ودانۍ لپاره تر ټولو هغه ښه اهاك چې د يمن په صنعا كې مونده كيدل، د څلورو سوو دينارو په بيه رانيول او د " حراء " ، " ثبير " ، " المقطع " او " الخندمه " او نورو غرونو څخه يې ډبري راوړلې، او دغه راز يې د يمن د صنعا د ښار ډبري ښكلي مرمړ ډبري چې " البلق " نومېدلې هم رانيولې. ابن الزبير ﷺ د ابراهيم ﷺ د كعبې اصلي بنسټونه لڅ كړه او د ښار عالمانو، صالحانو او مخورو مشرانو ته يې وروښول. او بالاخره يې پر هغو باندي كعبه له نوي سره په ډېره ښكلې بڼه ودانه كړه. څنگه چې حضرت ابن الزبير " حطيم " هم په كعبه كې راوستی، له دې امله يې د اورېدوالي په نسبت، جگوالی كښته ښكارېدی. نو يې د قريشو د كعبې پر جگوالي نه گزه نور وړ زيات كړه، چې په دې ډول دكعبې دېوالونه په جگوالي اووه ويشت گزه (تقريباً 40،5- فته) يا (14) متره او په بره درې فته يا (91،5) سانتي وه. هغه كعبې شريفې ته د يوې دروازې پرځای، دوې دروازې؛ يوه د پخوا پرځای ختيز لوري ته او بله لويديز لوري ته وركړې، چې دواړي د مخكي سره برابري وې او په هره يوه كې يې دوې پلې كښېنولې. قريشو دكعبې دننه شپږ ستونونه وركړي وه. خو هغه درې ستونونه ځني ليري كړه او نور درې ستونونه يې د خالصو عودو د قيمتي لرگيو څخه وركړه، چې د ژر او سره رنگ په خورا ښكلي گډون سره پسولل سوي وه. د هغو پنډوالي دېرش سانتي متره وو، چې اوس هم د څوارلسو پېړيو په تېرېدو سره صحيح او سالم پاته دي، چې البته په راوړوسته كې د هغو د هر ستون پرلاندنيو برخو باندي، د هغو د ټينگښت او ښايست لپاره د سپينو زرو درې پتري راگرځول سوي دي. او كله چې په 1304 س. كې د هغو په لاندنيو برخو كې څه درزونه پيدا سول، په 1314 س. كې په ميخونو ټينگ او ونيول سول. دغه راز ابن الزبير دكعبې بام ته د ختلو لپاره دكعبې دننه د عراقي ركن لور ته د لرگيو زينه هم جوړه كړه او په هغو ډبرو يې چې دكعبې له ودانۍ څخه پاته سوي وې، دكعبې مطاف (طواف ځای) فرش كړ. ابن الزبير ﷺ حجراسود چې دكعبې د اور اخيستلو له امله، درې ټوټې سوي وه، د كعبې له دېواله څخه تر را ايستلو وروسته د " ديبا " په يوه سپين، ورېښمن پوښ كې و پېچل او په يوه صندوق كې يې قلف كړه او د شيبه بن عثمان په كور كې يې وساتل. بيا يې په خپل ځاي كې د ايښولو په مهال، عباد نومي خپل زوی او جبير بن شيبه بن عثمان ته وويل چې هغه په يوه پټو كې كښېرېدئ او كله چې زه د ماښين د جماعت لمونځ پيل كړم تاسي هغه پخپل ځای كې نصب كړئ. دا كار يې له دې امله وكړ، چې څوك بيا د قريشو د وخت غوندي د هغې د ايښولو پر سركومه شخړه جوړه

نه کړي. بیا هغه پرهغې لاندې باندي د سپینو زرو خول راوگرځاوه. کله چې د کعبې د ودانۍ کار پای ته ورسېد، حضرت ابن الزبیر مشک او عنبر، دننه او د باندي په ووهل او د "قباطي" په نامه د مصري کتان پوښ یې په واغوست او امر یې وکړ: پرکوم چا چې زما د اطاعت حق دی هغه دي د دې سترکار د سرته رسېدو له امله د شکر ایستلو په منظور "تنعیم" ته ولاړ سي او عمره دي راوړي. او چې څوک د اوښ د حلالولو وس لري، اوښ دي حلال کړي، څوک چې د پسه د حلالولو وس لري، پسه دي حلال کړي، او څوک چې د دې دواړو وس نه لري، د خپل وس سره سم دي صدقه ورکړي. نو هغه وو چې د 64 س. کال د خدای تعالی (رجب) د میاشتي په (27) ورځ تنعیم ته پیاده ووتی، چې نور ډېر خلک هم ورسره ووتل او عمره یې راوړه. نورو خلکو هم ډېر څاروي قرباني کړه او ابن الزبیر سل اوښان حلال کړه. په پای کې باید زیاته کړو چې ابن الزبیر د مسجد الحرام د پراختیا دکار په لړ کې په حرم پوري نښتي کورونه او د ابي شیبه وو دکور نیمه برخه په لس زره دیناره رانیول او په حرم یې گډه کړه. دغه راز د اخبار مکه لیکوال امام ازرقی (رح) هم وایي چې ابن الزبیر زما د نیکه "ازرق" نومي دکور یوه برخه په شل زره دیناره رانیول او په مسجد الحرام یې گډه کړه او هغه ته یې پرخپل ورور مصعب بن الزبیر چې د عراق امیر وو، حواله ورکړه. خو څنگه چې مصعب او عبد الله دواړه د عبد الملك او حجاج سره په جگړو کې ووژل سول، هغو ته پیسې ونه رسېدې. همداراز ابن الزبیر د مسجد یوه برخه هم وپوښل او هغه لومړی سړی وو، چې تر لمانځه د مخه او وروسته یې حجراسود مچ کړه او بیا د ده دغه عمل ترده وروسته امیرانو ښه وباله او په دې هکله یې د ده پیروي وکړه. وایي چې د قریشو او ابن الزبیر د بناء ترمنځ (82) کاله وا تڼ وو.

149 - عبد الملك، حجاج او دکعبې بیا جوړول

دکعبې پرهغې ودانۍ باندي چې ابن الزبیر جوړه کړې وه، ترلسوکالو تېرېدو وروسته، حجاج وغوښتل چې هغه بېرته د جاهلیت د زمانې سره سمه جوړه کړي. خو پدې هکله له عبد الملك بن مروان څخه بېرېدی، نو یې هغه ته لیک ولېږی چې ابن الزبیر دکعبې په ودانۍ کې پخپل سر تصرفات کړي دي، او په هغې کې یې داسې زیاتوالی راوستی دی چې اصلاً له کعبې څخه ندی. او اجازه یې ځني وغوښتل چې هغه بېرته پرهماغه پخواني حال برابره جوړه کړي. کله چې عبد الملك دا اجازه ورکړه، حجاج په 74 س. کال کې هغه دېوال چې د حجراسماعیل په لوري وهل سوی وو، لیري کړ او دکعبې لویدیز لوري ته دروازه یې بنده کړه او اصلي دروازه یې ور لورې کړه او کعبه یې بیرته د قریشو لخوا د جوړې سوي کعبې په ډول جوړه کړه. وایي کله چې عبد الملك بن مروان پوه سو چې ابن الزبیر دکعبې ودانۍ د رسول ﷺ د هغه حدیث په موجب جوړه کړې وه. کوم چې له خپلي خاله بي بي عایشې صدیقې (رض) څخه یې اورېدلی وو، پرخپله اجازه پښېمانه سو. خو حجاج کعبه جوړه کړې وه، او کار ترکار تېر سوی وو.

150 - خالد القسري او دکعبې چارچاپېره

د لمانځه دودول خالد بن عبد الله القسري د عبد الملك او د هغه د دوو زامنو وليد او سليمان په وختو کي د مکې مکرمې والي وو. (د هشام بن عبد الملك لخوا د عراق، خراسان او سيستان د چارو واگي هم ورسپارل سوي وې، چې هغه بيا نور خراسان او سيستان ته د واليانو په توگه استول) کعبې شريفي ته د ده خدمت د مکې په واليانو کي تر ټولو څرگند دی. هغه په هغو پيسو چې وليد د کعبې د پسرلو لپاره ورلېږلي وې، د کعبې دروازه، د کعبې دننه دېوالونه او ستونونه وپسولل او د کعبې شا وخوا يې د شپې لخوا په ډېوو رڼا کړه. دغه راز ازرقی وايې چې د خالد تر ولايت د مخه ښځو او نارينه وو پر کعبه شريفه باندي گډ طواف کاوه. خو کله چې هغه د مکې والي سو ښځي او نارينه يې په طواف کي سره بېل کړه او د کعبې شريفي پر هر کنج يې ساتونکي و درول چې شلاخي به ورڅخه وې او نارينه او ښځي به يې سره بېلولې. بل ډېر ستر کار چې هغه کړی دی؛ د کعبې چار چاپېره د لمانځه دودول دي. پخوا د کعبې چار چاپېره د لمانځه صفونه نه درېدل، خلکو به د روژې تراويح د مسجد الحرام په لورني برخه کي ادا کولې چې محراب به لور او تر مقام ابراهيم وروسته اينسول سوی وو، او امام به تر محراب وروسته او خلکو به د امام تر شا لمونځ کاوه. نو چې د چا به خوښه وه د امام سره به يې لمونځ کاوه او چې د چا به خوښه وه پر کعبه شريفه به يې طواف کاوه. کله چې خالد بن عبد الله القسري د عبد الملك بن مروان لخوا د مکې والي وټاکل سو او د روژې مياشت سوه، نو خالد قاريانو ته امر وکړ چې د مقام ابراهيم تر شا ودرېږي او د مقتديانو صفونه د کعبې پر شا وخوا جوړ سي. دا له دې امله وو چې لمونځ کوونکي د مسجد په لورني برخه کي نه ځايېدل. نو يو چا خالد ته وويل: طواف دي د غير فرضي لمانځه، يعني تراويحو لپاره بند کړ؟ نو خالد امر وکړ چې د هري ترويحي ترمنځ دي د غونه وقفه کيږي چې خلک اووه ځلي پر کعبه طواف وکړي. بيا خلکو ورته وويل چې کوم کسان چې د لمانځه لپاره د مسجد په پای او اطرافو کي ناست وي، هغه د طواف د پايته رسېدو څخه نه خبرېږي، څو ځانونه لمانځه ته تيار کړي. نو خالد د کعبې خادمانو ته امر وکړ چې د هري ترويحي په وخت کي دي د طواف تر شپږم شوط پوري تکبيرونه وايي. نو هغو به په دغه وخت کي " الحمد لله و الله اکبر " ويل. کله چې به شپږم طواف وسو، نو به يې تکبيرونه بند کړه، څو خلک پوه سي چې طواف مخ پر ختمېدو دی. نو چاچي به لمونځ کاوه هغه به يې لنډ کي او ځانونه به يې د تراويح لمانځه ته د طواف کوونکو سره يو ځاي چمتو کړه. کله چې به اووم شوط تر سره سو، نو به مؤظف سړي په زوره وويل: " الصلوا رحمکم الله ". وايې چې عطاء بن ابي رباح او عمرو بن دنيار او نورو عالمانو دغه ترتيب ليدی، خو په دې هکله يې کوم اعتراض نه کاوه. ابن جريج ويلي دي چې ما عطاء (رح) ته وويل: " که په مسجد الحرام کي خلک لږ وي، د مقام ابراهيم تر شا ودرېږي، او که پر کعبه چار چاپېره صف جوړ کړي؟ هغه وويل پر کعبه دي چار چاپېره صف جوړ کړي. او دا آيت يې ولوست: ﴿و ترى الملائکة حافين من حول العرش﴾ [الزمر: 75] ژباړه: او ته به وگورې ای محمده چې ملايکي د عرش چار چاپېره طواف کوونکي وي.

151 - د ابو حمزه خارجي لخوا د مکې نيول

خوارج څوڪ دى؟ لکه چې د مخه مو وويل، د حضرت علي ؓ او حضرت معاويه ؓ تر منځ د صفين تر جگړې وروسته، هغوى پردې سلا سول چې حضرت ابو موسى اشعري او حضرت عمرو بن العاص د دوى ترمنځ حكمت وکړي. نو کله چې حضرت علي له شام څخه کوفې ته ولاړى، هلته د هغه د پوځ يوه ډله چې شمېر يې د لسو، يا دوولسو زرو پوځيانو په شا وخواکي وو، د هغه له پوځ او اطاعته ووتل؛ ورته پورته سول او ويل يې چې: "حكمت بېله خدايه بل چا ته نسته. او علي ته نه ښايېدل چې ابو موسى اشعري يې په حكمت منلى واى". نو له دې امله يې حضرت علي ؓ کافر وگاڼه او څه نور تورونه يې هم پر ولگول. بالاخره د حضرت علي او هغو تر منځ سختي جگړې وسوې. نو څنگه چې دوى د حضرت علي او معاويه له شخړو او بيعته ووتل، ځکه يې نو دوى ته خوارج وويل. که څه هم حضرت علي د خوارجو فتنه له منځه يووړه، خو د هغو باطله عقیده په اسلامي ټولنه کي پا ته سوه، چې وروسته وروسته ډېري ډلي ځني وتوکېدلې او په اسلامي هيوادو په تېره د فارس د خليج په څنډو، د عمان د سمندر په ټاپوگانو او د افريقې په ختيزو پولوکي يې فتنې واچولې. ان چې پاچهۍ او امارتونه يې جوړکړه. په دې لړکي عبد الله بن يحيى الاور الکندي يو خارجي مشر وو، چې د 129 س. په شا وخوا کي يې حضرموت، صنعا او ظفار ونيول او ځان يې "طالب الحق" وباله. هغه ابو حمزه مختار بن عوف ازدي، اباضي، بصري، خارجي د مکې نيولو ته وگومارى. دغه ابو حمزه به د مخه هرکال مکې ته تى او خلك به يې د بني اميه وو د وروستي خليفه مروان (ثاني) بن محمد او د هغه دکورنۍ پرضد پارول. خو د 129 س. کال د حج په مهال هغه په مکه شريفه کي بل ډول څرگند سو. په دغه کال نابره د عرفې په ډگرکي توري لنگوتې او د نيزو سرونه وليدل سوه. د ابو حمزه سپاهيان وه چې شمېر يې په يوه روايت لس زره، او په بل روايت چې قوي ښکاري اووه سوه تنه وو. حاجيان د دوى په ليدو وبېرېدل. هغو ته يې وويل چې تاسي څوڪ ياست او څه کوئ؟ هغو ورته وويل مور د مروان ثاني او د هغه دکورنۍ مخالف يو. نو عبد الواحد بن سليمان بن عبد الملك چې د مکې او مدينې والي وو، سړى ور واستاوه او د سولي په هکله يې خبري ورسره وکړې. هغو ورته وويل: مور د خپل حج کارته ډېر ارزښت ورکوو او هغه ډېر راته په زړه پوري دى. بيا يې د هغو سره داسي سوله وکړه چې د حج د مراسمو د وروستۍ ورځي ترپا يته رسېدو به ټول په سوله کي اوسو. بيا دوى اونورحاجيان بېل بېل په عرفات کي ودرېدل. کله چې د حج د مراسمو د پاينه رسېدو وخت راورسېدى، عبد الواحد مکه بېله جگړې ابو حمزه ته پرېښوول. وروسته ابو حمزه په مکه کي ابرهه بن الصباح الحميري د خپل استازي په توگه پرېښووى او خپله د مدينې په لوري وخوځېد. په لارکي يې په "قديد" نومي ځاى کي د مدينې د خلکو سره نښته وسوه او ډېر يې ووژل. وروسته ابو حمزه مدينې منورې ته ورسېد او عبد الواحد شام ته وتښتېد. ابو حمزه تردرو مياشتوپه مدينه کي و اوسېد. وروسته يې خپل يو ملگرى هلته پرېښووى او پخپله له مدينې ولاړى او د مدينې د باندي په "وادي القرى" نومي ځاى کي د مروان د څلورو زرو سپاهيانو سره، چې قوماندان يې عبد الملك بن عطيه سعدي نومېدى مخامخ سو او ووژل سو. خو په يوه بل روايت کي وايي چې په دې جگړه کي د ابو حمزه قوماندان او ملگرى ووژل سول او ابن عطيه، ابو حمزه په مکه مکرمه کي وموند او په جگړه کي ابرهه بن الصباح او ابو حمزه دواړه په کال 130 س. کي ووژل سول. بيا ابن عطيه په طالب الحق پسي يمن ته ولاړ، هلته يې هغه وواژه

او سر يې مروان ته واستاوه. مروان ورته وليکل چې مکې ته د حج د امير په توگه ولاړ سه. څنگه چې د مکې په سفر کې د هغه سره لږ نفر وه، ځينو عربو د هغه د حج د امارت مکتوب ونه مانه او ده او د ده ملگرو ته يې وويل چې تاسي غله ياست او ويې واژه. بايد ياده کړو چې په پورته مطلب کې ذکر سوي مروان هغه دی چې مروان حمار يا مروان ثاني يې ورته ويل. په " مختصر تاريخ خلافت اسلاميه " کې وايي چې: " دده په پېر کې خوارجو چې تردې مهاله چپ وه، سرونه راپورته کړه او پر مکه مکرمه او مدينه يې قبضه ولگول ". مروان ثاني د عباسيانو سره په جگړه کې ماته وخوړه او مصر ته وتښتېد او د 132س. کال د لوی اختر (ذي الحجې) د مياشتې پر (28) د عباسيانو سره په مخامخ مقابلې کې د مصر په " بوصير " نومي ځای کې ووژل سو، او په دې توگه خلافت عباسيانوته ورسېدی.

152 - عباسي خلفاء، مکه او کعبه

د عباسي خلافت لومړۍ دوره د 132س. کال د لوړۍ خور له (14) څخه پيل او د 656س. کال د صفري ترڅلورمې يې دوام وکړ، چې مرکز يې انبار او بغداد وو. په دې پېر کې (37) تنه خلفاء يو په بل پسې واکمن سول. دوهمه عباسي دوره له 659س. څخه پيل او تر 923س. پورې يې دوام وکړ چې دارالخلافة يې قاهره (مصر) وو. په دې دوره کې (17) تنه خليفه گان يو په بل پسې د خلافت پرگدی کښېستلي دي. دغه دواړې دورې چې يوه تر (524) کالو او بله تر (264) کالو وغځېدې سره له دې چې ځيني تاريخ ليکونکي ځيني نيوکي پرکوي، د اسلام د وياړلي تاريخ زرينې پاڼې جوړوي. په دې پېر کې مسلمانانو داسې سوبې وکړې، او اسلام داسې پکښې خپورسوی چې د سترو بريو د بدبو يې د ډېرو ځواکمنو واکمنيو ډېرې کلکې او دنگې ماني ولړزولې، ډېرې پياوړې ټولواکمنۍ يې راوپرزولې، او ډېرې ليرې ليرې سيمي يې د اسلام د اتلو سپا هيانو تر پښو لاندي کړې او ويې نيولې. دغه راز په دې پېر کې علومو او فنونو په بېلو بېلو برخو کې داسې ستر پر مختگونه وکړه چې وړانگو يې ټوله نړۍ پر سر واخيسته او ډېر ستر تمدن يې رامنځته کړ. خو د دې سره سره په دې دورو کې د بېلتون، مذهبي او سياسي ډلو جوړېدو، فتنو، وړانيو، کورجنګۍ او ملوک الطوايفی اور هم ډېرڅه لولېدې کړه. په هرصورت په دې هکله څېړني زموږ د کتاب موضوع نه ده. اوڅه چې موږ يې څېړو او را سپنو هغه، هغه څه دي چې په دغو اوږدو کلونو کې د مکې او کعبې په اړه ترسره سوي دي. البته په دې اړه ډېرڅه سوي دي. چې يو څه يې موږ د دې کتاب په بېلو بېلو برخو کې ياد کړي او يا به په خپلو خپلو ځايوکې خبرې پر وکړو. سمدستي په عامه توگه ويلای سو چې عباسيانو په تېره د هغو ځواکمنو واکمنو يا د دغه پېر نورو دولتي چارواکو عمرانې او مدني چاروته د پاملرنې او اسلامي شعایرو او مقدساتوته د درناوي او خدمت په لړ کې، د مکې او مدينې د چارو سمون او د کعبې خدمت، ساتنې، بيا بيا رغونې، د حرم د پراختيا او ښکلا او د حج د نورو متبرکو اماکنو د ودانۍ او د حاجيانو د هوسايۍ د وسايلو د برابرولو لپاره، ډېر څه کړي دي. په دې پېر کې ډېرو واکمنو د مسلمانانو عقايدو او غوښتنو ته په درنه سترگه کتلي او د هغو د رفاه او هوسايۍ اسباب يې په کار او لگښت برابر کړي دي. دغه راز په دې پېر کې پر مکه او کعبه ډېرې بدې ورځې هم

راغلي دي. اوډېري نادودي او جفاوي يې هم ليدلي دي، چې مور به په راتلونكو پانوكي د هغو پېښو په هكله چې د يادوني وړ دي ترخپلي وسي يو په بل پسې رڼا واچوو ان شاء الله.

153 - د عباسيانو په دوره كي د مكې او كعبې په اړه لنډ پېښليك

په 145س. كال كي: كله چې د عباسي دورې دوهم خليفه ابو جعفر عبد الله المنصور د خلافت پر گدۍ كښېښتې داسي آوازه سوه، چې د امام حسن بن علي ؑ له پښگته څخه محمد بن عبد الله (النفس الزكيه) د مخالفت رپۍ (بيرغ) پورته كوي. له دې امله منصور د محمد وروڼه او ځيني نور بني حسن بنديان كړل. كله چې دا خبره په مدينه كي محمد بن عبد الله ته ورسېده، په كال 145س. كي يې بغاوت وكړ، خپل ځان يې په مدينه كي خليفه وباله او خپل ورور ابراهيم يې بصري ته ولېږي، چې هغه بصره، اهواز او فارس ونيول. او دغه راز يې په يوه روايت حسن بن معاويه او په بل روايت يې محمد بن حسن بن معاويه مكې ته ولېږي. چې هغه مكه ونيول او د عباسيانو والي سري نومي بن عبد الله يې له هغې وايستی. څه موده وروسته محمد بن عبد الله دى مدينې ته ور وغوښتې، خو هغه لاپرلاري وو، چې منصور د محمد سره جگړې ته عيسى بن موسى د يوه ستر لښكر سره وروولېږي. د دغه كال د روژې پر پنځلسمه د دواړو ترمنځ سخت جنگ ونښتې او پاى محمد بن عبد الله النفس الزكيه ماته وخوړه. كله چې محمد بن حسن مدينې ته نژدې " قديد " نومي ځاى ته ورسېدى له دې پېښي خبر سو او وتښتېدى. په 169س. كال كي: د موسى بن الهادي د خلافت په مهال د حسن بن علي ؑ له پښته څخه حسين بن علي بن حسين د هغه په خلاف را وپاڅېدى، د مدينې والي عمر بن عبد العزيز ته يې ماته وركړه، او مكه او تقريباً ټول حجاز يې ونيوى. الهادي د هغه د مقابلې لپاره محمد بن سلمان د پوځ سره وروولېږي او د تروپې په ورځ يې د مكې څخه درې ميله ليري حسين بن علي ته ماته وركړه او وپې واژه. په 170س. كال كي: د دغه كال د لومړۍ خور پر (15) هارون الرشيد عباسي خليفه سو. د عباسيانو په دوره كي د ده عصر له هره پلوه ښه بلل سوى دى. په تېره د ده په پېر كي د كعبې او نورو متبركو اماكنو ډېر ښه خدمت سوى دى. وايي چې مسلمانان د عبد الملك او حجاج له وختو د كعبې د ودانۍ په هكله له دې امله چې حجاج پر خپله سليقه برابره جوړه كړې وه، اندېښمن او دوه زره وه، چې آيا بيرته د ابن الزبير په ډول جوړه سي كه په همدې بڼه پاته سي؟ دغه اختلاف نظر د هارون الرشيد تر وختو پاته وو. كله چې هغه خليفه سو، و يې غوښتل چې كعبه ورانه كړي او له سره يې د ابن الزبير د ودانۍ غوندي جوړه كړي. په دې هكله يې له امام مالك (رح) څخه فتوى او مشوره وغوښته. هغه ورته وويل چې: " دا كار مه كوه. ځكه د بيت الله شريفې په پلاوو پلاوو نړولو او جوړولو له امله د هغې سترتوب د خلكو له زړونو څخه وزي او د واكمنو د لاس لوبونې كيږي؛ هر نوى واكمن به مخكنۍ ودانۍ نه سي زغملای او نړوي به يې او له نوي سره به يې جوړوي. چې دا چاري د دې درنې خونې سره نه ښايي ". له دې امله هارون الرشيد د كعبې د بيا جوړولو څخه تېر سو. دغه خليفه د كعبې شريفې پر ترميم، تزئين او خدمت سربېره، نه واره د كعبې حج هم كړى دى او بېخي ډېر شته يې پر حرمينو لگولي او پرې وزلو وپشلي دي. يو ځل يې د حج لپاره له بغداد څخه احرام وټاره. بل ځل له مكې مكرمې څخه تر منا او عرفات پوري

پر پښو ولاړی او د نورو سپېڅلو ځایونو زیارت یې هم پر پښو وکړ. همدا راز یې د 179س. کال په روژه کې له دې امله چې د ده یو پیاوړی مخالف خارجي ولید بن طریف ووژل سو، د شکرانې په دود عمره وکړه، بیا مدینې منورې ته ولاړی او د حج د وخت تر را رسېدو هلته پا ته سو، او پخپله او په خلکو یې حج وکړ او دا کال یې هم هغسي وکړه لکه تېرکال چې یې کړي وه. په 199س. کال کې: په عراق کې د محمد بن عبد الله ورور ابراهیم کوم چې د منصور په خلافت کې یې بصره ونيول او بیا په جنگ کې ووژل سو، څه او لاده پاته وه. له هغو څخه یو محمد بن اسما عیل بن ابراهیم وو. څنگه چې د هغه د پلار ژبه گونکۍ وه هغه ته یې "طبا طبا" یا "ابن طبا طبا" ویل. د دغه طبا طبا ډله زیاتره زید یه وه، کوم چې د ده امامت یې مانه. په 199س. کې طبا طبا پورته سو او د خپل امامت او خلافت دعوه یې وکړه. د بني شیبان په نامه د یوې قبیلې مشر "ابو السرایا" سري بن منصور بیعت ورسره وکړ او د هغه په ملاتړ یې په لږو ورځو کې یو ستر لښکر جوړ کړ او کوفه یې ونيول. دغه مهال نابیره طبا طبا مړ سو. وایې چې ابو السرایا زهر ورکړي وه. بیا دغه ابو السرایا ډېري سوبي وکړي، خو وروسته بیرته دولتي ځواکونو په مداین کې ماته ورکړه. خو د دې سره سره هغه د حسن بن علي ؑ له پښته حسین افطس بن حسن بن علي زین العابدین مکې ته ولېږي. دغه مهال په مکه کې د مامون الرشید چارواکي د مسرورخادم اکبر په نامه او سلیمان بن داود بن عیسیٰ په نامه موجود وه، هغو د "افطس" له بیري د حج په مهال مکه خوشي کړه. افطس طواف او سعی وکړه، عرفې او مزدلفې ته ولاړ، خلکو ته یې د سهار لمونځ ورکړ، او د حج په شپو کې په منا کې تر اوسېدو وروسته یې د کعبې پوښ وکښ او بل هغه پوښ یې په واغوستي چې د ځان سره یې راوړی وو، حاجیان او د مکې خلک یې لوټ کړه، د کعبې دوه سوه قنطاره طلا او نور هغه څه چې د جاهلیت له زمانې څخه تر دغه مهاله په کعبه او د کعبې په زیرمتون (خزانه) کې خوندي وه ټوله یې چور کړه. وایې چې په دغه کال حاجیانو بېله امام او خطبي څخه حج وکړ. کله چې ابو السرایا تر ماتې وروسته په تېښته تېښته تر "جلولا" نومي ځایه ورسېدی، د هغه ځای والي ونيوی او زنځیر او زولانه یې نېروان ته ولېږي، او حسن بن سهل وزیر ته یې وسپاري. چې هغه په 200س. کال کې وواژه او تنه یې د بغداد پر پله وځړول. افطس تر دغه مهاله لا پر مکه واکمن وو، خو چې د ابو السرایا له مرگه یې واورېدل و یې لیدل چې د ده اود ده د ملگرو د بدو خوینو او اعمالو له امله خلک بد ځني وړي. نودی او ملگري یې، محمد بن جعفرالصادق ته ورغلل او ورته وپې ویل چې مور ستاسره بیعت کوو. که څه هم هغه په دې نه ووخوښ، خو د محمد د زوی علي په واسطه یې هغه قانع کړ او د 200س. کال په لومړۍ خور یې بیعت ورسره وکړ او د خلکو څخه یې هم، که د هغو خوښه وه که یې نه وه خوښه، بیعت ورځني واخیست، او د امیرالمؤمنین نوم یې پرکښېښووی. خو د هغه د زوی علي او افطس د ناوړو کارونو له امله هغه هیڅ واک نه درلود. له دې امله ابراهیم بن موسیٰ کاظم بن جعفرالصادق د خپلي کورنۍ سره یمن ته ځني ولاړی، هلته یې په ډېره لږ موده کې د یمن ډېري سيمي ونيولې او ډېر خلک یې ووژل. د یمن والي اسحاق بن موسیٰ بن عیسیٰ عباسي ځان له مرگه وژغوری او مامون ته یې ځان ورساوه. هغه ډېر پوځ او د جگړې سامان د هغه په واک کې ورکړ. کله چې اسحاق مکې ته ورسېدی، محمد بن جعفرالصادق ته یې ماته ورکړه او څنگه چې محمد وتښتېدی، نو هغه یې د نیولو په لټه کې سو او هري خواته یې سړي پسي ولېږل. محمد امان

وغوښتی، اسحاق یې امان ومانه او مکې ته یې راوستی. هغه د مامون د خلافت سره بیعت وکړ او د هغه پرنامه یې خطبه وویل. (ابن خلدون) خو ابن جریر او شفاء الغرام وایې چې اسحاق چې له ابراهیمه وتښتېدی په "مشاش" نومي ځای کې د مکې ځیني اوسېدونکي کوم چې د علویانو (افطس او محمد بن جعفر الصادق) له لاسه تښتېدلي وه ورسره ملګري سول او اسحاق د محمد سره جنگ وکړ. خو وروسته یې جنگ ښه ونه ګانه او عراق ته رهي سو. پرلاري هغه پوځ پرېښ سو چې د عباسیانو پلوی هرثمه نومي د عیسیٰ بن یزید جلودي او ورقاء بن جمیل په مشرۍ مکې ته لیږلي وو. اسحاق بېرته د هغو سره یوځای مکې ته وګرځېدی، پای یې علویان مات کړه او محمد بن جعفر امان وغوښتی. چې له مکې وایستل سو او بیا یې مدینې ته نژدې، څو ځلي د مدینې د والي هارون بن المسیب سره جنگونه وکړه، خو پای مات سو او ډېر خلک یې ووژل سول. بیا یې له جلودي او ورقاء څخه امان وغوښتی، هغه امان ورکړ او چې د 200س. کال د لوی اختر د میاشتي لس ورځي پاته وې په مکه کې جلودي منبر ته پورته کړ، جلودي تر هغه یوه پله لوړ ولاړ وو، او په داسي حال کې چې توره قبایې اغوستې وه ویې ویل: "ماته ویل سوي وه چې مامون مړسوی دی، نو ځکه ما ځان امیرالمؤمنین وباله. خو اوس چې د هغه ژوند راته جوت سو، نو زه معذرت غواړم. په دې توګه یې ځان خلع کړ، له خدایه یې د بخښني غوښتنه وکړه او بیا عراق ته رهي سو. څنگه چې مامون په مروکي وو، هلته ورغی. مامون وباڅښه، خو څو وخته وروسته مړسو او د جنازې لمونځ یې مامون ورکړ. دغه راز په همدغه 200س. کال یوه بله ډېره ناوړه پېښه هم په مکه کې وسوه: لکه چې مخکي مو وویل ابراهیم بن موسیٰ کاظم یمن ونیوی او یو سړی یې امیرالحجاج وټاکي او د ډېر پوځ سره یې مکې ته ولېږي. کله چې مزدلفې ته نژدې د بطن نخله، بستان ابن عامر ته ورسېدی، خبرسو چې ابو اسحاق بن هارون الرشید د امیرالحجاج په توګه د ډېر پوځ سره راغلی دی. نو چې د هغه سره یې د مخا مخ کېدو وس په ځان کې ونه لیدی په همدغه بستان ابن عامر کې تم سو. دغه مهال د حاجیانو او سو داګرو یوه قافله هلته ورسېده چې دکعبې شریفې پوښ او عطرونه ورسره وه. د دغه سړي پوځیانو پوښ، عطرونه او د سوداګرو شته ټوله لوټ کړه او حاجیان او سوداګر په ډېره بده ورځ مکې ته ورسېدل. د دې خبر په اورېدو سره جلودي د ابو اسحاق په اجازه د دغه سړي پرلښکرو وړ ودانګل، ډېر یې ووژل او ډېر یې اسیران کړه او دکعبې پوښ او هغه شته یې چې د دغه سړي نفرو بلي خواته نه وه وړي بیرته ځني واخیستل. دغه اسیران یې لس لس ډرې ووهل او خوشي یې کړه. چې بیایي د یمن د لاري په اوږدو کې فقرکاوه او پای له لوړي اوکالو نه درلودلو له امله مړه سول. وایې کله چې جلودي محمد نومی د مامون حضورته بېوی، نو یې په مکه کې یزید بن محمد بن حنظله المخزومي خپل نایب ټاکلي ووکوم چې بیا په 202س. کال کې ابراهیم بن موسیٰ کاظم مکه په زور ونیول او یزید یې وواژه. په 251س کال کې: د دغه کال په لومړۍ خور کې اسماعیل سفاک بن یوسف علوي په مکه معظمه کې پاڅېدی، د مکې والي جعفر بن فضل بن موسیٰ وتښتېدی. اسماعیل بې خرته وژل او لوټول وکړل، دکعبې شریفې پوښ، دکعبې د زیرمتون سره او سپین زر او عطرونه او د مکې د خلکو نژدې دوه لکه دیناره، د ابو جعفر کور او د خلیفه د امیرانو کورونه یې ټول لوټ کړل او د مکې یو څه برخه یې وسوځل. بیا یې پنځوس ورځي وروسته پرمدينه منوره شوا خون ور وړ. او بیا دوهم ځل مکې ته ورغی. دا ځل یې مکه داسي محاصره کړه چې ډېر

حاجیان له لورې او تندي مړه سول او دونه گراني سوه چې ډوډۍ، اوبه او غوښي په ډېره لوړه بیه هم په مشکل پیدا کېدې. بیا تر (57) ورځې وروسته، جدې ته وخوځېد، هلته یې پر خلکو خواږه بند کړل، د سوداگرو مالونه یې لوټ کړل او په بېړیو کې چې هر څونه مالونه وه ټوله یې چور کړل، بیا د حج په مهال بېرته مکې ته ورغی. له دې پېښو چې المعتر عباسي خلیفه خبر سو، نو یې محمد بن احمد بن عیسیٰ چې "کعب البقر" یې ورته ویل او عیسیٰ بن محمد المخزومي یې د یوه غښتلي لښکر سره، مکې ته ولیږل، هغو د اسماعیل سره سخته جگړه وکړه، چې له دې امله یوولس سوه حاجیان شهیدان سول او پا ته وتښتېدل. په دغه کال پر عرفات باندي د درېدو لپاره نه دورځي چا ته موقع په لاس ورغله نه د شپې. (تاریخ طبري او شفاء الغرام) او ابن خلدون زیاتوي چې اسماعیل تردې وروسته بیاجدې ته ولاړی او بیا یې هغه لوټ کړه. او پای تر پاڅېدو یو کال وروسته دکوي په ناروغي مړسو. څنگه چې اسماعیل کوم اولاد نه درلود، د هغه پرځای محمد اخضر کښېنستی. هغه پریمامه برید وکړ او د توري په زور پرواکمن سو. د ده تر مړیني وروسته د یمامه واکمني د دوی په کورنۍ کې پاته سوه، ترڅو چې قرامطه پر غالب سول. په 256 س. کې: په دغه کال د خلیفه المهتدي په پېر کې علي بن الحسن هاشمي د مکې والي وو. هغه د لومړي ځل لپاره د مسجد الحرام په ناسته کې ښځې اونارینه سره بېل کړل، په دې ډول چې د مسجد الحرام په ستونونو پوري یې رسۍ وتړلې، چې یوې خواته به یې ښځې اوبلي خواته به یې نارینه ناست وه. په 265 س. کال کې: د ابو عیسیٰ محمد بن یحییٰ المخزومي په نامه یو سړی د مکې والي وو. ځیني وایي چې دغه والي خلیفه معتمد عباسي ټاکلی وو، خو ځیني وایي چې فضل بن عباس ټاکلی وو. په هرصورت معتمد د هغه په زور لیري کولوته اړسو. نو یې ابو المغیره بن عیسیٰ المخزومي ته دا دنده وسپارل. هغه د ابو عیسیٰ سره جنگ وکړ او ویې واژه او خپله د مکې والي سو. د ابو المغیره په هکله دا هم وایي چې د معتمد د ورور موفق لخوا، کوم چې بیا د معتمد په ژوندوني مړسو، د مکې د والي په توگه ټاکل سوی وو. دغه راز تاریخونه دا هم وایي چې هغه په 265 س. کال کې د زنگ واکمن علي بن احمد لخوا ټاکل سوی وو. لکه چې ابن جریر هم وایي چې په 265 س. کې ابو المغیره د هغو زنگیانو سره چې د ده سره ملگري وه، په زوره په مکه ننوتی. علي بن احمد ته یې "صاحب الزنج" ویل ځکه چې د بصرې زنگباریان د هغه ملاتړي وه. هغه په کال 254 س. کې پورته سو، کار یې جوړ سو، ترقي یې وکړه، او د خلیفه المهتدي لښکروته یې پرله پسې ماتې ورکړې اوترڅوارلسوکالو وروسته یې راوپرځاوه. علامه فاسي (رح) وایي چې دغه د زنگ واکمن علوي نه وو، خو هغه خپل ځان علوي باله او د خدای په مځکه کې یې ډېره وړاني وکړه. په 266 س. کال کې: د دغه کال په لومړۍ خور کې ابو الساج نومي د عمرو بن لیث صفار یو قوماندان چې د اهواز او کوفې حکمران وو او د عمرو د لښکرځي څخه بغداد ته تی، په جندي شاپور کې مړسو او د هغه زوی محمد د عمرو لخوا د حرمینو او د مکې د لاري والي سو. کله چې محمد مکې ته ولاړی ابو المغیره د تروپي په ورځ جنگ ورسره وکړ. خو محمد هغه تېښتي ته اړ ایستی او د هغه شته یې حلال وگرځول. په 267 س. کال کې: په دغه کال کې د ډېرې گرمۍ له امله، ډېر خلک د حج په لار کې بېرته وگرځېدل او ډېر بیا حج ته ولاړل. خو ډېر یې په لار کې مړه سول. دغه راز په همدغه کال کې د احمد بن طولون او عمرو بن لیث صفار د عاملانو (چارواکو) تر منځ د دې خبرې پر سر شخړه رامنځته

سوه چې په مسجد الحرام کي د منبر په نبي لوري کي دي کوم يو خپل رپي (بيرغ) ودروي . هريوه دعوه کول چې ولايت د هغه د مشردي. پای توري وايستل سوې او ډېر خلک له جوماته ووتل . د مکې د والي هارون بن محمد نفرو چې زنگيان وه د عمرو بن ليث صفار د عامل لوري ونيو او هغه پرکوم خای چې يې غوښتل هلته خپل رپي ودراره . هارون خطبه لنډه کړه او خلک سلامت پاته سول. په 268س. کال کي په دغه کال بېرته ابوالمغيره مکې ته ولاړی. د مکې والي هارون بن محمد هاشمي د هغه مقابلي ته تياري ونيول او د دوو زرو تنو په شا وخواکي عسکر يې غونډ کړل. خو ابو المغيره د " مشاش " د اوبو چينه کوره کړه او بيا جدې ته ولاړی. هلته يې د خلکو خواږه لوت کړل او کورونه يې ور وسوځول، چې له دې امله په مکه کي ډوډی ډېره گرانه سوه. په دغه کال هارون په خلکو حج وکړ او ابن ابو الساج د پېښو د مخنيوي او د لارو د ساتني کار پرغاړه اخستی وو. په 269س. کال کي:

احمد د طولون زوی چې په خټه " طغز ترك " وو په 220س. کي زېږېدلی وو. کله چې د معتز عباسي خليفه لخوا د مصر د ادارې چاري د ترکانو سرغنه " باکباک، يا بايکباک " ته وسپارل سوې، هغه احمد بن طولون په مصر کي د خپل نايب په توگه وټاکي. ابن طولون د خپل لياقت او ښو اجرااتو له امله ترقي وکړه او د يوه خپلواک واکمن غوندي يې مصر اداره کاوه. خو وروسته د معتمد عباسي ورور، موفق و سره وران سو او پر هغه باندي يې پر منبر باندي د لعنت ويلو حکم ورکړ. دغه حکم يې مکې شريفې ته هم ولېږي، خو د حج په موسم کي پر ابن طولون لعنت وويل سي. د 269س. کال د لوی اختر په مياشت کي احمد بن طولون خپل دوه سرداران محمد بن سراج او غنوی نومی د دوو زرو پياده اوځلورسوه اويا سپروسره مکې ته ولېږل. هغوکله چې دوې ورځي ميانی ته پاته وې، د چارښې په ورځ مکې معظمې ته ورسېدل. دغو سردارانو د مکې قصابانو او ځينو نورو دکاندارانو ته، دوه دوه ديناره او نورو مشرانوته يې اووه اووه ديناره ورکړه. هارون بن محمد عباسي چې دغه مهال د مکې والي وو، د مصريانو له بيري له مکې وتلی وو، او په بستان ابن عامر کي اوسېدی. موفق، جعفر د باغمردي زوی مکې ته ور واستاوه. کله چې درې ورځي د لوی اختر مياشتي ته پاته وې، د دوو سوو سپرو سره مکې ته ورسېدی. هارون د يوسل و شلو سپرو، دوو سوو تورپوستو، د عمرو بن ليث د ډېرشو سپرو او د عراق د دوو سوو پياده وو په ملگرتيا د هغه هرکلي ته ووتی. دې ځواکونو جعفر غښتلی کړ او ټولو د ابن طولون د نفرو سره مقابله وکړه. د خراسان (اوسني افغانستان) حاجيانو هم د جعفر سره کومک وکړ. پای د ابن طولون دوه سوه تنه په جگړه کي د مکې په زړه کي ووژل سول. اوپاته يې غروته وتښتېدل، پټ سول او اسان او شته يې لوت سول. جعفر ته د غنوی خېمه په لاس ورغله او دوه سوه زره ديناره يې پکښي وموندل. هغه مصريانو، قصابانو او نوروته امان ورکړ او په مسجد الحرام کي يې هغه ليک چې پر ابن طولون باندي د لعنت ويلو په باب ور رسېدلی وو ولوستی. پرمصر باندي د ابن طولون او د هغه د اولادې واکمني له 213س. څخه تر 292س. پوري دوام وکړ. په 271 س. کال کي: په دغه کال يوسف بن ابي الساج چې د مکې والي وو، بدر نومی " طايي " مری چې د حاجيانو امير وو، ونيوی. نو يوې ډلي عسکرو د ابن ابي الساج سره جگړه وکړه، خو چې مري يې خوشي کړ، او ابن ابي الساج يې بندي کړ او بغداد ته يې وليږي. دا جگړه د مسجد الحرام د دروازو سره ونښته. په 295 س کال کي :

د دغه کال د لوی اختر د میاشتي په دوهمه لسيزه کي د ترکانو د امير عج بن حاج او د اجنادو په نامه د نورو حاجيانو تر منځ نښته وسوه؛ يو شمېر پکښي ووژل سول اونور حاجيان بستان بن عامر ته وتښتېدل. چې د هغې خوا په بېرته راگرځېدو کي د داسي تندي سره مخامخ سول، چې يو شمېر يې له دې امله مړه سول. وايي چې يوه سړي په خپل ورغوي کي متيازي کولې او چښلې به يې.

154- صفاريان، مکه او کعبه

يعقوب بن ليث صفار چې د سيستان، يعني د افغانستان د اوسني نيمروز ولايت اړوند زرنج ته نژدې د قرنين په کلي کي زېږېدلی وو، زموږ له ملي اتلانو څخه دی. هغه چې په يوه مسگره کورنۍ کي لوی سو، په خپله هېښنده مړانه او ځوانمردي له 238س. کال څخه د خپلي مړيني ترمهاله (په جندي شاپور کي په کال 265س. کي وفات سو) په واک کي وو او په 254 س. کال کي رسماً د سيستان واکمن سو او بيا يې د برېښنا په څېر په پرله پسې سوبو اوسنی افغانستان، کرمان، طبرستان، د ايران ټولي شمالي سيمي او ځيني نور ځايونه ترخپلي ولکې لاندي راوستل. بيا د خليفه معتمد عباسي د را پرزولو او د بغداد د نيولو په نيت وڅوځېد، خو د د جلي د سيند په ختيز کي په دير العاقول نومي ځای کي يې له معتمد څخه ماته وخوړل. دغه اتل واکمن او ترهغه وروسته د هغه ورور عمرو بن ليث صفار په خورا برم، ځوانمردي، شجاعت او عدالت واک چلاوه. په سيستان کي واک ته د يعقوب تر رسېدو د مخه د حالاتو د ناسموالي له امله د جمعې لمونځ نه کېدی، خو کله چې دی هلته واک ته ورسېد، هلته يې د جمعې لمونځ له سره جاري کړ. تاريخونه د ده او د ورور د وارو د ښې ديندارۍ کيسې کوي، په بېلو بېلو ځايونو کي يې جوماتونه او رباطونه جوړ کړي او په خير او خيرات او بخششونو ورکولو يې نوم ايستلی وو. کله چې يعقوب فارس ونيو معتمد عباسي ته يې د 257س. کال د دوهمي خور په مياشت کي ډېر سوغاتونه ولېږل چې په هغو کي پنځوس دانې د سرو او سپينو زرو بتان وه کوم چې يعقوب دکابل او کندهار د بودايانو له بت تونونو څخه تر لاسه کړي وه. يعقوب معتمد ته وليکل چې دغه بتان دي کعبې شريفي ته ولېږي چې هلته يې ويلي کړي او پيسې يې د حاجيانو د هوسايني پر چارو ولگوي. د "تاريخ سيستان" او نورو په وينا معتمد عباسي يعقوب ته پر خراسان، طبرستان، گرگان، فارس، کرمان، او سيند او هند باندي د واک چلولو د فرمان لېږلو سره يوځای د بغداد د شرطې (امنيت ساتني) مشرتوب هم هغه ته وسپاري او د دې سره سره اووه کاله د يعقوب پر نامه په حرمينو شريفينو کي خطبه ويل کېده. دغه راز کله چې عمرو د واک پر گدی کېښېستی هغه ته هم د فارس، کرمان، اصفهان، گرگان، طبرستان، سيستان، هند او سيند او ماوراء النهر د واکمنۍ فرمان ورکړه سو او د بغداد د شرطې مشري او د حرمينو د ولايت چاري ور وسپارلي سوې او د هغه نوم يې پر بيرغونو او نورو وليکی. چې عمرو بيا په وار سره په کال 266 او 271 س. کي خپل خپلوان محمد بن ابي الساج او يوسف بن ابي الساج د ځان له لوري د مکې مکرمې واليان وټاکل او د دود سره سم به د حج په مهال د عمرو علم د مسجد الحرام د منبر سره ايښوول کېدی.

155 - د قُرْمُطيانو فتنه

ځنگه چې قُرْمُطه وو دکعبې شريفې ډېره ستره او تاريخې بې حرمتي کړېده. او دغه راز يې د خدای ﷻ د دغه متبرک کور پر زيارت کوونکو او د مکې پراو سپدونکو ستر تاريخي ظلمونه کړي دي، ځکه نو تر پورتنې سرليک لاندې په بېله او ځانگړې توگه څرگندوني کوو. په تاريخ الحضارة العربياً الاسلامياً کې وايي چې: د قُرْمُطيانو حرکت د 261س. کال په شا وخوا کې دکوفې په اطرافوکې را څرگند سو، چې حمدان قُرْمُط ته منصوب دی او تر هغو په عراق، اهواز او يمن کې خپرېدی، څو چې ابو سعيد جنابي په کال 286 س. کې په بحرین کې را پاڅېدی او بدو عرب پر را غونډ سول. خو طبرې د 268 س. کال د پېښوپه ترڅ کې وايي: په دغه کال گډه سوه چې يوه ډله د قُرْمُطيانو په نامه دکوفې په شاوخوا کې را پاڅېدلې وه. د دوی دکار پيل داسې وو چې يوسړی د خوزستان څخه راغلي وو او دکوفې په يوه سيمه کې چې "نهرين" ورته وايي، مېشت سوی وو. دغه سړي زاهدي او له ډول او سينگار (تجمل) څخه بې زاری څرگندول، ډېر لمونځونه به يې کول او د خپل لاس له کاره يې خواږه خوړل. د دغه سړی سره چې به څوک کښېنستی د دين پر کار به يې باعته کاوه اود دنيا له کاره به يې بې رغبتی ته باله او ورته ويل به يې چې انسان بايد د ورځې پنځوس لمونځونه وکړي. بيا به يې ورته ويل چې د پيغمبر ﷺ کورنۍ څخه د يوه امام لپاره د بلني کار پر مخ بيايي يو وخت چې دغه سړی ناروغه سو، يوه سړي چې پر خپلو غويو به يې بارونه وړل او سړې سترگې يې وې (دغه سړي ته له دې امله خلکو "کرميته" ويل چې کرميته په نبطي ژبه د سور سترگې معناوړ کوي). هغه خپل کور ته بوتی، چې بيا تر ښه کېدو وروسته هم د دغه سړي کور ته تي. دغه مهال يې د خپل مذهب څرگندونه وکړه او خلک يې د هغه منلو ته وبلل. چې د هغه ځای خلکو هم د ده خبرې ومنلې. نو هرڅوک چې به د ده په دين کېدی، ده به يو دنياړځني اخیست او ويل به يې چې دا د امام لپاره اخلم. بيا يې له خپلو پيروانو څخه دوولس تنه استازي د نقیبانو په نامه وټاکل او د خپل مذهب د تبليغ او هغه ته د خلکو رابللو لپاره يې هري خواته ولېږل. کومو بزگرانو چې به د ده به خوله پنځوس لمونځونه کول دکړکيلې کار به ځني پاته وو. بالاخره دکوفې والي هغه بندي کړ. خو بيا له بنده وتښتېدی او ځنگه چې د خپل ځان پر مرگ وېرېدی شام ته ولاړی او د هغه سړي په نامه چې دی يې د ناروغۍ په مهال په کور کې او سېدی په "کرميته" ونومول سو. چې بيا دغه کرميته په "قُرْمُط" واوښت. تر دې وروسته دغه مذهب هم په دغه نامه شهرت وموند. وايي چې دې مذهب په کوفه کې ډېره ترقي وکړه. او په زرگونو مسلمانان په دې فتنه مبتلا سول. وروسته د فرج بن يحيی بن عثمان کاشاني په نامه يوه سړي چې ځان يې د مهدي له استازو باله، په کوفه کې د قُرْمُط حکومت د ټينگولو هڅې وکړې خو بريالی نه سو. بيا د قُرْمُط مذهب يوه بل پيرو ابو سعيد حسن بن بهرام جنابي په کال 286س. کې په بحرین کې د دې مذهب د خپرولو او حکومت د ټينگولو کوښښونه وکړل چې په دې کار کې بريالی سو. او په بحرین کې د هغه او د هغه د راتلونکي نسل واکمني ټينگه سوه. پای په 364س. کال کې د دغې فرقې واکمنۍ ته د اصغر بن ابو الحسن ثعلبي لخوا د پای ټکی کښېښوول سو. او اصغراو د هغه راتلونکي نسل پر بحرین واکمن سو. علامه ابن کثير په خپل تاريخ کې ليکي: "دغو وگړو د هغو فاطميانو (عبیديانو) سره ټينگي اړيکې درلودې کوم چې د افريقا په لوېديزه برخه (اوسني تونس) کې واکمن سوي وه. د هغو مشر ابو محمد عبیدالله مهدي بن ميمون القداح وو، چې په حقيقت کې يهودي وو، خو خپل ځان

یې مسلمان او د بي بي فاطمې (رض) اولاد باله او په دې توگه واكمنۍ ته ورسېدی. " ځيني وايي څنگه چې عباسي خلفا وو دی ياغي باله نويې يهودي وگانه او د القادر بالله په زمانه كې يې د فقها وو او قاضيانو په لاسليك د مصر فاطمیان د فاطمې اولاد نه، بلکي يهوديان وبلل. (په دې هکله به په راتلونکو پاڼو کې په مفصله توگه خبرې وسي).

په هرصورت ابن خلدون ليکي چې له دغو قرمطيانو څخه د ابو سعيد جنابي زوی ابوطاهر سليمان چې د دغه عبیدالله مهدي له تابعانو څخه وو او د هغه پرنامه يې خطبه ويل په کال 312س. کې د حاجيانو پرقافلو يرغلونه وکړل، ډېر شمېر يې ووژل، ډېر يې بنديان کړل بنځي او ماشومان يې پرېتي بيابان پرېښوول. چې بيا خپل په خپله مړه سول او په نتيجه کې له عراق څخه مکې ته د حاجيانو تگ بند سو. بيا خليفه مقتدر په کال 317 س. کې منصور ديلمی د قرامطه وو ټکولوته وگوماری. هغه د تروپې په ورځ د ابوطاهر قرمطي سره سخت جنگ وکړ، خومات سو. ابوطاهر د تروپې په ورځ دونه حاجيان مړه کړل چې د حرم غولۍ او د زمزم څا په ډک سو. او پر هغو سربېره يې د مکې د ښار او اطرافو او د خراسان او نورو ځايونو کابو دېرش زره تنه ترېغ تېرکړل او ټول شته او اسباب يې ورڅخه لوټ کړل. هغه دکعبې شريفې پرده (غلاف) څيرې کړ، دکعبې دروازه يې وکښل او هغه ډېر بيبي شيان يې چې د مخه د اسلام مشرانو او نوروکعبې ته په سوغات ورکړي وه، ټول چورکړل. وايي چې دوو قرمطيانو غوښتل چې د مېزاب رحمت ناوه وکاري او يو يې سي. خو هغه يې پر سر ولوېده او مړه سول. د مقام ابراهيم په هکله وايي چې هغه د حرم خادمانو په غره کې پټ کړی وو او په لاس يې ورنه غۍ. خو د حجراسود په هکله ويل کيږي چې د 317س. کال د لوي اختر د مياشتې پر (14) د يکشنبې په مازديگر جعفر بن حلاج د ابوطاهر په حکم حجراسود له کعبې وکښل او بحرين ته يې يووړه څو ددوی دواکمنۍ په منځي (مرکز) " هجر " نومي ښار کې عبادتځای جوړکړي؛ هغه پکښي کښېږدي اوځلک يې لمانځني ته وروبولي. خو بياڅلور ورځي کم دوه ويشت کاله وروسته چې د مکې او نورو مسلمانانو ډېرو هلوځلو، گواښونو او تلابونو څه ځای ونه نيوی او قرمطيانوته پرله پسې باجونو ورکولو څه گټه ونه کړه، کله چې د هغو مشرد خوړونکي (جذام) په ناروغي مړسو د بحرين د هجر له ښاره د 339س. کال د لوی اختر د مياشتې پرلسمه د چارشنبې په ورځ بېرته مکې ته ور وړه سوه اوپه کعبه شريفه کې په خپل هماغه پخواني ځای کې کښېښوول سوه. ابن خلدون وايي: " کله چې عبیدالله مهدي له دې پېښو خبرسو نو ابوطاهرته يې يو تهديد آمېزه ليک ولېږی چې د دې ليک په رسېدوسره قرامطه د عبیدالله له حکومت څخه واوښتل ". خو علامه ابن کثير بيا وايي چې: " د عبیدالله مهدي لخوا پر ابوطاهرباندي دا ملامتيا د سياست له مخي وه. "

156 - د قُرمطيانو تر فتنې وروسته د مکې اوکعبې حالت

د قرمطيانو د 317س. کال تر فتنې وروسته د عباسي پېر ترپايه پوري د مکې او حج په اړه ډېرې پېښې سوي دي. خو څنگه چې مخکې د هغو سمو او په ترتيب غونډولو ته زياته پاملرنه نه ده سوې، ډېر شيان موږ ته په هر اړخيزه توگه نه دي څرگند. البته ترکومه ځايه چې موږ ته څرگند سوي، په دغه دوره کې که ځيني کلونه د حج مراسم په

امن و امان تېر سوي او ځينو واکمنو کعبې ته پوښونه او سوغاتونه وړي او ځينو هلته عدل و انصاف او امن ټينگ کړی خو زیاتره کلونه مکه او په هغې کې د خدای کور، د حج مراسم او حاجیان او نور مسلمانان د ډول ډول ناخوالو، بدامنیو، ژوبلي، وژني او ظلمونو او تېریو ښکارسوي؛ لکه چې ډېر کلونه د لارو د نه امنیت له امله ډېر مسلمانان د حج د فریضې له اداینې پاته سوي، ځیني کلونه پر لارو غلو، ظالمو واکمنو او داړه مارانو شکولي، ځیني کلونه په مکه کې د حج د مناسکو د ترسره کېدو څخه بې برخي سوي؛ بلکې زیاتره وژل سوي او ژوبل سوي او شته یې ځني اخیستل سوي دي. چې دا حالت په مستقیمه او غیر مستقیمه توگه د قرمطیانو، عباسي، یمني او نورو واکمنانو او د ځینو مذهبي باطلو ډلو ټپلو د حرص او ځان غوښتنو او شخصي، فرقوي، سیاسي اغراضوله امله د مخالفونو، شخړو او جنگ جگړو پېښه او زېږنده وو. لکه چې کله به د یوه واکمن عمالو مکه په زور نیولې وه، کله به د بل کله به د یوه پرنامه خطبه ویل کېده، کله به د بل په دې سبب په دغه دوره کې د مکې معظمې هغه پخوانی شهرت له منځه ولاړی او د هغې اصلي اوسېدونکي (قریش) د حالاتو د ناسمتیا او پرله پسې فتنو او وړانیو له امله په مکه، یاله هغې څخه بهر په نورو ملکونو کې په بې وزلي او ورکنومي کې پټ او گوښه اوسېدل. نوڅنگه چې دلته د دغسې ناخوالو له یادولو څخه بېله دې چې د گران لوستونکي د سردردی او زړه بدایو سبب سي، بل څه نه متصور کېده، ځکه مو د هغو له ذکره صرف نظر وکړ. البته په دغه دوره کې ځیني ښې او د یادولو وړ پېښې په لاندې ډول څرگندېږي: په کال 366س. کې: په دغه کال کې د ناصرالدوله (1) ابی محمد الحسن بن عبد الله بن حمدان لور جمیلې داسې حج وکې چې د ښو چارو په تر سره کېدو او سم ترتیب او تنظیم کې د مثال په ډول یادېږي. دې بختوري ښځې څلور سوه کجا وې د حج پر لاري روانې کړې وې چې ټولې په یوه رنگ وې او څوک نه پوهېدل چې دا په کومه یوه کې ناسته ده. هغې د حرمینو مجا ورینو ته ښې جامې او ډېر شته ورکړه او کله چې یې پرکعبه سترگې ولگېدې لس زره درهمه یې پر وشیندل. وایې چې د دې په قافله کې ډېر او ښان وه چې ډېرې سپین سري ښځې او د لاري په اوږدو کې نور نارینه پردغه اوبنانو د حج په سفر ورسره رهي سول. هغې ډېر شته د حج پر لاري او په حرمینو کې هم ولگول. په 367 س. کال کې: په دغه کال کې د مصر او افریقې واکمن العزیز بالله علوي مکې معظمې ته تللي وو. هلته --- (1) ناصرالدوله د سیف الدوله ورور وو او دوی دواړو د متقي عباسي په وختو کې زیات واک درلود، سیف الدوله د متقي امیر الامرا وو او ناصرالدوله د موصل واکمن وو. او دغه جمیله د الطائع عباسي په وختو کې حج ته تللې وه. غله ورته ورغلل او ورته ویې ویل چې: موږ به پنځوس زره درهمه درکړو ته د حج د چارو او حاجیانو واک اختیار موږ ته راکړه، بیا څه چې موږ کوو ته کار مه رالره. هغه ورته وویل ښه دی تاسې ټول سره راغونډ سئ، خود دغې معاملې تړون د ټولو په مخکې ترسره سي. کله چې دوی ټول څه د پاسه دېرش تنه سره راغونډ سول. العزیز ورته وویل: کوم بل یو مو پا ته دیکه نه؟ هغو ورته وویل چې نه بل څوک مو نه دی پا ته. بیا عزیز ټول ونيول او لاسونه یې ور پرې کړل. په 397 س. کال کې: په دغه کال کې که څه هم په ثعلبه کې د ابن جراح د مزاحمت له امله د عراق خلکو حج ونه کړ، خو د مصر د حاجیانو سره د مصر واکمن الحاکم د کعبې پوښ او د حرمینو د اوسېدونکو لپاره مال او پیسې ورلېږلي وې. په 342 س. کال کې: په دغه کال هم په لار کې د بې امنیتي

له امله د عراق خلکو حج ونه کړ، خو له مصر څخه د حج د کاروان سره مکې ته د کعبې پوښ، د خیرات لپاره مالونه او د مکې د امیر لپاره سوغاتونه ور ورسېدل. په 455 س. کال کې: په دغه کال د یمن واکمن علي بن محمد الصليحي حج ته ولاړی، د مکې واک یې تر لاسه کړ، ښه چاري یې تر سره کړې، د خلکو سره یې احسانونه وکړل، عدل یې ټینګ کړ او مفسدین یې وټکول. په دغه کال حاجیانو داسې په امن وامن حج وکړ چې د مخه هیچا نه وو کړی. د الصليحي د سیاست او هیبت له امله حاجیانو شپه او ورځ په فارغه زړه عمرې کولې او شته او نور سامانونه یې خوندي وه. چې له دې امله ده ته د خلکو خولې په مننه او دعا وو خلاصې سوې. په 470 س. کال کې: په دغه کال عباسي خلیفه المقتدي له بغداد څخه یو منبر مکې ته وروولې، څو هلته په مسجد الحرام کې د دغه خلیفه په نامه د خطبې ویلو په وخت کې کار ورځني واخلي. کله چې منبر ورورسېدی د عراقي او مصري عسکرو تر منځ فتنه رامنځ ته سوه، شرایط بدل سول، خطبه دمصر دواکمن په نامه وویل سوه، او هغه منبر یې مات کړ او ویې سوځاوه. په 621 س. کال کې: له دغه کال څخه پر له پسي څلور کاله خلکو په ډېره هوسايي او امن و امان کې حج وکړ. چې هم د شام لاري په امان وې او هم په حرمینو کې امنیت وو. او سبب یې دا وو چې د مدینې منورې امیر د شام د واکمن عیسی له پلویانو څخه وو، چې هره شپه به یې د شام پر حاجیانو باندي د هغو د امنیت د ساتلو لپاره پیرې درولي وې. او په مکه معظمه کې له دې سببه امنیت وو، چې په دغو کلونو کې هغه د مصر د ایوبي واکمن الکامل ترواک لاندي راغلې وه. نو په دې سبب د مفسدینو لاسونه لنډ او حاجیانو ته د کعبې ننوتل اسانه سول. ځکه چې د حج په مهال تر پایه شپه او ورځ د هغې دروازه د حاجیانو پرمخ پرانیستې وه. وایي چې کامل د کعبې خادم (بني شیبه) د یو مقدار پیسوپه ورکولو، په دې راضي کړل چې له حاجیانو څخه کعبې ته پر ننوتلو باندي څه وانه خلي او د هغې دروازه ونه تړي. دوی به د کعبې پر ننوتلو له حاجیانو پیسې اخیستې، چې په دې ډول به خلکو ته ډېر تکلیف رسېدی. هغو به د کعبې پر دروازه داسې گڼه گڼه جوړه کړې وه، چې ځیني به د ځینو پر اوږو سپاره وه، نو به یو پر بل سره لوېدل، چې کله کله به ځیني مړه سول او د ځینو به هډونه مات سول او ځیني به ټپي سول. په 655 س. کال کې: په دغه کال بېله د حجاز د خلکو د نورو سیمو خلکو حج ونه کړ، ځکه چې په دغه کال چنگیزیانو پر بغداد یرغل ور وړی وو. په کال 656 س. کې یې د خلیفه په وژلو سره، هلته اسلامي واکمني پای ته ورسول او د بغداد د عامي وژني او لوټ او وړانۍ تاریخي پېښه یې رامنځته کړه. علامه فاسي (رح) وایي: په دې عامه وژنه کې مغولو اتلس لکه وگړي ووژل. چې تردې وروسته له عراق څخه مکې ته د حاجیانو تگ د دې پېړۍ په پاته کلونو کې بېخي لږ سو او نور د حج په مناسکو او مشاعرو کې د عراقیانو مشري گړدسره پای ته ورسېده.

157 - د اسلامي دولت سره وپشل او پرمکه او کعبه باندي د هغه اغېزې

اسلامي دولت د څلورو خلفا وو په وختو کې متحد او پیاوړی وو. خو لکه مخکې چې مو وویل دغه دولت د حضرت عثمان تر شهادت وروسته د حضرت علي په پېر کې د کورنیو شخړو او جنگ جگړو او تفرقو ښکارسو. خو بیا هم یو واقعاً خالص، سپېڅلی او سوچه اسلامي دولت وو. اما اختلافات د هماغه د رسول د وفات له مهاله لږ یا ډېر

راڅرگند سول او له همدې امله د بني امیه وو په دوره کې د تشیع ډلې رېږه په اسلام کې په ښه څرگندتیا رامنځته سوه. چې تفصیل یې داسې دی: کله چې رسول ﷺ وفات سو، د هغه دکورنۍ غړو (اهل بیتو) خپل ځانونه یوازې د اسلام د خلافت مستحق بلل او نور قریش یې د دې وړ او مستحق نه گڼل. خو لکه چې پوهیږو تر رسول ﷺ وروسته لومړی حضرت ابو بکر، بیا حضرت عمر، بیا حضرت عثمان ته د اسلام د خلافت واگي وسپارل سوې، او بیا حضرت علي د اسلام خلیفه سو. که څه هم په دې هکله اختلافات د رسول ﷺ تر وفات وروسته را ټوکېدلي وه او په تاریخونو کې په دې باب مفصلي خبرې سوي دي، خو عملي شخړې او جگړې پر حضرت عثمان باندي د تورونو لگولو او د هغه ترشهادت وروسته، رامنځته سوې. په دې هکله هغه څه چې د مکې او کعبې معظمې په باب پېښ سوي، د دې کتاب په مخکنیو پاڼو کې خبرې پرسوي دي. د دې منازعو یوه لویه پایله دا سوه چې د بني امیه وو څخه خلافت د ابو مسلم خراساني په مټ بني عباسوته ولېږدول سو. خو د دې دولت په رامنځته کېدوسره د تشیع رېږې نورهم زور واخیست، اسلامي دولت هم عملاً سره وپېشل سو. او د ملوک الطوائفی بڼه یې خپله کړه. لکه چې د عباسي واکمنۍ ترڅنگ په اندلس کې د عبد الرحمان اموي په مشرۍ یو بل اسلامي دولت هم جوړ سو او وروسته بیا په نورو اسلامي سیمو کې یو په بل پسې نور اسلامي دولتونه هم رامنځته سول. دا خو د اسلامي تاریخ پېښې دي چې بشپړ او مفصل څېړل یې د اسلام د تاریخ کار دی. خو موږ دلته هغه څه څېړو چې په دغه مهال او یا د دغو کشمکشونو له امله مکې مکرمې ته ور پېښ سوي دي. په عمومي توگه د دغو حوادثو مطالعه موږ دې پایلي ته رسوي چې کله له مدینې منورې څخه د خلافت مرکز انتقال سو او دا حوادث راټوکېدل بیا مدینې او مکې ته هماغه د رسول ﷺ د وختو پخوانی برم ورپاته نه سو او د دغه دوو مقدسو ښارونو اوسېدونکو د لاسو ورځو پرځای ترډېره مهاله بدې ورځې لیدلي دي. په تېره د حج په موسم کې کعبې دغه د خدای ﷻ سترگور او د هغه زیارت کوونکو هم ډېرې نادودې لیدلي دي. چې البته په دې هکله موږ په اموي دوره کې او په هغې کې د هغو د مخالفینو لخوا د مکې او کعبې په اړه پېښې مخکې څېړلي دي. دغه راز مو د عباسیانو په دوره کې اود هغو د مخالفینو لخوا د مکې په اړه هم ښې او بدې پېښې تر یوې اندازې وڅېړلې. اوس به دا وڅېړو چې په عباسي دوره کې پر مکه معظمه باندي د دوی واک څنگه او ترکله وو؟ البته تردې څېړلو وروسته به بیا د ځینو نورو رامنځته سوو اسلامي دولتونو ښه او بد د مکې او کعبې شریفې په هکله وڅېړو ان شاء الله.

158 - پرمکه مکرمه با ندي د عباسیانو د واک څرنگوالی

ترامویانو وروسته له لویه سره عباسیانو پرمکه مکرمه باندي واک چلاوه. او خپل والیان به یې چې زیاتره به عباسیان وه هلته ټاکل. خو کله کله به ځینو علویانو اونورو مکه په زور ونیول او بیا به یا د جنگ جگړو یا څه نورو شرایطو د رامنځته کېدو په نتیجه کې د عباسیانو ترواک لاندي راغله. لکه چې په دې هکله مخکې څه څرگندوني هم سوي دي. کله کله به پخپله عباسیانو هلته داسې خلک د والیانو په توگه ټاکل چې له اصله به عباسیان نه وه. په 301س. کال کې د مقتدر عباسي په وختو کې محمد بن سلیمان په مکه کې د عباسي خلافت له اطاعت سره وغږاوه او د هغه

پرضد یې د حج په موسم کي خطبه وویل او په دې ډول یې هلته د بني سلیمانو امارت ټینګ کړ. بیا د قرمطیانو فتنه او پرمکه معظمه باندي د هغو چپاوونه وه. بیا په 358س. کال کي د المغرب د عبیدیانو د کاله المعز لدين الله د هغه د خادم قائد جوهرکاتب صقلي په مټ مصر ونيوی. په دې ترڅ کي لومړني شريف جعفر بن محمد بن الحسن بن محمد بن موسی علوي مکه په زور ونيول او هلته یې د المعز لدين الله په نامه خطبه وویل. په سمط النجوم العوالي کي وايي چې د معز په وختو کي له بغداد څخه تر حلب پوري او په نورو ټولو ختيزو ولايتونو کي خطبه د مطيع عباسي پرنامه ويل کېده اوله حلب څخه ترالمغرب پوري د حرمينو په شمول خطبه د المعز په نامه ويل کېده. خو په وروسته کي چې د مکې مکرمې او نورو ځايونو پرسرد عباسيانو او عبیدیانو رقابت توند سو داسي شرايط راغلل چې په مکه مکرمه کي کله د عباسيانو او کله د عبیدیانو پرنامه خطبه ويل کېده. داسي ښکاري چې په عمومي توګه عباسيانو پرمکه او مدينه باندي د هغو د خلافت له مرکز څخه د ليري والي اوڅه نورو عواملو له امله بشپړ واک نه درلود. اوکه به والي هم دوی ټاکلي وو، يوازي خطبه به د دوی پرنامه ويل کېده او نور واک یې نه وو.

159 - په مکه مکرمه کي د بني سلیمانو واکمني

لکه چې مخکي مو وویل له لويه سره عباسيانو پرمکه باندي واک چلاوه. خو کله کله به ځينو نورو علویانو په زور ځني ونيول. خو زیا تره به دا نيول د څه مهال لپاره وه. اوبیا به بیرته مکه د عباسيانو ترواک لاندي راغله، لکه چې لومړی په کال 145س. کي محمد بن الحسن بن معاويه يا حسن بن معاويه مکه د محمد المهدي (النفس الزکيه) په نمایندګي په زور ونيول. بیا په کال 169س. کي حسين بن علي په زور ونيول. بیا په کال 199س. کي حسين افطس په زور ونيول. بیا په کال 202س. کي ابراهيم بن موسی الکاظم بن جعفر په زور ونيول. بیا په کال 251س. کي اسماعيل سفاک په زور ونيول. تردې وروسته په مکه کي يوازي خطبه د عباسيانو پرنامه ويل کېده. او د دوی واک به تش په نامه پرچلېدی. خو څنگه چې د مستعين او معتز له وختو څخه د عباسيانو واک نور هم مخ پر کمزوري کېدو سو او هره خوا فتنې او پاڅېدنې سوې په کال 301س. کي محمد بن سلیمان نومي گردسره په مکه کي د بني سلیمانو د واکمنۍ بنسټ کېښېښووی. هغه د المقتدر عباسي له اطاعته سر وغړاوه او د حج په موسم کي یې داسي خطبه وویل: " الحمد لله الذي اعاد الحق الى نظامه، و ابرز زهرا الايمان من اکمامه، وکمل دعواً خيرا لرسلا باسباطه لا ببني اعمامه صلى الله عليه وعلى آله الطاهرين. وکف عنهم ببرکته اساءة المعتدين. وجعلها کلاماً باقياً في عقبه الى يوم الدين ". ژباړه: ټولي ستايني لوی څښتن لره دي چې حق یې خپل نظام ته راوگرځاوه اود ايمان شګوفه یې د هغه له لستو ني راڅرګنده کړه او د خيرا لرسلا (پېغمبر) ﷺ بلنه یې د هغه په لمسیانو بشپړه کړه، نه د هغه د اکا په زامنو. او د هغه په برکت یې پردوی باندي د دښمنانو عداوت او بدي بې اغېزې کړه. او د هغه بلنه یې د تل پاته کلمې په توګه د هغه په توکم کي د قیامت تر ورځې پرېښوول. بیا یې داشعرو لوستی: ژباړه: موږ د توري په زور د حق لار لټوو. او هغه قوم ته چې سرکښي یې کړې او پر موږ یې ظلم کړی خپل ځواک ور ښیو. دغو به له عراق څخه پر موږ باندي هره بلا را نازلول. څنگه چې د دغه محمد نومي مذهب زیدیه وو، کوم چې د امامیه مذهب یوه

ځانگه ده، نوخپل لقب يې " زيدي " ايسې وو. د محمد بن سليمان په وختو کي لا د عراق حاجيان مکې ته تلل خو په 312س. کي ابوطاهر قُرْمُطِي د هغو پرقافلو يرغلونه وکړل چې په نتيجه کي له عراق څخه تر 317س. پوري مکې ته د حاجيانو تلل بند سول. او په 317س. کي چې له عراق څخه مکې ته حاجيان ورغلل، بيا هلته قُرْمُطيانو ستر، تاريخي لوټ، وژل، او وړاني او دکعبې بې حرمتي وکړه. لکه چې د دې پېښو په هکله مخکي هم موږ د دې کتاب په (219) مخ کي د قُرْمُطيانو د فتنې ترسرليک لاندې خبري کړي دي. بيا په 327س. کي قُرْمُطيانو د عراق حاجيان مکې ته د ججې د اخیستلو په مقابل پرېښوول او په دغه کال په مکه کي خطبه د الراضي عباسي په نامه وويل سوه. بيا په 329س. کي په مکه کي خطبه د المتقي عباسي په نامه وويل سوه. بيا په 334س. کي خطبه د المطيع عباسي په نامه وويل سوه. بيا په 342س. کي د عراق او مصر حاجيان مکې ته ورغلل. خو د دې پرسر چې خطبه د عراق د واکمن احمد بن بويه پر نامه وويل سي که د مصر د واکمن ابن الاخشيد پر نامه ؟ د هغو ترمنځ جنگ وسو. چې پای مصريان مات سول او خطبه د ابن بويه پر نامه وويل سوه. احمد بن بويه د ديلم وو، چې د قزوین د سمندر په جنوب کي اوسېدی او له اهواز څخه يې بغداد ته لښکری وروستې. خليفه مستکفي يې هرکلی وکړ او د معز الدوله لقب يې ورکړ او د هغه دوو وروڼو ته يې د عضد الدوله او رکن الدوله لقبونه ورکړه. محمد بن طغج الاخشيد د متقي عباسي لخوا په 331س. کي د حرمينو، مصر او شام والي وټاکل سو او ترهغه وروسته يې د ده زامنو ابو القاسم اونجور او ابو الحسن علي ته هم دغه منصب سپارلی وو. چې د طغج الاخشيد خادم، کافور الاخشيد د هغه کفالت کاوه. بيا په کال 348س. کي د بغداد او مصر حاجيان مکې ته ولاړه. د عراقي حاجيانو امير محمد بن عبید الله علوي وو. هغه د مصر د حاجيانو امير تېر ايستی او ورته ويې ويل چې دواړه به د خليفه پر نامه د خطبې پر ويلو اتفاق وکړو او نه به د ابن بويه پر نامه خطبه وايو، نه د ابن اخشيد پر نامه. کله چې د مصر امير ور سره ومنل، د عراقيانو امير منبرته ورغی او امر يې وکړ چې د معز الدوله بن بويه پر نامه دي خطبه وويل سي. چې بيا کافور الاخشيد له دې امله پر خپل ټاکلي امير په قهر سو او ويې واژه. په 356س. کي د عراق د حج قافله بيا مکې ته ورغله. خو د مصريانو د حج قافله بنو سليمو لوټ کړه او د هغو امير يې وواژه. بيا په 357س. کال کي د عراق حاجيان مکې ته ورغلل او په مکه کي د بختيا ر بن معز الدوله پر نامه خطبه وويل سوه. خو په بغداد کي مطيع عباسي خليفه وو. بيا ځنگه چې سابور نومي د ابوطاهر قُرْمُطِي زوی خپل اکا احمد قُرْمُطِي وواژه، د ابوطاهر او احمد د اولادې ترمنځ شخړي پېښې سوې، چې مطيع عباسي د هغو ترمنځ سوله وکړه او د احمد زوی حسن يا ابو الحسن يې د هغه ځای امير وټاکي. له دې امله د حج په موسم کي د مطيع پر نامه او ترجح وروسته د حسن يا ابو الحسن قُرْمُطِي پر نامه خطبه ويل کېده. بيا په کال 360س. کي حسن يا ابو الحسن قُرْمُطِي د مصر د عبیديانو له اطاعته بېخي ووتی او د مطيع عباسي پر نامه يې خطبه وويل. چې له دې امله مطيع د خوښی د څرگندولو په توگه تور بيرغونه ور ولېږل. دغه حسن قُرْمُطِي بيا دمشق ونيوی، په هغه ځای کي يې د عبیديانو والي جعفر بن فلاح وواژه او هلته يې هم د مطيع پر نامه خطبه جاري کړه. بيا ابو الحسن يا حسن قُرْمُطِي په مصر کي مړ سو. کله چې ابو الحسن مړ سو د مکې د ولايت واک بېرته بنو سليمانو ته ورسېدی او د محمد بن سليمان لمسی، لومړی شريف جعفر بن حسن بن محمد بن سليمان د

مکې واکمن سو. چې د معز عبیدي پرنامه يې خطبه وويل، او هغه هم رسماً د مکې والي وټاکي. بيا جعفر مړ سو او د هغه زوی عيسی بن جعفر د مکې والي سو. او د ده د مړيني تر کال 384س. پوري يې ولايت دوام وکړ. او څنگه چې د مصر معز عبیدي په 365س. کي مړ سو، دغه عيسی نومي د معز د زوی العزيز عبیدي پرنامه د خطبې ويل بندکړه. ځکه نو د عزيز لښکرو مکه محاصره کړه اود مکې پرخلکو يې ډېره تنگسه راوسته. چې پای د حرمينو اوسېدونکو له مجبوريتنه د هغه اطاعت وکړ. بيا په 384س. کي د عيسی تر مړيني وروسته د هغه ورور ابو الفتوح حسن بن جعفر د مکې والي سو چې دغه ابو الفتوح په کال 390س. کي د الحاکم عبیدي په امر مدينه منوره هم له بني المهنا وو څخه ونيول. خو بيا په کال 402س. کي الحاکم عبیدي ته ياغي سو او هغه د ده د اکا زوی ابو الطيب د مکې والي وټاکي. او بيا بيرته ابو الفتوح او الحاکم سره جوړسول او د ابو الفتوح شان او شوکت ورځ په ورځ زيا تېدی او واکمني يې په مکه مکرمه کي ټينگېدل. بيا په کال 427س. کي د مستنصر بن ظاهر عبیدي په نامه خطبه وويل سوه او بيا دغه د مکې او بني سليمانو سردار ابو الفتوح په کال 430س. کي د خپلي واکمنۍ په څلوېښتم کال وفات سو. بيا د هغه زوی شکر د مکې واکمن سو. هغه مدينه منوره هم ونيول او ترڅو چې په کال 453س. کي مړ کېدی (23) کاله د حرمينو واکمن وو. او څنگه چې هغه اولاد نه درلود د هغه د مړيني سره سم د بني سليمانو واکمني هم پر مکه مکرمه باندي پای ته ورسېده او تر هغه وروسته د هغه يو مړی واکمن سو. بيا د بنو ابي الطيب الحسينيون په نامه چې هغو ته يې هم سليمانيون ويل او د شکرله ټله څخه وه پر مکه واکمنان سول. خو تاريخونو د دوی شمېر اود واکمنۍ موده نه ده ښوولې.

160 - د مکې امارت او هاشمیان

د مکې دغه هاشمي اميران د ابو هاشم محمد بن حسن بن محمد بن موسی بن عبد الله ابي الکرام بن موسی جون اولاده ده. د دوی او بني سليمانو ترمنځ به تل شخړي رواني وې. علامه ابن خلدون او د سمط النجوم ليکوال وايي چې: "کله شکر مړ سو د مکې امارت دغو بني هاشمو ته ورسېدی، او د دوی مشر دغه مهال ابو هاشم محمد بن جعفر بن ابو هاشم محمد بن حسن وو چې د مصر د واکمن مستنصر عبیدي پرنامه يې خطبه ويل". خو په شفاء الغرام کي وايي چې د "مرآة" ليکوال د 455س. کال د پېښو په ترڅ کي وايي چې: "په دغه کال د يمن واکمن علي بن محمد الصليحي دکعبې کومي گېڼې چې بنو ابي الطيبو لوټ کړي وې بېرته يې ځني واخيستې. بيا يې محمد د مکې په امارت وټاکي او خپله يمن ته ستون سو". شفاگء الغرام زياتوي چې: "دغه محمد د شکر زوم وو". او ابن خلدون د هغه صفت کوي او وايي چې: "ده پر بني هاشمو په ډېره نېکنامي حکومت وکړ او د هغه د ځانگړو ښېگڼو له امله ډېر نامتو سو". خو شفاء الغرام بيا د ابن اثير د الکامل او نورو په حواله وايي چې: "هغه، د هغو ترکمنو له بيري له مکې وتښتېدی کوم چې په کال 484س. کي پرمکه مسلط سول. دغو ترکمنو د محمد څخه هغه مالونه غوښتل چې ده له کعبې څنگه اخستي وه". دغه راز ابن اثير د دغه محمد بن ابي هاشم نور ډېر بد هم وايي. ښايي دا له دې امله وي چې هغه په کال 486س. کي حجاج لوټ کړه او ډېر يې ځني ووژل. او لکه چې مخکي اشاره ورته

وسوه په 462س. کي يې دکعبې گېنې هم اخستي وې. علامه ابن خلدون د خليفه قائم عباسي او امير محمد د اړيکو په هکله ليکي: "کله چې سلطان الپ ارسلان سلجوقي پربغداد مسلط سو خليفه قائم له هغه څخه هيله وکړه چې هررنگه چې کېدونې وي بايد د حج لار پرانيستل سي. سلطان ډېر سامان اوښته په دې لار کي په کار واچول او د حج پرلارو له پرتو عربو څخه يې ضمانتونه واخيستل. چې په پايله کي په کال 456 س. کي د عراق د حج قافله مکې ته ورسېدل. ابو الغنايم زينبي هم د حاجيانو سره مکې ته تللی وو. او بل کال له مکې څخه بيرته ولاړی. په کال 458س. کي اميرمحمد د عبیديانو له اطاعت څخه واوښکتی او د عباسي خلافت اېل (مطيع) سو. چې له دې امله هغه څه خواږه او نورچي له مصرڅخه مکې ته راتلل بند سول. ځکه نو د مکې اوسېدونکو اميرمحمد ملامت کړ او نصيحت يې ورته وکړ. چې بيايې بيرته د عبیدي خليفه پرنامه خطبه جاري کړه. خليفه قائم اميرمحمد ته د يوه ليک په ور استولو ډېرگواښونه وکړه، خو د دې سره يې ډېر سامان او شته هم د مکې د خلکو د زړونو د په لاس راوړلو لپاره ور ولېږل. چې وروسته په کال 462س. کي د حج په موسم کي اميرمحمد بيرته د عباسي خليفه پرنامه خطبه وويل او له دې امله يې مصرته د خپل معذرت په هکله ليک واستاوه. تردې وروسته په 463س. کي عباسي خليفه بيا ابو الغنايم زينبي د عراقي قافلې امير وټاکي او مکې ته يې واستاوه. دا ځل د هغه سره يو لوی پوځ هم وو. او د اميرارسلان له لوري د مکې اميرته دېرش زره ديناره او يو ډېر بيه خلعت هم لېږل سوی وو. د حج په موسم کي امير محمد د عباسي خليفه په پلوي داسي خطبه وويل: "الحمد لله الذي هدا نا اهل بيته الى الراي المصيب و عوض بنيه لبساً الشباب بعد لبساً المشيب و امال قلوبنا الى الطاعاً، و متابعاً امام الجماعة". ژباړه: ټول ثنا اوصفت هغه لوی څښتن لره دی چې مور د رسول ﷺ اهل بيتو ته يې غوره او سمه لار راو ښوول. او اولادو يې د ځوانۍ جامې د زړښت ترجامو اغوستلو وروسته بدلي کړې او زمور زړونه يې خپل طاعت ته او د جماعت امام (عباسي خلافت) ته راکښل. وروسته بيا دغه محمد نومي مدينه منوره هم ونيول. بيا القائم عباسي مړ سو او هغه څه چې به يې مکې ته لېږل بند سول. ځکه نو محمد بن جعفر د عباسيانو خطبه بنده کړه. بيا زينبي په بل کال ډېر شته ور وړه او اميرمحمد بيرته د عباسي خلافت خطبه جاري کړه. خو په 470س. کي چې المقتدي، ختلغ نومی ترکي، د يوه نوي ډول جوړ سوي منبر سره چې په (210 او 211) مخونو کي يې يادونه وسوه مکې ته د عراقي حاجيانو د امير په توگه ور ولېږی. (دا لومړی ترکي دی چې د حجاجو د امير په توگه مکې ته تللی وو)، اتفاقاً د شيعه وو او اهل سنتو تر منځ او عراقي او مصري پوځيانو ترمنځ، نښتي وسوې او خطبه پر مقتدي نه، بلکي د مصر د واکمن المستنصر عبیدي پرنامه وويل سوه. بيا په کال 473س. کي د شيعه گانو او اهل سنتو ترمنځ د فتني او فساد اور بل سو، د مستنصر عبیدي پرنامه خطبه بنده سوه. او د المقتدي پرنامه وويل سوه. را وروسته کلونه هم ختلغ د حاجيانو د امير په توگه مکې ته تلی او ترهغه وروسته بيا خمارتگين نومی دې چاري ته وگومارل سو. څو چې سلطان ملك شاه سلجوقي او د هغه وزير نظام الملك وفات سول. او د هغو تر وفات وروسته په مکه معظمه کي د عباسي خلفا وو پرنامه خطبه ويل هم بند سول. او څنگه چې سلجوقي واکمنان په خپلوکي په جگړو اخته وه او د مکې پر لار پرتو عربو لوټمارۍ کولې، ځکه نو له عراق څخه مکې ته د حاجيانو د قافلو تلل هم بند سول. په دې ترڅ کي د بغداد

عباسي خليفه مقتدي هم وفات سو او پرځای يې زوی مستظهدر خلافت پرگدی کښېنستی. دغه مهال د مصر عبیدي واکمن مستنصر هم وفات سو او زوی يې مستعلي واکمن سو. چې په مکه کي يې پرنامه خطبه وويل سوه. وایې چې امير محمد بن جعفر ترڅو چې مرکېدي تر 487س. کال پوري د مکې امير پاته سو. هغه د مکې لومړی والي وو چې ترڅه د پاسه سل کاله وروسته يې د عباسيانو پرنامه خطبه وويل. د ده د امارت موده د ابن خلدون په قول (33) کاله وه. قاسم بن محمد: د امير محمد تر مړيني وروسته په 487 س. کال کي د هغه زوی قاسم د المقتدي عباسي د وفات او د المستظهدر عباسي د خليفه کېدو په کال، د مکې والي سو. خو په همدغه کال سپېهد بن سارنگين پرمکه مسلط سو او قاسم له مکې وتښتېدی چې بيا يې پوځونه را ټول کړه او سپېهد ته يې ماته ورکړه او بيرته يې د مکې د ولايت واگي په لاس کي واخيستې. د هغه د واکمنۍ پېر په بد امنی او پرېشانی تېرسو. خو ځينو نورو چې بنو مزید يې ورته ويل او د " حلې " په نامه د يوه ځای واکمن وه، هلته يوڅه امن ټينگ کړ، چې له دې امله بيا هرکال د عراق حاجيان مکې ته تلل او په کال 512س. کي نظرخادم نومی د عراق د خليفه مسترشد لخوا چې په همدغه کال خليفه ټاکل سوی وو، د عراق د حاجيانو سره مکې ته واستول سو او د خليفه خلعت او مال او زر يې د مکې امير ته ورسول. قاسم د خپل امارت په دېرشم کال په 518س. کي وفات سو. فتيله يا ابو فتيله: بيا د قاسم زوی فتيله يا ابو فتيله د المسترشد عباسي د خلافت په مهال د مکې والي سو او د عباسي خليفه پرنامه يې خطبه اود هغه ښه وويل. وایي چې د ده تر مرگه د عراق د حج قافله د نظرخادم په مشرۍ مکې ته ورتله او ده ته به يې د خليفه خلعت او نور شته او زر ور وړل. دی د خپل امارت په لسم کال په 527 س. کي وفات سو. هاشم بن فتيله: بيا د فتيله زوی هاشم د المسترشد تر وژلو دوه کاله د مخه د مکې والي سو او د مرگ ترمهاله چې 549 يا 551 س. کال دی، د هغه ځای والي وو. قاسم بن هاشم: بيا د هاشم زوی قاسم د مکې والي سو چې خطبه يې د هغه مهال د عباسي خليفه المقتفي اود هغه تر وفات وروسته د هغه د زوی المستنجد پرنومونو ويل. او مکې ته به نظرخادم د عراق د حاجيانو د امير په توگه ورته. علامه فاسي وایي چې د قاسم ولايت تر 556س. پوري دوام وکړ او بيا د دغه کال د حج په مهال د ځينو بدو چارو له امله چې هلته کېدې د عراق د حاجيانو د امير له بېرې له مکې وتښتېدی. بيا د هغه اکا عيسی د مکې والي سو. خو قاسم بيرته د 557س. کال په روژه کي مکه ونيول او لږ وروسته بيا ووژل سو. په سمط النجوم العوالي کي وایي چې المقتفي عباسي په کال 552س. کي دکعبې لپاره يوه ښکلې دروازه جوړه کړه او د نظرخادم په لاس يې ور ولېږل. عيسی بن فتيله: تر قاسم وروسته د هغه اکا عيسی بن فتيله د مستنجد د خلافت په مهال د مکې والي سو. د ده په دوره کي د عراقيانو د حج قافلې هرکال پرله پسې مکې ته تلې. کله چې مستنجد په 566س. کي وفات سو. د هغه زوی مستضي خليفه سو. هغه د عراقي حاجيانو د قافلې سره طاشتگين تر کي ولېږی. عيسی د ده د مړيني تر کال 570س. پوري پر مکه واکمن وو. خو تاريخونه وایي چې د هغه ورور مالك بن فتيله د ولايت پر سر ور سره وران سو، د 566 س. کال د عاشورا په ورځ مکې ته ننوتی او نيمه ورځ پرهنې واکمن وو. څنگه چې د هغه اود هغه د ورور د پوځونو ترمنځ نښته وسوه، مالك بيرته له مکې ووتی او بياسره جوړ سول. د دغه عيسی د امارت په مهال، د مصر د عبیديانو واکمنۍ ته صلاح الدين ايوبي (رح) په کال 567س.

کي د پای ټکی کښېښووی. چې د همدغه صلاح الدین پرنامه په حرمینو کي خطبه جاري سوه. بیا په 575س. کي مستضی عباسي وفات سو او د هغه زوی الناصر عباسي خلیفه سو. او د هغه پرنامه په حرمینو کي خطبه جاري سوه. داود بن عیسی: تر عیسی وروسته د هغه زوی داود بن عیسی د مکې واکمن سو. خو د 571س. کال د خدای تعالی د میاشتي په نیمايي کي له امارته گوښه کړی سو. او سبب یې داوو چې د ده د امارت په وختو کي د خلیفه الناصر مور حج ته تللې وه. کله چې بیرته بغداد ته ولاړه ناصرته یې د هغه ځای په هکله د داود د ناوړو کړنو حالات وویل، ځکه یې نو هغه له کاره لیري کړ. خو ابن خلدون دغه کیسه په عیسی پوري تړي. مکر بن عیسی: بیا د هغه ورور مکر بن عیسی په 571س. کي د مکې والي سو. د دغه کال د حج په موسم کي د ده او د عراقي حاجیانو د امیر طاشتکین ترمنځ سخته جگړه وسوه چې ډېره مرگ ژوبله او وړاني او لوټ پکښي وسو. او په پایله کي یې مکر په همدغه کال له امارته گوښه سو. امیر قاسم بن مهنا: بیا مکه امیر قاسم بن مهنا الحسیني د (مدینې امیر) ته وسپارل سوه. دغه مهال لا مستضی خلیفه وو او هغه د مکې ولایت ده ته ورکړ. هغه درې ورځي د مکې پر ولایت پاته سو، خوځنگه چې یې د دغه ولایت د چارو د پرمخېولو وړتیا په ځان کي ونه لیده، له ولایته یې استعفاو کړه. په دې ډول داود بن عیسی بیرته د مکې والي وټاکل سو، خو دا شرط پکښېښوول سوچي نور به له حاجیانو څخه هیڅ ججه نه اخلي. اما دانه ده څرگنده چې دغه داود ترکومه د مکې والي وو. خو دا څرگنده ده چې مکه به کله د ده لاس اوکله د ده د ورور مکر لاس ته لوېدلې وه. چې بیا تر پرله پسې لسوکالو یعنی تر 597س. کاله مکر د مکې والي پاته سو. دا د مکې د هواشمو وروستی واکمن وو چې ابو قتاده مکه ځني ونيول او دی د نخلې په ناوه کي په کال 600س. کي وفات سو. په دې منځ کي په کال 581س. کي د صلاح الدین ایوبي ورور سیف الدین طغتنین بن ایوب د مکې والي سو. هغه په مکه کي په اذان کي د "حي علی خیر العمل" ویل منع کړه. د مکې یوه ډله وړان کار چوپریان (مریان) یې ووژل. د دراهمو او دینارو سکه یې د خپل ورور صلاح الدین ایوبي پرنامه ووهل او په داسي حال کي چې مکر یې ملگری وو داود ځني وتښتېدی.

161 - پرمکه مکرمه باندي د بني قتاده وو واکمني

قتاداً النابغهکوم چې ابو عزیز یې ورته ویل، د موسی جون له توکمه څخه دی. او لکه چې د مخه د هواشمو په هکله وویل سوه، هغه هم د دغه موسی جون له اولاده څخه وه. قتاده د څو نورو ملکونو د نیولو په ترڅ کي پر مکه معظمه هم برید وکړ، هغه یې د مکر له لاسه په 599س. کي وایستل او د خلیفه ناصر عباسي پرنامه یې خطبه وویل. د ده د واکمنۍ سیمه ډېره پراخه وه. او پر مکه سربېره پر ینبوع، د یمن پرشا وخوا، پرنجد او د مدینې منورې پرځینو برخو هم د ده د واکمنۍ بیرغونه په بریالیتوب رپېدل. د مکې د نیولو لپاره د قتاده د تمی سبب د بني هاشمو په ناسمو چارو اخته کېدل او د هغو ظلم و زیاتی وو. تاریخونه وایي چې قتاده یو جابر، وژونکی، سخت زړه او هیبتناکه او زړه ور، خو احتیاط کاره سپری وو. چې خورا ډېر پوځ یې درلود او عرب ډېرځني بهرېدل. د قتاده د واکمنۍ په مهال په کال 608س. کي په منا او مکه کي یوه لویه فتنه رامنځته سوه چې ډېر عراقي حاجیان پکښي ووژل سول.

او ډېر شته يې لوټ سول. په دغه کال د عراقي حاجيانو امير علاء الدين محمد بن ياقوت وو، د دمشق د حاجيانو مشر د شاروخ النجمي ورور صمصام اسماعيل وو، او د بيت المقدس د حاجيانو مشر شجاع علي بن سلار وو، او د ايوبی واکمنو دکورنی د يوه واکمن الملك العادل ابو بکر سيف الدين بن ايوب خور ربیعه خاتون هم د دمشق د حاجيانو په ډله کي وه. کله چې يوم النحر (د لوی اختر لومړۍ ورځ) سوه د جمراتو تر ویشتلو وروسته د اسماعيلیه یا باطنیه ډلي يوه سړي د قتاده د اکا له زامنو څخه پر يوه سړي باندي چې بېخي قتاده ته سوی وو، په دې گومان چې دی قتاده دی، برید وکړ او د جمرې د ویشتلوځای ته نژدې يې وواژه. اود مکې اشرف د غچ اخیستلو لپاره سره راغونډ سول، په منا کي دوو غرونوته وختل او په داسي حال کي چې د لا اله الا الله او الله اکبر نارې يې وهلې خلك يې په ډبرو او نورو وويشتل او د اختر په ورځ او شپه او ورپسې ورځ يې لوټمار هم وکړ، چې له دواړو لوريو څخه ډېر خلك ووژل سول. بيا قتاده د عراقيانو مالونه چور کړه او ويې ويل چې تاسي خو زما د وژلو قصد کړی وو، نوزه په خدای لوړم که يو عراقی لاهم ژوندی پرېږدم. چې بيا د عراقيانو د حج امير محمد بن ياقوت، له بيړي دريیعه خاتون خېمې ته پناه وروړه. ربیعی قتاده ته وويل چې: د دې مسلمانانو گناه څه ده؟ قاتل دي هم وواژه اوهم دي دا پېښه د مسلمانانو د لوټولو لپاره پلمه کړه او په حرامه میاشت او په حرم کي دي د دوی ويني وبهولې؟ او ته پوهېږې چې زه څوک يم؟ نوکه له دې کاره لاس وانه خلې زه بيا درسره پوهېږم. بيا د بيت المقدس د حاجيانو مشر ابن سلار، قتاده ته ورغی، و يې بېراوه او ورته و يې ويل چې: نور ارام کښېنه که نه خلیفه به له بغداده او مور به له شامه درباندي راسو 000 نو هغه وو چې بيا قتاده شخړه بس کړه او سل زره ديناره يې وغوښتل چې دېرش زره يې د عراق د حاجيانو له اميرڅخه واخیستل. وايي چې درې ورځي پرله پسې خلك د ربیعه خاتون د خېمې پر شا وخوا ځيني ټپيان، وړي تږي او ځيني مړه پراته وه. او ژوندي يې بيا په ډبر بدحالت بغداد ته ورسېدل. بيا په کال 609س. کي خلیفه ناصر عباسي قتاده ته ډېر شته او سوغاتونه ور ولېږل او د دغي پېښي په باب يې هيڅ ونه ويل، بلکي د عراقي حاجيانو امير ته يې دنده ورکړې وه چې قتاده وغولوي او ويې هڅوي چې بغداد ته ورسې. نو هغه قتاده ته وويل چې د بغداد واکمن ته داسي اطلاع ورغلې چې د مکې شرفا وو صرف د يوڅو حاجيانو شته لوټ کړي دي، بلکي خلیفه اود هغه وزير ته بغداد ته بللي يې. نو هغه وو چې قتاده بغداد ته رهي سو، کله چې د عراق " المشهد الغوري " ته ورسېدی، هلته د هغه هرکلي ته د بغداد يو شمېر خلك ورغلي وه. د دغو خلکو په ډله کي يو بې وزلی سړی هم وو، چې يو زمري يې په زنجير تړلی وو اوکشاوه يې. کله چې قتاده هغه وليدی پر بدفالي يې ونيوی او ويې ويل: زما او د داسي ښار يې سره څه چې زمريان لا دغسي پکښي خوار وي. نو سمدستي بيرته حجاز ته وگرځېدی او عباسي خلیفه ته يې دا شعرونه وليکل:

بلا دي ولو جارت علي مريقاً

ولی کف ضرغام اذا ما بسطتها

تظل ملوك الارض تلثم ظهرها

أَتَرُكُهَا تَحْتَ الرَّهَانِ ثُمَّ ابْتِغَى
 وَمَا أَنَا إِلَّا الْمَسْكُ فِي كُلِّ بَقْعَا
 وَ لَوْ أَنِّي اعْرَى بِهَا وَ أَجُوع
 بِهَا اشْتَرَى عِزَالُو رَى وَ ابْيَع
 وَ فِي بَطْنِهَا لِلْمَجْدِ بَيْنَ رِ بْيَع
 خَلَا صَا لَهَا أَنِي إِذْ لَوْ ضِيَع
 يَضُوعُ وَ أَمَا عِنْدَكُمْ فَاضِيَعُ

ژباړه: زما هیواد ماته د ښه ژوند او هوسایي ځای دی. که څه هم پرما ظلم پکښي وسي يا لڅ يا وړی پکښي وگرځم. زه د پیاوړي زمري پنجه لرم. کومه چې په خلاصېدوېې د دنیا عزت رانیسم او پلورم. د نړۍ پاچهان د دغي پنچې شا مچوي. او په دننه کي یې وچکالی ځپلوته پسرلی دی. آیا زه دغه پنجه د ژرندي تر پله لاندي کړم؟ او بیا د هغې د ژغورني هڅه وکړم؟

او که داسي وکړم، نو زه به ټیټ سپری یم. زه هرځای د مشکو غوندي خوشبویه کوم. خوستاسي په اند زه یوخواربوشکی یم.

یادونه:

دغه شعرونه ابن خلدون په بېلو لفظونو او سمط النجوم په بېلو لفظونو راوړي دي. خو مورله دواړو څخه هغه څه ولیکل چې نسبتاً درست په نظر راغلل. کله چې الناصر عباسي دا بیتونه ولوستل له قهره سره و ایشېدی او له ډېره غضبه سره سور او شین سو. او شریف قتاده ته یې ولیکل: "امابعد: فاذا نزع الشتاء جلابه، ولبس الربيع اثوابه، قاتلناکم بجنود لا قبل لکم بها، ولنخرجنکم منها اذلی. وانتم صاغرون". ژباړه: کله چې د ژمي بو ډۍ خپل پورنۍ لیري کړي او د پسرلي ناوې ښکلي جامې واغوندي، په داسي پوځونو به مو ووژنم چې په تاسي کي به د هغو سره د مقابلې همت نه وي اوله هغې (مکې مکرمې) څخه به مو په ډېره خواري وباسم. په داسي حال کي چې تاسي به ډېر کوچني سوي یاست.

قتاده د دې لیک په رسېدو سره په مدینه منوره کي خپلو د اکازامنو ته لیک واستاوه، د مرستي غوښتنه یې ځني وکړه او د شعر په ژبه یې داسي ورته ولیکل: ای زما د اکازامنو، د موسی، جعفر او د حسین اولادې. څنگه زموږ څخه په صبرناست یاست. ای زموږ د اکا اولادې موږ او تاسي خو د یوې ستري وني د ښاخونو غوندي یو. نوموړ مه پرېږدی چې پوپناسو. کله چې یو وروربل ورورکوم خوړونکي ځناورته پرېږدي، نولومړی یو ورورخوري بیا پرېږدي بل

ورگرځي. په دې ډول د هغه په مرسته ډېر وکړي ورغلل. اوکله چې دغه ليک د ناصر عباسي پلويانو ترلاسه کړهغه يې څيري کړ. خوکله چې ناصر عباسي په خبر سو ډېرانعامونه، شته او جايدادونه يې قتاده ته ورکړه او په دې ډول يې د هغه سره د جنگ جگړې مخه ونيول.

بيا قتاده د عراقي حاجيانو د امير په مشوره د بخښني لپاره د خپل زوی سره يوه ډله مخور بغداد ته ولېږل چې له ځانو سره يې کفنونه اخستي وه او توري يې په غاړو ځړولي وې.

کله چې بغداد ته ورسېدل له دې پېښې څخه د پښېمانۍ په دود يې په ژړاوو پيل وکړ، چې نور خلک هم پر را ټول سول او هغو هم بې واکه ژړاوي ورسره پيل کړې. اود دې پېښې په هکله يې معذرت وغوښتې. کله چې دا خبر ناصر ته ورسېدی، هغه هم تردې ناکرده ورتهبر سو.

وايي چې قتاده لومړی په مکه شريفه کي ښې چاري ترسره کولې اود مصر د عبېدي واکمنو مفسد پلويان يې له مکې پسي واخيستل. خو وروسته يې بدوکارونو ته لاس واچاوه. له حاجيانو څخه يې بيرته د ججو اخيستل پيل کړه، ان چې هغوی يې لوټول او خطبه يې هم پر خپل نامه ويل. او ويل به يې چې تر ناصر عباسي زه زيات د خلافت مستحق يم. دغه راز ده

د حرم د حنفي او شافعي مذهبونو امامان هم ووژل. د ده په پېر کي هم د جوماتونو په اذانو کي د "حی علخیر العمل" جمله ويل کېدل. پای خدای تعالی د خپل زوی حسن په لاس د 617 يا 618 س. کال د لومړۍ خور په مياشت کي وواژه، چې عمر يې اويا کاله وو.

او دواکمنۍ موده يې اتلس يا نولس کاله وه. د وژلو کيسه يې په دې ډول ده: کله چې قتاده د يوې ستري ډلي سره له مکې څخه مدينې ته رهي سو په "وادي الفرع" نومي ځای کي يې د ناروغۍ له امله واپول. او د پوځ سره يې خپل ورور او حسن نومی خپل زوی ولېږی. کله چې لږ څه ليري سو د قتاده ورورځينو پوځيانو ته وويل چې قتاده مړسوی

دی تاسي ما د مکې اميرکړی. کله چې حسن دا خبره واورېده يو سپری يې ور ولېږی او هغه يې په خفه وواژه، او بيا يې په حرم کي د مکې اشرف او مخور راغونډکړل، خپل اکايې په تابوت کي ايښی وو، رايې وړی او خلکو ته يې داسي وښوول، چې دا گواکي د هغه د پلار تابوت دی. او په دې ډول يې له خلکو څخه بيعت واخيستی او بيايې خپل اکا د شپې ښخ کړ. بيا يې له يښخ څخه خپل ورور را وغوښتی او په داسي حال کي چې د خپل پلار په حال يې نه وو خبرکړی ويې واژه. کله چې بيا قتاده له مدينې منورې راغی او په دې خبرو خبرسو ويې پتېيل چې حسن ووژني. نو يې حسن را وغوښتی او بد رد يې ورته وويل او تهديد يې کړ.

خو حسن د يوه مريي او يوې مينځي په مرسته، کومو چې د قتاده خدمت به يې کاوه د خپل پلار لاسونه وتړل او په خفه يې وواژه، بيا يې د دې لپاره چې د پلار د وژلو خبر يې رسوا نه سي هغه مريي او مينځه يې هم ووژل. خو ځيني بيا وايي چې حسن خپل پلار په زهرو مړ کي .

ترقتاده وروسته د هغه زوی او وژونکی حسن نومی د مکې والي سو او د دغي کورنۍ ور پسې سپري چې وروسته وروسته ډېر سول او په شرفا وو مشهور سول او د مکې والي ته به يې هم شريف ويل تر 1343س. کاله پوري (د دغي لړۍ د وروستي واکمن شريف حسين د راپرزولو ترمهاله) پر مکه واکمن وه. خو لکه څنگه چې گران لوستونکي پوهيږي د مکې اميران تر 630 س. پوري تريوې اندازې خپلواک وه. خو وروسته به د مکې د امارت پرسرتل د دغي کونۍ د واکمنو اود مصر او يمن د واکمنو ترمنځ شخړي رواني وې. چې کله به په مکه کي د مصر د واکمنو پرنامه خطبه ويل کېده اوکله به د يمن د واکمنو پلويان هلته په واک کي وه. بيا داسي ښکاري چې د مکې پرسر د مصر او يمن د واکمنانو لگگي درگي د 656 س. کال په شا وخواکي ، کله چې مغولو په بغدادکي عباسي خلافت گردسره له منځه يووې، پای ته رسېدلي او بيا مصري واکمنو په يوازي سر تر 923س. کال پوري د مکې کالخوايي کوله او د هغې واليان يې ټاکل. خو په دغه کال کي عثماني واکمن سلطان سليم خان شام، مصر او حرمين ونيول او په حرمينوکي خطبه د ده پرنامه و ويل سوه. چې وروسته په مصر او حرمينوکي عثماني واک ټينگ سو. اما پر مکه مکرمه باندي هماغه د قتاده دکورنۍ واکمنان واکمن پاته سول. (په دې هکله دي ددې کتاب 247مخ هم وکتل سي)، چې په دې ډول مکې مکرمې په دغه اوږده پېرکي ډېرې بدي ورځي ليدلي دي. او ډېرې ويني ان په حرم کي، پکښي توسوي دي. د دغو اشرافو وروستی علوي شريف حسين پاشا وو چې د 1326س. کال دکوچني اختر په شپږمه د ترکي واکمن لخوا وټاکل سو. خو وروسته يې د انگرېزانو په لمسه په 1334س. (1914ع.) کي ځان د حجاز پاچا اعلان کړ. بيا د 1343 س. کال د لومړۍ خور په اوومه ملک عبد العزيز بن عبد الرحمان د سعودي عربستان د اوسنيو واکمنانو د سرسپرمکې مکرمې ته ننوتی او د 1344س. کال د دوهمي خور په لومړيوکي ملک حسين د حجاز له واکه لاس واخيستي، چې بيا د دغه ملک عبد العزيز لخوا خالد بن لويي د مکې حاکم سو، کوم چې د ملک عبد العزيز خپل او د هغه د پوځ له مشرانو څخه وو. بيا امير فيصل ته، چې وروسته د سعودي پاچا سو، د خپل پلار ملک عبد العزيز په نيابت د مکې، مدينې او حجازواک وسپارل سو.

162 - ځله يې د مکې اميرته " شريف " ويل؟

کله چې د المطيع عباسي د خلافت په وروستيوکي په کال 358س. کي جوهر قائد رومي صقلي، د المغرب د واکمن المعز لدين الله عبدي مريي، د هغه لپاره مصر ونيوی او بيا مکې ته ولاړی او هغه يې هم د معز لدين الله تر ولکې لاندي راوستل. نو يې په مکه کي د شرفا وو د واکمنۍ بنسټ کښېښووی. تردغي نېټې وروسته به په مکه کي يوه نفر علوي د مکې د شريف په نامه واک چلاوه او د حج د چارو او د حاجيانو کالخوايي به يې کوله. لومړی شريف چې د افريقي اود مصر د واکمن معز لدين الله لخوا حکومت او شرافت تر لاسه کړ، جعفر بن محمد وو. دغه جعفر د

مکې د بني سليمانو د لړۍ څخه يوتن دی چې د حسن يا ابو الحسن قُرْمُطِي ترمړيني وروسته يې د مکې واک په لاس راوړ او د دغو بني سليمانو د لړۍ وروستی واکمن شکر دی، چې په کال 452س. کې وفات سوی دی. تردې ورسته د مکې شرافت هواشموته ولېږدول سو، کوم چې هغه هم علويان دي. بيا په 597س. کې شريف قتاده د مکې واکمنۍ ته ورسېد کوم چې د جعفر د ورور شريف عبد الله لمسی وو. پر مکه باندي د واکمنۍ دغه اصول تر 1343س. کال پوري چلېده. خو په تاريخونو کې زياتره دغه لقب د لومړي ځل لپاره د قتاده د نامه سره ډېر ليدل کېږي او بيا وروسته د مکې نورو واکمنو ته استعمال سوی دی. دکتور حسين قره چانلو وايي: "د شرفا ووپه دوره کې د حج مراسم خورا پرمين ترسره کېدل. وايي کله چې د حج مراسم پيلېده، د مکې شريف به په داسي حال کې چې سپين کالي به يې اغوستي وه اود خداى د اطاعت په دود به يې توره په غاړه کې اچولې وه، دکعبې طواف به يې کاوه. دغه مهال به د شافعي مذهبو څخه يوسړی د زمزم پرگمبته درېدی او کله چې به اميرد طواف يو شوط (يوه دوره) پوره کړه، دغه سړي او شريف به خپل دواړه لاسونه پورته کړه او تکبير به يې وايه. بيا به چې اميرخپل طواف بشپړکړنورو خلکو به طواف پيل کړ. دغه مهال به يې دکعبې پردې پورته کولې. ټولي دروازې به پرانيستي وې، دکعبې دننه به يې ډېوه بله کړې وه او حاجيانو به کونښن کاوه چې د مرمر پرهنه سره ډبره لمونځ وکړي چې د رسول ﷺ د لمانځه ځای باله سي). "د دغې ډبرې د رنگ، دکعبې د نس د فرش او په کعبه کې د رسول ﷺ د لمانځه په هکله د دې کتاب [281] او [284] مخونه وگورئ)

163 عبیدیان، مکه او کعبه

لکه چې د مخه مو یادونه وکړه د بني عباسو په وختو کې اسلامي دولت سره ووپشل سو. چې په دې لړ کې په المغرب کې يو بېل دولت را منځته سو او بيا په دغه سيمه کې د عبید الله المهدي په نامه يوه سړي چې ځان يې علوي او فاطمي باله. خپل واک ټينگ کړ، چې بيا يې دغه واک اولادې ته پاته سو. او واکمنۍ يې د عبیدیانو يا فاطميانو په نامه شهرت وموند. د دغې لړۍ د يوه تن معز لدين الله د واکمنۍ په مهال په کال 358س. کې د هغه مړيې جوهر قائد پر مصر يرغل وکړ، دغه مهال په مصر کې د اخشيديانو وروستی واکمن کافوراخشيدي وفات سوی وو او دواکمنۍ په هکله گډوډي پکښي پېښه سوې وه، چې د دې گډوډۍ څخه په گټه اخيستنه، هغه مصر ونيوی او پای له المغرب څخه ترحلبه د حرمينو په گډون د دغه معز عبیدي پرنامه خطبه وويل سوه. او په دغو سيمو کې د دغو عبیدیانو واک ټينگ سو. چې په 362س. کې معز عبیدي خپله پلازمېنه مصر وټاکي. د دغو عبیدیانو د نسب په هکله ډېر تاريخونه وايي چې دوی د بي بي فاطمې (رض) د اولادې څخه نه دي او ځانونه يې په درواغو فاطميان بلل. بلکې وايي چې د هغونیکه مجوسي وو، اود دوی زياتره کسان داسي زنديقان وه چې له اسلامه وتلي وه او ځينو به انبيا وو او صحابه وو ته ښکښل کول. ان چې عبید الله المهدي ته په باطني اوخبيث وايي. او وايي چې ده د اسلام کمزوري غوښتل. ماچي کوم تاريخونه لوستي دي، په هغو کې يوازي ابن خلدون د دې خبرو پلوي نه ده کړې او هغه دوی فاطميان بولي. حافظ ذهبي په خپل تاريخ "دول الاسلام" کې د عبیدالله المهدي د يهودي توب په

هکله وایي: حسین بن محمد بن احمد بن عبد الله القداح علوي " سلمیه " نومي ځای ته ولاړی، کوم چې د ده د نیکه شته هلته په امانت ایښوول سوي وه. هلته د ده په مخ کې د ښځو خبره را منځته سوه او یوچا دیوه یهودي پښ دکونډي صفت وکړ، چې ډېره ښایسته وه. اود دې غونډي یو ښکلی زوی هم له دغه یهودي څخه وړپاته وو. نو دغه حسین علوي دغه ښځه په نکاح کړه چې بیا پرهغه ډېره گرانه سوه. دغه راز د هغې زوی هم ډېر پرگران سو او علم او پوهه یې ور زده کړه. چې پای ستر سړی او د لوی همت څښتن ځني جوړ سو. نو څنگه چې حسین علوي زوی نه درلود دی یې په زوی گلویني ونیوی او ویل به یې چې دی زما میراث خور دی. له دې امله به د علویانو پلویانو او مبلغانو د دغه یهودي د زوی پرنامه لیکونه ورلېږل. او حسین هم خپل ټول شته هغه ته وسپارل او خپلو پلویانو ته یې امر وکړ چې د هغه اطاعت او خدمت وکړي او د خپلو، خپلوانو څخه یې یوه ښځه هم ورپه نکاح کړه. بیا کله چې حسین مړ سو، دغه د یهودي زوی یې ځای ناستی سو او ځان یې عبید الله وباله، خپل لقب یې " مهدي " غوره کړ او خپل نسب یې امام جعفر صادق او حضرت علي کرم الله وجهه ته منسوب کړ. او د علوي دعوت خپرولوته یې دوام ورکړ. په دې ترڅ کې د هغه یوه پلوي او مبلغ له المغرب څخه حال ورته ولېږی چې مور دلته ډېري سوبي کړي دي او اوس مور دلته ستا راتلوته سترگي پر لار یو. څنگه چې د ده دغه خبري د المکتفي عباسي په وختوکي خپرې سوي نو دی یې ور وغوښتی. خو دی اود ده زوی نزار نومی ځني وتښتېدل اود 297س. کال د لومړۍ خور په وروستی لسيزه کي په داسي حال کي چې د ده ملگري ورسره وه د قیروان " رقاده " نومي ځای ته ورسېدل او په یوه ماڼۍ کي یې واړول او امر یې وکړ چې په دغه ټوله سیمه کي دي د ده نوم په خطبه کي یاد سي. بیا یې د جمعې په ورځ خلك په زوره خپل بیعت ته وبلل. نوکه به چا د ده مذهب مانه ښه کړنه به یې ورسره کول اوکه به یې نه مانه نو بندي کاوه به یې. چې په دغه ډول یې د مړیني ترمهاله، تر کال 322س. پوري واك وچلاوه. د ده په وختوکي قرأتمه وو، کومو چې له دغه المهدي سره اړیکي درلودې په مکه کي ستره فتنه رامنځته کړه. چې د دې کتاب په مخکنیو پاڼو کي خبري پر وسوې. بیا یې زوی نزار د القائم با مرالله په لقب د ده د مړیني تر کال 333س. پوري په دغه ډول واکمن وو. بیا د نزار زوی اسماعیل د المنصور په لقب واکمن سو. او بیا د هغه زوی معد د المعز لدين الله په لقب واکمن سو چې پای یې مصر هم ونیوی. د مصر د نیولو سره سم حرمین شریفین هم هغه ته تسلیم سول او په مکه مکرمه کي هم د ده پرنامه خطبه وویل سوه. د ده په مهال د مکې والي جعفرنومي ته د شریف لقب ورکړه سو او هلته په اذان کي د " حي علی خیر العمل " ویل پیل سول. وایي چې دغه المعز لدين الله کعبې شریفې ته د سره دیباچ یو ډېر بیه او ښکلی پوښ یا سایوان ورکړ، کوم چې په ډېرو سرو زرو، ملغرو، او ډول ډول یاقوتو پسوللی وو او د حج اړوند آیتونه په زمروتو پر لیکلي وه. کله چې المعز مړ سو د مکې والي عیسی بن جعفر د ده د زوی العزیز پرنامه خطبه ونه ویل. ځکه نو د العزیز لښکرو مکه محاصره کړه او د هغې پرخلکو یې تنگسه راوسته. دغه راز د عبیدي لړۍ یوه بل واکمن الحاکم د مکې بل امیر ابو الفتوح ته امر وکړ چې د ابو بکر صدیق ؓ او عمر فاروق ؓ بد ووايي. خو هغه دا کار ونه کړ او ورته یاغي سو. چې بیا بیرته سره جوړسول. له دې پرته د دغي لړۍ د واکمنو لخوا د مکې او کعبې سره د ښو په هکله په کتابونوکي زما څه نه دي په سترگو سوي.

164 - ایوبی پېر، مکه او کعبه

د سلطان صلاح الدين ایوبی پلار نجم الدين ایوب بن شاذي روادی کرد وو. د هغه دوست بهروز د سلطان مسعود بن محمد بن ملك شاه لخوا د بغداد کوټوال وټاکل سو، او دغه راز یې هغه ته د تکریت د کلا واك اختیار هم ورکړ. نو بهروز بیا نجم الدين ایوب د تکریت حاکم وټاکي چې د خپل وفات ترمهاله د دغه ځای حاکم وو. یو وخت د موصل حاکم عمادالدين زنگي د سلطان مسعود په ملاتړ په کال 520 س. کي د خلیفه مسترشد په جنگ ورغی خو ماته یې وخوړه. نو کله چې بیرته موصل ته تی، تکریت ته ورسېدی. نجم الدين ایوب څه دلاري څوری ورته ورکړ، اود دجلې له سیند څخه د تېرېدو لپاره یې پل ورته جوړکړ. په دې منځ کي د ده کشر ورور اسدالدين شېرکوه په تکریت کي یو سړی وواژه، او ده یا ورور یې نجم الدين ایوب د هغه فدیه ورنه کړه. ځکه نو بهروز هغه له کاره گونښه کړ او بیا یې دواړه وروڼه له تکریت څخه وایستل. وروسته دواړه وروڼه عمادالدين ته ورغلل، هغه ښه وضع ورسره وکړه او جاگیرونه یې ورکړه. کله چې زنگي په کال 532 س. کي بعلبک ونيوی، نجم الدين ایوب یې هلته خپل نایب وټاکي. کله چې په 541 س. کي عمادالدين زنگي وفات سو، نود دمشق حاکم فخرالدين طغرکین پر بعلبک یرغل وکړ او هغه یې کلابندکړ. پای نجم الدين ایوب په دې شرط وسله پرمخکته ورته کښېښوول چې هغه ته به په دمشق کي جاگیر ورکوي. نو هغه وو چې نجم الدين ایوب دمشق ته ورسره ولاړی. خو اسد الدين شېرکوه د عماد الدين زنگي د زوی نور الدين محمود سره پاته سو او هغه یې سپه سالار وټاکي. بالاخره دغه سلطان نور الدين محمود زنگي د دغو دوو وروڼو په کومک په 549 س. کي دمشق ونيوی. دغه مهال د مصر فاطمي واکمني مخ پرله منځه تلو وه او صلیبیانو د مصر ځیني ښارونه هم نیولي وه. ان چې د قاهرې پردربارباندي یې هم تسلط ټینګ کړی وو، او ججه یې ځني اخیستل. دغه وخت په مصر کي العاضد واکمن وو. خو د ده ټول واك د ده وزیر صالح بن زریک ځني اخیستی وو. بیا شاور نومي وزیر پر العاضد مسلط سو. بیا د ضرغام په نامه یوسړی د العاضد وزیر سو. او شاور یې پسي واخیستی. نو هغه وو چې شاورشام ته وتښتېدی او په کال 556 س. کي یې نور الدين محمود زنگي ته شکایت وکړ او ورته ویې ویل چې که ته داسي پوځ راسره ولېږې چې ما واك ته ورسوي او بیا په مصر کي په خپلواکه توگه واوسي، زه به تاته د مصر د مالو یوه درېیمه درکوم. نو هغه وو چې هغه خپل سپه سالار اسد الدين شېرکوه د پوځ سره ورسره ولېږی. شېرکوه، ضرغام وواژه او شاور یې د هغه پرځای په مصر کي وزیر وټاکي. خو کله چې هغه وزیر سو غداري یې وکړه او شېرکوه ته یې له مصر څخه د وتلو حکم ورکړ او پر خپله ژمنه ونه درېدی. نو هغه وو چې شېرکوه هم بلبیس نومی ځای اود مصر ختیځ ښارونه ونيول. شاور چې دا حال ولیدی له صلیبي پرنگیانو څخه یې مرسته وغوښته. بیا مصري او صلیبي دواړو لښکرو شېرکوه په بلبیس کي تر درو میاشتو کلابندکړ. دغه مهال سلطان نور الدين محمود زنگي په نورو ځایو کي صلیبیانو ته ماته ورکړه. کله چې دغو مصري او صلیبي لښکرو واورېدل چې په نورو ځایونو کي صلیبیانو ماته خوړلې ده، د شېرکوه سره یې سوله وکړه او دغه کلابندي یې بیرته پرېښوول. او شېرکوه هم بیرته شام ته ولاړی. خو د شاور څخه یې د دې غدارۍ غچ اخیستل له زړه نه وه وتلي. چې بیا یې د شاور او فرنگي سره جنگونه وکړه. آخر فرنگیانو له شاور څخه غټي غټي ججې اخیستې او پای یې مصر کلابندکړ او څو ځایونه یې ځني ونيول؛

ډېرې وړانۍ يې وکړې او ډېر مسلمانان يې ووژل. او په دې ترڅ کې شاورد مصر يوه ښارته داسې اور واچاوه چې تر (54) ورځو لگېدې. دغه مهال خليفه العاضد د سلطان نورالدين محمود څخه په څو وارو مرسته وغوښته او د خپلو ښځو ورېښتان يې ور ولېږل او ورته ويې ليکل چې زما په داد ورسپېره او ښځې مې له پرنگيانو څخه وژغوره. نو هغه اسدالدين شېرکوه او د شېرکوه وراره صلاح الدين يوسف بن نجم الدين ايوب او نور ډېر تکړه پوځيان او لښکر مصرته ولېږل. کله چې مصر ته ورسېدل پرنگيانو مصر پرې ايښې وو. شېرکوه د العاضد لخوا ډېرښه استقبال سو، شاورد ووژل سو او شېرکوه د العاضد وزير وټاکل سو. خو له بده مرغه دغه شېرکوه دوې مياشتې او پنځه ورځې وروسته د 564س. کال د څلورمې خور په مياشت کې وفات سو. بيا العاضد د مصر د ټولو لويانو او مخورو په خوښه صلاح الدين ايوبې د مصر وزير وټاکې، کوم چې په مصر کې د سلطان نورالدين محمود نايب بلل کېدې. صلاح الدين ايوبې د پرنگيانو سره ترجنگونو اوښو سوبو وروسته، د 567س. کال د حسن حسين د مياشتې له دوهمې جمعې څخه د العاضد پرنامه خطبه بنده کړه اود عباسي خليفه المستضي پرنامه په مصر کې خطبه ويل پيل سوه. او العاضد هم پس له څو ورځو د دغه 567س. کال د حسن حسين د مياستې په عاشورا مړسو او په دې ډول تر (208) کالو وروسته په مصر کې د عبديانو د واکمنۍ ټغر ټول سو، چې مسلمانان ډېر په خوشاله سول. که څه هم بيا ځينو عبدي پلوو حاکمانو له پرنگيانو مرسته وغوښته چې صلاح الدين ايوبې د يوې کودتا له لارې ليري کړي، خو خدای ﷻ داسې ونه کړه. نوکله چې سلطان نورالدين محمود زنگي په کال 569س. کې وفات سو، صلاح الدين ايوبې د مصر او شام خپلواک واکمن سو. دغه د اسلام اتل بچي د 583س. کال د خدای تعالی په مياشت کې د مسلمانانو لومړۍ قبله (بيت المقدس) د صليبي نصراني پاچهانو له (91) کلنۍ قبضې او ظلم او تعدی څخه وژغورې او نور ډېر ملکونه يې هم دکفارو له لاسه وايستل، چې له مصر او شام څخه يې تر يمن او افريقا پورې يو پراخ اسلامي سلطنت ټينگ کړ. لويه خدايه! نن هم د مسلمانانو دغه لومړنۍ قبله د يهودو په لاس کې ده. مسلمانان د کفارو له لاسه تباه او برباد دي. اسلام د صهيونيت او نصرانيت له سترو خطرو سره مخامخ دی. مسلمانان نن هم سخت سره بې اتفاقه دي او غداران پکښې ډېر سوي دي، خو صلاح الدين ايوبې غوندي څوک نسته. نو لويه څښتنه! ستا بيت المقدس ته، ستا اسلام ته، ستا بنده گا نوته او ستا دښمنانو ته، بيا يو ايوبې را و پاڅوې آمين. لنډه داچې د ايوبې په واکمن کېدوسره د هغه مشر ورور شمس الدوله توران شاه بن ايوب په کال 568س. کې مکه او يمن هم خپل کړه او په حرمينو کې د سمط النجوم په قول د صلاح الدين ايوبې پرنامه اود شفاء الغرام په قول د سلطان نورالدين محمود پرنامه خطبه وويل سوه (څنگه چې په دغه کال سلطان نورالدين ژوندی وو او صلاح الدين ايوبې دغه مهال په مصر کې د هغه نايب وو، ښايي په دغه کال خطبه د نورالدين په نامه ويل سوې وي. او څنگه چې په 569س. کې نورالدين مړسو او صلاح الدين پاچا سو نو ښايي په 569س. کال په حرمينو کې د سلطان صلاح الدين پرنامه خطبه ويل سوې وي). بيا په کال 581س. کې د يمن والي اود صلاح الدين ايوبې ورور سيف الاسلام طغتكين بن ايوب مکې ته ولاړی، هلته يې په اذان کې "حي على خير العمل" ويل بند کړه د مکې ډېر مفسد چوپړيان (مريان) يې ووژل او د خپل ورور سلطان صلاح الدين پرنامه يې د دراهمو او دينارونو سکه ووهل. ابن جبير په خپله سفرنامه کې وايي

چې هغه سيف الاسلام طغتكين دننه په حرم كې وليدی چې پرېسې اړخ يې مكثر د مكې والي او پر كين اړخ يې د شرعي قاضي ورسره وه او په داسې حال كې چې مكثر سپين كالي اغوستي او سپينه لنگوټه يې تړلې وه، طواف يې كاوه. بيا په كال 572 س. كې سلطان صلاح الدين ايوبي له هغو حاجيانو چې د سمندر له لارې به حج ته تلل، د ججو اخيستلو دود له منځه يووړ، اود دې په عوض يې دمكې امير، دكعبې مجاورينو او عالمانو او فقيرانو ته د نغدو پيسو او نورو اوقافو ورلېږل ومنل. چې په دې توگه حاجيانو ته اسانې او هوسايې پېښه سوه او خلك په خوشاله سول. وايي چې له هر حاجي څخه به اووه نيم مصري ديناره اخيستل كېدل. او كه به چا نه درلوده، كه به څه هم نشتمن وو، ترهغو به يې بندي كاوه چې د عرفې ورځ به تېرېده. ان چې ابن جبير وايي چې كه به چادغه روپۍ نه سواى وركولای، په ډول ډول دردوونكو عذابونو به يې اخته كاوه، لكه په خصيتينو ځړول او داسې نور. او دا عذاب د مصر د عبیديانو په دوره كې وو. دغه راز د ايوبي كورنۍ نورو واكمنو هم د حج پر لارو او په مكه كې ښه امنيت راوستلی وو. د حاجيانو ښه خدمتونه يې كړي او د كعبې حرمت او عزت يې ساتلی وو. لكه چې د شام واكمن ملك معظم عيسی ايوبي په كال 611 س. كې د حج كولو په ترڅ كې ډېر شته خيرات كړل او د مكې په ځينو برخو كې يې يولړسمونيز كارونه او ټولنيز خدمتونه ترسره كړل. په 621 س. كال كې د مصر ملك الكامل ايوبي دكعبې خادمانو بني شيبه وو ته ډېرې پيسې وركړې، څو دوی نور دكعبې دروازه د حاجيانو پرمخ پرانيستې پرېږدي. په 624 س. كې د ميفارقين سلطان شهاب غازي ايوبي حج ته پر شپږو سوو اوبانو مالونه باركړل. صرف له دوی څخه د يوه تن ملك مسعود يوسف په هكله شفاء الغرام، سمط النجوم او نور وايي چې دغه ملك يوسف اقسيس چې د يمن واكمن وو او د مصر د واكمن ملك كامل زوی وو، په مكه كې ناوړه كارونه كړي دي. ده په كال 620 س. كې تر حج كولو وروسته د مكې د والي حسن سره د صفا او مروه په منځ كې جنگ وكړ او له مكې يې وايستی. او بيا د ده عسكرو په مكه كې لوټماري هم وكړه. دغه راز وايي چې دی به د زمزم د اوبو پر گمبته ختی او د حرم كوټري به يې په توپك وپشتلې. بل دا چې د هغه مريانو به په صفا او مروه كې د سعبي په مهال خلك پر پښو په تورو وهل او ورته ويل به يې چې ورو ورو درومئ ځكه چې سلطان په دارالسلطنه كې نشه بیده دی، چې راوينس يې نه كړئ. (د ده د اوسېدو ځای صفا او مروه ته نژدې وو، او دارالسلطنه يې ورته ويل)، خوداسي ښكاري چې دا خبرې سمې نه وي ځكه يو خود دغو خبرو تر ذكر كولو وروسته د شفاء الغرام ليكوال علامه فاسي وايي چې هغه مفسدين له مكې وشړل، پر مقام ابراهيم باندي يې گمبته جوړه كړه او د ده د ولايت په مهال مكې ته د مصر او يمن د حاجيانو تلل زيات سول، ځكه چې د ده له هيبته اشرار لږسول او لاري په امنيت سوې. دغه راز ابن كثير هم په خپل تاريخ كې وايي چې ملك مسعود اقسيس بن كامل په مكه كې له عدله كار اخيستی، زیدیه يې له هغه ځايه وشړل او د حج لاري په امن كې سوې. خو په دې پسي ابن كثير هم د هغه د ظلم او تعدی يادونه كوي والله اعلم. پاته دي نه وي چې سلطان صلاح الدين ايوبي په كال 589 س. كې وفات سو او د هغه تر وفات وروسته د هغه پر واكمنۍ د هغه د كورنۍ نه تنه نارينه او يوه ښځينه واكمن سول. د دوی ټولود واكمنۍ پېر (82) كاله اوڅلور مياشتي وو، چې بيا تردوی وروسته په مصر كې د مماليكو واكمني رامنځته سوه.

165- د مصر ممالیک، مکة او کعبه

ممالیک د مملوک جمع ده او مملوک مریي ته وایي. په مصر کي د ایویانو ترواکمنی وروسته په کال 648س. کي د هغو ممالیک (مریان) واک ته ورسېدل. د دوی واکمني په تاریخ کي سترخای لري. د دوی دور په حقه سره د پرله پسې خو خُبت او غورېدو دور وو، چې په بهر کي به یې جگړې، پراختیا او بري په برخه وه. او په دننه مصر کي یې اقتصادي سمونونه، علمي لاسته راوړني او ټولنیز بدلونونه را منځته کړل. دوی ځیني تاریخ لیکونکي ترک اوځیني یې ترکمن بولي. او پردوو ډلو بحریه اوچراکسه ممالیکو یې وېشي. (چرکسیان اصلاً د قفقاز وه) په دوی کي ډېر سترسپری ملک ظاهر بیبرس تېر سوی دی. ډېر مورخین دی د ده دښواعمالو، سمونونو او فتوحاتو له امله د ممالیکو د واکمنی رشتیانی بنسټ ایښودونکی بولي. ده عباسي خلافت چې مغولو په بغداد کي له پښو وغورځاوه بیرته په مصر کي را ژوندی کړ او هلته یې په کال 659س. کي احمد ابو القاسم عباسي د المستنصر بالله په نامه او ترهغه وروسته یې په کال 661س. کي ابو العباس احمد د الحاکم بامرالله په نامه په ډېر درناوي د اسلام خلیفه گان وټاکل. چې دې لړۍ بیاتر 923س. کال پوري دوام وکړ. او په دغه کال هم د مصر عباسي خلافت اوهم د مصر د چراکسه ممالیکو حکومت دواړه د سلطان سلیم خان عثمانی لخوا پای ته ورسېدل. د مصر دغو واکمنو د نورو ښو چارو ترڅنگ د مکې، کعبې او حج چاروته هم پاملرنه کول. لکه چې همدغه ملک ظاهر بیبرس د مغولي تاراگرو په وړاندي په مېرانه ودرېدی. او پرهغو باندي تربریالیتوب وروسته یې هرکال د مکې مکرمې او مدینې منورې سپېڅلو حرمینوته سوغا تونه او تحفې لېرلې او هلته یې ډېر متبرک اماکن ترمیم او ودان کړه. هغه ابو نبي رسماً د هغه ځای والي وټاکي. او بیا یې د هغه د زامنو د ولایت په مهال هم د مکې چاري سمبالولې. دغه راز هغه په کال 667س. کي حج ته ولاړی، پرخپلو اوږو یې کعبې ته اوبه ور وړلې او په خپلو لاسونو یې هغه پرېو له. او بیا یې هر حاجي دکعبې دننه ته پرېښووی، چې د هر یوه سره به یې جلا جلا روغبرکاوه. دغه راز د ممالیکو یوه بل واکمن ملک الصالح په مصر کي د باسوس او سندبیس په نومونو دوه کلي دکعبې شریفی د غلاف د جوړولو د لگښتونو لپاره وقف کړه چې د ده له وختو څخه بیا ترسعودي پېر پوري به دکعبې غلاف له مصري محمل سره ورلېرل کېدی. چې د مصر له خزانی څخه ډېري پیسې د دې کار لپاره بېلي سوي وې. د ممالیکو یوه بل واکمن ملک شعبان قلاوون د مکې د حرم د الحزورې مناره جوړه کړه. ملک ناصر فرج، مسجد الحرام، چې په کال 802س. کي د اور اخیستلو په ډېره ناوړه او دردونکې پېښه کي متضرر سوی وو، له سره ترمیم کړ. هغه د بیسق په نامه خپل یو امیر ور ولېرې او په ډېره لږ موده کي یې تر پخوا لښه جوړ کړ. بیا ملک مؤید شیخ محمدي د 618س. کال په وروستیو کي مسجد الحرام ته یو ښکلی منبر او دکعبې د دروازې زینه ور ولېرل، اود ځنین د اوبو چینه یې هم له سره پاکه کړه او د هغې اوبه یې مکې ته ورسولې. دغه راز ملک ظاهر ططرد مکې شریف حسن بن عجلان ته هرکال د مصر له خزانی څخه شل زره دیناره ور استول. اوکله چې ملک عزیز یوسف واک په لاس کي واخیستی. د مکې شریف برکات بن حسن بن عجلان ته یې سوغاتونه او خلعتونه ور ولېرل. امیرسودون محمدي یې د پنځوسو تنو اسپکیانوسره د مکې د امنیت ساتلو لپاره ور ولېرې. دغه راز د ملک اشرف یوه امیر، جان بیگ نومي منا ته نژدې یو ښو جوړ کړ، او ډول ډول وني

یې پکښې کښېښوولې. بیا سلطان اشرف قایتبای د مکې شریف محمد بن برکات ته سوغاتونه ولېږل، د مکې له حاجیانو څخه یې د ججو اخیستل له منځه یووړل او د 874 س. کال په وروستیو کې یې د خیف جومات ډېر پراخه کړ او ښه یې ودان کړ. هغه ته نژدې یې د حج د امیرانو لپاره کوره جوړه کړه، او هلته یې د حاجیانو د چښلو د اوبو د تسهیلاتو د برابرولو ترڅنگ څه نور عمراني کارونه هم ترسره کړه. د څلورو مذهبونو د تدریس، څلور مدرسې، د بې وزلو لپاره مرستون، د یتیمانولپاره ښوونځي او نور یې هم هلته ودان کړه. دغه راز یې یو شمېر کتابونه هم د دغو مدرسو د شاگردانو لپاره ور ولېږل. هغه په مصر کې ډېرې مخکې د مکې لپاره وقف کړې، چې د هغو حاصلات به یې هر کال د مکې اوسېدونکو ته لېږل. دغه راز د دغه پاچا په امر په کال 884 س. کې کعبه د باندي او دننه په ډېرو درنو مراسمو پرېولل سوه او په دغه کال کې یې حج هم وکړ. مصري محمل یې هم وروړ، اود مکې د امر او، مخورو او نورو ډېرو اوسېدونکو سره یې هم ډېرې نېکې وکړې. بیا کله چې په کال 886 س. کې مسجد نبوي د اور اخیستلو په ناوړه پېښه کې وسو، نو دغه ټولواک هغه بیرته تر پخوالا په ډېره ښه توګه ودان کړ، او په مدینه کې یې هم د مکې غوندي مدرسه او مرستون جوړ کړه. اود مسجد نبوي کتابتون ته یې هم ډېر کتابونه ولېږل. بیا ددې لړۍ وروستی واکمن قانصوه الغوري په مسجد الحرام کې ډېر تعمیراتي کارونه وکړه، ډېرې ودانۍ یې جوړې کړې اود مصري حاجیانو په لار کې یې هم د هغو د هوسايي وسایل او د چښلو د اوبو آسانتياوي برابرې کړې.

166 - عثماني واکمني، مکه او کعبه

کله چې سلجوقي واکمنو د چنگیزی ټاراکونوله امله خپل ټاټوبي پرېښود او روم ته یې مخه کړه، د ترکو د اغوز له ټپۍ څخه یو سړی چې ارطغرل نومیدى ورسره ملګری سو، کوم چې (340) تنه غښتلي مېرني ورسره وه، د سلطان علاوالدين کيقباد سلجوقي خدمت یې غوره کړ او د هغه په پلوي یې ډېرې سوبې وکړې. کله چې دغه ارطغرل په 697 س. کې وفات سو. سلطان علاوالدين د هغه زوی عثمان ته سوغاتونه، توره او نغاره ولېږل او دکفارو د ملکونو نیولو ته یې وګومارې. بیا چې سلطان علاوالدين مرسو عثمان د پاچهي پرتخت کښېښستی او د عثماني پیاوړي امپراطورۍ بنسټ یې کښېښود. عثماني واکمني د اصحابو او تابعینو تر واکمنۍ راورسته ډېره ښه واکمني وه. په دې دوره کې قسطنطنیه فتح سوه، کومه چې د هغې له جوړېدو څخه چانه وه فتح کړې. لومړنیو مسلمانانو له 47 س. څخه څو ځلي د هغې د فتح کولو کوښښ کړی وو، خو بريالي سوي نه وه. دغه راز عثماني دولت په اروپا کې هم ستري سوبې وکړې چې د اسلام دښمنان یې پېرۍ پېرۍ هرځای غلي کړي وه او د اسلام او د مسلمانانو برم او عزت یې ډېر ښه ساتلی وو. عثماني واکمني پای د صلیبي او صهيوني طامعو، حاسدو او مغرضو ځواکونولخوا د آزادۍ، د بشر د حقوقو، برابرۍ او نړۍ والي سولي او امنيت تر شعارونو لاندې؟! را وپرخول سوه. کله چې په کال 923 س. کې سلطان سليم عثماني مصر ونیوی او پر زیاتره اسلامي نړۍ یې واک ټینګ سو. دغه مهال د مصر وروستي عباسي خلیفه د خلافت عنوان هم هغه ته وسپاری اود مکې والي شریف برکات د خپل دیارلس کلن زوی شریف ابو نبي په لاس د رسول ﷺ خرقه، رپۍ، هغه قرآنونه چې د حضرت عثمان او حضرت علي په لاسونو لیکل سوي وه، د

ویس قرني خولی اود حرمینو کلی سلطان سلیم ته ولېرلې. چې په دې سلطان ډېر خوښ سو او د مکې او مدینې امارت یې د پخوا په شان هغو ته وسپاری. دغه مهال وو چې د هغه رسمي خطیب په قاهره کې د خطبې په ترڅ کې هغه ته " خاقان البرین والبحرین و خادم الحرمين الشريفین " وویل. چې تردې وروسته نورو عثماني واکمنو هم دغه لقب کاراوه. د مکې په هکله د عثمانیانو د دولت نظام داسې وو: پرمکه به د علوي اشرافو څخه یو تن امیر وو. بل ترکی به ترامیر په ټیټه رتبه د مکې والي بلل کېدی، چې مالي او پوځي چارې به یې سمبالولې. د محکمې قاضي به هم ترک وو، چې د استنبول له " دار مشیخاً الاسلام " څخه ټاکل کېدی او چې یو کال به یې پوره سو، نور به یې په مکه کې قضا نه سوای کولای او بل به یې پرځای ورتی. دغه راز به په مکه کې عثماني پوځ او د پولیسو ځواکونه، چې له ترکی او عربي پوځیانو او ساتونکو څخه به جوړ وه، د هغو د مشرانو سره به هلته اوسېدل، چې د عامه امنیت خوندي کول به یې پرغاړه وه. عثمانیانو اسلام ته د ډېرو سترو او تاریخي خدمتونو په لړ کې د حرمینو چاروته هم ډېره کلکه پاملرنه کول او د حرمینو او د حج د لارو د امنیت ساتلو، د مکې او مدینې منورې د ودانۍ او د هغو ځایونو د عالمانو، فقهاوو، فقراوو او عامو خلکو د هوسایۍ او سوکالیۍ لپاره یې تاریخي او له ویاړه ډک کارونه کړي دي. چې مور دلتا یوڅه بیانوو: په 923 س. کې عثمانیانو یوه ډله افریقایي کارگران وگومارل چې د مکې د لارو او د چینګ د اوبو د زیرمو د سمون چارې ترسره کړي. چې په پایله کې یې د مکې په بیلو بیلو سیمو کې د څښاک د اوبو آسانتیاوې برابرې سوې. د حجاز علوي شریفانو او اوسېدونکو به هرکال د عثماني خلفاوو څخه نغدي مرستي ترلاسه کولې. هرکال به د قسطنطنیې دربار د حج له قافلې سره د سرو زرو صندوق لېرې، څو په حجاز کې ووېشل سي. د ټولواکمنۍ د زیرمتون اود مصر له عوایدو څخه به ډېرې پیسې او غلې دغو مقدسو اماکنو ته لېرل کېدې چې تریوې اندازې به د دغو ځایونو د خلکو بې وزلي په لیري کېده. دغه راز عثماني ترکانو د مکې او مدینې د دغو سپېڅلو حرمینو امنیت ښه ټینګ کړی وو، او د حاجیانو د کاروانونو سره به یې هم امنیتي ځواکونه لېرل. د سلطان سلیمان قانوني په وختو کې له یوې خوا په مکه کې ودانیز کارونه پیل سول. له بلې خوا د مکې د زبیدې د مشهورې ولې ډله سره او سم جوړولو او مکې ته د عرفات د چینې د اوبو د رسولو کار پیل سو. سلیمان قانوني نامتو معمار او د استنبول د جامع جومات جوړونکی مکې ته ولېرې، څو دکعبې شریفې د بیا رغونې نقشې برابرې کړي. چې یوشمېر کارونه د ده په وختو کې وسول. او د ولې کار د لسو کلونو تر زبست زیات زیار او درنو لگښتونو وروسته بشپړ سو. دغه راز د مسجد الحرام د ودانۍ کار هم د دریم سلطان مراد په وختو کې سرته ورسېد. بیا سلطان مراد غازي دکعبې شریفې د بیا ودانۍ تاریخي کار ترسره کړ. چې د دې سترو ودانیو په هکله د دې کتاب په نورو پاڼو کې په بېله بېله توګه خبرې سوي دي. لنډه دا چې د دغه پېر دواکمنو لخوا په مکه، مدینه او نورو ځایو کې پرله پسې ودانیز او ترمیماتي کارونه روان وه. چې ستر ستر لگښتونه به یې پرکول او ډېر تکړه ترکی معماران به یې ولېرل. چې پای مکې او مدینې کټ مټ د عثماني ښارونو بڼه غوره کړه. چې په هغو کې به په لرغونې څېره کورونه، زیاتي گومبتي، ښکلي منارې، او په ودانیو کې ښکلي ترکی ښويي خښتي ترسترگو کېدې. دغه راز د مکې په وچه دره کې ښکلي بڼونه را منځته سول، او د ترکی خلفاوو او هندي او نورو امرانو په بخشونو، لرغوني متبرک آثار او اماکن

ترميم سول، او نوي مانې او ودانې هم پکښې جوړې سوې. ډېرې مدرسې، کتابتونونه او جوماتونه پکښې جوړ او ډېر مرستونونه، روغتو نونه او پخلنځي پکښې تاسيس سول. اود دې ترڅنگ د جوما تونو او زيارتونو هم ښه پالنه کېده.

167 - د سلطان مراد لخوا د کعبې بيا جوړول

د حجاج بن يوسف لخوا د کعبې تر بياجوړونې وروسته د (966) کالو په موده کې، کعبې شريفې کله کله ترميم ته اړتيا پيدا کول، چې د وخت د واکمنو لخوا به ترسره کېدل. (په دې هکله به په راتلونکو پاڼو کې څرگندونې وسي). خو په کال 1039 س. کې د برات (شعبان المعظم) د مياشتې د نولسمې نېټې د چارشنبې په سهار په مکه شريفه کې داسې يو زورور اورښت وسوچي د مخه يې چا ساری نه ووليدلی. دغه توپاني اورښت د پنجشنبې په ورځ د برات په شلمه هم و اورېدی. چې د سېل اوبه يې دکعبې دننه د دېوالو ترنيمې لورې سوې او په نتيجه کې شامي يا دحطيم د لوري دېگوال او دکعبې د ختيز اولوېدیزد لوريو دېوالونه يوڅه ونړېدل او دکعبې دننه زينه هم ولوېدل. د دې ترڅنگ دغه سېلاب د خلکو کورونه وران کړل، په زرگونو وگړي يې ووژل او نور ډېر مالي تاوان يې ورساوه. کله چې د دغه زړه دردونکي پېښې خبرخپورسو، د نړۍ له گوټ گوټ څخه مکې شريفې ته دغونه وگړي ورغلل، چې تابه ويل د حج موسم دی. بالاخره د څلورم مراد عثماني په امرلايق مهندسان راغونډ سول، مشوره يې سره وکړه او دا متبرک مکان يې د 1040 س. کال د لوی اختر (ذي الحجې) د مياشتې په دوهمه تقريباً د شپږ نيمو مياشتو شپه او ورځ هلوځلو وروسته بيا کټ مټ د حجاج د ودانې په ډول، ودان کړ. په دې بيا جوړونه کې زياتره هغه پخوانۍ ډبري وکارول سوې. خو د هغو ډبرو پرځای چې د وخت په تېرېدو سره شورېدلي وې د " شبيکه " د غره ډبري پکښې کارسوې. دکعبې شريفې د ودانولو په دغه کار کې د مکې امير مسعود بن ادریس بن حسن او د هغه ترمړينې وروسته د مکې بل امير عبد الله بن حسن، د مصر اميرمحمد پاشا الباني، د مدينې قاضي سيد محمد افندي، رضوان بيگ معمار او نورو دولتي چارواکو، ديني عالمانو او مخورو برخه اخستې وه. د نوموړي ټولواک دکعبې د ودانې په کار کې، دکعبې شريفې دېوالونه له حجر اسود پرته ټول ونړول سول، خو تهدابونه يې هماغسې د پخوا پر حال پاته سول او پر هغو پخوانيو بنسټونو باندې، نوي دېوالونه پورته سول. چې په دې ډول تر حجر اسود لاندي برخه اوس هم د عبد الله بن الزبير ودانې ده. خو له دې پرته دکعبې اوسنۍ ودانۍ هماغه د عثماني څلورم مراد ودانۍ ده چې د حجاج د ودانې په شکل ودانه سوې ده. تردې وروسته نورو هم دکعبې ودانۍ د ضرورت او د وخت د غوښتنو سره سم ترميم کړېده.

168 - د ترکانو په پېر کې د حج څرنگوالی

د عثمانيانو په وختو کې په مکه مکرمه، په تېره په عرفات کې د حج مناسک او مراسم په ډېرو خوښيو، سترتوب او پرتمين توب لمانځل کېدل. د لوی اختر د مياشتې (ذي الحجې گ) په نهمه کله چې به د عرفات پرغونډۍ (جبل الرحمت) اود هغه پر شا وخواپه لکونو ماړه او بې وزلي په يوه لباس (احرام) کې سره راغونډېدل. يو نېک چاری

سپين ږيری چې د مکې قاضي به وو، په داسي حال کي چې احرام به يې تړلی وو او پراوښ به سپور وو را څرگند به سو، شامي، ترکي او د مکې د شريف توپونو به په داسي درزي سلامي ورکړه چې په ټوله شا خوا، دښتو او غروکي به يې ازانگې پورته سوې. د دې امام په ليدو به د حاجيانو د لبیک ويلو زور آسمان ته وخوت. امام به منبرته نژدې ورغی، وږه درېدی ترشابه يې يو پراوښه سپور حبشی مری ولاړ وو او پرامام به يې سپين ساپوان نيولی وو. امام به په ډېر خوندور او فصیح آوازخطبه ويل. او ترهرو پنځو دقيقو وروسته به يې دسما لښوراوه. چې ورسره سم به له څلورو خواوو نورو خلکو هم دسملونه ورته ورپول او په زوره زوره به يې تلبیه وويل. دغه مراسم به د ورځي له څلورو بجو څخه پيلېدل او خلکو به په ډېر شوق او ذوق د خدا تعالی حمد او ثنا او تلبیه ويل او د خدای د رحمت هيله به يې کول. په دې ترڅ کي به شامي او مصري محملونه (کجاوې) راغلې. دغه مهال به له يوې خوا د باجې غږوونکو د ډلي خوږ او موزون آواز په غرونو کي پورته سو او له بله لوري به د توپونو درزی سو. محملونه به جبل رحمت ته په نژدې کېدو سره ودرېدل، امام به خطبه پای ته ورسول او په ډېره عاجزي او زاريو به يې دعاوي وکړې. چې په هغوکي به د مکې شريف، رئيسان، اميران، د پاچانايب، مخوراو بې وزلي ټول شامل وه. د دعائر ويلو وروسته به د حج د مبارکي آوازونه په غرو او دښتو کي پورته سول. د خوښيو د څرگندولو په دود به اورلوبي (آتشبازی) پيل سوې اود سلامي توپونه به وويشتل سول. پوځيانو به د سلامي مراسم ترسره کړل. بلېندي (مشعلونه) به ولگېدل او د لمر تر لوېدو وروسته به ټول حاجيان د مزدلفې په لوري رهي سول او دا مراسم به په عرفات کي پای ته ورسېدل.

169- په عثماني پېر کي د مکې د حکومتي چارواکو ورځنۍ کړني

د ترکانو په وختو کي د مکې د حکومت ادارې د حرم د امهاني د دروازي (باب امهاني) مخامخ سهيل لوري ته په بازار کي وې. هلته به د مکې والي، د پوځ د مشر او د پوليسو دفترونه وه. د باب القضا سره به د قاضي القضا محکمه وه. څنگه چې مکه د حجاز دارالخلافة وه، هلته به دوه ډوله حکومتي چارواکي په کار بوخت وه. انتظامي چاري به د مکې د شريف په لاس کي وې چې "سيد الجميع" به يې ورته ويل. او مالي او پوځي چاري به د مکې والي اداره کولې. والي به په عامه توگه ترک وو او د ترکانو لخوا به ټاکل کېدی. چې شيخ الحرم به يې ورته ويل. بيا ترکانو مسجد الحرم ته د "دائر الاوقاف" په نامه اداره جوړه کړه. چې د دغې ادارې مشرته يې "مدير الاوقاف" ويل. کوم چې د مسجد الحرم ټولي اړوندي چاري به يې پرمخ بېولې. او په ځانگړو دفا تروکي به يې د مسجد الحرم د ټولو مؤظفينو نومونه ثبت سوي وه. دا اداره به له اداري پلوه په شيخ الحرم پوري، کوم چې د مکې والي وو مربوطه وه. او د مالي پلوه به يې د آستانه عليا (قسطنطنيي) په نظارت الاوقاف (د اوقافو وزارت) پوري اړه درلوده. د مکې شريف به له سهاره ترمازديگره اهمي مسالې او مقد مې فيصله کولې. د مازديگر او ماښام لمونځ به يې په مسجد الحرم کي کاوه. د ماښام ترلمانځه وروسته به يې په خپل کور کي د خپلو اولادونو او مېلمنو سره لیده کاته کول او ډوډۍ به يې ورسره خوړل. د جمعې په ورځ به يې په دارالاماره کي چې په شاهي کلا کي وو، د مکې د والي اونورو چارواکو او مخورو سره ليدل. تردې ليدنو کتنو وروسته به خلك د والي سلام ته ورتلل او شريف به د

جمعی لمونځ په حرم کي کاوه. کله کله چې به په خپل اوږني استوگنځي (طایف) کي وو، په پرتمینو مراسمو به حرم ته ورته او د جمعی او مازدیگر ترلمانځه وروسته به بېرته طایف ته تی. دغه راز د مکې د خلکو دا معمول وو چې د مکې شریف ته به یې په کال کي یو وار د مکې د باندي په یوه سیل ځای کي ډوډۍ کوله. چې هغه به په سترو او پرتمینو مراسمو جوړولو سره هلته د خپلو خاصو ملگرو سره ورته. خلکو به دعاوي ورته کولې اود ده په مخ کي به یې ده ته د " یعیش " (ژوندی دي وي) شعارونه ورکول. د ډوډۍ ترخوړلو وروسته به یې د " بدو " خلکو د آس د سپرلی او خنجر او توري وهلو د هنرننداره کول او بیا به بېرته ښارته تی.

170 - محمد بن عبد الوهاب، سعودي مشران، مکه او کعبه

په کال 1223 س. کي سلطان محمود ثاني د عثماني ترکیې پاچا سو. د ده په وختوکي چې عیسوي هیوادونه د ترکانو سره په جگړه بوخت وه. او نوري کورنۍ ستونزي هم ور پېښي وې، د نجد رېږه د یوې ستونزمني رېږي په توگه را منځته سوه. نجد د اوسني سعودي عربستان هغه برخه ده، چې د مکې او بصرې په منځ کي پرته ده. نجد د لوړي مځکي په معنادی. څنگه چې دغه مځکه ترحجاز او نورو لوړه ده، ځکه نو نجد ورته وایي. محمد بن عبد الوهاب نجدي په کال 1115 س. کي چې د 1703 ع. سره سمون خورید نجد په العینیه کي وزېږېد، کوم ځای چې د ده کورنۍ هلته اوسېدل او پلار یې هم هلته قاضي وو. ده تر علم حاصلولو وروسته خپل تحریک په لاره واچاوه. وایي چې خلك د ده د افکاروله امله له ده څخه گوښه گرځېدل او په ښه سترگه یې نه ورته کتل. پلار یې هم د ده له انتقادونو او اعتراضونو څخه خوښ نه وو. او ورور یې هم چې شیخ سلیمان نومیدی، د ده د تعلیماتو مخالفت وکړ او د ده د افکارو په رد کي یې کتابونه ولیکل. خو وایي چې بیا بېرته ورسره پخلاسو او د ده افکار یې ومنل. کله چې د العینیه حاکم هغه له خپلي سیمي وایستی، نو د نجد اړوند " درعیې " ته ولاړی. ځکه هلته ځینو عالمانو او د محمد بن سعود مېرمني (کله چې محمد بن عبد الوهاب د محمد مېرمني ته خپل دعوت وړاندي کړ، هغې له خپل مېره څخه وغوښتل چې د هغه بلنه ومني) او پخپله محمد بن سعود، کوم چې هغه مهال د درعیې حاکم وو او د سعودي کورنۍ د سر سړی دی، د هغه ننگه وکړه، د هغه عقاید یې ومنل او د هغو خپرولو ته یې ملا وتړل. محمد بن عبد الوهاب ویل چې زه خلك له شرکیاتو څخه توحید ته را بولم. اوځان یې د امام احمد بن حنبل په مذهب باله. خو کله چې د ده عقاید د مکې مکرمې عالمانو ته ورسېدل، پر هغه یې د کفر فتوا ورکړه او مکې ته یې د وهابیانو ورتلل منع کړه. محمد بن عبد الوهاب په 1206 یا 1207 س. کي د (92) کالو په عمر وفات سو. هغه مهال چې محمد بن سعود، محمد بن عبد الوهاب ته پناه ورکړه، یعنی د 1158 س. کال په شا وخواکي، د محمد بن سعود امارت پر دوو، درو ښارونو باندي وو، کوم چې د نجد په حنیفه ناوه کي واقع وه. دغه محمد بن سعود چې په کال 1726 ع. کي د درعیې امارت ته رسېدلی وو، د خپلي مړیني تر کال (1760 ع.) پوري د دغه ځای حاکم وو. د هغه تر مړیني وروسته، د هغه زوی عبد العزیز د پلار ځای ناستی سو. د ده د واک ارشو ډېره پراخه سوه او تر ریاض، الاحساء، کربلا، بحرین، عمان او رأس الخېمې پوري وغځېده. په کال 1218 س. کي عبد العزیزد یوه ایراني لخواچي عثمان نومېدی و وژل

سو او زوی یې سعود نومي د هغه خای ونيو. د ده په وختو کي هم د سوبو لړۍ پر مخ روانه وه. چې په دې لړ کي په کال 1218س. کي مکې معظمې ته ننوتی. دوه کاله وروسته مدینې منورې ته ورسېدی او د مکې شریف غالب نومی یې د سعودي واکمنۍ اېل (مطیع) کړ. بیا یې د یمن، عسیر، تهامه، نجران او د خلیج د غاړو ریاستونو ته مخه کړه او مسقط او عمان یې په سعودي واکمنۍ ورگډکړل. د سعود په پېر کي د عربو جزیره د ده د سلطنت ترسیوري لاندې راغله، له دې امله ده ته سعود کبیر وایي. د خلاصاً الکلام او تاریخ مکه لیکوالان پردغه سعود لگیږي او وایي چې هغه ډېر مسلمانان قتل عام کړه، د معلی د هدیرې قبې او د حضرت عبد الله بن عباس او رسول ﷺ زامنو د روضې، د بي بي خدیجې د زیارت او د رسول ﷺ، ابو بکر او علي د زېږېدو دځایونو قبې یې ونړولې. په کال 1221س. کي یې شامیانو او مصریانو ته خبر ورکړ چې بیا به د حج محمولونه مکې ته نه لېږي. دغه راز یې هغه د طبلو او مزامیرو له راوړلو او وهلو څخه هم منع کړه. بل کال چې شامي محمل مکې ته نژدې ورسېدی، څنگه چې وهابیانو مکې ته نه پرېښووی، نو د شام حاجیان بېله حج کولو، له لاري بېرته وگرځېدل او مصري محمل چې مکې ته ورسېدی، سعود د هغه د سوځولو امر ورکړ. او د دې سره سره یې په مکه کي جار و واهه چې بیا به مکې ته ږیرخړلي نه راځي. ځکه نو تردې وروسته مکې ته د شامي او مصري محمولونو ورتلل بند سول. دغه راز په 1221 س. کي وهابیانو په مدینه منوره کي هم لوټ وکړ او د ټولو زیارتونو قبې یې ونړولې. او د نبوي حجرې د خزانې ډېر بيي جواهرات یې هم لوټ کړه .

(دا د خلاصاً الکلام او تاریخ مکه څرگندوني دي، چې په سمتیا او ناسمتیایې خدای ﷻ علم لري .) عثمانی دولت چې د سعود دا چاري او پر مختگونه ونه زغملای سواى، نو یې د عراق والي پر راپورته کړ. هغه چې څه ونه کړای سواى، بیایې د شام والي پر راوپاڅاوه. خو چې هغه هم څه ونه کړای سواى بیا یې په 1805ع. کي محمد علي الباني د مصر والي وټاکى اود سعودي واکمنۍ له منځه وړلوته یې وگومارى. هغه ډېره موده د عثمانیانو په مرسته د سعودي واکمنۍ پر ضد جگړې په لاره واچولې چې په دې ترڅ کي یې په کال 1228س. کي بیرته مدینه، مکه، جده او طایف له سعود څخه ونيول. په کال 1229 س. کي سعود کبیر وفات سو او د هغه زوی عبد الله واکمن سو. هغه په پوځي چارو کي ډېره تجربه نه درلوده او له بلي خوا د هغه د پلار اکا عبد الله بن محمد بن سعود دواکمنۍ دعوه وکړه. چې په دې ډول د سعودي کورنۍ په لیکوکي درز ولوېدی .

محمد علي پاشا خپل زوی ابراهیم پاشا د ډېروځواکونو سره د نجدیانو سره جگړې ته وگومارى. چې پای یې نجدیان مات کړه. په کال 1818ع. کي درعیې سقوط وکړ او دغه نوې را منځته سوې واکمني له منځه ولاړه. عبد الله بن سعود، د هغه وزیر او د هغه یو بل نژدې ملگری مصرته، بیا قسطنطنیې ته ولېږل سول او بیا د سلطان محمود له خوا د " آیاصوفیې " په ډگر کي اعدام سول. درعیه د ابراهیم پاشا په امر ورانه سوه، په زرگونو مسلمانان ووژل سول او کورونه یې ونړول سول .

171 - د ترکی بن عبد الله بن محمد بن سعود را پاڅېدنه

ترکي چې د عبد الله د پلارډ اکا زوی ووځه مهال پټ وو، خو په کال 1823ع. کي په نجد کي راڅرگند سو او ځانته يې ملگري او مرستندويان وموندل. رياض يې ونيو او تر 1834ع. يې حکومت وکړ. د دغه کال د می په نهمه د سعودي کورنۍ د يوه غړي مشاري نومي په اشاره ووژل سو او مشاري خپل ځان واکمن اعلان کړ. چې بيا يوه مياشت يا څلورېنښت ورځي وروسته د ترکي زوی فيصل نومي، مشاري له واکه را وپرځاوه او اعدام يې کړ. او د پلار پرگدی کښېنستی. خو تر لسو کالو وروسته، د 1837ع. د می په مياشت کي مصريانو رياض ځني ونيو او فيصل مصر ته بندي بوتل سو.

172 - د ترکي د زوی او لمسيانو واکمني

فيصل بن ترکي په 1843ع. کال کي له بنده وتښتېدی. د دغه کال په دوبي کي يې رياض ونيو او د سعودي واکمنۍ د بيا ژوندي کولو کوشنونه يې له سره پيل کړل، چې په دې لار کي ډېر بريالی پرمخ ولاړ. په 1282س. (1865ع.) کي فيصل ووژل سو او د ده د دوو زامنو عبد الله او سعود ترمنځ د امارت پرسرچگرې پيل سوې. چې تر دېرشو کالو يې دوام وکړ. بالاخره په 1875ع. کي سعود وفات سو. په دې ترڅ کي ځيني سيمي بيرته عثمانيانو ونيولې. د نجد ځيني سيمي د حائل امير ابن رشيد ونيولې او انگریزانو پر عمان واک ټينگ کړ. علاوه په کال 1888ع. کي ابن رشيد رياض هم ترخپل واک لاندې راوستی. په 1889ع. کال عبد الله هم مړ سو. خلکو د فيصل دوهم زوی عبد الرحمان خپل واکمن وټاکي. عبد الرحمان رياض بيرته ونيو. خو ابن رشيد بيرته ځني قبضه کړ. ځکه نو عبد الرحمان د خپلي کورنۍ سره لومړی قطر بيا دوې مياشتي وروسته بحرین او بيا کویت ته مهاجر سو. دغه مهال يعني د 1294س. کال د څلورمي خور پر (14) د مکې شريف عبد الله بن محمد بن عبد المعين تر (19) کالو امارت وروسته وفات سو. له 1295س. څخه تر 1299س. پوري د نجد او حجاز حالات ډېر گډوډ وه. او په 1299س. کي عون بن محمد بن عبد المعين د مکې والي وټاکل سو.

173 - د اوسني سعودي بنسټ ايښوونکی ملک عبد العزيز

په کال 1880ع. کي چې سعودي کورنۍ په جگړه اخته وه د عبد الرحمان بن فيصل په کور کي عبد العزيز وزېږېدی. په 1901ع. کي د يووېشتو کالو وو چې دکويت د شيخ مبارك الصباح په مشوره او مرسته يې وپتېيل چې بېله لښکرو په څو تنو رياض ونيسي. نو د څنگلوېښتو تنو سره په دې نيت له کویت څخه ووت. څو مياشتي يې په ربع الخالي کي تيري کړې. بيا دکويت شيخ مبارك الصباح او د هغه پلار عبد الرحمان بيرته ور وغوښت، خو هغه د شپېتو تنو سرتيرو سره د رياض په لوري وخوځېد. کله چې رياض ته د يونيم ساعت مزله په واټن نژدې سو، شپه يې هلته تېره کړه. بيا يې شل تنه ملگري، اوبښان او نور سامان هلته پرېښوول او ورته ويې ويل چې که په څلورويشتو ساعتو کي تاسي ته زما لخوا کوم پيغام ونه رسېدی، تاسي به بېرته کویت ته درومی. بيا پياده مخ پر رياض ور رهي سو. د ښار په د باندې ښوونکي يې خپل ورور محمد او نور (23) تنه ملگري پرېښوول. ترسهار د مخه د (15) تنو ملگروسره

رياض ته ننووت او د خرما وو د ونو په بنونوكي په پټگه د آل رشيد كلا ته ورسېدی. د آل رشيد د كلا دروازه يې په توره ووهل. (وايي چې اوس هم پردغه دروازه باندي د توري نخښه سته اودغه دروازه د يادگار په توگه ساتل كيږي) او سمدستي په كلا ننوتی، د آل رشيد د محافظانو سره يې مقابله وكړه او د آل رشيدو د واكمن په گډون يې ټول له منځه يووړل. دا د 1902ع. د جنورۍ (15) نېټه وه. سهار په رياض كي په هرلوري آوازه خپره سوه چې عبد العزيز، د آل رشيد واكمن له منځه وړی دی. له دې سره عبد العزيز د يوه پياوړي واكمن په څېر د خپل ملك ډېري سيمي يو په بل پسې خپلي كړې او د نجد واكمن سو. خو ځيني تاريخ ليكونكي، لكه برناديت غانم او نور په دې عقیده دي چې: " څنگه چې انگرېزانو د ترکانو سره دښمني كول، نو د هغو دښمنان يې هم تقويه كول. او څنگه چې دكويت دولت د انگرېزانو لخوا حمايه كېدی، نو عبد العزيز هم دكويت په مستقيم او قوي ملاتړ او د انگرېزانو په غير مستقيم ملاتړ دغو بريو ته ورسېدی". ان چې پل بون آفغان او پي يرماتلو فرانسوي تاريخ ليكونكي وايي چې: " عبد العزيز عثمانيان له هغوف نومي ځای څخه د انگرېزانو په مرسته وايستل". دغه راز دغه تاريخ ليكونكي زياتوي: " څنگه چې عثمانی ترکانو په حائل كي د آل رشيد له كورنۍ څخه ملا تړكاوه، نو وهابيان دې ته اړسول چې د سرجان فليبي په هڅونه د انگرېزانو پلو ونيسي". دوی وايي چې: " فليبي دابن سعود سره د انگرېزانو پټ جاسوس وو، چې د انگرېز - هند د دولت لخوا دې كار ته گومارل سوی وو.

174 - د مكې شريف حسين او پر حجاز باندي د عبد العزيز بريد

له بله پلوه د عثمانی خلافت د لمر ډوبېدو په شېبوكي چې د استنبول مقاماتو امير حسين ته د مكې د شريف عنوان وركړ، په خپل لاس يې داسي سرې وټاكی چې پای يې پرعثماني واكمنۍ او خلافت وروستی گوزار وكړ. د دغه شريف حسين په هكله ډول ډول نظريې وركول سوي دي. د ده پلويانو هغه يو پياوړی ولسپال باله. څنگه چې هغه ليدل چې د عثمانيانو واك له منځه تلونکی دی، له فرصته يې گټه اوچته كړه او د انگرېزانو سره يې په پرده كي اړيكي ټينگي كړې. په كال 1916ع. كي يې د طايف او مكې خلك د ترکانو پرضد را وپارول او جنگ يې پيل كړ. دغه مهال تركي عسكرو د شريف حسين مانۍ بمبارد كړه، خو نابره يوه مرمۍ پر كعبه شريفه ونښته او دكعبې غلاف اور واخيست. كله چې ترکانو دغه اور واژه د مكې خلكو داسي گومان وكړ چې دغه كار ترکانو قصدي كړی دی. نو يې دغه ټول تركي سرتيري ووژل او د هغو قوماندان يې چې په پښه يې تړلی وو، د مكې په كوڅوكي وگرځاوه. په دې جنگ جگړو او الوگولو كي كرنيل ټي 0 ای 0 لارنس شخصاً اغېزه لرل. اوله حسين څخه يې ننگه كول. دغه سرې چې په لارنس اف عربيه (د عربو لارنس) مشهور سو د 1928ع. كال په شا وخوا كي په اوسنۍ پښتونخوا (صوبه سرحد) كي هم د اعليحضرت شاه امان الله غازي پرضد د پاڅونو لپاره د مكار انگرېز لخوا په پټ ماموريت (جاسوسي) وگومارل سو، او په ميران شاه كي يې د " ايرمين شاه " په نامه جاسوسي فعاليت كاوه. بيا د ملا په جامه كي د افغانستان ختيز ته ننووت او د اغتشاش اور يې بل كړ. القصة په دې ډول شريف حسين د 1334 س. كال د برات

د میاشتي پرنهمه د عربي هیوادونو د خپلواکۍ په نامه، خپل ځان په حجاز کې له عثماني واکمنۍ څخه، خپلواک او "د مسلمانانو خلیفه" اعلان کړ. دغه مهال هغه د خپل زړه له هیلو پرده پورته کړه او ویې ښوول چې هیله لري چې د ټولو عربو پاچا سي. له بله پلوه ده ته داسې یو تړون د لاسلیکولو لپاره وړاندې سو چې د ده د خپلواکۍ له منځه وړونکی او په حجاز کې د لوېدیزيانو دواک ټینګوونکی وو. چې ده هغه ونه مانه. د ده د خپلي کمبلي سره د پښو داسې سم نه غځوني او د ټولو عربو او اسلام د یوموتۍ کېدو او پرهغو باندي د ټولواکۍ ټینګولو خیالونو انگرېزانو ته (چې پرده باندي یې ډېره پانګه ښندلې وه) ور وښوول چې د حسین له ملاتړه د لاس اخیستو او په خپل برخليک پسي د هغه د روانېدو مهال را رسېدلې. ځکه انگرېزان د دې غوښتونکي وه چې د عربو واړه واړه او یوله بله دښمن دولتونه جوړ او پردغه حال وساتي. او د خپل نفوذ سیوری پرهغو او د اسلامي نړۍ پرنورو برخو وغوړوي. د هند یو لیکوال ناز انصاري د سعودي د تاریخ په هکله په خپل کتاب کې وايي چې: "سلطان عبد العزيز بن عبد الرحمان د 1914 ع. کال په جګړه کې د برتانيې دغولوني په دام کې ونه نښتی او [د آزادو عربو] د را منځته کېدو په جال بندنه سو. خو څنگه چې یې د ترکانو سره پلرنۍ دښمني درلوده، انگرېزان د هغه په بیطرفه پاته کېدو کې بريالي سول او له دې پالیسۍ څخه پای انگرېزانوته گټه ورسېده. چې د دې په بدل کې انگرېزانو، ملک عبد العزيز ته د جنگ تر پایته رسېدو پوري د میاشتي پنځه زره پونډه معاش ورکاوه". د جنگ تر پایته رسېدو وروسته برطانیه او فرانسه د مکې د شریف سره پر خپلو ژمنو ونه درېدل. شریف په قهر او مایوسه سوخوڅه یې نه سوای کولای. د تهران د پوهنتون استاد دکتور حسین قره چانلوپه خپل کتاب حرمین شریفین کې وايي چې د انگلستان لخوا په یوه سترګي وهلو سره د "اسلامي خلافت کمیټې" عبد العزيز ته لیک ولېږی او وړاندیز یې ورته وکړ چې حسین له حجازه وشړي. دلته باید ووايو چې که د اسلامي خلافت له کمیټې څخه مطلب په هند کې جوړه سوې خلافت کمیټه وي کومه چې د رئیس الاحرار مولانا محمد علي جوهر او د هغه د ورور مولانا شوکت علي او نورو لخوا په بمبئي کې د انگریزي ښکېلاک پر ضد تاسیس سوې وه، نو د قره چانلو خبره دغې کمیټې ته د انگلستان د اشارې په هکله د باور وړنه ده. البته په دې هکله د انگلیسانو او عبد العزيز اړیکي د برنادیت غانم له څرگندونو هم جوتېږي. هغه وايي چې په دې اړه د برتانيې سیاسي معتمد کوم چې د مخه یې هم د عبد العزيز سره ملاقات سوې وو، ریاض ته ولاړی او د عبد العزيز سره یې وکتل. نو هغه وو چې عبد العزيز د حجاز دولت ته د جنگ اعلان وکړ او د 1824 ع. کال په جون کې یې د نړۍ مسلمانانو ته پیغام ولېږی او له هغو څخه یې وغوښتل چې دغه، د ده په وینا درواغجن خلیفه په رسمیت ونه پېژنی. انگلیسانو هم د شریف حسین له ملاتړه لاس واخیستی او د فرانسې د دولت سره یوځای یې د وهابیانو په وړاندي خپله دوستانه بېطرفي وساتل. پای حسین د 1343 س. کال د لومړۍ خور پر څلورمه، د 1924 ع. کال د اکتوبر پر درېیمه د اويا کالو په عمر د خپل زوی علي په گټه له واکه لاس واخیستی، د دغه کال د لومړۍ خور پر لسمه جدې ته ولاړی. هلته تریوې اوونۍ تېرولو وروسته عقبې ته ولاړی. بیایې د انگرېزانو د لورپینو له امله هغه ځای هم پرېښووی او د قبرس په جزیره کې یې اوسېدل غوره کړه. خو چې د 1931 ع. کال د جون پر څلورمه یې له نړۍ څخه سترګي پټي کړې. د ده زوی علي هم په ده پسي څو ورځي وروسته جدې ته وتښتېدی او سلطان عبد

العزیز د 1924ع. کال د اکتوبر پر اتلسمه مې مکرمني ته ننوتی. د 1925ع. کال د جنورۍ په میاشت کې یې جده هم محاصره کړه او پای علي هم د 1925ع. کال د دسمبر پر اتلسمه له واکه لاس واخیست او د سلطان عبد العزیز پوځونو جده هم ونیول. درې ورځې وروسته امیر علي د عدن له لاري عراق ته ولاړی او د 1344س. کال د څلورمي خور پر اوومه چې د 1925ع. کال د دسمبر د (25) سره سمون خوري ټول حجازد سلطان عبد العزیز تر واک لاندې راغی او په دې ډول نجد او حجاز سره یوځای سول. پای عبد العزیز ته د 1344س. کال د څلورمي خور پر (25) د 1926ع. کال د جنورۍ پر لسمه د جمعې په ورځ باب الصفا ته نژدې په حرم شریف کې د یوې ستري غونډې په ترڅ کې د حجاز د سلطان نوم ورکړه سو، او په دې ډول د نجد او حجاز پاچاسو. پرده باندي ځیني پوهان په خپلو کتابو نوکي د نیوکو په لړ کې وایي چې ده په 1915ع. کې د انگرېزانو سره یو تړون لاسلیک کړ چې د هغه له مخې یې ځان د هغو تر اثر لاندې راوستی. بل وایي چې بریتانیا د 1925ع. د نومبر په پیل کې دوه تړونونه؛ یو د عراق اوبل د اردن سره پر عبد العزیز باندي وټپل. چې د یوه له مخې یې له هغه دښته چې نجد او سوریه یو له بله سره نښلوي، سترگې پټې کړې. او هغه یې ختیز اردن ته پرېښووی. اود دوهم له مخې د نجد او عراق د پولود اختلافاتو په هکله د پرېکړې حق انگلستان ته ځانگړی سو. دغه راز د دوهمې نړۍ والي جگړې په پیل کې ملک عبد العزیز سعودي عربستان بیطرفه وباله خو وروسته اقتصادي ستونزو د امریکا او انگلستان مرستو ته اړکړ، او په کال 1944ع. کې امریکا د دغه هیواد په ظهران کې یو لوی اوسمبال هوایي ډگر جوړ کړ. چې له دې سره سعودي عربستان د المان پر ضد جگړې ته ور ودانگل، او امریکایانو په سعودي عربستان کې خپل موجودیت ته پراختیا ورکړه. که څه هم په کال 1927ع. کې انگلستان د می د میاشتي پر شلمه د سعودي عربستان خپلواکي په رسمیت وپېژندل؛ د سعودي واکمنۍ سره یې د دوستی او حسن تفاهم تړون لاسلیک کړ او د 1915ع. کال تړون یې لغو اعلان کړ او د سعودي مطلقه او تامه خپلواکي یې ومنل. خو دا یوڅرگند حقیقت دی چې امریکایان، انگرېزان او نور کفار د عربي هیوادونو او ځینو نورو اسلامي هیوادونو په چارو کې ستر لاس لري. هغوی یې په ډول ډول بڼو په ډول ډول ناخوالو اخته کړي، او خپله کفري او نوې ښکېلاکي ولکه یې پر تینگه کړې ده. ان چې دکال 1990ع. را په دې خوا کله چې عراقي پوځونو پر کویت ور ودانگل، امریکایي پوځونه د سعودي په خاوره کې مېشت سول، چې تراوسه هلته پراته دي. او د اسلامي هیوادونو د ناپامیو او اختلافاتو له امله دکفارو واک نور هم پر اسلامي هیوادونو غلېچ او پیاوړی کيږي. لکه چې دغه دی د 1382 لمریز کال د پسرلي په لومړۍ ورځ د امریکا او انگرېز جنایتکارو کفارو د عراق پر اسلامي خاوره وسله وال یرغل وکړ او په شلو ورځو کې یې په عراق کې ترې خرته قتل عام او شدیدو بمباریو او وړانیو وروسته د صدام حسین حکومت درې وړې کړ. او عراق یې اشغال کړ. القصة تر 1932ع. کال پوري سلطان عبد العزیز ته " ملک الحجاز و نجد و ملحقاتها " ویل کیدل، خو د دغه کال د سپتمبر په اتلسمه ملک عبد العزیز د یوه پاچایي فرمان په ذریعه د خپل هیواد نوم " المملکة العربیة السعودیة " کښېښود. او د سپتمبر پر (23) په دغه نامه رسماً ونومول سو. چې په دې مناسبت هر کال دغه ورځ په سعودي کې د ملي ورځې په توگه لمانځل کيږي. ملک عبد العزیز د 1373س. کال د لومړۍ خور پر دوولسمه د 1953ع. کال د نومبر پر نهمه وفات سو او پرځای یې د هغه زوی ملک

سعود بن عبد العزيز پاچاسو. د 1964ع. کال د نومبر پر دوهمه ملك سعود له کاره گوښه کړی سو او پرځای یې ملك فيصل پاچا سو. د 1975ع. کال د مارچ پر (25) فيصل د خپل اکا زوی لخوا ووژل سو او پرځای یې د فيصل ورور ملك خالد پاچا سو. د 1982ع. کال د جون پر دوولسمه ملك خالد وفات سو، پرځای یې اوسنی ملك فهد پاچا سو.

175 - په عثماني پېرکي مصر، مکه او کعبه

لکه چې د مخه مو وویل عثماني دولت د سعود اعمال او پرمختگونه ونه زغملای سوه. او په دې لټه کي سو چې د هغه مخه ونیسي. په دې لړ کي یې محمد علي الباني د سعودي واکمنۍ له منځه وړلوته وگوماری. خودې سړي هم پای لکه د مکې شريف حسين، عثماني واکمنۍ ته ستونزي وزېږولې. مصر بالاخره د نورو رېږو په لړ کي ترکانو ته یوه نوې رېږه سوه. چې د اروپایانو لاسوهني ته یې هلته لار پرانیستل او د ترکیې د تجزیې اود مصر د خپلواکۍ لامل سوه. د دې رېږو ستر لامل دغه محمد علي وو. محمد علي یو هوښیار او زړه ور سړی وو. چې د البانيې اوسېدونکاو د هغه د زېږېدو په ځای " کاوالا " کي د تنباکو وو سوداگر، او په عین حال کي د ایله جاري لښکرو صاحبمنصب وو. په 1798ع. کي د مصر د نیولولپاره د فرانسې د ناپلیون بوناپارت د لښکر کښیو په مهال په مصر کي دندي ته وگومارل سو، چې په ښه توگه یې ترسره کړه. بیا کله چې یې له مصر څخه د فرانسویانو تروتلو وروسته په مصر کي د عثماني سلطان د ولکې د تش په نامه ټینگولو لپاره څه خدمتونه وکړل، په کال 1805ع. کي د دې لپاره چې گوندي د درعیې سعودي واکمني راو پرزوي، د سلطان محمود ثاني لخوا د مصر حکومت ته وټاکل سو. هغه د مصر د پرمختیا لپاره څه کارونه وکړل. د مصر د پخوانیو واکمنانو (ممالیکو) پاتي شوني یې چې بغاوتونه به یې کول له منځه یووړل. په مصر کي د پنبې دکښت د ښه دودولو له لاري یې ډېر شته په لاس راوړل او د مصر پوځ یې د هغو فرانسوي صاحبمنصبانو او انجنیرانو په استخدامولو ښه جوړ او د اروپا په طرز یې تربیه او سمبال کړ. کله چې د محمد علي پنبې په مصر کي ټینگی سوې اود عثماني واکمنانو لخوا هم پرله پسې د درعیې د واکمنانو سره د ډغري وهلو غوښتنې ځني کېدې، نو هغه لومړی د حرمینو شریفینو چارو ته پام واراوه. څو هم د هغو هندي او یمني مالونو پرتجارت چې د جدې له لاري ترسره کېدی، ولکه ټینگه کړي او هم وهابیان له مکې او مدینې څخه وباسي. وایي چې ترکی واکمنو د محمد علي سره ژمنه کړې وه چې که هغه وکولای سي چې مکه او مدینه د وهابیانو له منگولو وباسي د ده له زامنو څخه یوه ته به د دمشق د ولایت چاري وسپاري. نو هغه وو چې محمد علي پر عربي جزیره باندي د بریدونو لپاره تیاري ونيول او پرسعودیانو باندي یې تاکتیکی بریدونه پیل کړه. د محمد علي اود مکې د شريف غالب تر منځ د لیکونو په واسطه پټ تماسونه ونيول سول. د مکې شريف چې سعود په زور اېل (مطیع) کړی وو، محمد علي ته پټ لیکونه لېږل؛ د ملاتړ وعده یې ورکړې وه او ورته څرگنده کړې یې وه چې د حجاز اوسېدونکي دې ته سترگي په لاره دي چې ترکان یې له وهابیانو وژغوري. د درعیې د امارت لخوا دکربلا تر نیولو او وړانولو او پرحجاز باندي د واك تر ټینگولو وروسته د نولسمي پېړۍ په پیل کي له یوې خوا د درعیې د امارت یرغلز

عملیات بابیز سول، له بلي خوا د 1804 او 1809 ع. کلونو په منځ کي په عربي جزیره کي کاځني او وچکالي سوه. له بله پلوه دکولرا وبا تيته سوه، لکه چې هره ورځ به په درعیه کي په لسگونو وگړي مړه کېدل. او بالاخره په پوځي چارو کي د درعیې د وروستیو واکمنو د نه تجربې او خپل منځي اختلافاتو له امله محمد علي پاشا او د هغه دوه زامن طوسون پاشا او ابراهیم پاشا ترډېرو جگړو او تلفاتو وروسته په کال 1813ع. کي بریالي سول چې مدینه، جده او مکه ونیسي او په کال 1818ع. کي بریالي سول چې درعیه ونیسي او بیایې له وگړو خالي او ورانه ویجاړه کړي. کله چې محمد علي جده ونيول د مکې شریف غالب یې هرکلي ته ور ووتی او بیا دواړو په کعبه شریفه کي د یوبل سره د دوستی لوړه وکړه. خو له دې امله چې تر کي واکمنو له محمد علي څخه غوښتي وه چې غالب ونیسي، هغه ورته په چم کي وو اما څنگه چې د مکې د شریف مرکز ډېر غښتی او پیاوړی وو په ښکاره یې نه سواي نیولای. نو یې دی او د ده زامن په چل ول ونيول. د هغه دکور سامانونه او شته یې لوټ کړل او د هغه دکورنۍ سره یې ډېره بده وضع وکړه. محمد علي د هغه پرځای د هغه خپل یحیی بن سرور د مکې د شریف په توگه وټاکي او د هغه سره یې خپل استازی حسین پاشا پرېښوی. بیا یې غالب او د هغه زامن مصر ته بندي بوتلل اود مکې د نیولوله امله یې هلته جشن ونيوی. بیا یې غالب او د هغه زامن د تر کي واکمنو په امر په سلانیک نومي ځای کي بندیان کړل، څو چې په کال 1231 س. کي غالب وفات سو. خدای دې وبخښي. خو په دې ترڅ کي یو په بل پسې داسي پېښي رامنځته سوې چې بالاخره انگرېزانو خپل اروپایي استازی ج. سادلرد محمد علي د زوی ابراهیم پاشا د ملاقات لپاره ور ولېږي او له هغه څخه یې وغوښتل چې د انگرېزانو او مصریانوگډ عملیات د وهابیانو پرضد تر سره سي. خو ابراهیم پاشا دا ونه منل ځکه هغه د انگرېزانو په بدو نیتونو پوهېدی. له دې امله د 1819 ع. په منځ کي جدې او بیا مدینې منورې ته ولاړی او سادلر یې له جدې څخه وشړی. او په عین وخت کي یې خپل زیات پوځونه له نجد او د جزیرا العرب له ختیزو سیمو څخه وایستل. ټولي کلادوي او دفاعي مورچلي یې ړنگي کړې؛ ډېر څاروي یې ووژل؛ ونی یې پرې کړې او کښتونه یې وچاړ کړل. په دې ډول د محمد علي ولکه پر مکه او ټول حجاز ټینگه سوه او تر کال 1840ع. پوري په مکه کي د ده واک چلیدی، چې هلته یې څه سمونیز کارونه وکړل او ډېرو اشرافو ته یې معاشونه وټاکل. محمد علي پاشا د دې فداکاریو په بدل کي له تر کي واکمنو وغوښتل چې د هغو د وعدې سره سم په مصر کي د ده واک موروثي کړي او د شام حکومت هم وروسپاري. خو سلطان محمود د ده یوه غوښتنه هم ونه منل. ځکه نو محمد علي وغوښتل چې له زوره کار واخلي. هغه په کال 1831ع. کي خپل زوی ابراهیم پاشا د پنځو زرو تنو پوځیانو سره شام ته ولېږي. په 1832ع. کي یې دمشق ونيوی، کوچنۍ آسیاته یې ور ودانگل او قونیې ته ورسېدی. چې په دې ډول به یې هرځای ترکان د ماتي سره مخامخ کول. د ابراهیم پاشا دې بریو ټوله اروپا ولرزلول. عثماني سلطان هم قسطنطنیې ته د مصریانو له نژدې کېدو څخه وارخطاسو، نو یې د روس له څار (تزار) څخه مرسته وغوښتل. څار چې دا موقع له خدایه غوښته سمدستي یې جنگي بېړۍ او پوځیان د "بوسفور" څنډوته ولېږل. خو دې اقدام انگرېزان، فراسه، او اتریش سخت وبیړول. ځکه یې نو پرسلطان فشار راوړچي د محمد علي غوښتني ومني او بهانه یې ليري کړي. هغه وو چې په کال 1833ع. کي سلطان د محمد علي سره سوله وکړه شام اود "اطني" په نامه یو بل

ولایت یې هغه ته ورکړ، چې په دې توگه محمد علي پرمصر، شام او حجاز او څه نورو ځایونو واکمن سو او یوه لویه ټولواکمني یې تشکیل کړه. په دې ډول څار نیکولای ارسو چې خپل پوځونه له اسلامبول څخه ور وبولي. خو د عثماني دولت سره د 1833ع. کال د اسکله خونکار د تړون له مخي یې هغه ټولي گټي چې په پام کي یې لرلې ترلاسه کړې، سلطان د روسیې تحت الحمايه سو، او تورسمندر د روس پراخه پوځي بندر سو. چې له دې امله بیا ټول ستراروپايي هیوادونه ارسول چې په ډېره ځیر تياسره د ترکیې چاري وڅاري او پای داسي سوه لکه ترکیه چې د اروپا ترساتني لاندي راغلې وي. پنځه کاله وروسته بیا سلطان محمود د شام د نیولولپاره د محمد علي سره د خورا ډېرو منظمو لښکرو په ور استولو ډغري ووهلې، خوبیا یې ماته وخوړل. د دې ماتي خبرهغه مهال ترکیې ته ورسېدی چې سلطان محمود د 1839ع. کال د جولای په لومړۍ ورځ مړسو. او د هغه شپاړس کلن زوی عبد الحمید د هغه ځای ناستی سو. دغه مهال د اروپايي هیوادونو جاه طلبۍ او سیالۍ پرخروښ راغلې او په رشتیا سره یې پر ترکیه باندي دکالخوايي (قیمومیت) په لوري لومړي گامونه اوچت کړه. پای په داسي حال کي چې انگرېزدغه مهال، يعني په 1839ع. کي عدن نیولی وو. او خپله سمندري اډه یې د هند په سمندر کي تاسیس کړې وه. د انگرېز او اتریش پوځي بیړیو د اسکندریې په وړاندي لنگر واچاوه او گواښ یې وکړ چې ښار په توپونو ولي. ځکه نو محمد علي تسلیم سو، خپل پوځونه یې له شام څخه راو بلل او په 1256س. (1840ع.) کي د سلطان عبد الحمید سره د محمد علي د سولي په پایله کي هغه یوازي د مصر پاچا سو او د سلطان لخوا فرمان ورکړه سوچي هغه دي د مصرخديو وبلل سي. او دا خطاب دي د هغه دکورنۍ په لړۍ کي پاته سي. د خلاصاً الکلام لیکوال سید احمد بن زیني دحلان وایي چې د دغي سولي له شرایطو څخه یودا وو چې محمد علي پاشا به حجاز او شام خوشي کوي اود ترکیې پاچا ته به یې پرېږدي. ځکه نو هغه خپل ټول پوځونه له حجاز څخه مصر ته ور وبلل. چې البته د دې ور بللو یو سبب د انگرېزانو فشار او بل سبب یې دا وو چې مصر په ځواکمن کړي. څو د اړتیا په مهال وکړای سي د انگرېز او ترکیي سره په وجنگېدلای سي. او په دې ډول د هغه لاس له حجاز څخه وختی، خو په مصر کي د هغه اود هغه د اولادې خپلواکي واکمنۍ ترڅه مهاله دوام وکړ. چې بیا مصر د انگرېزانو ترواک لاندي راغی. له پورتنیو سیاسي او جنگي چارو پرته د مصرخديوگانو کعبې شریفې ته د هغې پوښ او څه نور ورلېږل، چې دکعبې د پوښ او مصري محمل ترسرلیکونو لاندي خبري پرسوي دي.

176 - د ترکانو، وهابیانو، سعودیانو، شریف حسین او نورو د شخړو پایلي

د عثماني دولت اوخلافت د وروستيو واکمنانو د ناسموکارونو، د ترکانو د لویانو او سیاست بازانو د یوله بله د مخالفتونو او ناوړوکړنو، د وهابیانو، سعودي مشرانو، مصریانو، شریف حسین او نورو عربو د یوله بله شخړو، جنگونو، بېلتون غوښتنو او بغاوتونو او د انگرېزانو او نورو سره د ځینو واکمنو د ساز و باز په پایله کي، عثماني دولت او خلافت چې د ټولي نړۍ د مسلمانانو سترگي ورته کړې وې، په ډول ډول کړاوونو اخته او پای له منځه ولاړی. پرنگیانو پرعربي خلیج واک ټینگ کړ. مصر او نور ځیني هیوادونه یې ونیول. شریف حسین یې له واکه بې برخي او

خوارکې. د عربي هیوادونو په چارو کې د برطانیې او نورو لاسوهني ته لار اواره سوه. لوېدیځ د اسلامي نړۍ پر سیاست برلاسی سو. یوله بله ناجور او بې واکه واړه واړه عربي حکومتونه را منځته سول. او د زیاترو اسلامي هیوادو رهبران د هغو لاسپوڅي سول.

177 - سعودي عربستان ، د آسیا په جنوب لوېدیځي

د عربو د ټاپووزمې په کابو (75) فیصده مځکه کې، چې تقریباً (2149690) مربع کیلو متره کېږي، موقعیت لري. دا هیواد چې د عربو د ټاپووزمې په زړه کې د شمالي عرض البلد د (5،16°-32°) او ختیز طول البلد د (35°-56°) ترمنځ پروت دی. د ختیزلوری له فارس خلیج څخه، د لوېدیځلوری ته ترسره سمندرګي پوري غځېدلی دي. څلورخواوي یې: شمال : اردن، عراق او کویت. جنوب : یمن او عمان. ختیز : عمان، قطر، عربي متحده امارات او فارس خلیج (عربي خلیج) اولوېدیځ : سور سمندر گي (بحیره احمر یا بحر قلزم) . د سعودي عربستان د ټولو پولواوږدوالی په وچه کې (4415) کیلو متره دی. او په ختیز اولوېدیځ کې له اوبو سره (2640) کیلو متره پوله لري. کوم د یادولو وړ سیند نه لري. وچه او سوځنده، توده هوا لري. او اوربښت یې خورا لږ دی. دغه هیواد د عربو په ټاپووزمه کې د آسیا تر ټولو لوی عربي هیواد دی. د دغه هیواد په جنوب ختیزه برخه کې د (ربع الخالي) لوی، وچ ډاگ پروت دی. ریاض یې پلازمېنه (پایتخت) دی او 1999ع. کال د جولای د میاشتي د سرشمېرني له مخي (21504613) تنه نفوس لري. چې په دې کې (5321938) تنه بهرني کارگران، کوم چې په سعودي کې کارکوي هم شامل دي. سعودي عربستان د اداري وېش له پلوه پرڅوارلسو ولایتونو وېشلی دی. اساسي قانون نه لري او چاري یې د اسلامي شریعت پر بنسټ اداره کېږي. په سعودي کې د سیاسي ډلو د جوړېدو او سیاسي فعالیت اجازه نسته. د دغه هیواد اقتصاد پرتیلو ولاړ دی او د نړۍ د تیلو تر ټولو غټه زېرمه (د نړۍ د تثبیت سوي زېرمې 26 فیصده) لري. اوس اوس د نفتو لومړۍ درجه صادرونکی او ستر تولیدونکی دی. او د تیلو د صادرونکو هیوادونو په ټولنه (OPEC) کې د مشرتابه چاري پرمخ بیايي. په سعودي عربستان کې د بودجې (75) فیصده عواید، (10) فیصده غیر خالص کورنی تولید او د صادراتو (90) فیصده عواید له تیلوڅخه لاس ته راځي. او د سړي سرکلنی عاید یې نه زره ډالره دی.

178 - د سعودي تاریخي سوابق

اوسنی سعودي عربستان د اسماعیل ☐ د اولادې اصلي ټاټوبی دی. دا هیواد د قبایلي استوګنو پراستوګنځایونو مشتمل یوداسي ملک وو، چې بېل بېل مدنیتونه پکښي ټوکېدلي دي. حضرت محمد ☐ د 571ع. کال د اپریل پر شلمه د همدغه هیواد په ډېر ستر او متبرک ښار مکه معظمه کې زېږېدلېدی. پرڅلوېښت کلنۍ د اسلام په پیغمبري

پکني مبعوث سوی او له همدغه ځایه د اسلام د لمر په راختمو سره د عربو د یووالي، سترتوب او نېکمرغۍ پېر پیل سوی، او له همدغه ځایه اسلام په ډېره لږ موده کې په شمال کې تر هسپانيې او په ختیز کې تر اندونیزیا پورې خپور سوی دی. کعبه، مکرمه، مسجدالحرام او د حج نور مقدس اماکن او د حضرت محمد مصطفی ﷺ مقدس قبر، نبوي مسجد او د اسلام نور تاریخي سپېڅلي آثار په سعودي عربستان کې دي. په شپاړسمه عېسوي پېړۍ کې پرتګالیانو چې مخکې یې ځینې نورې سیمې هم نیولي وې، پر مکه معظمه د تېرې پلان جوړکړ. ځکه نو عثماني ترکانو د مسیحیانو د احتمالي خطر د شنډولو په مقصد د عربستان لوېدیزو برخوته پوځونه واستول او بالاخره یې دغه سیمه ونیول. خو لکه چې د تاریخ له مطالعې څخه څرګندیږي، پرهغې یې واک دونه ټینګ نه وو. په تېره د منځني نجد پر سیمه باندي عثماني خلافت یوازې په نامه واک درلود. تر لومړۍ نړۍ والي جګړې ډېر د مخه انګرېزانو د سعودي عربستان د ساحلي سیمو، ان له نجد سره اړیکې ټینګې کړې. په کال 1914ع کې چې ترکانو جګړه وبايلل، نو انګرېز د عثمانیانو په خلاف د عربو ملاتړ وکړ او د عثمانیانو پرضد یې د مکې شریف حسین راوپاڅاوه. چې بالاخره هغه خپل ځان د حجاز خپلواک واکمن اعلان کړ، چې بیا وروسته ملک عبد العزیز حجاز ځني ونیوی او د حجاز او نجد له گډون څخه یې اوسنی سعودي عربستان تشکیل کړ.

179 - د سعودي عربستان پرمختیا

له اوس څخه شپېته کاله د مخه د سعودي عربستان د خلکومالي او اخلاقي حالت ډېر خراب او کمزوری وو. دغه مهال سعودي یو بې وزلی هیواد وو. او ستره عایداتي منبع یې د حج موسم وو. د دې ځای خلکو به په وچوخرما وو، د اختري په غوښو او د حاجیانو په خیرات گزاره کول. کله چې ملک عبد العزیز پاچا سو، نو د هغه دا هیله وه چې د ده د هیواد خلک ښه ژوند ولري او د حاجیانو هم ښه خدمت وکړي، او د هوسایۍ اوسوکالی اسباب یې برابر کړي. ده په هیواد کې د راډیو سټېشنونه تاسیس کړه، د جدې د څښاک د اوبو شېکې یې سمې کړې او د ټولنیزو خدمتونو نور وسایل یې رانیول. له دې امله خورا ډېر بهرني پورونه پر واوښتل، چې د ورکولو لپاره یې هیڅ نه درلودل. ملک عبد العزیز ډېر زیرک، هوشیار، روڼ اندی اود متحرک شخصیت درلودونکی سړی وو. ده گڼل چې کوم ولس چې ښه ژوند ونه لري نه یې دین سرلوری کیږي نه دنیا. د دې روحیې په درلودلو سره هغه یو سړی د چارلس گرین په نامه په جده کې خپل ملاقات ته ور و باله. چارلس گرین یو مور امریکایي وو، چې سورېې، فلسطین او د منځني ختیز ځینو نورو سیمو ته یې تگ راتگ کاوه. او په یمن کې یې څه سرکونه او پلونه جوړ کړي وه. چارلس گرین د ملک عبد العزیز اود هغه د خزاني د وزیر شیخ عبد الله سلیمان سره د 1923ع. کال په مارچ کې وکتل. هغه دوی ته وویل چې عرب تر مخکې لاندې ډېر ښه ذخایر لري، چې د هغو د رایستلو لپاره باید کوشنې وسي. او وعده یې ورکړه چې د سعودي د خاوري دکانونو د پلټنې لپاره به یو ماهر ور ولېږي. دوی میاشتي وروسته د مسټر کارل ټوچل په نامه یو جیولوجیسټ (مخکپوه) جدې ته ورسېدی. هغه لومړی په جده کې د څښاک د اوبو د سمون کار ترسره کړ او بیا یې په نجد کې تر یو نیم کال پورې د تیلو د پلټنې کار بشپړ کړ او خپل رپوټ یې پاچا ته وړاندې کړ. پاچا د شهزاده

فیصل پرلاس، چې دغه مهال لندن ته تی، د برتانیې سره تماس ونيو. خو څنگه چې دغه مهال برتانویان په بحرین، ایران، عراق، کویت اونوروکي د تیلو د را ایستلو په کار بوخت وه، د سعودي د تیلو د را ایستلو سره یې دلچسپي ونه ښوول، نو توچل د امریکا د تیلو شرکتونه په خبرکړه. پای د "سټنډرډ آیل کمپني اف کالیفورنیا" (سوکال) سره د شپېتو کالو لپاره تړون لاسلیک سو. دغې کمپنۍ بیا د "عربین، امریکن آیل کمپني" (ارامکو) په نامه شهرت وموند. چې په نړۍ کې د تیلو د را ایستلو ترټولو ستره کمپنۍ ده. دې کمپنۍ یو په بل پسې شپږڅاگان وکیندل چې گرده وچ وختل. خو تر پنځو کالو پرله پسې پلټنو وروسته په کال 1938ع. کې له اووم څا څخه چې (4727) پته کیندل سوی وو، ډېر تیل را ووتل. چې په نتیجه کې سعودي نه دا چې له بهرنیو پورونو خلاص سو؛ بلکې د نړۍ د تیلو د تر ټولو غني زیرمو په درلودلو سره د تیلو تر ټولو غټ صادرونکي هیواد سو. چې د تیلو د صادرونکو هیوادونو په ټولنه (گگ) OPEC کې د مشرتابه چاري پرمخ بیایي. پای د تیلو له برکته سعودي د دې وړ سو چې د ملک فیصل په وختو کې د روس او امریکا سره ډغري ووهي او هغوی دې ته اړ کړي چې ومني چې سعودي عربستان هم یو ځواک دی. خو د سترو ځواکونو د ملک فیصل دا جرات خوښ نه سو او د یوې توپنې په لاره اچولو سره یې هغه د خپل وراره په لاس وواژه. بیا ملک خالد د سعودي دواک پرگدی کښېنستی. خو دی د سترو ځواکونو په مکاری او چل ول نه پوهېدی، ځکه نو د سعودي د ځواکمنتیا کچه را ټیټه سوه. او اوس چې د ملک فهد پیر دکه یې څه هم په دیني او دنیوي دواړو برخوکي د ستاینې وړ خدمتونه کړي دي، خو په مجمو عي توگه د ملک په اقتصاد کې کومه ښکاره پرمختیا نه ده راغلې. ده پرکویت باندي د عراق د برید له امله د امریکایي پوځونو مرسته وغوښتل، چې سمدستي هلته مېشت سول. امریکایان د ځنځو غوندي د سعودي د خلکو او نورو عربو ملي شتمنۍ زبېښي او په یو ډول نه یو ډول د دوی د تیلو ذخایرلوټوي. اوس په ظاهره په سعودي عربستان کې هم هغه څه تر سترگو کیږي چې یو پرمختیایي هیواد یې باید په ابتدایي توگه ولري. خو د دې سره سره د پرمختیا دا بڼه سرسري ده او واکمنو په دې برخه کې هغه کارونه چې ښایي، نه دي کړي. دلته باید ومانو چې بهرني پردي ځواکونه نه غواړي اونه پرېږدي چې په سعودي کې بنسټیز صنایع را منځته سي. خو بیا هم باید سعودي واکمني په هیواد کې د بنسټیزو صنایعو ودي، پراختیا او را منځته کېدو ته زیاته پاملرنه وکړي. ځکه صنعت د یوه هیواد د پرمختیا د ملا د تیر هډوکی باله سي. او له دغسي بنسټیزو صنایعو پرته به دا هیواد سره د دې چې د تیلو ستر ذخایر به هم ولري، هیڅکله به په تېره په همدې یوویشتمه پېړۍ کې د سیالانو سیال نه سي. که سعودي دولت همدغسي د بهرنیانو پرپالیسیوکړنه وکړي، نو راتلونکې به یې هیڅکله روښگانه نه وي. او تل به د هغو لاس ته گوري. او څرگنده ده چې هغه ملک چې د نورو لاس ته گوري، هیڅکله په خپلواکي کې ژوند نه سي کولای. د سعودي اوسنی حال ډېر ښکلی او زړه راکښونکی بریښي. پراخ پراخ سړکونه، بشپړ ترافیکی نظام، هوایي ډگرونه، د بسونو اډې، هرځای د ټیلیفونونو سهولتونه، مشروبات، ډول ډول اېرکنډېشنډ موټران، په سلگونو تر محکه لاندي او پر محکه سربېره د ترافیکو د تلو راتلو لاري او تونلونه، ډول ډول هوایي پلونه، اېرکنډېشنډ ماڼۍ، د ډول ډول گېڼو او د ژوند د نورو وسایلو ستر ستر مارکېټونه، اتومات زینې او لفتونه او په ډول ډول وسایلو سمبال هوټلونه او ودانۍ، د هیڅکله نه تلونکي برېښنا پرمختللی نظام،

د خلکو د دارو درملو ډېرو پرمختللي سهولتونه، امن و امان او عدل و انصاف دا ټوله هغه څه دي چې سړي ته ورپه زړه کوي چې دا هيواد د نړۍ يو نادر هيواد دی. خو د دې سره سم دا په پام کې راگرځي چې آيا سعودي به د ژوندانه دغه طرز ترپايه وساتلای سي؟ نو دلته سمدستي دې ته پام اوږي چې نه! ځکه ترڅوچي په دې هيواد کې بنسټيز درانه صنايع را منځته نه سي او له تيلو پرته نور صادراتي اقلام ونه لري دا نظام به خدای مه کړه ډېر بد را وپرځي. نو کشکي سعودي له اغيارو څخه وژغورل سي. خو د درانه صنعت د ټکنالوژۍ د ترلاسه کولو لپاره لاس په کارسي.

180 - د سعودي حکومت لخوا د کعبې بيا رغونه

سعودي کورنۍ ته، کومه چې د کال 1902ع. څخه پرسعودي عربستان واکمنه ده، خدای ﷻ د حرمينو شريفينو د عظيم الشان او ډېر عصري تعمير او توسيع او د حاجيانو د ډېر ښه خدمت، ډېر ستر وياړ ور په برخه کړی دی. مور به دلته سمدستي د کعبې د سعودي رغوني په هکله معلومات وړاندي کړو او بيا به په خپل ځای کې د مسجدالحرام د سعودي ستر ودانيز او پراختيايي کار په هکله څرگندوني وکړو. د 1377س. کال د حسن حسين د مياشتي په لومړيو کې ملک سعود بن عبد العزيز بن عبد الرحمان آل سعود، د کعبې شريفي د بام اودننه چت د بدلولو حکم ورکړ. د دې پاچايي فرمان سره سم د عالمانو، انجنيرانو او کارگرانو يوه ودانيزه کمیټه جوړه سوه چې مشر يې د دغو تعميراتي چارو قراردادې شيخ محمد بن عوض بن لادن وټاکل سو. کله چې د کعبې د بيارغوني لپاره د تياريو چاري بشپړي سوې، ترټولو د مخه د 1377س. کال د دريمي خور په يوويشتمه نېټه پرکعبه شريفه باندي د عبد الله بن الزبير د پردې غوندي، پرده راوگرځول سوه او بيا د همدغه کال د خدای تعالی د مياشتي په اتلسمه نېټه د جمعې په ورځ وليعهد شهزاده فيصل بن عبد العزيز د ملک سعود په نماينده گي (ملک سعود د يوې سختي ناروغۍ له امله دې مراسموته نه سواى راتلای)، د کعبې د بام د نړولو کار د يو لړ مراسمو سره پيل کړ، او ورپسې د يکشنبې په ورځ د کعبې د بام د ودانۍ کار پيل سوچي د 1377س. کال د برات د مياشتي ترشپرويشتمې نېټې پوري د کعبې بام، د کعبې دننه د لرگين چت زينه، دننه د لرگيو چت، دننه د ډېوالونه، دننه درې ستونونه، د کعبې دروازه او د هغې ملحقات اونور په عصري او قيمتي موادو او وسايلو په ښکلي او عصري ډول جوړ او ترميم سول. او هغه لرگين مېخونه چې د کعبې پوښ په بندېدى هم د اوسپني په مېخونو بدل سول. بيا په کال 1417س. کې څلورنست کاله وروسته څرگنده سوه چې د کعبې شريفي چت بيا سمون او رغوني ته اړتيا لري. نو هغه وو چې د سعودي عربستان د اوسني پاچا ملک فهد په امر د کعبې شريفي پرشا وخوا د يو ډول لرگي پرده راوگرځول سوه، چې يوازي حجر اسود ځني ښکارېده او په داسي حال کې چې د عمرې طواف کونکو طواف پرکاوه د هغې چت نوی او ترميم کړل سو.

181 - سعودي واکمني او دکعبې او حاجيانو خدمت

لکه چې د مخه مو هم وويل د تیلو په برکت سعودي د نړۍ د پرمختيايي هيوادونو په ليکه کي ودرېدی او ستر بدلون پکښي را منځته سو. دغه راز سعودي واکمنو هلته داسي يو امنيت را منځته کړی دی چې نه يې د عربو په تاريخ کي ساری موندل کيږي او نه يې په اوسنۍ نړۍ کي بل ځای ساری سته. هلته خلک بيله کومي بيړي دکورونو دروازې پرانيستي پرېږدي او بيدېږي. ځيني هتۍ وال (دکانداران) د شپې لخوا د خپلو هتيو ورونه نه تړي د لمانځه په وخت هتۍ وال يوه معمولي پرده د هتۍ پرمخ راځړوي. يا يوازي ورپورې کوي او د جماعت لمانځه ته ځي اودا بيره نه وي ورسره، چې څوک به يې له هتۍ څخه څه غلاکړي. ټکسي وان موټردروي اولمانځه ته ځي اودا بيره نه وي ورسره چې څوک به يې د موټرکومه هينداره يا بل شی غلاکړي. اوسمهال د حج د لارو او مکې امنيت او د حاجيانو د سر، شتو او عزت خوندي توب د راشده خلفا وو ترواکمنۍ را وروسته د حج او مکې په تاريخ کي ساری نه لري. چې دا ټول د قرآن کریم د احکامو د پلي کولو پایله ده. په مکه مکرمه کي اوس هم ځيني لرغوني آثار او پخوانۍ سپېڅلي ودانۍ سته چې ښايي ځيني د اسلام په لومړيوکي هم وې. چې د وخت د حاکمانو او اميرانو لخوا مهال په مهال ترميم سوي او تراوسه خوندي پاته سوي دي. خو په نورو برخوکي د مکې ښارد سعودي د نورو ښارونو غوندي ډېر بدلون موندلی اوداسي نوی او ښکلی سوی، چې د نړۍ د ډېرو پرمختللو ښارونو غوندي ايسي. هلته هرځای پراخه واټونه، ستري ستري ماڼۍ اود نوي تمدن او پرمختيا ډول ډول نمونې ترسترگوکيږي. چاچي شل، دوه ويشت کاله د مخه حج يا عمره کړې وي او اوس مکې مکرمې يا مدينې منورې ته ولاړسي. هلته به دی يوازي د هغه مهال کعبه اود نبوي جومات يوه برخه وپېژني او نوربه هرڅه ورته نوي وي. هلته دکعبې او نبوي جومات شا وخوا دونه پراخه سوي او دونه ودان سوي اوبشکلي سوي چې نور سړی نه سي ويلای چې دا يانه دی سم يا دا لا پاته دی. هلته لکه څنگه چې دکعبې او نبوي جومات سر بېرته شا وخوا ودانه سوي، هغونه د دغو مقدسو ځايونو تر مخکي لاندي برخي هم په ډېره عصري او مډرنه بڼه ودان سوي دي. تر حرمينو لاندي د هغو اړوند ډېر تاسيسات، د موټرانو سرکونه او تمځايونه هم ودان سوي دي. د مکې ټول ټرافيک د تونلونو له لاري تر حرم لاندي تېرېږي، راتېرېږي. د حرمينو اړوند په زرگونو تشنابو نه چې خورا پاک او نظيف هم دي د ډېرو اوبو سره تر مخکه لاندي جوړ سوي دي. چې د تلونکو راتلونکولپاره ډېري ساده او اتومات زينې لري اوڅليرويشت ساعته د حاجيانو دگټي اخيستنې لپاره په کار لوېدلي دي. دغه راز د حرمينو په غولي کي داسي ډېري کارسوي دي چې د ډېري تودوښي سره سره سړې وي اوپښې نه سوځي. چې دا ټول د علم او پوهي او نننۍ پرمختللي ټکنالوژۍ له برکته دي. لنډه دا چې سعودي حکومت دکعبې، مسجد الحرام اونورو متبرکو اماکنو د بې ساري ودانولو په باب سترکارونه کړي. چې د هريوه په باب په دې کتاب کي په جلا جلا توگه څرگندوني سويدي. سعودي واکمنۍ له ښايسته ډېروکلونو راپه دې خوا دې ته ملاتړلې ده چې د مکې او مدينې د زيارت کونکو لپاره ډېرښه خدمتونه اوسهولتونه رامنځته کړي. څوزيارت کونکي خپل مذهبي فرائض په امن، هوسايي او ډاډسره ترسره کړي. د دې مقصد لپاره سعودي واکمني هرکال خپلي هلي ځلي زياتوي اوهرکله چې د حج موسم رانژدې کيږي خپل ټول انساني اونور وسايل پرکار راولي اود

حاجيانو خدمتونه اوخوندي توب يقيني كوي. د حاجيانو له راتلو څخه ترستنېدو پوري د سعودي له هوايي ډگرونو څخه نيولې د حكومت ټول اړوند وزارتونه او ادارې يوله بله په همغږي او مرسته كې كوښښ كوي چې حاجيانوته ډېرښه او په لوړه كچه خدمتونه او هوسايي برابرې كړي. د حكومت اړوندي ادارې خپل پلانونه او تدابير د حاجيانو تر ورتلو ډېر د مخه چمتوكوي او د حج د لويي كمېټې، كوم چې كالخوايي يې دكورنيو چارو وزير پرغاړه لري، سپارښتونوته عملي جامه وراغوندي. مثلاً د حج په مهال دغه وزارتونه او ادارې د حج او حاجيانو د چارو په سمبالښت كې برخه اخلي: د حج او اوقافو، دكورنيو چارو، عامي روغتيا، مخابراتو، ترانسپورت، ملي دفاع او هوايي چلند، اطلاعاتو او سوداگرۍ وزارتونه او سعودي سره مياشت، ملي گارډ، د اسلامي نړۍ سازمان، د حرمينو د چارو اداره، د حج ساتندوی ځواکونه، د مسجد الحرام د چارو اداره، د مكې مكرمې ښاروالي، د سعودي عربستان د څارندويانو ټولنه، د ابو رسولو د چارو اداره، د قرباني د غوښوڅخه دگټي اخيستنې پروژه او د حج د موسم د څېړنو مركز او داسي نور.

182- په سعودي پېر كې د كعبې په حرم كې جگړه

د اسلام په څوارلس كلن تاريخ كې په خپل نوعيت كې دا لومړۍ بده او زړه بوږنونكې پېښه ده چې كعبه شريفه ځينو عناصرو ونيول او پرله پسې څوارلس ورځې طواف ونه سو او د حرم ارشو د اذان او اقامت له نېكمرغۍ څخه بې برخي وه. دغې ډلې د كعبې شريفې سپېڅلتيا تر پښو لاندې كړه او د حرم فرش يې د حاجيانو په وينو ولاړه. د 1400 س. كال د حسن حسين د مياشتې په لومړي سهارچي د 1979 ع. د نومبر د شلمي سره سمون خوري، كله چې د حرم امام شيخ عبد الله بن سبيل د سهار د لمانځه څخه سلام وگرځاوه، دغه ډله په داسې حال كې چې د الله اكبر او جهاد جهاد نارې يې وهلې او تفنگچې، توپكان او ماشين گني ورسره وې، د بوټو سره حرم ته ننوتل. څو تنو امام ونيو او ځينو په مكبره كې لاوډ سپېكربضه كړ. دغه مهال په حرم كې نژدې يولك لمونځ كوونكي موجود وه. كوم چې زياتره بهرني حاجيان وه. د بريد كوونكو شمېرله دوو سوو څخه تر پنځو سوو پوري اټكل كېدې. چې زياتره يې سعودي او ځيني مصري، يمنې، كويتې، سوډاني، عراقي او پاكستاني وه. دغه وگړي د يوه مخكې جوړ سوې پلان له مخې اوږدې جگړې ته تيار راغلي وه. د دوی سرغنه اووه ويشت كلن محمد بن عبد الله قحطاني وو چې څلور كاله يې د مكې مكرمې په پوهنتون كې د اسلامي قانون په برخه كې زده كړې كړې وې. دوی د حرم ټولي دروازې وټرلې او د اذان كوونكي له كوټې څخه يوه سړي په عربي ژبه اعلان كړه چې: " موعود مهدي، كوم چې نوم يې محمد بن عبد الله دی راغلی دی ". بل سړي په عربي ليكل سوې وينا واورول او د هغه اردو ژباړه يوه بل سړي وويل. دغه تش په نامه مهدي هم په ميك كې اعلان وكړ چې: "زه د نوي پېر مهدي يم. زما سره بيعت وكړئ ". بيا مقام ابراهيم ته ورغی. د وسلې په زور يې خلك بيعت ته ور وبلل. او دغه مهال پخپله د دغې ټولۍ غړو د هغه سره بيعت كول پيل كړل، چې گوندي نور خلك وغولېږي او بيعت ورسره وكړي. خو هيڅ حاجي دا كار ونه كړ. د كعبې امام هم بيعت كولو ته اړ ایستل سو. خو هغه دا كار هيڅ ونه كړ. دغه مهال دولتي چارواكو د برېښنا مزي وشكول چې په

حرم کي توره تياره سوه، اوخلک سخت و بېرېدل. کله چې هغو وغوښتل چې له حرم څخه د باندي ولاړ سي ټولي دروازې تړلي وې. چې له دې امله نورهم وارخطاسول. زيات وگړي له هغې لاري څخه چې نوي باب السلام ته ترمځکه لاندي بهرته وتلې وه، ووتل او ډېر نور د صفا اومروه په منځ کي د لوړوکړکيو څخه بهر وغورځېدل او ځانونه يې وژغورل. د حرم امام د بريد کونکو له منگولو په يو ډول ځان وژغوري، سمدستي يې له يوې کوټې څخه دولتي چارواکي له پېښي څخه خبرکړه. ده هم خپله چوخه وغورځول او په عامو خلکو کي بهرته ووتی. په دې ترڅ کي بريد کونکي د حرم په منارو او نورو مهمو ځايونو کي خزه سول او کله کله يې دگوليو واري هم کول. سمدستي ملک خالد د (32) تنو ديني عالمانو غونډه جوړه کړه. هغو د قرآن او نبوي احاديثو په رڼاکي د رايو په اتفاق پرېکړه وکړه چې د دغو وسله والو کسانو په وړاندي له تشدد څخه کار اخيستل د شريعت سره سم کاردی. اود مسلمانانو د ځانو د ژغورني او ساتني لپاره وړکړني ډېري ضروري دي. تردې فتوا وروسته د حرم دباندې پارکينگ له پوځي جيونو، چې ماشين گني پکښي درول سوي وې ډک سو. سخت امنيتي تدابير ونيول سول، شا وخوا کورونه او ودانۍ خالي سوې او بيا سخت جنگ پيل سو، چې څوارلس ورځي يې دوام وکړ. د دې جگړې له امله د مروه لوري ته د مسعې وروستۍ دروازه ماته سوه، د هغې د دواړو لورو دېوالونه ونړېدل، دحرم ختيزلوري ته هغه دېوال چې مروه له صفا څخه بېلوي بشپړ وران سو، پردېوالو، دروازو اوکړکيو باندي دگوليو اورولو نخښي ښکارېدې، د برېښناټيوبونه، بادپکې او اېرکنډېشنونه وران ويجاړ سول. د حرم پرمنارو باندي چې بريد کونکوگولۍ ځني اورولې، د دولتي ځواکونو لخوا دگوليو د اورېدلو نخښي له ورايه ښکارېدې. د حرم ډېر ستونونه ونړېدل. د مسجد الحرام ځيني دروازې په بشپړه توگه له منځه ولاړې. د حرم د دوهم پور ټولي زينې وړاني سوې. د حرم د ستونو د مرمر ښکلي اوقيمتي ډبري جلاسوې. د حرم په زير زمينيو کي اوبه ودرېدې. د جگړې په جريان کي سعودي پوځيانو د دې لپاره چې بريد کونکي د وسلو پرمځکه ايښوولوته اړکړي ټايرونه وسوځول چې تر ډېرو ورځو يې ډېر بد بوی پورته کېدی. بالاخره د حسن حسين د مياشتي د څوارلسم او پنځلسم په شپه ترخونړي بريد وروسته ځيني ياغيان ووژل سول او ځيني ژوندي ونيول سول. د دغه کال د حسن حسين پر شپاړسمه چې د دسمبرد اوومي سره سمون خوري، کله چې حرم شريف بيرته د عبادت لپاره پرانيستل سو، سعودي ټلويزيون داسي تفصيلات خپاره کړه: د سعودي عربستان دکورنيو چارو وزير پاچازوي نايف بن عبد العزيز وويل: " له مفسدينو څخه دکعبې شريفي د پاکولو او پرهغې باندي د بيا کنټرول ترلاسه کولو لپاره د سعودي د ملي گارډ او وسله والو بريد کونکو ترمنځ شديد جنگ وسو. په دې جگړه کي (75) تنه ياغيان او (60) تنه د ملي گارډ سرتيري ووژل سول او د څلورو پاکستانيانو په گډون (26) تنه حاجيان شهيدان اوپه سلگونو نور ټپيان سول. (170) تنه د بيت الله شريفي د حرمت او سپېڅلتيا له منځه وړونکي ژوندي ونيول سول." چې له هغو څخه پنځوس تنه د ټلويزيون پر پرده هم ونيول سول. د سعودي دکورنيو چارو د وزارت د يوه بل بيان سره سم له نيول سوو څخه (63) تنه اعدام سول، ځيني د بېلو بېلو مودو په بند محکوم سول او يو شمېر ښځي چې د بريد کونکو په ډله کي وې دارالنسوان ته وسپارلي سوې. د تاريخ مکا المکرمه ليکوال مولانا محمد عبدالمعبود وايي چې په دې شخړه کي هلي کاپټرو له پاسه د گازو گولۍ و اورولې. او ټانکونه، توپونه

او دوسله وال پوځ نور وسايل هم په کار ولوېده. 183- په سعودي پېرکي په حرم کي د ايرانيانو مظاهره او اړودور څوکاله د مخه لکه چې د ليبيا مشر معمر القذافي ويلي وه چې حرمين شريفين دي د اسلامي نړۍ يوه گډ انتظام ته وسپارل سي. په دې پسي دغه خبري ايرانيانو هم کولې او په د هکله به يې کال په کال د حج سمینارونه او کنفرانسونه جوړول او ايراني حاجيانو به په مکه مکرمه کي کله ناکله مظاهري هم کولې. چې سعودي حکومت به د هغو په وړاندي له زغم څخه کار اخيستی. د سعودي واکمنو د ادعاه مخي په کال 1406س. کي په هوايي ډگرکي د ايراني حاجيانو له (95) بکسونو څخه يو پنځوس کيلوگرامه چاودېدونکي مواد ونيول سول. چې دا يې په مکه کي دوران کارۍ ترسره کولو لپاره سعودي ته لېږدول. په نوي ډيلي کي د سعودي د سفير شيخ فواد له خولې به پخوا له ايران څخه دېرش، پنځه دېرش زره تنه د حج لپاره مکې ته تلل. خو بيا سره له دې چې ايران د عراق سره د جگړې په اقتصادي ستونزو هم اخته وو په 1407س. (1987ع.) کي د هغو شمېر نژدې يونيم لکوته لوړسو. سعودي سفير زياتوي چې مورته پته ولگېده چې په دغو وگړو کي ستر شمېر " پاسداران انقلاب " ، پوځيان او د حزب الله غړي او نور دغسي کسان وه. د کال 1407س. د لوی اختر د مياشتي شپږمه د 1987ع. کال د جولای (31) د جمعې ورځ د مازديگر مهال وو، چې د مکې د العزيزيه په محله کي پارکينگ ته نژدې د ايراني حاجيانو راغونډېدل پيل سول. چغي، نارې يې پيل کړې. د آيت الله خميني د عکسونو پوسترونه يې بېل بېل ځايونه وښلول. د ټيليفون او نورو خادوته د ورختلو لپاره يې زینې استعمال کړې. سوتي او ډنډې يې راوړلې او هغه چاقو گان او چرې يې چې په کالوکي يې پتي کړي وې په لاسوکي ونيولې. د ځينو مظاهره کوونکو په لاسونو داسي ساعتونه وه چې پرليکل سوي وه: " لبیک يا خميني " او په داسي حال کي چې ځيني غټ غټ عکسونه، شعارونه، بيرغونه او لاوډسپېکرونه يې هم را اخستي وه، پرسرکونو او لارو يې بنديزونه واچول او د ترافيکو عادي جريان يې مختل کړ. چې له دې امله په زرگونو په موټرانوکي ناستي ښځي او واړه ماشومان وېرېدل. دغه مهال ځينو عربو او نورو حاجيانو د مظاهري له مشرانو څخه وغوښتل چې دا لړه پای ته ورسوي. خو هغو و نه منل او د مسجد الحرام پرلور رهي سول. کله چې د مکې ځينو اوسېدونکو مداخله وکړه هغو هجوم پر ور وړ. دغه مهال د څارندوی ساتونکو چې هلته يې امنيتي چاري ترسره کولې د ايرانيانو ، د مکې د استوگنو او نورو حاجيانو ترمنځ د تصادم د مخنيوي لپاره مداخله وکړه. خو ايرانيانو په ډنډو، چرو او ډبرو پرخلکو او امنيتي ساتونکو بريدونه وکړه او څارندوی او امنيتي ځواکونه يې مداخلې ته اړکړه. کله چې اوبه ترسرواوبښتې، نو هغو اود ملي گارډ پوځيانو ته حکم وسوچي مظاهره کوونکي تبت او خپاره کړي او د امنيت ټينگښت ته پاملرنه وکړي. چې له دې سره سم اخ وډب پېښ سو او مظاهره کوونکو په تېښته پيل وکړ. چې په دې ځغاستو او منډوکي مرگ ژوبله را منځته سوه. مظاهره کوونکو موټرانو او موټرسیکلانو ته اورونه واچول، د امنيتي ځواکونو وسايل يې وسوځول او د ټيليفون او نورو دفاترو ځينو ودانيوته يې د نقصان رسولو او اور اچولوکوښښونه هم وکړه .

سعودي واکمنو ادعا کول چې امنيتي ځواکونو مردکي نه دي اورولي. اوکوم ايرانيان چې ووژل سول زيا تره ښځي اوسپين ږيري وه. کوم چې په مظاهره کي گډون ته اړکړي سوي وه. کله چې ځغاستي پيل سوې دغه وگړي د مظاهره

کونکو تر پښو لاندې سول. دغه راز د سعودي امنیتي ساتونکي ایرانیانو په چپرو ووهل او مړه سول. د دې لگي درگي په پایله کې (402) تنه ووژل سول چې (85) تنه یې سعودي وگړي او امنیتي سرتیري وه، (42) تنه یې د بېلو بېلو هیوادونو حاجیان وه (275) تنه یې ایرانی مظاهره کوونکي وه. چې زیاتره یې ښځې وې. د دې پېښې ټپیان (649) تنه وه چې (145) تنه یې سعودي وگړي او امنیتي ساتونکي، (201) تنه د نورو هیوادو حاجیان او (303) تنه ایرانیان وه. تر دې پېښې وروسته سعودي واکمنو ادعا وکړه چې ایرانیانو غوښتل چې پر مسجد الحرام باندي قبضه وکړي. او ځینو نورو ویل چې د هغو دا خیال وو چې د حرم په نیولو سره غوښتنه وکړي چې حرمین دي تر اسلامي نړۍ وال کنترول لاندې راسي. دا ادعاوي هم وسوې چې په دې مظاهره کونکو کې د ایران ځیني پوځي او ملکي غټ چارواکي هم شامل وه.

د "صهباي حج" په نامه د یوه نسبتاً ضخیم کتاب یوه ایرانی لیکونکي آیت الله عبد الله جوادي آملی هم په دغو مظاهرو کې گډون درلود، هغه دغه ورځ د جمعۀ خونین او دغه پېښه د فاجعه خونبار او حادثه سهمگین اعصار په نامه توصیفوي او وایي چې دغه لاریون له مشرکانو څخه د تبرا او د مسلمانانو د یووالي لپاره، د آیت الله خمیني په لارښوونه او د سعودي حکومت په مخکنی توافق په لاره اچول سوی وو، خو سعودي چارواکو د دې لاریون غریب او بې پناه گډون کوونکي په خورا بي رحمۍ وټکول، چې په سلگونو تنه ښځې او نارینه مسلمانان مړه او په سلگونو نور ټپي اوخفه سول. دغه آیت الله وایي چې دغه وژني په سره او توده وسله او اوبښکي بهوونکي او خفه کوونکي گاز ترسره سوې او د ماشینگینو درزی د الهی امن په حرم کې پورته سو او په حرامه میاشت او بلد امین کې یې محرم زیارت کوونکي له مشرکانو څخه د تبرا په جرم داسې په وینو ولړل او د شهیدانو د جسدونو له ورسپارلو څخه یې هم ترډېرو مودو ډډه وکړه. له دې پرته یې نور اروایي او غیراروایي جرمونه هم وکړه، چې نه یې قلم د لیکلو او نه یې ژبه د ویلو وس لري. (لویه څښتنه زموږ د مهال د ډېرو پوهو مسلمانانو یو له بله حال ان په الهی حرم کې لا له دغه قبيله دی، نوته د دې خپل اسلام او بې وزلي مسلمان حافظ سې).

184- دکعبې شریفې د ودانۍ بیا بیا سمون او روغونه

مخکې څرگنده سوه چې کعبه شریفه یوولس واره بیا جوړه سوې ده. دغسې په اسلامي دوره کې دکعبې ودانې څوځلې ترمیم او روغه سوې هم ده چې، تفصیل یې په لاندې ډول وړاندې کیږي: په 814 س. کال کې دکعبې شریفې بام کمزوری سو. میزاب رحمت ته نژدې او د کعبې دننه په لرگین چت کې د نصب سوو کولکونو (روشندانونو) سره پردېوال اوبه څخېدلې چې ممکن ډېر تاوان یې رسولی وای. خو هغه په خپل وخت له سره ترمیم سو، دکولکونو خراب سوي لرگي بدل سول او یماني رکن ته نژدې دکولک چوکاټ نوی ورته نصب سو. دغه راز پر بام باندي هغه لرگین میخونه کوم چې دکعبې پوښ به په بندېدی هم بدل کړی سول.

په 838س. کال کي اميرسودون المحمدي دکعبې چت نوی کړاو په 843س. کال کي بيا دغه اميردکعبې شريفي د بام هغه برخي چې اوبه ځني څڅېدلي په اهاکو اوگچو پلسترکړې او د بام د مرمر ډبري يې هم مرمت کړې. دغه راز ده دکعبې د دنني چت د څلورو وارو کولکونو چوکاټونه ايسته کړل او او له سره يې دکعبې دننه سم کښېښوول. په 848س. کال کي دکعبې شريفي په لوېديز دېوال کي څه نقص پيداسو چې د پلستر په واسطه سم سو. همداراز د ميزاب رحمت لاندي چې کومي ډبري را لوېدلي وې، هغه هم اصلاح او بيرته هلته نصب سوې. په 883س. کال کي هم دکعبې د دېوالونو او ستونونو څه مرمت کاري وسوه. په 931س. کال کي د مصر د والي ابراهيم پاشا په حکم، د جدې د امير او د مکې مکرمې د مشايخو ترڅارني لاندي دکعبې د چت پرماتو سوو لرگيو د اوسپني پتري ووهل سول او د هغو وي نو خوړلي ځايونه په سميتو ډک سول. خو دا کار پايښتی جوت نه سو او په 959س. کي بيا د هغو ترميم ته اړتيا وليدل سول. چې عثماني پاچا سلطان سليمان خان بيا د هغو د ترميم حکم ورکړ. ځيني ديني عالمان په دې نظروه چې ترڅو دکعبې شريفي کوم شی ونه لويږي. يا د هغې دکوم ځای ترميم ته ډېر سخت ضرورت پېښ نه سي. نو د هغې د تعظيم دا تقاضاه چې نه دي ترميمېږي اونه دي بدلېږي. خو چې چت يې ښه وکتی، نو ځيني لرگي مات سوي وه او ولوېدل، نو يې د هغو پرځای نوي لرگي ورکړه او گردسره يې د پخوا په شان جوړکړه. د يوولسمي پېړۍ په لومړيوکي دکعبې په شامي دېوال کي درز پيداسو چې په 1019س. کال کي ډېرسو. نو عثماني سلطان احمد خان د سلطان محمد زوي دکعبې د نړولو اراده وکړه او و يې پتېيل چې دکعبې يوه ډبره به په سرو زرو او بله به په سپينو زرو وپوښي. خو ديني عالمانو له دې کاره منع کړاو ورته وېې ويل چې دکعبې د دې درزونو چاره په يوه کمر بند کيږي. نو سلطان احمد خان د اتيا زرو دينارو په بيه د ژرو د پيتل کمر بند چې په سرو زرو پوښلی وو ورته جوړ کړ. په 1045س. کال کي د مکې د امير په وړانديز، د عثماني پاچا لخوا، رضوان بيگ معمار دکعبې شريفي د ترميم د چارو د تر سره کولو لپاره، مکې ته ورغی، دکعبې د ترميم چاري يې ترسره کړې او د هغې بام يې د مرمر په نوو ډبرو فرش کړ. په 1073س. کال کي دکعبې د چت د يوه لرگي د ماتېدوله امله د هغه بيا ترميم ته اړتيا وليدل سوه چې د جدې د والي سليمان بيگ ترڅارني لاندي دکعبې د چت د ماتو او خرابو لرگيو پرځای نوي لرگي ورکړه سول. په 1099س. کال کي دکعبې د بام هغه لرگين مېخونه کوم چې دکعبې پوښ په بندېدی، خراب سوي او نوي کېدو ته يې اړتيا پيداسوې وه. محمد بيگ نومي معمار له جدې څخه غټي غټي تختې وغوښتې، يو چوکاټ يې ځني جوړکړاو دکعبې پر بام يې د دېوالونو پر پای کار نصب کړ او دکعبې پوښ يې په وتاړه. د 1106س. کال په حسن حسين (محرم الحرام) کي دکعبې د چت هغه لرگي چې خراب سوي وو، بدل کړه سو. د 1109س. کال د حسن حسين په مياشت کي بيا دکعبې ځيني وران سوي لرگي بدل کړي سول او دکعبې دننه زينه له سره جوړه سوه. چې اووه پلې يې د مرمر له ډبرو او نوري يې د يوډول کلک لرگي څخه جوړي سوې. کله چې دا کار د لومړۍ خور (ربيع الاول) په مياشت کي بشپړ سو، د جدې والي په همدې مناسبت څلوېښت وزگړي حلال کړل او پرېې وزلو يې ووېشل او څه نغدي پيسې يې هم خيرات کړې. په 1295س. کال کي دکعبې شريفي پر بام د مرمر ډبرو نوی فرش ووهل سو. په 1297س. کي د چت ځيني لرگي بدل سول او فرش يې هم نوی کړه سو. په 1316س.

کال کي د بام د مرمر ډبرو په فرش کي څه درزونه پیدا سول چې د هغو له امله دکعبې دننه اوبه ننوتلې، او دغه درزونه د اهاکو، سمیتو او هگیو د سپینو په یو ډول سره گډه سوې مساله بندکړی سول .

185- د کعبې شریفې سدانت (خدمت)

دکعبې شریفې سدانت عبارت دی د هغې د دروازې د پرانیستلو، تړلو، کلي ساتلو، دروازه وانی اوخدمت څخه. دغه خدمت لکه چې په دې بحث کي به څرگنده سي په بني شيبه وو پوري اړه لري. او دوی ته د خدای ﷻ او رسول ﷺ لخوا سپارل سوی او بل چا ته نه سي سپارل کېدای. (دکعبې تولیت، د مکې امارت او اسماعیل) تر سر لیک لاندې مو وویل چې: لوی څښتن ﷻ د کعبې تولیت اوخدمت او د مکې او د نورو ملکونو د امارت چاري حضرت اسماعیل ﷻ ته وسپارلې، چې بیا د هغه زوی نابت د هغه ځای ناستی سو. او بیا د هغه په مورنۍ نیکه مضاض د بیت الله شریفې متولي سو. بیا عمالقه وو، جرهمو او خزاعه وو د کعبې د خدمت چاري سمبالولې. بیا د یمن واکمن اسعد تبع الحمیري کعبې ته پوښ ورکړ او د لومړی ځل لپاره یې په کعبه کي دروازه هم نصب کړه او قلف یې هم ور واچاوه. خو دا نه ده معلومه چې د دې قلف کلي به د چا سره وه. خو په تاریخونو کي چې څرگنده ده، هغه دا ده چې تر تبع وروسته ډېر پخوا دکعبې د قلف کلي د حلیل خزاعي سره وه، کوم چې د کعبې متولي او د مکې واکمن وو. بیا هغه دا کلي خپلي لور حبی ته وسپارل، بیا هغې خپل مېړه قُصی ته وسپارل. ځیني وايي چې حبی وویل چې زه د کعبې د سدانت (خدمت) چاري نه سم سمبالولای، ځکه یې دکعبې کلي خپل ورور ابو عبشان ته ورکړه، خو هغه شرابخور وو او د کعبې کلي یې پر قصي په یوه کوچني مشک شرابو خرڅه کړه. په هر صورت لکه چې د " قصي بن کلاب " تر سر لیک لاندې مو وویل د بیت الله تولیت قصي ته ورسېدی. قصي په خپل ژوند کي د حجابت، سقایا رفاده، ندوه، لواء، قیاده او ځیني داسي نوري اډانې جوړې کړې. او کله چې سپین ږیرتوب ته ورسېدی هغه یې د خپلو زامنو ترمنځ ووېشلې او د حجابت او څه نوري دندي یې خپل مشر زوی عبد الدار ته ورکړې او د کعبې کلي یې هم ور وسپارل. بیا عبد الدار د حجابت چاري خپل زوی عثمان ته وسپارلې. بیا دغه دنده د هغه زوی عبد العزی، بیا د عبد العزی زوی ابو طلحه عبد الله او د ابو طلحه عبد الله ترمړیني وروسته د هغه زوی طلحه ته او د طلحه ترمړیني وروسته د هغه زوی عثمان ته ورسېده. بیا لکه څنگه چې مو (دکعبې کلي بیرته عثمان ته ورکول) ترسرلیک لاندې وویل د مکې ترفتحی وروسته رسول ﷺ دغه دنده هماغسي د پخوا په شان عثمان ته وسپارل. څنگه چې عثمان د رسول ﷺ سره مدینې منورې ته ولاړی، دغه دنده یې خپل د اکا زوی شيبه بن عثمان بن ابي طلحه ته وسپارل چې تر نن مهاله د کعبې حجابت د همدغه شيبه په کورنۍ کي پاته دی. د شيبه پلارعثمان چې د طلحه ورور او د ابي طلحه عبد الله زوی وو د احد په جگړه کي د مشرکینو بیرغ لېږداوه اوکافر ومړ او شيبه د مکې ترفتحی وروسته مسلمان سو. د کعبې د اوسنیو خادمانو (شیبیونو) د توکم لړۍ همدغه شيبه بن عثمان بن ابي طلحه ته رسېږي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**